

Göteborgsbranden | 1998

En studie om kommunikation,
rykten och förtroende

Redaktörer:
Larsåke Larsson
Stig Arne Nohrstedt

RAPPORT 179

Göteborgsbranden 1998

En studie om kommunikation,
rykten och förtroende

Redaktörer:

Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt

Utgiven av Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 1401-2383
Stockholm, 2000
Omslagsfoto: Børge Skotnes, Pressens Bild.

INNEHÅLL

SPFs förord	5
Redaktörernas förord	7
Författarna	8
Inledning	9
Branden i festlokalen i Göteborg 1998 – en av de värsta brandolyckorna Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt	11
”Det brinner.... snabbt!”, Larsåke Larsson	25
Myndigheterna.	45
Myndigheternas informationsarbete, Larsåke Larsson	47
Stadsdelarna – dit många vände sig, Stina Bengtsson	75
Sjukvården och brandolyckan, Anna Helton	99
Ungdomarna	119
Ungdomar i Göteborg berättar om branden, Ulrika Olausson	121
Journalisterna	157
Det journalistiska arbetet – erfarenheter av ett svårt uppdrag, Liselotte Englund	159
Förtroendet.	191
Samhällsförtroendet bland svenskar och invandrare Ingela Wadbring, Lennart Weibull och Jan Sjögren	193
Avslutning	223
Sammanfattning och slutsatser, Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt	225
Summary.	249
The 1998 Gothenburg Fire, Larsåke Larsson and Stig Arne Nohrstedt	251
The authors	262
Bilaga:	
Tabeller till kapitlet ”Samhällsförtroende bland svenskar och invandrare”	263
SPFs senaste rapporter	275
SPFs senaste meddelanden	275

SPFs FÖRORD

Medborgarnas rätt till information slås fast i regeringsformens 2 §. Rätten till information kan, tillsammans med yttrandefriheten, ses som en förutsättning för medborgarnas önskade aktiva deltagande i den demokratiska debatten och processen. Detta förhållande ställer särskilda krav på dem som har viktiga informationer att lämna ifrån sig, främst myndigheter och medier. Medborgarnas krav på snabb, korrekt, saklig och trovärdig information är påtaglig när samhället utsätts för allvarliga störningar då medborgarnas förväntningar på samhällets förmåga att möta och hantera ett hot eller en störning, inte minst informationsmässigt, endera kan infrias eller undergrävas. Utebliven eller bristfällig information kan leda till t ex ryktesspridning och andra icke önskade reaktioner.

Aktiva informationsinsatser är ofta avgörande för samhällets förmåga att möta svåra påfrestningar och förhindra omfattande skador på såväl människor som egendom och för att bevara förtroendet för samt tilliten till det demokratiska samhället och dess institutioner. Informationsverksamheten får alltmer internationella aspekter vilket ökar kraven på både teknik och innehåll. För att kommunikationen och informationen skall fungera krävs att medborgarna har förtroende dels för informationskällorna, dels för de kanaler/medier som förmedlar informationen.

Det är mot en sådan bakgrund ingen tillfällighet att Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) ägnat och ägnar en betydande del av sin forskningsverksamhet åt hur samhällskommunikationen fungerar i störda situationer där samspelet mellan kommunikationens huvudaktörer myndigheter, medier och medborgare står i centrum för intresset. Ett flertal forskningsprojekt med denna "triangelansats" har initierats och genomförts av SPF. Bland de mer omfattande studierna kan nämnas Tjernobylyockan 1986, passagerarfärjan Estonias förlisning 1994 samt händelserna i samband med tunnelbygget genom Hallandsåsen senhösten 1997.

Strax före midnatt den 29 oktober 1998 utbryter en brand i en föreningslokal på Hisingen i Göteborg. Branden resulterar i ett stort antal ungdomars död och många skadade. De kommunala myndigheterna ställdes omedelbart inför problem när det gällde att hantera, inte minst informationsmässigt, denna tragiska situation. Informationsbehoven var omätliga både bland drabbade, deras anhöriga och övriga närstående och bland en större allmänhet både i Sverige och utomlands. Mot bakgrund av att vi lever i ett mångkulturellt samhälle har informations- och kommunikationsproblematiken vidgats. Detta innebär att alla i samhället med informationsansvar, såväl myndigheter som medier, på ett annat sätt än tidigare, måste planera för information till olika mottagargrupper så att beskeden motsvarar de förväntningar dessa medborgare har.

SPF fann det angeläget att från krishanterings- och kriskommunikationssynpunkt studera hur branden och dess följder hanterades av myndigheter och medier samt hur medborgarna reagerade inför det inträffade. Samhällets kommunikativa förmåga sattes denna gång på ett extra svårt prov eftersom människor med ursprung från sammantaget 19 skilda nationaliteter direkt berördes av det inträffade.

Naturligt nog har branden i Göteborg resulterat i ett flertal mer eller mindre omfattan-

de studier vilka sammantaget ökar kunskaperna kring samhällets hantering av allvarliga störningar. SPFs studie ger ytterligare kunskaper bl a om myndigheters agerande, medie-representanters och ungdomars erfarenheter av det inträffade samt skilda samhällsgruppers förtroende för myndigheterna. Utifrån rådande omständigheter är intrycket i det psykologiska försvarets studie att de operativt berörda vid branden och dess följder, mot bakgrund av de exceptionella förhållanden som rådde, löst informationsproblematiken på ett tillfredsställande sätt. Studien visar på vikten av att i planeringen av informationsberedskapen och dess innehåll innefattar nya stora grupper i samhället med olika språk, föreställningar, värderingar och, inte minst, erfarenheter.

Jag vill varmt tacka de forskare vid Örebro och Göteborgs universitet som deltagit i projektet för alla goda insatser. Ett tack också till min tidigare kollega på SPF, docent Roland Nordlund för betydande insatser inte minst i initieringsfasen. Slutligen tack även till Överstyrelsen för civil beredskap (ÖCB) som ekonomiskt bidragit till att projektet kunnat genomföras.

Göran Stütz
Forskningschef, SPF

REDAKTÖRERNAS FÖRORD

Denna studie om den tragiska branden i en festlokal i Göteborg hösten 1998 startade redan första arbetsdagen efter händelsen, när vi fick en förfrågan från Styrelsen för psykologiskt försvar om vi kunde ta oss an detta projekt. Vår bakgrund som krisforskare, med erfarenheter från bland annat studiet av informationshanteringen vid färjan Estonias förlisning, gjorde det närmast givet att ge ett jakande svar. Till vår hjälp knöt vi Ulrika Olausson, Liselotte Englund, Stina Bengtsson och Anna Helton till projektet, alla med specialkompetens inom forskningsområdet. Ingela Wadbring, Lennart Weibull och Jan Sjögren, Göteborgs universitet, har dessutom genomfört en studie om allmänhetens förtroende för olika aktörsgrupper. Till samtliga medverkande vill vi rikta ett varmt tack för gott samarbete.

Studien behandlar myndigheternas krishantering och kommunikation, journalisters erfarenheter och hur ungdomar i de drabbades närhet upplevde informationen kring branden samt hur allmänhetens förtroende påverkades.

En rad undersökningar om branden har genomförts under de två år som passerat sedan dess, inte minst av myndigheterna själva. En statlig utredning, Informationsutredningen (SOU 1999:68), har också granskat händelsen. Vårt projekt har avgränsats från utredningen dels genom den kompletterande kunskap som delstudierna om journalisternas och ungdomarnas erfarenheter tillför, dels genom fördjupade analyser av myndigheternas agerande – särskilt deras bedömningar och överväganden – och av hur branden påverkade olika etniska gruppers förtroende för myndigheterna.

Vi har mött stort tillmötesgående från alla som vi vänt oss till under arbetet. Till alla dem som stött oss genom att ta fram underlag och dokument, genom att låta sig intervjuas och genom att granska texter vill vi rikta ett stort tack.

Vi vill också särskilt tacka Göran Stütz, Roland Nordlund och i slutfasen Martin Bennulf på Styrelsen för psykologiskt försvar för gott samarbete, värdefulla diskussioner och noggrann manusgranskning.

Örebro november 2000

Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt

FÖRFATTARNA

Stig Arne Nohrstedt är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet.

Larsåke Larsson är lektor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet. Han är även verksam vid Göteborgs universitet.

Stina Bengtsson är doktorand vid institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.

Anna Helton är fil. kand. i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet.

Ulrika Olausson är doktorand i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet.

Liselotte Englund är doktorand vid Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet, samt även verksam vid Karlstads universitet.

Jan Sjögren är fil. kand. vid Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.

Ingela Wadbring är doktorand vid Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.

Lennart Weibull är professor vid Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.

INLEDNING

Branden i festlokalen i Göteborg 1998
– en av de värsta brandolyckorna

Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt

”Det brinner... snabbt!”

Larsåke Larsson

BRANDEN I FESTLOKALEN I GÖTEBORG 1998

– en av de värsta brandolyckorna

Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt

Natten före allhelgonaledigheten hösten 1998 utbryter brand i en samlingslokal tillhörig Makedoniska föreningen på Hisingen i Göteborg. Här pågår en fest med deltagande av närmare 400 ungdomar, flertalet från familjer med utländskt ursprung. Lokalen, med tillstånd för betydligt färre besökare, övertänds snabbt varvid 63 ungdomar omkommer och 213 skadas.

Branden är en av de värsta brandolyckorna i modern tid i vårt land. Den mobiliserade snabbt Göteborgsmyndigheterna och deras katastrofplan som stod inför sitt största prov dittills. Jämfört med de tidigare fall där den satts i verket – med tekniskt inriktade olycks-händelser – aktiverades denna gång de sociala och sjukvårdande funktionerna. Branden uppenbarade tydliga etniska storstadsproblem med en lokal samhällskris som tänkbart utvecklingsscenario. Händelsen skapade en omfattande medial bevakning med ett massivt uppbåd av journalister och TV-team, inte minst från andra länder.

Händelsen har i flera fall beskrivits i katastroftermer (se t ex SOU 1999:68). Givetvis är händelsen en katastrof för enskilda individer, familjer och etniska grupper, och även i viss mån för det lokala samhället i Göteborg. Vi är emellertid försiktiga med detta begrepp då katastrof i internationell krisforskning gäller mycket omvälvande händelser av typ jordbävningar och stora översvämningar. Branden motsvarar snarast vad den engelska termen *disaster* betyder, alltså en omfattande olycka. Begreppsfrågan diskuteras närmare nedan.

Oavsett hur branden betecknas är det viktigt att ange i vilket perspektiv vi har valt att betrakta den och de efterföljande händelserna. I den här rapporten anläggs ett samhällsvetenskapligt/kommunikationsteoretiskt perspektiv på händelseförloppet. Vårt uppdrag berör inte de tekniska eller juridiska aspekterna utan är avgränsat till frågor rörande hur informationsförmedlingen fungerade, hur olika grupper reagerade på händelsen och den information som medier och myndigheter förmedlade, hur förtroendet till olika myndigheter påverkades m m. En fråga som vi kommer tillbaka till i slutkapitlet är om branden kan anses ha skapat en samhällskris, nationellt och/eller lokalt. Bakom denna fråga ligger antagandet att svåra olyckor och samhällsstörningar i vissa fall och under speciella omständigheter kan ge upphov till samhällskriser. I det följande ger vi en kort forskningsbakgrund för att förklara vad detta perspektiv innebär i detta sammanhang.

Kris- och katastrofforskningen – mot ett politiskt perspektiv

Den internationella krisforskningen har identifierat ett antal kännetecken för hanteringen av allvarliga samhällsstörningar utifrån ett brett spektrum av händelser. Hit hör tendensen att centralisera krisarbetet, byråkratisk rivalitet, svårigheter att situationsanpassa det aktuella agerandet, alltför stor tilltro till gamla erfarenheter och ett starkt förlitande på experter

– samt inom det kommunikativa området ett stort medietryck, hög informationshastighet och mycket ojämnt informationsflöde.

Krisforskningen har emellertid i stor utsträckning haft ett organisatoriskt och administrativt ledningsperspektiv där man främst intresserat sig för effekter av planering och beslut, menar de holländska krisforskarna Paul t'Hart och Uriel Rosenthal. Traditionellt har denna forskning varit inriktad på att granska hur myndigheter och företag hanterar olika typer av stora olyckor utifrån perspektivet att dessa händelser rubbar samhällssystemet och att vidtagna åtgärder ska resultera i en återgång till den normala ordningen. Som alternativ föreslår de holländska forskarna ett mer kritiskt och politiskt perspektiv, enligt vilket allvarliga samhällsstörningar definieras som högpolitiska situationer och perioder då gängse tankemönster ifrågasätts ("moments of high politics; "periods of breakdown of familiar symbolic frameworks"). Sådana händelser bör betraktas som en del i en pågående process där kriser kan uppstå genom olika kritiska eller avgörande förlopp (t'Hart & Rosenthal 1996:5ff). Inom denna föreställningsram kännetecknas kriser av att de

- a) är dynamiska företeelser, vilket innebär att aktörerna måste vara uppmärksamma på viktiga förändringar i omgivningen;
- b) utspelar sig på flera nivåer – på individnivå såväl som på samhällsnivå;
- c) har känslomässig karaktär med kollektiv stress och upplevelser av personlig osäkerhet och sårbarhet som resultat;
- d) har en av legitimerande effekt (av ledarskap etc), i en process där en legitim samhällsordning förlorar legitimitet i krisen för att efter krisen ersättas av en ny legitim ordning;
- e) ger tillfälle till massmobilisering och institutionell självdramatisering (t'Hart & Rosenthal 1996:12ff).

Dessa politiska dimensioner av krisförloppet är en del av alla de faktorer som omger en olycks- och krishändelse, dit även bland annat sociala, ekonomiska och miljömässiga faktorer ingår. Rosenthal är kanske den forskare som tydligast varnar för att betrakta olycks- och krishändelser som enbart tillfälliga systemavbrott. Han menar att vi i högre grad än vad som vanligen är fallet måste beakta de omkringliggande faktorer som kan bidra till att händelsen utvecklas till en kris eller motverka kristendenserna (se Rosenthal 1998).

Att lära av sitt förflutna

En viktig fråga i anslutning till brandens eventuella krisframkallande karaktär är hur de ansvariga organisationerna hanterade situationen. Därför kommer rapporten att innehålla analyser av hur bland annat räddningstjänsten, sjukvården polisen osv agerade i samband med branden. Men som antyds av det perspektiv som vi kort presenterade ovan är en viktig aspekt av agerandet de inblandade aktörernas uppmärksamhet på situationens föränderlighet och därmed deras förmåga till analys och lärande.

Inom organisationsforskningen har begreppet och skolbildningen *organisatoriskt lärande* haft en stark ställning under en längre tid, liksom i den mer tillämpade organisationslitteraturen där man dock vanligen använder *den lärande organisationen* som term. Först bör dock påpekas att detta synsätt inte bara utgår från krishändelser utan från en kontinuerlig

utveckling av en organisation. Det organisatoriska lärandet handlar om att upptäcka och korrigera fel och brister i organisationer, med betoning på lärandet som en ständigt pågående process. Begreppet fokuserar på hur man inom en organisation tar till sig kunskap, utvecklar den och utnyttjar den för förändring. Det syftar också på alla medarbetares involvering i läroprocessen, på en hög grad av ansvars- och initiativtagande och på ett ledarskap som stimulerar till detta.

I litteraturen om organisatoriskt lärande kan man urskilja fyra synsätt, enligt Söderström (1996:15), nämligen att det gäller att skapa: a) en konstruktiv anpassning till allt snabbara och komplexa förändringar i omvärlden, b) en organisatorisk miljö som främjar lärandet hos individer och grupper, c) kulturella processer som påverkar värderingar och normer, och d) förändringar av organisatoriska strukturer. Albinsson (1998) kopplar lärandeförmågan till förändringsviljan och hävdar att organisationer uppvisar olika vilja till utveckling – från en *inaktiv* hållning, vilken innebär att man motsätter sig förändring, över en *reaktiv* hållning som innebär att man anpassar sig och en *proaktiv* hållning vilket betyder att man utnyttjar behovet av förändring, till den *interaktiva* hållningen där man skapar förändring, vilket förutsätter en lärande organisation.

Det organisatoriska lärandet har bland annat studerats av Chris Argyris och Donald Schön. De skiljer på två numera välkända typer av lärande: "*singel-loop*" och "*double-loop-learning*" (Argyris & Schön 1978; Argyris 1999). Single-loop-lärande sker "whenever an error is detected and corrected without questioning or altering the underlying values of the system" (Argyris 1999:68). Det är här fråga om rutinmässiga och repetitiva förändringar. Normerna förblir dock desamma. Dubbellooplärande sker när de grundläggande normerna ("the governing variables") och formerna omprövas och ändras. Det gäller ofta komplexa problem, men detta lärande krävs för att organisationen ska överleva på sikt.

Som metafor använder de termostaten, som klarar den första typen av lärande, men inte den andra. Autopiloten är ett annat exempel. Lärande av den andra typen är mer genomgripande. När ett kärnkraftsverk exploderar, som i Tjernobyl, trots tidigare bedömningar att detta inte skulle kunna inträffa, räcker det inte med några tekniska förbättringar av reaktorn utan åtgärderna kommer att omfatta såväl befolkningsomflyttningar som beredskapsplaner i de angränsande länderna och omorientering av energipolitiken globalt. Andra forskare talar om ungefär samma distinktion i termer av förändringar av första och andra ordningen, dvs förändringar inom ett system respektive av hela systemet.

Till de två lärandetyperna lägger Argyris & Schön (1978) en tredje form: "*deutero-lärandet*". Det är när människor lär sig lära, då lärandet blir en del av kulturen i organisationer.

Dessa två forskare är emellertid tämligen pessimistiska beträffande organisationers lärandeförmåga och menar att det normala är att individer och grupper förhindrar ett avancerat lärande. Människor agerar ofta utifrån "*theory-in-use*", som bland annat innebär att man driver egna mål och eftersträvar kontroll inom verksamheten och ständigt betonar rationaliteten i det egna agerandet. Forskarna förvånas över hur detta mönster återkommer i deras studier. Brister som därigenom förblir okorrigerade är sådana som hotar "*theory-in-use*" och organisationens rådande värderingar. Hit hör också brister som, om de rättas till, skulle avslöja att man försökt dölja misstag och bristande förmåga att rätta till begångna fel. Sådana brister omgärdas alltså av olika defensiva rutiner. De brister

som blir korrigerade är sådana som är tillräckligt uppenbara, som inte utgör något hot mot berörda aktörer eller som utgör ett hot men där döljandet/negligerandet skulle utgöra ett ännu större hot. De nämner ytterligare en situation då förändring sker – när organisationen råkar ut för ett stort misslyckande eller en kris- och katastrofhändelse (Argyris 1999).

Också i den mer tillämpade organisations- och managementlitteraturen behandlas det organisatoriska lärandet. Ett grundläggande råd i denna typ av praktiskt inriktade handböcker är att analysera och söka förändra organisationens kultur och värderingar. Genomgående rekommenderas ledare inom olika organisationer att belöna risktagande, uppmuntra idéer och skapa trygghet för nytänkande liksom att lära personalen att betrakta begångna misstag som viktiga lärdomar (se t ex Kline & Saunders 1995). De moment i läroprocessen som vanligen berörs i den här litteraturen är: a) kunskapsinhämtning, b) förmedling av information, c) tolkning av informationen och d) "organisatoriskt minne" (Söderström 1996:12f).

Den franske krisforskaren Patrick Lagadec (1993) menar att det framför allt gäller att skapa nya värderingar kring öppenhet, etiskt handlande och samhällsansvar för att organisationen ska tillerkännas hög trovärdighet och legitimitet i katastrof- och krislägen. Hit hör att man visar upp sina krisplaner och öppnar sina övningar för utomstående, att man skapar informella nätverk som kan vara till hjälp när en allvarlig händelse inträffar och att man söker åstadkomma "korsbefruktnings" mellan organisationer inom olika sektorer. Men han pekar också särskilt på interna åtgärder, såsom starkare engagemang hos de högsta ledarna och då inte bara styrmässigt utan också rent praktiskt t ex genom att delta i övningar, ett bredare och mer delegerat ansvarstagande, så att ingen släpper ett upptäckt problem även om det ligger utanför personens egentliga ansvarsområde, minskad centralstyrning av informationsgivningen, exempelvis genom att frånga systemet med officiella talesmän och i stället låter dem som har förstahandskunskap uttala sig om sakförhållanden (värderingar är dock en annan sak), samt att man mer prioriterar krismedvetandet och säkerhetstänkandet hos medarbetarna genom kurser i riskmanagement, katastrofövningar osv.

Forskning om bränder – några typiska särdrag

När det gäller stora brandolyckor påvisas i forskningen vissa typiska särdrag. Toft och Reynolds pekar exempelvis på det mycket snabba brandförloppet i många brandolyckor, inte minst i nöjeslokaler. Ett annat problem är svårigheterna att evakuera människor, särskilt om de är gäster i lokalen och inte känner dess interiör. Det är även ofta svårt att evakuera människor i områdena intill branden. De påpekar vidare att rökgasförgiftning är den främsta dödsorsaken vid bränder. När det gäller kommunikationsfrågor noterar de att den interna informationen lätt blir lidande i så hastiga olycksförlopp. De hävdar dessutom att organisationer vanligtvis uppvisar stora brister i lärandet från tidigare olyckor och katastrofer (Toft & Reynolds 1997).

Hodgkinson och Stewart menar att panik och svåra upplevelser hos räddningspersonal konstateras oftare vid stora bränder än vid andra typer av olyckor. Panik har flera kännetecken. Till det yttre är den närmast ickesocial och präglas av flyktimpulser. Till det inre är den icke-rationell då individen har svårt att bedöma handlingsalternativ och konsekvenser – men inte därför irrationell eftersom individen agerar rimligt utifrån hur hon uppfat-

tar situationen. De menar vidare att det lätt uppstår ett gap mellan det professionella stöd som erbjuds och de behov som drabbade faktiskt har, såväl fysiskt (t ex tillgänglighet och plats för behandling/stöd) som mer psykologiskt (förtroende och förståelse). Stödet måste vara proaktivt och även ha viss uthållighet, samtidigt som det bör finnas en tydligt angiven slutpunkt (Hodgkinson & Stewart 1991:50ff).

Lärdomar av svenska olyckor och katastrofer

Svenska myndigheter har under halvannat decennium berörts av eller varit inblandade i ett antal större olyckor av katastrof- och kriskaraktär, t ex reaktorhaveriet i kärnkraftsverket i Tjernobyl 1986 och passagerarfärjan Estonias förlisning 1994. Estonias haveri framstår som den värsta olyckshändelsen under 1990-talet. För Göteborgsregionen är branden på färjan Scandinavian Star 1990 med 158 omkomna den allvarligaste, men även tågkollisionen i Lerum 1987, en spårvagnsolycka 1992 och ett kraftigt snöoväder 1995 orsakade betydande myndighetsinsatser (se t ex Amnå & Nohrstedt 1987; Nohrstedt & Lekare 1987; Nordlund 1986:a; dens. 1986:b; RPS 1995; Larsson & Nohrstedt 1996; Hadenius m fl 1996; Nordström m fl 1996; Hillve & Weibull 1996; Weibull & Malmström 1997).

I denna studie är en viktig fråga vilka erfarenheter och lärdomar berörda myndigheter tagit till sig av de olyckor, störningar och kriser som de tidigare varit indragna i. Den större olycka som på senare år utforskats mest ingående är Estonias förlisning. Det är därför rimligt att utgå från att erfarenheterna från denna färjeolycka har haft stor betydelse erfarenhetsmässigt både i ett nationellt och ett mer lokalt perspektiv – det senare inte minst i de områden där de omkomna var hemmahörande. Göteborgsregionen var emellertid mindre drabbad av Estonias haveri än många andra delar av landet, varför endast ett fåtal av de myndighetsaktörer som var inblandade i hanteringen av Göteborgsbranden hade direkt erfarenhet av denna händelse.

De studier som gjorts om Estoniahaveriet uppvisar mer eller mindre tydliga brister i vissa myndigheters agerande, på lokal såväl som central nivå. Om vi begränsar oss till kommunikationsfrågorna i samband med haveriet identifierades ett antal problem. Ett sådant var att osäker och felaktig information spreds till myndigheter, anhöriga och medier från främst rederiet. Vidare noterades brister i myndigheternas kommunikation och kontakter sinsemellan, däribland t ex mellan centrala och regionala/lokala organ. Regeringens och berörda departements kontakter med anhöriga, som blev mycket omfattande men i efterhand kritiserades för att vara olämpligt upplagda och dåligt planerade, fungerade inte tillfredsställande och gav anledning till omprövning.

På lokal nivå kunde flera brister i kommunikationen noteras, vilket bland annat sammanhänger med myndigheternas oförmåga att föreställa sig konsekvenserna av olyckan inom sitt eget ansvarsområde. Organiseringen av krismottagningar blev på flera håll adhocmässig och anhöriga hade svårt att få kontakt med de organ som närmast hade eller kom att få ansvar för verksamheten. Ett påtagligt problem var bristande larmrutiner inom SOS Alarm, vilket resulterade i att distrikt utanför Stockholm inte fick besked om vad som hänt. Ett av de förslag som diskuterades i samband med undersökningarna var inrättandet av en nationell krisledningsorganisation, som snabbt skulle kunna träda i funktion i samband med krisartade störningar eller olyckor (Larsson & Nohrstedt 1996).

Tidigare undersökningar om branden i Göteborg

Brandolyckan på Hisingen i Göteborg har föranlett en rad utredningar på central och lokal myndighetsnivå samt en offentlig utredning, informationsutredningen (SOU 1999:68), som främst haft till uppgift att granska kommunikationsfrågorna. Vi ska här kort recapitulera den del av utredningen som behandlar medierapporteringen kring branden men i någon mån även slutsatserna vad gäller myndigheternas information till och kontakter med de anhöriga.

När det först gäller mediernas arbete har utredningen, förutom en kartläggning av mediebevaktningens omfång och inriktning, också diskuterat olika aspekter av den journalistiska uppgiften som närmast sammanhänger med kraven på saklighet och opartiskhet. Således undersöks om faktauppgifterna var korrekta, vilka delar av händelseförloppet som uppmärksammas i rapporteringen, vilka personkategorier/aktörer som förekommer i nyheterna, huruvida olyckan "etnifierades" och i vilken utsträckning polisens och räddningstjänstens insatser kritiserades.

Utredningen kommer bland annat fram till att medierna på det hela taget skötte uppgiften väl: "Utredningens allmänna slutsats är att massmedierna gav en efter omständigheterna nyanserad och saklig information till allmänheten." (SOU 1999:68:12). Detta grundar man på att faktauppgifterna i allt väsentligt var korrekta och att de felaktigheter som förekom bottnade i att de korrekta förhållandena inte fanns tillgängliga för journalisterna vid rapporteringstillfället. När det gäller frågan om etnifiering av katastrofen anser utredningen att det var rimligt att ge utrymme åt den etniska aspekten, dvs att flertalet av de omkomna och övriga drabbade hade invandrarbakgrund. Kritiken av räddningsinsatserna fick ganska stort utrymme i etermedierna och kvällstidningarna den första dagen efter branden. Enligt utredningen är kritiken inte anmärkningsvärt omfattande och sett över en femdagarsperiod väger positiva och negativa omdömen relativt jämnt för de inblandade myndigheterna. Polisen får dock övervägande negativ kritik för sin insats, även om företrädare för kåren får komma till tals i medierna och bemöta den. Utredningen dementerar uppfattningen att de medier som särskilt vänder sig till invandrare skulle ha gett en mer kritisk bild av räddningsinsatserna än de svenskspråkiga medierna.

Frågan om hur medierna rapporterade om brandens orsaker ägnas särskild uppmärksamhet av utredningen. De första dagarna får spekulatonen om att branden skulle vara anlagd stort genomslag både i svenska och utländska medier. Men – konstaterar utredningen – detta var inte en förklaring som journalisterna själva konstruerade utan den hade först formulerats av räddningsledaren (se Del II). Detta gör att medierna visserligen kan kritiseras för att inte vara tillräckligt utförliga i sin rapportering, men att det ändå får anses förståeligt att journalisterna under de första timmarna koncentrerade sig på att rapportera vad som hänt och hur olika inblandade upplevde detta (SOU 1999:68; se även Nordström & Åstrand 1999).

Utredningen konstaterar för sin del att tyngdpunkten i myndigheternas informationsarbete låg på att tillgodose medierna, men menar att information till drabbade och anhöriga bör ha högsta prioritet. När det gäller bemötandet konstateras att någon särbehandling inte förekom på etnisk grund. Myndigheterna hade samtidigt bristande erfarenhet av att möta och hantera så många förtvivlade människor, inte minst ungdomar.

Syfte och undersökningens uppläggning

Föreliggande studie syftar till en fördjupad analys av framför allt följande aspekter av informations- och kommunikationsproblematiken i samband med branden:

1. Hur myndigheterna kommunicerade med nyhetsmedierna och de anhöriga samt sismellan, inklusive samordning av olyckshanteringen.
2. Hur ungdomar i de drabbades omgivning bedömer myndigheternas agerande och information samt de rykten som var i omlopp.
3. Hur journalister som rapporterade om branden och dess följder upplevde uppdraget och hur de hanterade det ur etisk-moralisk synvinkel.
4. Vilken betydelse branden hade för allmänhetens och i synnerhet invandrares förtroende för olika samhällsinstitutioner.

I denna rapport redovisas delstudier som tillsammans täcker dessa fyra problemområden. Uppläggningsen baseras på en modell som använts i åtskilliga tidigare undersökningar av olyckor och kriser i Sverige. Enligt modellen renodlas den komplexa verkligheten till ett samspel mellan tre typer av aktörer: medborgare, medier och myndigheter. Genom denna förenkling koncentreras analysen till hur kommunikationen mellan dessa aktörer kan ha påverkat potentiella krisförlopp med branden som utlösande orsak. Med en sådan "triangelmodell" som utgångspunkt blir det viktigt att studera huruvida aktörernas förväntningar på samspelet med de andra typerna av aktörer infriades eller ej (för ytterligare information se Nordlund 1994 resp. 2000).

Tre delstudier i föreliggande rapport är främst baserade på intervjuer med de tre centrala aktörskategorierna, nämligen: a) myndighets och institutionsföreträdare, b) medierepresentanter samt c) på medborgarsidan grupper av ungdomar i Göteborg. I de två första studierna har personliga intervjuer genomförts, medan fokus- eller gruppintervjuer tillämpats när det gäller ungdomarna. Intervjuerna genomfördes under perioden december 1998 till sommaren 1999. Myndighetsaktörerna har i många fall kontaktats i flera omgångar. I denna del har datainsamlingen kompletterats med de dokument och egna utvärderingar som olika myndigheter producerat.

Vid sidan av intervjustudierna har också en särskild enkätbaserad studie av allmänhetens förtroende för myndigheterna genomförts för att få en mer komplett bild av medborgarnas reaktioner på branden och därmed sammanhängande händelser. Den består av en sekundäranalys av material från de sk SOM-undersökningarna vid Göteborgs universitet.

Rapporten är disponerad så att en kronologi över de viktigaste händelserna i samband med branden följer efter denna inledning. I delen om Myndigheterna redovisas hur ansvariga myndigheter på tre olika nivåer hanterade olyckan, nämligen centrala och lokala myndigheters kommunikation, Göteborgs stadsdelars krishantering och sjukvårdens omhändertagande av skadade och omkomna. Delen Ungdomarna innehåller resultaten från intervjuer med skolkamrater till de ungdomar som besökte festlokalen på Hisingen. I delen Journalisterna redovisas journalisternas upplevelser och erfarenheter i samband med uppdraget att rapportera om branden i nyhetsmedierna. Delen om Förtroendet innehåller undersökningen av allmänhetens förtroende. Den avslutande delen redovisar undersökningen sammanfattade slutsatser. Där gör vi en bedömning av brandens krispotential och huruvida den utvecklades till en samhällskris samt hur det faktiska utfallet ska förklaras.

Definitionsfrågor

Risk, kris och katastrof

Avslutningsvis ska vi diskutera och definiera vissa centrala begrepp, både av teoretisk och empirisk konkret natur, vilka kommer att användas i föreliggande rapport.

Hittills har vi talat om "kris" som en allmän term, i form av exempelvis krisforskning, krishantering och kriskommunikation. Men det finns anledning att specificera de vetenskapliga begrepp som inryms i en sådan allmän term, dvs i första hand begreppen *risk*, *katastrof* och *kris*. Med *risk* avses i denna studie ett latent och potentiellt hot som med viss sannolikhet kan utmytna i händelser som allvarligt drabbar grupper, organisationer och samhällen. *Katastrofen* innebär ett akut förverkligande av en risk med stor magnitud vad gäller dess konsekvenser. Såväl en risk som en katastrof kan övergå i en kris beroende bland annat på hur den hanteras av de ansvariga och de berörda. En risk eller en katastrof behöver således inte sluta med en kris – med förebyggande och adekvat krishantering kan det stanna vid ett något mindre allvarligt utfall som kan betecknas som en händelse med krispotential (Nohrstedt & Nordlund 1993; jfr SOU 1995:19).

En kris kan även uppstå utan föregående akuthändelse. Den kan utvecklas långsamt och successivt i små steg, som var för sig kanske är osynliga och svårupptäckta för ansvariga aktörer eller negligeras av dem, men som till slut har eskalerat till ett ohållbart läge som resulterar i en kris. Detta förlopp diskuteras kanske främst bland organisationsforskare som exempelvis intresserat sig för hur företag som inte uppmärksammar sådana gradvisa processer plötsligt kan befinna sig i en situation som hotar företagets hela existens (Lerbinger 1997).

Begreppsläget är emellertid ingalunda fastlagt i forskarsamhället. En del författare föredrar ett brett krisbegrepp, inom vilket det kan rymmas mer eller mindre allvarliga och akuta händelser (se t ex Lagadec 1993). Rosenthal definierar en kris som "a serious threat to the basic structures or the fundamental values and norms of a social system, which – under time pressure and highly uncertain circumstance – necessitates making critical decisions". Lagadec drar sig dock för att sätta en etikett på fenomenet då han anser det alltför komplext för att definieras kortfattat. På en mer teoretisk nivå menar Morin att "kris" – som ursprungligen betyder (viktigt) beslut på grekiska – idag snarast "signifies indecision: it is the moment when uncertainty exists at the same time as a problem" (Lagadec 1993; citat från Rosenthal och Morin i Lagadec s. 34).

Inom forskningen skiljer man vanligen mellan de engelska uttrycken *catastrophe*, *disaster* och *accident* (se t ex Quarantelli 1998). Katastrof motsvarar mycket omvälvande händelser, i första hand naturkatastrofer av typen jordbävningar och omfattande översvämningar, medan "disaster" står för större olyckshändelser, exempelvis tankfartygshaverier, söndersprängda varuhus eller fotbollsläktare som rasar ihop med många omkomna, eller Estonia-haveriet. Vidare skiljer man mellan "disaster" och "accident", där det första uttrycket står för olyckor som medför att (lokala) samhällsfunktioner skadas, medan det andra anses mer relevant om institutionerna fungerat och fortlevt genom händelsen (se t ex Dynes 1998).

Branden i Göteborg var en katastrof för enskilda individer, familjer och grupper, det var med andra ord en katastrof på mikronivå. Men frågan är om den kan betecknas som en katastrof på samhälls- eller makronivå. Med den vetenskapliga terminologi som vi pre-

senterade ovan är det tveksamt, då begreppet här i första hand avser någon form av omfattande naturförstörelse. Vi väljer i denna studie att beteckna branden som en större olyckshändelse.

Med en sociologisk utgångspunkt vid valet av terminologi skulle man samtidigt kunna välja att använda det uttryck som är mest utbrett och då skulle antagligen branden omtalas som en katastrof. Det kan ligga en poäng i ett sådant ordval eftersom språkbruket ofta säger något om de föreställningar som knyts till de företeelser som omtalas, i det här fallet branden, och dessa föreställningar får i sin tur sociala konsekvenser. Lagadec uttrycker denna tanke på följande sätt: "In practice, a major event goes hand in hand with the image people have on it" (Lagadec 1993:15).

Samtidigt tycks språkbruket i praktiken vara tämligen oenhetligt både bland allmänhet och myndigheter, varför vi bedömt att det knappast finns något vedertaget språkbruk som vi kan förlita oss på. Kris och katastrof är uttryck som myndigheterna och deras företrädare använder utan tydlig åtskillnad och ofta synonymt. Göteborgsmyndigheternas gemensamma plan för hantering av allvarliga samhällsstörningar benämns således "katastrofplan" och deras centrala ledning vid denna typ av händelse "katastrofsamordningsgrupp", medan motsvarande funktioner i stadsdelarna normalt kallas "krisgrupp" (krisledning) och mot-tagningsverksamheten gentemot drabbade och anhöriga normalt heter "krisjour".

Kaos-begreppet

En annan term som ofta används i samband med stora olyckor och katastrofer är *kaos*. Här bör påpekas den skillnad som gäller mellan ordet kaos i betydelsen oreda eller tumult och det vetenskapliga begreppet inom kaosteori. I denna teoribildning betyder kaos en oförutsägbar händelseutveckling såsom exempelvis när ett system eller en organisation kollapsar och resulterar i nya akuta lösningar – som senare visar vara en ny och bättre fungerande ordning. Kaosteori kallas inom geovetenskap bifurkationsteori, vilket syftar på den situation då en flod bryter igenom sina gamla vallar och tar ny (gen) väg och skapar en ny flodfåra. Kaosteori diskuteras mer utförligt i den studie som behandlar sjukvårdens insatser.

Aktörsbegrepp

De personer som intervjuats på myndighetssidan benämns företrädare/representanter, funktionärer eller helt enkelt aktörer, oavsett om de är förtroendevalda eller anställda på olika nivåer inom berörda organisationer.

Användningen av uttrycket "invandrare" bör också klargöras. I förtroendestudien som baseras på SCB:s befolkningsregister, räcker det med att de tillfrågade angivit att de har en förälder uppvuxen utanför Sverige för att de ska räknas som invandrare – de kan således själva vara svenska medborgare och uppvuxna i landet. Här ingår även exempelvis inflyttade från andra nordiska länder. I ungdomsstudien är urvalet inte gjort på befolkningsregister utan genom att skoleleverna själva valt att ställa upp för intervjuer på vår förfrågan. För dem som i den studien omtalas som "invandrarungdom" etc gäller att de själva eller föräldrarna har sin bakgrund från kulturellt och geografiskt mer avlägsna länder och bland dessa ingår inga nordiska invandrare. Detta har betydelse för jämförelser av resultaten i de två delstudierna som alltså bör göras med viss försiktighet. Att använda termen invandra-

re kan skapa intryck av att personer med annan etnisk bakgrund i grunden skulle vara annorlunda än de som har svensk bakgrund. Detta är inte vår uppfattning, men det är av praktiska skäl svårt att undvika termen varför vi får nöja oss med den samtidigt som vi på detta sätt vill varna för övertolkning.

Operativa begrepp

I studien förekommer ett antal operativa begrepp kring det arbete som myndigheterna genomförde i samband med branden. Vissa har redan nämnts – *katastrofsamordningsgrupp* är således benämningen på den centrala ledningen för berörda myndigheter i Göteborg, medan *krisgrupp* står för stadsdelarnas ledningsgrupp och *krisjour* mottagningsverksamheten för drabbade och anhöriga. Som kortare synonym för katastrofsamordningsgrupp används termen *katastrofledning*. Som synonym för krisgrupp används krisledning, vilket också skiljer dem från den centrala ledningen. Som allmän term för det arbete som bedrevs av myndigheterna används termen *krishantering*.

En annan term i rapporten är *debriefing* eller *avlastningssamtal*. I kris- och katastrofsammanhang innebär begreppet vanligen en ”relativt väldefinierad teknik för gruppbaserad bearbetning av upplevelser förknippade med insatser vid särskilt belastande händelser” (Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:2).

Begreppet *larm* har flera innebörder. Det gäller för det första larm i betydelsen rapportering av olycka till SOS Alarm, för det andra anrop och inkallande av myndighetspersoner för tjänstgöring och för det tredje beordring av räddningssenheter till brandplatsen.

Så långt har vi sökt lägga en grund för den fortsatta redovisningen och analysen. Innan vi börjar belysa hur den första gruppen aktörer, myndigheterna, hanterade kommunikationsproblemen i samband med branden finns det anledning att återge händelseförloppet. En kronologisk redovisning av händelserna från det första larmet till den slutliga domen i målet närmare två år senare följer således härnäst.

REFERENSER

Litteratur

- Albinsson, Per (1998): *Den lärande organisationen. Från vision till verklighet*. Jönköping: Brain Books.
- Amnå, Erik & Nohrstedt, Stig Arne (1987): *Att administrera det oförutsedda* (Om Tjernobyli). Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Rapport nr 137.
- Argyris, Chris (1999): *On Organizational Learning*. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Argyris, Chris & Schön, Donald A. (1978): *Organizational Learning. A Theory of Action perspective*. Reading Massachusetts: Addison-Wesley Publ.
- Dynes, Russell (1998): Coming to terms with community disasters, i Quarantelli (red): *What is a disaster?* London: Routledge.
- Hadenius, Stig m fl (1996): *Estonia i medierna*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar Rapport 168-3.
- Hillve, P. & Weibull, L. (1996): *Estoniakatastrofen, massmedierna och allmänheten*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Rapport 168-6.
- Hodgkinson, Peter & Stewart, Michael (1991): *Coping with catastrophe. A handbook of disaster management*. London: Routledge.
- Kline, Peter & Saunders, Bernard (1995): *Tio steg mot en lärande organisation*. Jönköping: Brain Books.
- Lagadec, Patrick (1993): *Preventing Chaos in a Crisis. Strategies for prevention, control and damage limitation*. London: McGraw-Hill.
- Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne (1996): *"Det ser verkligen illa ut". Kommunikationsproblem i samband med Estoniakatastrofen 1994*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Rapport 168-1.
- Lerbinger, Otto (1997): *The Crisis Manager. Facing Risk and Responsibility*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Nohrstedt, Stig Arne & Lekare, Kerstin (1987): *Att rapportera det oförutsedda. En studie av lokaltidningarnas Tjernobyli-nyheter i Uppsala och Gävleborgs län under maj och juni 1986*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Rapport 138.
- Nohrstedt, Stig Arne & Nordlund, Roland (1993): *Medier i kris. En forskningsöversikt över mediernas roll vid kriser*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

- Nordlund, Roland (1986a): *Ovanlig hög lokal radioaktivitet. En studie av Radio Upplands Tjernobyl-bevakning den 29 april–30 juni 1986*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Rapport 141.
- Nordlund, Roland (1986b): *Radio Uppland och "Forsmarksutsläppet. Ett svenskt kärnkraftshaveri som kom av sig*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Meddelande 114.
- Nordlund, Roland (1994): *Ett triangeldrama. Myndigheter, medborgare och medier i kris*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Nr 136a.
- Nordström, Gert Z. m fl (1996): *Estonia – Bilder av en katastrof*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Rapport nr 168-4.
- Nordström, Gert Z. & Åstrand, A. (1999): *Från löpsedel till webb*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. Rapport 176.
- Quarantelli, E.L. (1998): Epilogue, i Quarantelli (red): *What is a disaster?* London: Routhledge.
- Rosenthal, Uriel (1998): Comments on Perry's comments, i Quarantelli (red): *What is a disaster?* London: Routhledge.
- Statens offentliga utredningar (1999): *Brandkatastrofen i Göteborg*. Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:68).
- Söderström, Magnus (1996): *Hur lär organisationer*. Solna: Arbetslivsinstitutet.
- † Hart, Paul & Rosenthal, Uriel (1996): Crisis Management in Government: Developments in theory and practice. Paper Stockholm Center for Organizational Research, april 1996.
- † Hart, Paul & Rosenthal, Uriel (1996): *Crisis Management in Government: Developments in theory and practice*. Paper, Stockholm Center for Organizational Research, april 1996.
- Toft & Reynolds (1997): *Learning from disasters: A management approach*. Leicester: Perpetuity Press.
- Weibull, Lennart & Malmström, Torsten (1997): *Snöstormen den 17 november 1995*. Göteborgs Universitet: Inst. för journalistik och masskommunikation, Arbetsrapport nr 72/1997.

Övrigt material

- Göteborgs stad: Protokoll kommunstyrelsen 98-10-30a, 98-10-30b, 98-11-03.
- Göteborgs stad: Insatser av Göteborgs stad (kommunstyrelse, stadskansli, stadsdelsförvaltningar. <http://www.goteborg.se>
- Göteborgs stad: Pressmeddelanden 98-10-30 (10:54, 12:22 eng, 12:35, 17:27 mfl), 98-10-31 (15:55, 19:51) 98-11-01 (14:50, 20:31) 98-11-02 (12:32).
- Göteborgs stad: Lista över omkomna. <http://goteborg.se/wwwdb/gbgwww.nst/>

Marinkommande Väst: MKV/Fo32 utvärdering av Försvarsmaktens insatser med anledning av katastrofbrand i Göteborg, PM 1998-12-11.

Regeringskansliet/statsrådsberedningen: Pressmeddelande 98-10-30 (kommentar på morgonen), 98-10-30 (tal domkyrkan), 98-11-06 (tyst minut Riksdagen).

Regeringskansliet/Försvarsdepartementet: Branden i Göteborg.
Åtgärder, erfarenheter och förslag. Noteringar säkerhetsansvarige 1999-05-21.

RPS/Rikspolisstyrelsen (1995): Estoniastudien. Stockholm: RPS Rapport 1995:8 (Innehåller jämförelse med Scandinavian Star).

Räddningstjänsten Göteborg: Branden i Makedoniska Föreningens lokaler på Herkulesgatan i Göteborg den 29–30 oktober 1998. Rapport 1998-11-25.

Sahlgrenska universitetssjukhuset: Substans (personaltidning, specialnummer), Nov1998 Sahlgrenska universitetssjukhuset: Informationsverksamheten under brandkatastrofen 1998-10-31–11-01. PM odaterat.

Socialstyrelsen (1991): Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer. Stockholm: Socialstyrelsen/Allmänna råd 1991/96.

Västra Götalandsregionen/Beredskapsenheten: Rapport om katastrofbranden på Hisingen hösten 1998. PM Januari 1999.

”DET BRINNER...SNABBT!”¹⁾

Larsåke Larsson

Olycksbranden i Göteborg uppvisar under de första dagarna ett intensivt och delvis komplicerat händelseflöde. I det följande redovisas händelseförloppet, inledningsvis minut för minut. Händelsen har samtidigt ett långt efterspel under hösten 1998 och följdverkningar under närmare två år. Därför spänner redovisningen från den natt branden bröt ut till hösten 2000. I redovisningen sammanförs förloppen på två centrala arenor, myndigheters och mediernas. Som kommer att framgå är de beroende av varandra och kuggar in i varandra.

Torsdag 29 oktober 1998

Första uppringningen till SOS Alarm klockan 23.42

SOS Alarm får en första signal om branden från en mobiltelefon klockan 23.42.20. Det visar sig senare vara en diskjockey som ringer inifrån lokalen, med höga ljud och skrik i bakgrunden. Ytterligare två personer talar i mobilen. ”Backateatern” och ”Makedoniska föreningen” nämns. Operatören kopplar rutinmässigt efter ca 20 sekunder över samtalet till kollegor inom räddningstjänsten som sitter i samma rum. Man har till en början svårt att uppfatta någon adress, men den fastställs efter viss överläggning mellan operatörerna till Backaplan. Flera liknande samtal inkommer strax därefter.

Närmaste brandstation larmas 23.45

Den första brandstyrkan larmas ut 23.45.40 från Lundby brandstation på Hisingen. Adressangivelsen är fortfarande något osäker. Två minuter senare larmas läns- och lokalpolis och två ambulanser.

Stort larm vid huvudbrandstationen 23.49

Samtidigt som den första polispatrullen och brandstyrkan anländer till brandplatsen larmas huvudstationen i Göteborg (Gårda brandstation) och strax därefter ytterligare fem stationer. Ungefär 25 brandmän är inom kort på plats liksom ett tiotal polispatruller. Klockan 23.50 informeras sjukhusen om att en större olycka inträffat med många skadade. Klockan 23.51 skickas all kvarvarande brandpersonal ut från Gårda brandstation.

”Rikslarm” till medierna kl 23.50–52

En larmspaningsfirma i Norrköping lyssnar av SOS Alarm och ringer klockan 23.50 sina två abonnenter i Göteborg, Arbetet och SVT/Västnytt i Göteborg. Därefter kontaktas Expressen, Aftonbladet och Förenade landsortstidningar (FLT) kl. 23.52. Samtidigt avlyssnar en fotograf på Aftonbladet i Göteborg polisradion hemma och får besked om en stor brand på Hisingen. Han låter sin fru larma en reporter medan han åker iväg i bilen.

¹ Egentligt uttalande: ”Det brinner vid Sängjätten, snabbt...”

Olycksbilden klarnar... 23.55

”En bild började skapas av att en enorm olycka hade hänt med många skadade och döda” (Räddningstjänsten 1998:6). En första ambulans anländer till brandplatsen samtidigt som en sjukvårdsgrupp (ambulans med läkare och sjuksköterska) larmas. SOS Alarm sänder ut ett minicall-meddelande om olyckan till de medier som abonnerar på denna tjänst hos alarmeringscentralen.

Tips till lokalpress 23.55

Göteborgs-Posten (GP) får signal från alarmcentralens minicalltjänst. Två kvällsreportrar finns kvar på (lokala) redaktionen men är på väg att stänga igen för natten. Det är ”svårt att få grepp” om larmet så den ordinarie reportern säger åt vikarien att åka hem, medan hon dröjer sig kvar...

Göteborgs-Tidningen (GT) får ett tips från en privatperson som uppenbarligen kunnat höra SOS Alarm. Den fotograf som finns på redaktionen åker iväg tillsammans med en reporter.

Även SVTs Västnyttredaktion skickar ut en frilansfotograf – denne har samtidigt själv fått minicall-meddelandet i bostaden.

Fredag 30 oktober 1998

Räddningstjänsten formerar stab klockan 00.00

Vid midnatt börjar räddningstjänsten att formera en särskild stab för olyckan, i linje med sin katastrofplanering. SOS-operatörerna ringer och informerar sin driftsledare som ”får uppfattningen att det rör sig om 5–6 omkomna”.

Medierna framme 00.00–00.05

Fotografen från Aftonbladet är på plats runt tolvslaget: ”Det gick fort, då fanns det inget som hette rödljus”. Tidningens reporter infinner sig strax därefter. Göteborgs-Tidningens reporter och fotograf är framme ca 00.05 – redaktionen låg vid denna tid i Backa så resvägen var bara några minuter lång. De återringer snabbt med besked att ”här hoppar folk från fönstren och det ligger döda överallt” (Redaktionsledare). Även den fotograf från Göteborgs-Posten, som hört larmet hemifrån, har nu kommit fram till olycksplatsen.

Från redaktionsfönstret ser reportrar på GP röken från branden på andra sidan älven. Reportrarna meddelar nattchefen att ”något är på gång” och beger sig iväg ca 00.10. Från bilen ringer de polisen som upplyser att det finns många skadade i branden.

Den redaktionsledare på Arbetet som fått signalen från larmspaningsfirman avvaktar: ”Jag fattade inte alls hur omfattande det var...” Redaktionen hade redan gått hem så det fanns ändå inget att göra åt nattens tryckning.

TV4 i Stockholm får runt midnatt larm från en privatperson som talar med utländsk brytning och som meddelar att det brinner vid Makedonska föreningen i Göteborg.

Larmspaningsfirman fortsätter sin rundringning och når efter midnatt bl a TV1/Aktuellt och TV2/Rapport (00.07) följt av de norska tidningarna Aftenposten och Verdens Gang 00.10.

Chefslarm 00.15–20

Räddningschefen i Göteborg larmas klockan 00.15 och är på plats på Gårda brandstation efter 5-10 minuter: ”Jag får bilden av att halva Backateatern har rasat in vid en ungdoms-

fest. Jag förstår på den som ringer, hans röstläge och sätt att uttrycka sig, att vi får förbereda oss på att detta är något jävligt”.

Den person som i hemmet tjänstgör som s k räddningschef i beredskap anländer till brandplatsen och avlöser det vakthavande brandbefäl som tills nu varit räddningsledare. Han rapporterar om ett ”fullständigt kaos på skadeplatsen” och brist på poliser och sjukvårds- och transportresurser. Han lämnar viss förhandsinformation till de reportrar som finns på plats, men bestämmer sig sedan för att hänvisa dem till pressinformation på Gårdastationen.

Polisens insatschef under natten anländer till brandplatsen och tar över det polisiära ledningsarbetet 00.16 från den polispatrull som varit på plats först. Han vittnar efteråt också om ett ”oerhört kaos” med mycket folk och många livlösa liggande på marken utanför byggnaden.

Sjukvårdsgruppen anländer också. På väg ut från Östra sjukhuset i Göteborg har den mött de första skadade som transporterats dit 8–10 minuter efter midnatt, både med ambulanser, taxi och privata fordon.

Tre medier på plats 00.15

Tre medier finns på plats runt kl. 00.15 – Aftonbladet, Göteborgs-Posten och Göteborgs-Tidningen. SVT/Västnyttis frilansfotograf uppger sig vara där ett par minuter senare, medan en TV-reporter är på plats en kvart senare. GPs reportrar, orienterade om läget av räddningspersonal, ringer tillbaka till redaktionen och klargör att man måste ”rensa ettan, det är stort”.

TV4s lokale redaktionschef i Göteborgs väcks nu från Stockholm och börjar kalla till tjänstgöring varvid flera tv-team etableras.

Högsta beredskap 00.30

En halvtimme in på fredagsdygnet beslutas om högsta beredskap, s k röd beredskap, inom räddningstjänsten.

Nu finns ca 50 brandmän och ett 30-tal ambulanssjukvårdare på plats vid branden. En lägesrapport anger fortfarande 5-6 omkomna och ett 50-tal skadade. Det börjar stå klart att alla är ungdomar.

Kommunens katastrofsamordningsgrupp börjar kallas in, då det uppkomna läget bedöms kräva detta. Stadsdirektören larmas först – han sitter hemma och läser i kommunens katastrofplan, eftersom man ska ha katastrofövning denna fredag! Under bilresan in till Gårda brandstation tar han kontakt med kommunstyrelsens ordförande och ger denne en första information.

Informationsinsatserna i fokus, 00.45

Fortfarande är den kommunicerade bilden av vad som inträffat otydlig. Aktörerna har, en timme efter första larmet, ännu inte klart för sig olyckans omfattning. På brandplatsen begärs bussar från GL (Göteborgsregionens Lokaltrafik) för transport av skadade.

Räddningschefen tar nu ett s k inriktningsbeslut. Det innebär (1) att prioritera information och massmediekontakter, (2) att återställa beredskapen i regionen för att klara andra eventuella bränder, (3) att förbereda för krishantering och debriefing av återvändande brand- och ambulanspersonal.

Räddningstjänstens informationschef väcks och ber då att man ska kalla in de informanter som ingår i katastrofledningsarbetet (den s k informationsstaben). Kommunens informationsdirektör kontaktas därmed några minuter senare.

Vid Östra sjukhuset inkallas PKL-gruppen (psykosocial katastrofledning). Senare inkallas motsvarande grupper vid de två övriga sjukhusen (Sahlgrenska universitetssjukhuset och Mölndals sjukhus). De PKL-ansvariga kallar i sin tur in sin listade personal.

Göteborgs-Posten stoppar pressarna

Göteborgs-Postens två reportrar återkommer till redaktionen klockan 00.50 och lämnar sin första text 01.15. Fredagstidningen är då redan i tryck för de tidiga editionerna, men nattchefen och den redigerare som är koar har stannat pressarna en timme. Därefter korrigerar man med nya uppgifter successivt under tryckningen av nya editioner. Den sista nya uppgiften – vad som är känt om antalet omkomna – lämnas kl. 02.30 innan göteborgseditionen går i tryck.

Antalet omkomna rapporteras, ca 01.00

Den sista brandstyrkan kallas ut 01.05, dvs 1 timme och 23 minuter efter första SOS-larmet. På brandplatsen har räddningspersonalen nu, delvis med hjälp av enskilda ungdomar, fått ut flertalet skadade ur byggnaden. Olyckans omfattning börjar nu stå klar i telefontrafiken med Gårda och siffran 50–60 omkomna nämns. Tumultartade scener rapporteras från brandplatsen med många skadade och chockade ungdomar. En del försöker ta sig tillbaka in i eldhärden. Föräldrar letar efter sina ungdomar. Polisen rapporterar om stor aggressivitet från vissa ungdomars sida mot poliser och brandmän.

Räddningschefen skriver vid 01.00-tiden upp antalet 50–60 döda på en whiteboardtavla i räddningstjänstens taktisal. Stadsdirektören anländer till stationen vid denna tidpunkt.

110 påringningar inom en och halv timme, 01.15

Inom en och en halv timme från första larmet får SOS Alarm 110 telefonpåringningar kring branden. Till en början kommer många samtal över mobiltelefon, och därefter samtal från anhöriga. "Man kan spekulera i att de/ungdomar/ringde hem/inifrån branden/" (SOS-aktör).

Den informatör på sjukhussidan som har pressjour denna natt blir uppringd av växeln på Östra sjukhuset 01.15 och fem minuter senare av växeln på Sahlgrenska sjukhuset. Hon ringer då sin chef med besked att "det är något stort på gång" och åker till Östra sjukhuset. Sjukvårdens informationsdirektör har dock strax innan blivit larmad från Gårda. I taxin dit kontaktar hon sin närmaste kollega, som beger sig till Sahlgrenska sjukhuset, och ytterligare en kollega som placeras i Mölndal. Vid 02.00-tiden finns informatörer på de tre sjukhusen.

Av de informatörer som kallats in till huvudbrandstationen är kommunens informationsdirektör först på plats klockan 01.15. Han har på vägen kontaktat Sveriges Radio Göteborg. Kommunstyrelsens ordförande anländer till Gårda 5–10 minuter senare och orienteras om läget.

Stadsdirektören börjar ringa de 21 stadsdelscheferna, med hjälp av ett par medlemmar i katastrofsamordningsgruppen.

Radion väcks 01.15

Västnyttts fotograf är kvar på brandplatsen en timme, men filmar bara 18 minuter, och tar övrigt tar hand om ungdomar. TV4s första (lokala) tv-team anländer dit. Så snart SR Göteborgs redaktionschef väckts ringer han in ett 10-tal medarbetare. När han kommer till redaktionen finns redan flera kollegor där.

TTs första telegram 01.21

Klockan 01.21, drygt en och en halv timme efter branden, sänder Tidningarnas Telegrambyrå (TT) ut sitt första telegram. Det är ett kort meddelande om att "ett 20-tal personer har omkommit i en okontrollerad brand i Makedoniska föreningen i Göteborg". Klockan 01.46 anges 50 dödsoffer och att många av de omkomna kan ha varit ungdomar. Rubriken är "Katastrofbrand".²

Stadsdelarna larmas 01.30-

Från Gårda brandstation fortsätter man ringa upp stadsdelscheferna (i några fall andra funktionärer). Stadsdirektörens order till dem är att de ska hålla sig vakna, "sätta sig vid köksbordet" och vara beredda på nya order samt att kontakta sina social- och krisenheter med samma uppmaning. Alla nås dock inte just då.

I detta läge finns räddningschefen, stadsdirektören, kommunens informationsdirektör, räddningstjänstens informatör och en teknisk chef (tillhörande katastrofsamordningsgruppen) på plats på stationen, förutom den räddningstjänstpersonal som utgör röd beredskap.

Chefen för sjukvårdens beredskapsenhet larmas och beger sig till Sahlgrenska sjukhuset för att orientera sig och sedan till Gårda.

Larm hos departementen 01.30

På nationell nivå nås försvarsdepartementets underrättelseansvarige och press-sekreterare av TTs första flash. De har därpå flera telefonkontakter med varandra. Redan här övervägs om försvarsministern ska till Göteborg. Chefen för civila enheten larmas 02.10. Strax därefter larmas även statsrådsberedningens jourhavande tjänsteman (säkerhetschefen) av den k huvudbevakningscentralen i Rosenbad.²⁾

Katastrofledningen samlad 01.40

De fyra organ som är tänkta att träda i kraft vid större olyckor – räddningstjänstens egen stab, katastrofsamordningsgruppen, informationsstaben och sjukvårdens beredskapsenhet – är nu aktiverade och fullt bemannade. De grupperar sig i närliggande lokaler i Gårda brandstation. Beslut fattas också att "starta upp huset", däribland att ta in personalen i växeln och cafeterian.

Flera av aktörerna berättar att de hade svårt att bedöma riktigheten i larmuppgifterna när de väcktes på natten. Samma morgon skulle alltså en katastrofövning genomföras i dessa lokaler: "Första ögonblicket trodde jag inte på vad han /larmoperatören/ sa, 'menar du verkligen allvar' och då sa han att det ligger minst 50–60 ungdomar utanför byggnaden", säger en av dem. Dessutom hade några från polisen och räddningstjänsten dagarna innan varit på en katastrofövning i Bohuslän där även norska myndigheter deltagit.

2) I informationsutredningen Brandkatastrofen i Göteborg (SOU 1999:68) anges felaktigt det första telegrammet till klockan 01.29. Denna uppgift är hämtad från den fördröjda telegram-tjänsten TTPlus som regelmässigt sänds ut några minuter efter första utskicket.

Internationellt besked 01.43

Nyhetsbyrån Reuters Sverige i Stockholm uppmärksammas på händelsen genom TT och sänder några minuter senare ut en flash. Klockan 01.43 går ett fylligare telegram ut på Reuters nät. Det är nu branden blir känd över världen.

Enstaka medierepresentanter har börjat anlända till Östra sjukhuset och Sahlgrenska sjukhuset.

Sjukhusets pressjour möter medierna 01.50

När pressjouren på Östra sjukhuset anländer finns således redan några journalister där förutom stora skaror anhöriga. Tillsammans med läkare beslutas att anordna en första presskonferens 02.30, vilket meddelas TT som därefter kablar ut uppgiften till medierna.

På Gårda begär kommunstyrelsens ordförande hjälp med att få tag på någon företrädare för regeringen för att ge information. Det tar drygt en timme innan kontakt upprättas med statsministern (se nedan).

Första tv-nyheterna 01.55

TV4 sänder, som första nationella tv-kanal, ut nyheten klockan 01.55 i form av ett telegram. Man går in direkt efter nattens ordinarie (film)program. Att man kommer ut i etern beror dels på att man har viss redaktionell nattbemanning, dels på att man hann stoppa programkontrollen så att den inte släckte ner tekniken efter filmens slut.

Stadsdelarna aktiveras 02.00–

Katastrofsamordningsgruppen beslutar att samtliga stadsdelsförvaltningar ska inta hög beredskap. Stadsdelscheferna rings åter upp och får direktiv att påbörja krishantering och förbereda omhändertagande och information till brandoffrens anhöriga och övriga berörda. Som funktionärerna på Gårda minns förloppet tar rundringningen ungefär en timme, men på lokal nivå uppges de sista ha blivit kontaktade vid 04.00-tiden.

Nu finns fem funktionärer i informationsstaben på plats på Gårda brandstation – kommunens, räddningstjänstens, sjukvårdens och polisens informationsdirektörer / chefer samt en informatör från miljöförvaltningen som fanns upptagen på en larmlista. Det är första gången gruppen och dess utrustning aktiveras (den har "aldrig varit igång skarpt tidigare", för att citera räddningschefen), vilket bl a innebär svårigheter att få fram rätt programvaror i de nyligen installerade datorerna. Ett pressmeddelande börjar skrivas. Polisens informationschef ringer in ett 10-tal personer för informationsuppgifter i polishuset.

Riksrådionyheter 02.00

Ekot rapporterar om händelsen klockan 02.00 (P3/P4) och fortsätter med detta varje halvtimme för att efter kl. 04.00 rapportera varje kvart.

Aftonbladets reporter lämnar brandplatsen och åker till redaktionen, men förmår inte skriva något efter upplevelsorna, utan blir intervjuaad av sina kollegor i Stockholm.

Redaktionsledaren på tidningen Arbetet kontaktar sin kollega som ringer ut en reporter och en fotograf, vilka åker till brandplatsen. Han möter sedan fotografen varpå de beger sig till Hammarkullens kyrka som just öppnat. De är där cirka 02.30.

Rapport (TV2) beslutar, efter klartecken från televisionens tekniska enheter, att sända så snart som möjligt (två timmar senare) och kallar in 25–30 personer till redaktionen i Stockholm. I Göteborg har Västnyttredaktionen börjat bemannas och är fulltalig ungefär 03.30.

Göteborgs-Tidningen, Aftonbladet och Expressen beslutar trycka extra upplagor för utgivning under förmiddagen. Stockholmstidningarna sänder under natten ner reporterteam (15–25 personer) till Göteborg. GT förskjuter sin ordinarie utgivning en timme till ca 05.00.

Branden släckt 02.02

Klockan 02.02 rapporteras att branden är släckt. Brandmännen börjar bära ut de döda som placeras på baksidan av byggnaden för att sedan transporteras till bårhuset i ambulans. Antalet omkomna är 62 (en flicka hittas senare i brandresterna) medan 213 skadade ungdomar förts till olika sjukhus, efter medicinsk sortering i en utrymd bilhall i närheten.

Länsstyrelsen och räddningsverket informeras 02.05–02.15

Vakthavande på länsstyrelsen får vetskap om branden klockan 02.15. Från katastrofledningen får han begäran om hjälp att nå statsministern, men hittar ingen bra kontaktväg. Tjänstemannen underrättar emellertid försvarsdirektören.

Kontakten med regeringen upprättas i stället genom Räddningsverket (som larmas via SOS Alarm Göteborg-Karlstad). Jourhavande tjänsteman väcks i hemmet kl. 02.15, och ringer därpå en informatör och verkets generaldirektör. Den senare söker kontakt med Rosenbad och underrättar där både säkerhetschefen på statsrådsberedningen och chefen för civila enheten på försvarsdepartementet (som båda fått besked internt strax innan).

BBC informerar 02.15

Klockan 02.15 meddelar brittiska BBC, sannolikt utifrån Reuters telegram, att en brand inträffat i Göteborg. Det är denna sändning som huvudbevakningscentralen i Rosenbad ser innan de larmar statsrådsberedningens vakthavande.

Första presskonferensen 02.30

Den första presskonferensen hålls på Östra sjukhuset med bl a läkare, chefskurator och informatör samt två läkare från Sahlgrenska. Presskonferensen handlar främst om antalet skadade och hur dessa omhändertagits. Ett fåtal medierepresentanter är närvarande, alla från göteborgsmedier. Därefter beslutas att all pressinformation framöver ska förläggas till Gårda brandstation.

Första lokala radiosändningen 02.30

Sveriges Radio Göteborg (SR/P4) påbörjar sin lokala sändning klockan 02.30. Till en början sänds nyheter varje kvart (efter Ekot). Mellan dessa nyheter lägger man in direktrapporter från brandplatsen samt meddelanden om aktuella telefonnummer till kommunala krisjourer och sjukhusens PKL-grupper. Nyheter sänds också på ett antal minoritetsspråk. Som kontaktperson i studion fungerar chefen för kommunens (centrala) krisjour, även en präst deltar. Efter 05.30 glesas nyhetsförmedlingen ut till timsnyheter. Sändningarna pågår till fredag kväll. Man går också in efter varje (riks)Eko under helgen.

Sändningen läggs ut på det s k 2-meganätet, dvs Sveriges Radios interna riksnät, så att övriga stationer och Ekot också kan ta del av och använda materialet. Redaktionen får en mängd samtal från utländska medier som interjuvar studiopersonal och reportrar.

TV4s (Riks-TV4) fotograf kommer till brandplatsen ungefär vid denna tid. Den lokala TV4-redaktionen i Göteborg börjar bemannas.

Statsministern underrättas 02.58

Räddningsverkets generaldirektör lämnar ny information klockan 02.40 till sina två kontaktpersoner på statsrådsberedningen och försvarsdepartementet i Stockholm. Tio minuter senare larmar statsrådsberedningens vakthavande sin statssekreterare. Denne ringer statsministerns press-sekreterare som inte kände till olyckan – hennes mobil och TT-flash var trasig denna helg – och klockan 02.58 ringer han statsministern. Ett par minuter senare väcks försvarsministern som samtidigt kontaktas av sin press-sekreterare. Vid denna tidpunkt, tre timmar efter brandlarmet, etableras så kontakten med kommunledningen i Göteborg.

Pressmeddelande 03.00

Ett första pressmeddelande sänds ut från Gårda med information om katastrofen och dess omfattning samt telefonnummer till polisen och sjukhusen. Här annonseras också att krisjourer håller på att inrättas i stadsdelarna. Pressmeddelandet översätts till engelska. Kontakt tas med tolkbyrån för att få fram tolkar.

TV4 sänder direkt 03.00

TV4 rapporterar från brandplatsen i direktsändning, med hjälp av det lokala tv-teamet och en inhyrd satellitbuss som varit på plats ungefär en timme. Därefter sänds nyheter varje halvtimme. Två lokala TV4-team uppges nu vara på varsitt sjukhus.

Mellan kl. 03.00 och 04.00 börjar både TV2 och TV4 att lägga ut text-tv-information, både i form av rullande text och text-tv-sidor.

Försvaret kopplas in 03.10

Sjukvården (SU/Mölndal) kontaktar ARCC (AirRescueCoordinationCenter/Flygräddningen) med begäran om helikoptertransporter av brännskadade till andra sjukhus. Förutom den egna helikoptern vid Säve inkallar ARCC helikoptrar från fyra andra flygdivisioner. Transporterna påbörjas klockan 07.30.

ARCC larmar klockan 03.13 Marinkommando Väst som därpå efterhörde de civila myndigheternas behov av övrigt militärt stöd. Sådant stöd anses till en början obehövt av katastrofledningen på Gårda (se dock kl. 22.00 nedan).

Senare under natten kontaktar SOS Alarm bl a Haverikommissionen och Socialstyrelsens jourhavande.

Presskonferensen 03.30

På Gårda utlyses (02.40) en presskonferens till 03.30, genom ett kortfattat fax. Presskonferensen är gemensam för alla inblandade myndigheter, en strategi som man fortsätter med under hela helgen och som både de ansvariga och medierna är nöjda med. Man beslutar också att hålla täta presskonferenser för att svara mot ett växande informationstryck.

Presskonferensen hålls i taktiksalen på brandstationen som blir centrum för presskon-

takterna i fortsättningen. Mötet leds av räddningschefen med hjälp av en talesman för varje berörd enhet som redovisar läget. I detta läge börjar bilden klarna om ungdomarnas etniska sammansättning. En mindre grupp på högst tio medierepresentanter deltar, delvis desamma som varit på Östra sjukhuset. Räddningsledaren uttrycker att "branden kan ha varit anlagd" (se SOU 1999:68:63).

Medierna vill ta del av SOS Alarms bandupptagning med det första larmet. Denna begäran tillbakavisas av juridiska skäl vilket skapar diskussion mellan parterna. Man vill också träffa räddningspersonal. Orsaken är den misstro som uppstått hos reportrar efter ungdomars uttalanden att räddningspersonalen inte gjort sitt bästa och stoppat dem som ville gå tillbaka in i byggnaden för att rädda kamrater. Även detta krav tillbakavisas med hänvisning till att brandmän och ambulanspersonal ännu inte orkar med en sådan konfrontation.

Stadsdelarna etablerar sina krisjourer 03.30-

Stadsdelarna etablerar sina krisgrupper/krisledningarna från klockan 03.30 och därefter krisjourer. Krisledningarna kvitterar mot Gårda när de är samlade och meddelar sina telefon- och faxnummer.

Hälften av stadsdelarna har startat krisjourer till kl. 05.00, men den sista kommer inte igång förrän kl. 09.00 – och i tre områden avstår man från att etablera sådana. De lokaler som används är främst socialkontor, fritidsgårdar och skolor men även kyrkolokaler. Bemanningen består av socialsekreterare, psykologer, fältassistenter, fritidspedagoger, präster, diakoner och frivilliga hjälparbetare, bl a från Röda Korset och Stadsmissionen. Besöken är till en början få, med undantag för vissa platser där det snabbt samlas mycket folk (bl a Hammarkullens kyrka som öppnat på eget initiativ redan kl. 02.30 och dit stadsdelens krisgrupp sedan flyttar).

Arbetet består inte bara i att ta emot besök, utan också att skicka hem personal till drabbade familjer. "Vi kunde lova direkt på telefon att vi ordnar det och inom en halvtimme var en läkare på plats...alla var helt otroliga" (Informatör). Krisjourerna ordnar även många transporter till bl a sjukhusen och lånar ut telefoner för drabbade familjers samtal till utlandet.

Även på brandplatsen finns 5–6 socialarbetare i tjänst de första dygnet för att bistå en stor mängd sörjande och berörda som samlats där. De har hjälp av bl a flera idrottsklubbar, hemvärnet och frivilligorganisationer.

Rapport igång 04.00

TV2/Rapport (som ansvarar för Sveriges Televisions alla extra tv-nyhetsutsändningar) genomför sin första extrasändning klockan 04.00. Därefter sänds extra nyheter varje halvtimme fram till morgonprogrammet 06.00 som tidigareläggs. Ytterligare två extrasändningar sker senare under dagen. För rapporteringen på plats svarar Västnytt-redaktionen. Totalt sänds drygt fem timmar nyheter under fredagen som uteslutande handlar om branden och dess följder.

Tidningen Arbetet bemannar sin redaktion runt 04.00, för att lägga ut text på hemsidan. Frågan om utgivning på den tidningsfria lördagen diskuteras, en fråga som i hög grad beror på Göteborgs-Postens ställningstagande, då man samtrycker tidningarna.

CNNin (CNNs webb-redaktion i USA) ger nyheten stort utrymme klockan 03.10 GMT (04.10 svensk tid).

TV i Stockholm efterfrågar statsministern

Räddningstjänsten bevakar bl a CNNin (CNN International/Internet). "När CNN slog upp det jättestort förstod vi att det blir en stor internationell nyhet" (Räddningschefen).

SOS Alarms operatörer avlöses med ny styrka klockan 04.00 (personalbyte under pågående pass uppges vara unikt). De deltar senare i den debriefing som organiseras på brandstationen som ligger vägg i vägg.

I Stockholm ringer TV2 och TV4 stadsrådsberedningens press-sekreterare och vill att statsministern ska medverka i de tidiga morgonnyheterna. Press-sekreteraren lovar detta och ringer därpå Göran Persson som bekräftar löftet.

TV4 sänder lokalt 04.30

TV4 i Göteborg startar sina lokala nyhetssändningar efter kanalens riksnyheter 04.30 och sänder sedan regelbundet under natten och morgonen. Klockan 05.05 går man ut i rikssändning. Vid den ordinarie 08.00-sändningen medverkar de två ledande kommunalråden (kommunstyrelsens ordförande och oppositionsledaren) och polisens insatschef.

Intensivt informationsarbete 05.00–

Nästa presskonferens på Gårda sker 05.00. Nu börjar även andra än lokala medier att infinna sig. I presslokalen befinner sig också en pappa vars dotter omkommit och några överlevande ungdomar från branden.

Fler informatörer inkallas till Gårda för att hantera en kraftigt ökad informationsström. Två landstingsinformatörer inställer sig frivilligt på morgonen och blir kvar en stor del av dagen och senare anländer länsstyrelsens press-sekreterare. En person är helt sysselsatt med att hålla kontakt med sjukhusen. Vissa stadsdelar rapporterar efteråt stora problem att få ut aktuella telefonnummer till krisjourerna. Behovet av justeringar av dessa nummer var "minst sagt enormt", delvis beroende på att ett antal krisjourer flyttas på grund av anstormningen av hjälpsökande. 2–3 informatörer är sysselsatta med dessa korrigeringar och att producera extern och intern information, bl a via e-post till förvaltningarna. Via datorerna utnyttjas sex faxar (i stadshuset) kontinuerligt – de två faxar som fanns i stabslokalen var helt otillräckliga. Sammantaget arbetar nu 10–12 informationsfunktionärer i huset, inklusive de tekniska informatörer som ingår i räddningstjänstens egen stab. En av dessa skickades på ett tidigt stadium en stund till brandplatsen för att få en lägesbild.

Kommunens hemsida börjar också fyllas med information på morgonen, i första hand faktaupplysningar om adresser och telefonnummer till krisjourer, men även med viss text. Delar av materialet översänds till TV2s och TV4s text-tv-redaktioner.

Presskonferenser hålls sedan på Gårda klockan 06.30 och 09.00. Därefter glesas de ut för att man skulle kunna bearbeta all inkommande information och "för att hinna andas". Nu deltar 50–60 reportrar och tv-tekniker. Under natten har också ett stort antal samtal inkommit från utländska medier.

I Stockholm organiserar försvarsdepartementets tjänstemän en resa med regeringsplanet till Göteborg.

Svenska CNN startar 06.00

Svenska CNN (CNN Interactive/Internet) sänder första gången 06.00. Redaktören har blivit varse katastrofen av TV4 vid 02.30-tiden, åkt till redaktionen en timme senare och börjat samla material. Men han kan inte lägga ut text på grund av tekniskt underhållsarbete: "Värsta misstaget någonsin för oss". Först klockan 06.00 har han fått tag på personal som klarar av de tekniska problemen.

Regeringsresa bestäms, 06.30

När statsministern och hans press-sekreterare träffas utanför regeringskansliet Rosenbad i Stockholm ca 06.30 inför avfärd till tv-framträdandena bestäms att han ska resa till Göteborg under dagen.

Statsministern i TV

Vid 07.00-tiden framträder statsministern i först TV2 och sedan TV4, därefter även i radions Dagens Eko.

Kommunstyrelsen sammanträder 07.00

Kommunstyrelsen har under natten kallats till möte kl. 07.00. Det uppstår problem med att nå alla ledamöterna, då Telia vägrar att gå igenom spärrade hemtelefonnummer. Berörda politiker och tjänstemän beger sig till Börsen (kommunstyrelsens hus) i centrala Göteborg. Informationsdirektören förbereder texten till ett officiellt uttalande i taxin: "Då märker jag hur tagen jag är, jag börjar gråta...". Vid mötet tas också beslut om inställande av kommunala publika tillställningar.

Efter styrelsemötet "börjar den mobila fasen av katastrofen med den resande kommunstyrelsen". Sällskapet åker mellan Börsen, olycksplatsen, Hammarkullens kyrka och Gårda. Här uppstår risk för kommunikations- och samordningsproblem.

GP och Arbetet beslutar om extra utgivning och Västnytt extrasänder 10.15

Göteborgs-Posten beslutar sig på morgonen för utgivning kommande tidningsfria dag. Sammanlagt 61 medarbetare deltar sedan i arbetet under fredagen, varav uppskattningsvis hälften anmäler sig frivilligt. Man planerar för en 16-sidig utgåva. "Vi var efteråt väldigt nöjda med beslutet ./../ Det var en oerhörd efterfrågan på tidningen" (Redaktionsledare).

När GP bestämt sig kan även Arbetet gå igång redaktionellt och bestämmer sig också för en 16-sidig produkt (tabloid). 13 medarbetare deltar (8 reportrar, 3 redigerare och 2 arbetsledare).

På TV1s Aktuellt-redaktion i Stockholm beslutas vid denna tid att sända kvällens 21.00-nyheter från Göteborg. En grupp journalister och tekniker åker dit för att förbereda denna sändning.

Västnytt-redaktionen går ut i etern med en extra sändning kl. 10.15 som sänds över hela landet. Redaktionen har inte fått tillstånd från Stockholm för extrasändning tidigare trots begäran. Sveriges Radios minoritetsredaktion informerar om branden på nio olika språk under fredagsförmiddagen.

Regeringen på besök 10.30–

Regeringen kommenterar brandkatastrofen i ett pressmeddelande på morgonen. Statsminister Göran Persson uttalar, "som föräldrar med barn i samma ålder", att han reagerar extra starkt, och säger vidare att hans tankar går till Estonias undergång som "lärt oss att vara lyhörda och ödmjuka" och tänka på hur vi möter dem som sörjer. Regeringskansliet flaggar på halv stång.

Försvarsministern med medarbetare samlas klockan 07.30 för att gå igenom läget och går sedan över till Rosenbad för ett möte med statsministern en timme senare. Det bestäms nu att båda ska resa till Göteborg och att de inte ska dela upp besöksrutten utan uppträda gemensamt – statsministern uppges vara gripen av händelsen och säger sig behöva stöd inför uppgiften. Tillsammans med ett antal tjänstemän flyger de till Säve med regeringsplanet där de landar kl. 10.30 och åker direkt till brandplatsen.

Där lotsas de in i brandlokalen. De vittnar efteråt i intervjuer om en fruktansvärd upplevelse vid åsynen av kläd- och skohögen vid ingången. Medierna hålls på avstånd av polis – enbart Sveriges Radio Göteborg får en kort intervju med statsministern när sällskapet kommer ut ur lokalen.

De utländska tv-teamen anländer

Under fredagen ökar tillströmningen av journalister och fotografer påtagligt. De första utländska tv-teamen kommer från Oslo och Köpenhamn tidigt på fredagen och på kvällen flyger tv-team från Tyskland och England.

Medierna fokuserar på fyra platser – Gårda brandstation för att få samlad information, sjukhusen där de skadade finns, brandplatsen som blivit en stor sorgearena och vissa lokala samlingsplatser där det finns många anhöriga och ungdomar, framför allt Hammarkullens kyrka. Övriga stadsdelar besöks enbart av svenska medier som sökte intervjuer med drabbade familjer. Stadsdelarnas personal rapporterar efteråt om i huvudsak goda relationer och hänsynsfullt agerande från mediernas sida.

Mer än 100 journalister och fotografer på plats

Presskonferenser ordnas på Gårda klockan 12.00, 16.00 och 20.00. Vid den första av dem är uppskattningsvis 40–50 olika medier representerade med upp mot 130 journalister och fotografer i en sprängfylld taktiskal. Statsministern och försvarsministern medverkar och utlovar allt tänkbart stöd från statens sida. Tolkar har rekryterats för tysk-, fransk-, italiensk- och spanskalande journalister. Vid den sista presskonferensen för dagen krävs stora insatser för att möta behoven från tv-team från England, Tyskland och Frankrike samt CNN. Ett par pressmeddelanden sänds ut under dagen som också översätts till engelska.

Pressmötena denna dag uppges från båda sidor ha fungerat mycket bra – med lägesgenomgång, frågestund och intervjuer – trots den stora uppslutningen. Det enda relationsproblemet verkar gälla de inslag som TV2 och i viss mån även TV4 sände flera gånger med ungdomar som uttalade sig om brister i brandarbetet, vilket irriterade myndighetsrepresentanterna.

Länsstyrelsen i Göteborg ger under dagen ut ett pressmeddelande med bl a kondoleanser.

Informationstryck på sjukhusen

Informationstrycket är mycket stort på sjukhusen under fredagen, framförallt vid Sahlgrenska. Det gäller dels ringande medier, som vill ha upplysningar via mobiltelefoner, dels reportrar som vill intervjua patienter. Problem uppstår med reportrar och fotografer som rör sig mer eller mindre fritt inom sjukhuset. Arbetet organiseras så att medierepresentanterna gruppvis får besöka en av avdelningarna med patienter.

Även anhöriga väntar i stora skaror utanför Sahlgrenska sjukhuset och i dess entréytor – många åker mellan sjukhusen för att få besked om sina ungdomar. Återkommande

anhöriginformation anordnas i aulan. Vissa besökare tränger sig in i vårdssalar. Funktionärer vittnar i efterhand om "mycket unga människor som sett alldeles för svårt skadade". På bårhuset sker ständiga visningar där det ibland uppstår "våldsamma scener /.../ där hela släkten ställde krav på att få se kroppen". PKL-gruppen (den psykosociala ledningen) kontaktar tolkar och präster från andra samfund för hjälp. Under det följande dygnet eftersöks alltfler funktionärer till det psykosociala arbetet från bland annat kommunala enheter.

Informationspraktiska problem uppstår på Sahlgrenska sjukhuset då telefoner, datorer, faxar, kopiatorer och arbetsutrymmen saknas i akutlokalerna. Man får arbeta helt med mobiltelefoner. Telia monterar in nya telefonjack under fredagen.

Parallellt pågår ett intensivt arbete från polisens sida med registrering och identifiering av omkomna och skadade. Detta arbete kritiseras dock av anhöriga för att gå alltför långsamt. Polisen har också ett 20-tal telefoner öppna speciellt för förfrågningar och kontakt i samband med branden.

Kontakter med etniska grupper

Under fredagen har fritids- och invandrarförvaltningarna i Göteborg flera kontakter med Makedoniska föreningen. Katastrofsamordningsgruppen förmedlar kontakter till imamer och muslimska präster för stadsdelsförvaltningarnas räkning.

Regeringen möter drabbade, 14.00

Efter presskonferensen klockan 12.00 på Gårda åker stats- och försvarsministrarna till Börsen, avger kondoleanser i en utlagd bok och deltar i ett nytt kort kommunstyrelsemöte klockan 13.30. Vid detta möte ges kommunstyrelsens ordförande befogenhet att fatta beslut med anledning av branden. Därefter åker regerings- och kommunsällskapet till Hammarkullens kyrka dit de anländer vid 14.00-tiden. Där möts de av stora skaror sörjande och berörda som söker få ett ord med statsministern, men här finns också många åskådare i allmänhet.

Stor presskär i Hammarkullen

Vid besöket i Hammarkullens kyrka uppstår periodvis närmast tumultartade scener, inte bara genom den stora folksamlingen utan även på grund av en stor presskär som trycker på för att få kommentarer från statsministern. Det resulterar i att fotografering, filmning och bandning förbjuds inne i kyrkan, vilket vållar irritation och vissa motsättningar. Förbudet respekteras dock i huvudsak.

Minnesgudstjänst 18.00

En minnesgudstjänst i domkyrkan planeras under dagen och hålls klockan 18.00. Här talar bl a statsministern och riksdagens talman som kommit nedresande. Gudstjänsten sänds i TV.

Aktuellt sänder från skola i området 21.00

Den utlokaliserade sändningen av TV1s Aktuellt klockan 21.00 förläggs till Hammarkullens skola. I denna tillfälliga studio samlar man politiker, räddningspersonal och andra myndighetsrepresentanter för intervjuer.

Närradio

På fredagskvällen kompletteras mediernas nyhetsspridning med närradiosändningar på ett begränsat antal språk. Öppna Kanalen (lokal kabel-tv i Göteborg) kommer igång den 3 november med sändning på två språk. Vissa etniska grupper ser tv-nyheter från sina hemländer via satellit, men det är svårt att få en uppfattning av i vilken utsträckning och vilket bild som ges av det som hänt. Flera myndighetsaktörer ifrågasätter dock tillförlitligheten i dessa nyheter.

Förnödenheter från försvaret 22.00

Försvaret får en första framställning om stöd med förnödenheter från stadsdelsförvaltningen i Backa som begär filter och varmdryck för sörjande vid olycksplatsen. Under en dryg vecka levererar sedan Marinkommando Väst bl a ett stort antal filter och madrasser samt 9300 dryck/brödportioner och 1600 matportioner till olycksplatsen och tre lokala samlingsplatser.

Telefonjour hos Räddningsverket

På räddningsverket är som mest åtta tjänstemän sysselsatta med telefoninformation i anslutning till branden, huvudsakligen gentemot medier. Två personer har skickats till Göteborg under natten. Under söndagen kan man återgå till ordinarie linjeorganisation.

Lördag 31 oktober 1998

Teknisk undersökning klockan 07.30

Polisens tekniska undersökning av brandplatsen påbörjas på lördagsmorgonen klockan 07.30. På platsen framför brandbyggnaden är fortfarande stora skaror församlade.

Många ungdomar hade övernattnat i Hammarkullens kyrka och skapat sig egna andaktsrum. Fortlöpande information ges i kyrkolokalen som "blev ett informationstorg" (Kyrkoherden).

Extratidningar att hämta på stan

GPs och Arbetets extra utgåvor distribueras till olika samlingsplatser i Göteborgsområdet där folk kan hämta sitt exemplar. Vanlig utdelning med tidningsbud är för svårt att genomföra denna tidningsfria dag. SR Göteborg informerade om var man kan hämta en tidning. Hos GP går sedan lördagens specialtidning bantad som bilaga i söndagstidningen.

Krisjourlista 10.43

Katastrofsamordningsgruppen sammanställer en ny lista på krisjourer. 76 krismottagningar och telefonjourer uppges vara i verksamhet.

Senare under dagen omdirigerar gruppen personal, framför allt psykosocial personal, till Sahlgrenska sjukhuset som är i stort behov av sådana resurser.

Integrationsministern besöker brandplatsen.

Största utländska pressuppbådet

Under lördagen når medieintresset sitt maximum. Förutom en rad svenska medier bevakas händelsen på plats av ett 50-tal medier från andra länder, varav minst 13 tv-team (Norge, Danmark, Finland, England, Tyskland, Frankrike, Holland, Schweiz, Italien, Spanien, Polen, Ryssland och USA). Särskilt de

sex först nämnda ger en omfattande rapportering och i de nordiska grannländerna behandlas branden närmast som en inrikesnyhet. Dessutom uppger svenska ambassader i efterhand att Irland och Turkiet sände direktbilder från branden i TV (SOU 1999:68). Även medier i Australien och Japan hör av sig till Gårda. Polisen uppger att ytterligare länders medier ringde direkt till dem.

Simultantolkning i grupp för utländsk press

Presskonferenser anordnas klockan 12.00 och 17.00 på lördagen med samma upplägg som dagen tidigare. Intresset förskjuts från brandförlopp och omkomna till orsaks- och skuldfrågor. Det stora antalet utländska journalister kräver att man organiserar gruppvis simultantolkning. Ett av mötena kombineras med ett guidat besök på brandplatsen. Informationsstaben organiserar långväga samtal så att även journalister på telefon från andra länder kan få intervjua räddningsledare.

Två pressmeddelanden distribueras under eftermiddagen och kvällen. Det ena gäller sjukvårdsfakta, det andra stadsdelsfakta och skadesituationen. Här anges bl a att ungdomarna representerar 19 nationaliteter.

Samordning av SDN-arbetet 15.00

Stadsdelscheferna kallas till Gårda brandstation klockan 15.00 för genomgång av det lokala efterarbetet. Formerna för kontakterna med anhöriga diskuteras.

Trycket på sjukhusen, Sahlgrenska såväl som Östra sjukhuset, är fortfarande mycket stort, både från medier och anhöriga. Informatörsbemanningen under lördagen måste förstärkas.

Söndag 1 november 1998

Ny krisjournalista

Under natten till söndagen – klockan 02.10 – meddelas en ny lista över krisjourer. 109 jourer uppges nu vara igång i flertalet stadsdelar, dock inte alla.

De utländska medierna lämnar branden

Efter lördagen avklarar det utländska medieintresset påtagligt. Kvar är nu främst svenska riksmidier och givetvis regionala/lokala göteborgsmedier.

Anhörigträffar planeras

Stadsdelscheferna träffas i möte klockan 10.00 och beslutar organisera lokala träffar för anhöriga i varje stadsdel. Man beslutar även att ordna träffar med oskadade ungdomar som var med vid branden. Principer fastläggs kring fortsatt flaggning och representation vid kommande begravingar. Senare på kvällen vädjar stadsdirektören till medierna att visa hänsyn till elever och föräldrar när skolorna öppnar på måndagen.

Förstärkta psykosociala insatser

På eftermiddagen förstärks det psykosociala omhändertagandet på sjukhusen ytterligare. 150 personer är nu engagerade i detta arbete.

Besked om de omkomna 20.13

Under söndagen sammankallas en gemensam presskonferens klockan 17.00 på Gårda. Antalet medierepresentanter har nu minskat väsentligt. Alla väntar dock på förteckningen över de omkomna. Klockan 20.13 blir listan offentlig genom ett pressmeddelande där det

framgår att de omkomna identifierats och att de anhöriga underrättats. Namnen läggs också ut på kommunens hemsida, som snabbt blev överbelastad. *"Det var 5000/personer/ där direkt så servern gick ner"* (Kommunens informationsdirektör). Offentliggörandet på hemsidan vällar dock kritik av juridisk och etisk art från vissa sjukvårdsaktörer.

Måndag – tisdag 2 – 3 november 1998

Staber avvecklas

Under måndagen återgår man till ordinarie organisatoriska kommunikationsformer. Informationsstaben och räddningstjänstens egen stab avvecklas, även om röster i efterhand ifrågasätter om det var ett klokt beslut. Räddningstjänsten skapar dock en särskild organisation för sitt efterarbete. Katastrofsamordningsgruppen kvarstår, men flyttar till stadskansliets lokaler.

Räddningstjänstens sk Häfagrupp (Händelsebaserat förebyggande arbete) kallas till Bergsjöskolan och måndagens skolstart. Det blir inledningen på gruppens omfattande information till skolklasser, periodvis i samverkan med polisen, som skulle komma att pågå långt in på år 1999.

Landets lokalpress rapporterar

Svenska folket har kunnat följa händelseutvecklingen via radio och television. För regional- och lokalpressen utanför göteborgsområdet är dock måndagen den första dag som de har information om branden, alltså mer än tre dygn efter det att katastrofen inträffat.

Familjerna lovas ekonomiskt stöd

På måndagseftermiddagen håller kommunstyrelsen ett samlat informationsmöte för förvaltnings- och myndighetsrepresentanter. Därefter (16.00) utlyses en presskonferens där styrelsen meddelar att den beslutat erbjuda 20.000 kronor till varje familj som drabbats av dödsfall.

Minneshögtider på skolorna

Krisverksamheten i stadsdelarna kan dras ner något, men på många skolor finns stora behov av stödinsatser när de startar på måndagsmorgonen. Här anordnas också olika former av minneshögtider och sorgeceremonier. På det hårt drabbade Angeredsgymnasiet släpps medierna in, men *"de var väldigt dämpade och fotografer som grät öppet"* (Rektor).

Skolministern besöker drabbade skolor under dagen.

Mona Nahani hittas

På tisdagen hittar polisen den svårt brända kroppen efter Mona Nahani bland brandresterna, fem dagar efter olyckan. Hon var rapporterad saknad i samband med branden och eftersöktes på bl a sjukhusen. Polisen, som under de gångna dagarna hävdade att hon inte fanns i lokalen, möts av stark misstro över sitt agerande. Nu kan man fastställa att 63 ungdomar omkommit i branden.

Veckan 2 – 8 november 1998

Begravningarna stora manifestationer

Veckan efter branden innebär en rad operativa beslut centralt och lokalt i kommunen.

Kommunstyrelsens ordförande uppger att hans tid de följande tre veckorna ägnades utslutande åt branden.

Kommunen och polisen biträder med bl a transporter och eskort vid begravningar – den första sker på onsdagen. Begravningarna samlar stora skaror ur främst olika etniska grupper – 5000 respektive 10.000 personer deltar i de två största. Flera minnesceremonier anordnas av olika organisationer och grupper.

Krishantering

På tisdagskvällen deltar närmare 1500 kommunanställda och frivilliga i ett seminarium på Svenska Mässan i Göteborg med en norsk krishanteringsexpert och med skolministern närvarande. På räddningstjänsten (inklusive SOS Alarm) fortsätter arbetet med debriefing av personalen. Inom sjukvården deltar ca 1100 personer i motsvarande aktiviteter under veckan – för arbetet svarar en inkallad styrka på 40 personer från försvarets enhet SWEDINT (Sweden International). Även kommunal personal genomgår motsvarande krishanteringsåtgärder på i första hand lokal nivå.

En presskonferens dagligen

Varje dag under denna vecka anordnas en presskonferens (två på onsdagen). Under onsdagen deltar bl a imamen. Samma dag vädjar sjukvårdens beredskapsenhet i ett pressmeddelande till föräldrar att ta hand om sina barn och inte låta dem driva runt på brandplatsen och på sjukhusen.

Kungabesök

På fredag kväll anländer kungaparet, direkt från ett statsbesök utomlands. Länsstyrelsen samlar myndighetsföreträdare till en sittning för att ge dem information. Stryrelsens pressansvariga har täta kontakter med ett flertal medier under hela dagen, om besöksrutt och fotopooler m m. Lördagens program för kungaparet innebär besök på brandplatsen, Börsen (för kondoleanser), Domkyrkan och Sahlgrenska sjukhuset och avslutas med ett möte med funktionärer som medverkat i räddningsarbetet samt en presskonferens.

Annan press bevakar kungaparet

15–20 medierepresentanter följer kungaparets visit och bevakar framför allt deras besök på brandplatsen, där arrangören (länsstyrelsen och hovet) ordnat särskilda fotoplatser. Det är dock delvis andra medier än dagspress och TV-nyhetsmedier som närvarar.

Stadsdelarnas jourbemanning dras ner

Krisjourerna i drabbade stadsdelar håller i huvudsak öppet dygnet runt under veckan, men börjar nu övergå till öppethållande dagtid efter helgen som följer. Krisledningarna är bemannade dygnet runt i början på veckan, men man övergår sedan till att ha bakjour i hemmen på icke kontorstid.

Redaktionell debriefing

Svenska medier lägger fortfarande ner omfattande resurser för efterrapportering, inte minst om orsaksfrågor, polisens förundersökning och om de skadade.

De journalister och fotografer som varit mest och tidigast inblandade i rapporterings- och redigeringsarbete genomgår krishanteringssamtal vid flera medier (bl a Göteborgs-Posten), medan andra kollegor med behov av hjälp uppger att de fått ordna sådant stöd själva.

Veckan 9–15 november 1998

På måndagen får länsstyrelsen regeringens uppdrag att samordna informationsinsatserna gentemot anhöriga och skapa ett forum för diskussion mellan dessa och berörda myndigheter. En arbetsgrupp bildas där myndigheterna träffas ett par gånger de närmaste dagarna. Uppdraget får därefter i huvudsak bevakande karaktär. Länsstyrelsen skriver ett brev till alla anhöriga om bl a kontaktmöjligheter.

På tisdagen genomförs i riksdagen en minnesstund med en tyst minut som också rekommenderas över hela riket. Alla offentliga byggnader flaggar på halv stång.

Informationsbehovet hos drabbade, medier, personal och allmänhet är fortfarande mycket stort. Under de första fjorton dagarna efter branden uppges kommunens hemsida ha haft mer än 100.000 besök.

De kommunikativa aktiviteterna fokuseras under denna vecka till polisen och det lokala arbetet i stadsdelarna. Polisen samlar, med början på fredagen i den gångna veckan, ett 25-tal företrädare för olika etniska grupper vid fyra möten för att informera dels om hur polisens utredningsarbete fortskrider, dels om hur räddningstjänsten hade arbetat under olycksnatten.

Polisen inbjuder därefter alla anhöriga till sammanlagt sju möten (med 15–20 personer per tillfälle). Här informerar inblandade myndigheter (polis, åklagare, räddningstjänst, sjukvård m fl) om bl a läget i förundersökningsarbetet, men också om hur svenska myndigheter arbetar generellt och hur en brand förlöper. Här framgår att de flesta offren dött av rökgasförgiftning.

I stadsdelarna börjar krisjournarbetet att trappas ner, men i stadsdelar med många drabbade finns stöd att få under hela hösten.

Senare delen av november 1998

Brandmän, närpolis och sjukvårdspersonal medverkar i en rad lokala sammankomster, främst i skolorna, för att informera ungdomar om bränder i allmänhet och arbetet i den aktuella branden. Man medverkar också i olika etniska tv-kanaler/program och i t ex Öppna Kanalen.

Fredagen den 27 november, en månad efter branden, sätts ett slut på den kortsiktiga reorganisations- och utvärderingsfasen då räddningstjänsten offentliggör en rapport om räddningsoperationen. Rapporten återger det exakta tidsförloppet men innehåller också ett antal mer eller mindre personligt nedskrivna minnesanteckningar, däribland några mycket emotionellt starka skildringar från brandmän om deras upplevelser på brandplatsen och i den brinnande lokalen bland alla döda ungdomar. De skriver om ohyggliga skrik, känslor av krigsskådeplats och människohögar av döda när man tar sig in i lokalen (Räddningstjänsten 1998).

December 1998

Det polisiära utredningsarbetet fortsätter och de olika myndigheterna genomför olika typer av erfarenhetsdokumentation. Länsstyrelsens arbetsgrupp för informationsarbete möts några gånger under de kommande månaderna.

Räddningstjänstens Häfa-grupp genomför 150 skolklassbesök fram till jul och informerar ca 5000 elever om hur man arbetat vid branden och hur räddningstjänst vanligtvis går till. Man informerar också stadsdelscheferna, församlingspräster, ungdomsföreningar och vissa anhöriggrupper.

Vintern/våren 1999

I januari 1999 öppnas fem sk stödcentra för information, behandling och rådgivning till drabbade och anhöriga. Varje stödcentrum är knutet till befintlig ungdomsmottagning.

En anhörigförening (Brandoffrens anhöriga, BOA) bildas under februari, vars styrelse kommer att bli den normala kontakten med myndigheterna från de etniska grupperna och enskilda berörda.

Polisen samlar alla anhöriga den 4 februari 1999 för information om förundersökningsarbetet och för att meddela om misstanke om brott mot några av de ungdomar som varit med att arrangera festen.

Sista veckan i februari och första i mars inbjuds först anhöriga familjer och sedan berörda ungdomar att besöka brandlokalen. Det är länsstyrelsen som formellt hyr lokalen. Länsstyrelsen genomför också ett antal seminarier i brandfrågor, bl a om brandskador.

Fram till mitten av mars har räddningstjänstens Häfa-grupp informerat ytterligare ett 40-tal skolklasser om brandfrågor. Man har också kontakter med enskilda familjer och biträder vissa stödcentra i stadsdelarna. Räddningstjänstens verksamhet planeras delvis om under året för att möta behoven av insatser från Häfa-gruppen, men också för andra informationsinsatser.

Den 31 maj meddelar åklagaren att två av arrangörerna anhållits som misstänkta för att ha anlagt branden, men man beslutar senare att släppa dem.

Hösten 1999

Polisens utredningsarbete kring branden fortsätter med sammanlagt över 1000 vittnesförhör. Statens provningsanstalt genomför omfattande tekniska tester och kommer senare till slutsatsen att branden måste ha varit anlagd.

Bland de organisatoriska förändringar som genomförs kan noteras att sjukvårdens psykosociala verksamhet får ny struktur och bemanning och inom länsstyrelsen inrättas en sk integrationsenhet med uppgift att främja integration och jämställdhet i länet.

Hos polisen och åklagarna stärks misstanken under hösten om vad som orsakat branden. I oktober låter sig åklagarna intervjuas i medierna och uttalar att de anser att branden är anlagd och att de förväntar sig att ungdomar som vet mer om branden än de berättat för polisen hör av sig. I brist på bevis av teknisk natur är misstanken att någon eller några tänt på av okynne men utan mordbrandsavsikt.

Länsstyrelsen m fl myndigheter i Göteborg fortsätter träffa anhörigföreningen BOA. Ett möte hålls i november. Flertalet myndigheter och aktörer med centrala positioner i sam-

band med branden deltar i en rad kurser, konferenser och seminarier runt om i landet under hela året.

Inför årsdagen av branden sänds ett antal minnesprogram i olika radio- och tv-kanaler. På årsdagen, den 29 oktober 1999, genomförs flera ceremonier på olika platser i Göteborg och en större samlad manifestation vid olycksplatsen, där regeringen representeras och där man reser en minnessten.

Våren/sommaren/hösten 2000

I januari 2000 anhålls och häktas tre pojkar med utländsk bakgrund som misstänkta för att ha anlagt branden. Ytterligare en pojke anhålls i februari. De har under utredningsperioden varit förhörda som vittnen vid flera tillfällen.

I slutet av april är utredningsarbetet avslutat och åtal väcks mot de fyra pojkarna. Tingsrättens förhandling inleds i början av maj i Svenska Mässan då den krävde stora lokaler för alla anhöriga/sakägare. I förhören medger en av dem att han tänt en eld i bakre trapphuset upp till nödingången vid scenen, för att hämnas att han inte beviljats gratis inträde till festen. En månad senare döms de för grov mordbrand till åtta års fängelse för den som anlagt elden, sex år för två andra och tre års ungdomsvård för den yngste som släppt in de andra i källaren. Ärendet går under sommaren vidare till hovrätten (i samma lokal). Här hävdar bland annat den som antänt att även den yngste, som pekat ut antändaren, varit delaktig i aktiviteten, medan två av pojkarna väljer att förhålla sig huvudsakligen tysta i förhören. Hovrätten följer i sin dom i slutet av augusti föregående instans men ökar fängelsetiden med ett år för de två tysta pojkarna. Den 12 oktober 2000 sätts punkt för den myndighetsinriktade hanteringen av olyckan då Högsta Domstolen meddelar att den inte avser ta upp fallet, varför tidigare dom fastställs. Nästan två år har gått sedan brandnatten.

REFERENSER

Statens offentliga utredningar (1999): Brandkatastrofen i Göteborg.

Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:68).

Räddningstjänsten Göteborg: Branden i Makedoniska Föreningens lokaler på Herkulesgatan i Göteborg den 29-30 oktober 1998. Rapport 1998-11-25.

MYNDIGHETERNA

Myndigheternas informationsarbete

Larsåke Larsson

Stadsdelarna – dit många vände sig

Stina Bengtsson

Sjukvården och brandolyckan

Anna Helton

MYNDIGHETERNAS INFORMATIONSBETE

Larsåke Larsson

De scener som mötte polis och räddningspersonal på olycksplatsen var förmodligen deras mest fruktansvärda olycksintryck någonsin. Räddningsinsatsen upplevdes som en högst extrem operation, särskilt för dem som kom att arbeta inne i brandlokalen och med de döda ungdomarna. Med katastrof- och kaostermer beskriver de händelsen som en mer eller mindre infernalisk upplevelse både som yrkesmän och människor:

Jag ser runt omkring det oerhörda kaos som råder, med hundratals människor om varandra, livlösa som ligger... man vet inte om de är chockade, skadade, svårt skadade eller... i varje fall livlösa människor. Det släpas omkring på människor, det är gap och skrik, folk väller in överallt /.../ Jag tänker – hur ska vi kunna bygga upp en organisation i detta? Ändå är det uniformen i en som jobbar, så man börjar agera (Polisbefäl).

Flera osannolika vittnesbördor framkommer i kommunikationstrafiken mellan räddningspersonalen och katastrofledningen liksom i de intervjuer som gjorts för denna studie. De omkomna ungdomarna låg exempelvis utlagda i rad utanför byggnaden i väntan på transport till bårhuset – i sina festkläder och till synes oskadade (eftersom de flesta avlidit av rökgasförgiftning) medan deras mobiltelefoner ringde...

Även de politiska och administrativa aktörer som kom till olycksplatsen mötte olycksbilder som de säger sig aldrig glömma. Flera som deltog i regeringsdelegationens besök i brandlokalen berättar om en omtumlande upplevelse, med den stora skohögen och de högt sittande fönstren som ungdomarna förgäves sökt nå och ta sig ut genom, samtidigt som det fortfarande pyrde i brandresterna och släckningsarbetet fortskred. Känslorna förstärktes i efterhand då det visade sig att det fanns offer kvar i lokalen: *”Vi frågade om de var helt säkra på att det inte fanns några kroppar kvar i lokalen /.../och det var de helt säkra på /.../ det kändes väldigt konstigt efteråt”* (Press-sekreterare).

Flera intervjuade aktörer berättar om hur överklig händelsen upplevdes där det inte längre fanns någon tidsuppfattning:

Det var ju exceptionellt, överkligt. Det tog ett par dagar innan man kunde ta in omfattningen rent mänskligt. Det var nästan absurt, man upplevde det som en övning (Ledningsläkare).

Mina tidsbegrepp är helt förvridda den natten. När man arbetar så intensivt så tappar du faktiskt din inre klocka och kontroll över tiden, jag har inte varit med om det tidigare (Informationsdirektör).

En av de operativa åtgärder som kom att få betydelse i den kommunikativa hanteringen gällde polisens hindrande av ungdomar att ta sig in i lokalen för att rädda kamrater. Här uppstod tydliga kontaktproblem. De flesta följde polisens anmaningar och *”många gjorde väldigt fina insatser”* som medhjälpare i räddningsarbetet, men några ungdomar vägrade att acceptera förbudet att gå tillbaka till brandlokalen:

/Det var/ tumultartade scener och många konfrontationer där vi fick gripa in vid slagsmål med räddningstjänst och polis – ungdomar som inte ville acceptera och finna sig i de order som gavs. I de här scenerna uppstod en aggressivitet som jag inte tror att räddningstjänsten har upplevt tidigare, en ny erfarenhet för dem att bli utsatt för våld. Även nytt för oss att bli bemött med sådan aggressivitet på en olycksplats. Alla som inte bar på en kropp blev utsatta. I ett brinnande inferno där elden sprutar ur fönstren så kan man inte släppa in människor (Polisbefäl).

Brandens omfattning och karaktär gav den en speciellt allvarlig olycksdimension, där det tidigt stod klart för de först larmade aktörerna att de högsta politiska företrädarna borde stå i spetsen för det offentliga agerandet. Den politiska kommunledningen kallades därför in snabbt till katastrofsamordningen och på regeringsnivå var inställningen densamma inför den resa till Göteborg som bestämdes relativt snart i Rosenbad:

Som jag förstod av omfattningen så innebar olyckan väldigt mycket efterhanteringsfrågor, och det behövdes omedelbart någon som gav uttryck för hållningar från staden (Stadsdirektör).

Vi var ganska övertygade om att det var viktigt att Sveriges statsminister på plats visade sitt deltagande, någon som kunde artikulera sorgen /och/ visa närvaro, någon – det kan vara en statsminister, en statschef, en präst – som så att säga ställer sig längst fram och uttrycker det som alla känner /och som/ tecknar firman för alla (Statssekreterare).

I detta fall åkte både statsministern och försvarsministern till Göteborg. Att försvarsministern, som ansvarig för rikets civila beredskap, skulle resa dit var tidigt givet för aktörer på hans departement. Snart visade det sig att man på statsministerns kansli hade samma avsikt. I detta läge fanns det röster för att det räckte med en regeringsrepresentant eller att de skulle dela på sig och besöka olika platser (symbolbesök respektive besök av beredskapsoperativa skäl). Statsministern uppges dock ha önskat att de uppträdde tillsammans på olycks- och sorgeplatserna. Tilläggas kan att kungaparet var på statsbesök utomlands och valde att inte avbryta det (men begav sig omedelbart till Göteborg efter hemkomsten).

En ny kommunikationssituation

Situationen kring branden i Göteborg uppvisar ett nytt kommunikationsmönster jämfört med tidigare stora olyckor i Sverige. Den nya informationsteknologin kom till utnyttjande på flera fronter. Göteborgs stads hemsida användes intensivt för att förmedla extern information till olika målgrupper och ny intranät-teknik prövades för den interna kontakten mellan exempelvis katastrofsamordningen på Gårda och stadsdelarna, även om den inte kom igång förrän under fredagen. *"Hemsidan blev en central funktion i informationsarbetet"* (Informationsdirektör).

Ett annan ny och mycket tydlig kommunikativ faktor var mobiltelefonin. Mobiltelefonerna förändrade kontakterna på flera plan jämfört med tidigare erfarenheter. För det första skapade de en ny kommunikationssituation vid branden, genom att drabbade och anhöriga i så hög grad hade tillgång till denna teknik. Det medförde att anhöriga snabbt kunde komma i kontakt med sina skadade ungdomar och snabbt kunde ta sig till olycksplatsen och sjukhusen:

Normalt brukar sjukhuset ha en bufferttid, men i och med att alla idag har mobiltelefoner så fanns inte den bufferten. De /anhöriga/ kom ju samtidigt med de skadade och offren, det bara vällde in folk (Sjukhusinformatör).

Med en sådan enorm spridning av mobiltelefoner är du helt utlämnad till /att ge/ blixtsnabb informationservice. Du har inte tid att fundera utan måste ut med det du vet fort, för att bryta ryggen av felaktiga rykten (Informationsdirektör).

För det andra underlättade mobiltelefonerna myndigheternas kontakter. Aktörerna kunde i mobiliseringsfasen hålla sig underrättade om läget och larma annan personal under sina inresor till tjänstgöring på natten. Katastrofledningen på Gårda kunde kommunicera med olika aktörer som befann sig ute i det operativa arbetet bland anhöriga. Informatorerna kunde ha fortlöpande kontakt med medier även under förflyttning och ledningspersonal kunde ha kontakt med krisgruppsaktörer oberoende av var dessa befann sig. Erfarenheter från andra olyckor att mobiltelefonnätet blivit överanstängt och slutat fungera besannades inte.

Kontakterna med medierna

Det operativa mediearbetet

De främsta kontaktpunkterna mellan myndighets och mediasfärerna var givetvis olycksplatsen, sjukhusen (i första hand Sahlgrenska universitetssjukhuset) och Gårda brandstation där räddnings- och katastrofledningen var placerad, i vissa lägen även i Hammarkulens kyrka som blev en av de stora samlingsplatserna för drabbade och anhöriga. Presskontakterna i stadsdelarna och vid sjukhusen beskrivs i följande avsnitt i denna skrift.

Bland medierna var kontakten med Sveriges Radio Göteborg av speciell natur, då radion vid allvarliga samhällsstörningar ska fungera både som nyhetskanal och som samhällets officiella larm och underrättelsekanal till allmänheten. Strax efter klockan 01.00, på väg till ledningscentralen på Gårda brandstation, ringde kommunens informationsdirektör till en av de ansvariga på SR Göteborg med budskapet att väcka sina medarbetare *”så att ni kan komma i sändning så fort som möjligt, för vi kommer att behöva varandra, jag kan inte uppfatta det som något annat än att det är en mycket allvarlig olycka”*. Då hade det gått en drygt timme sedan första larmet. Klockan 02.30 startar de lokala radiosändningarna med både nyheter och faktaupplysningar, bl a telefonnumren till kommunens krisjourer och sjukhusens PKL-verksamhet (det psykosociala arbetet), vilka levererades från informationsstaben på Gårda.

TV4 rullade fortlöpande text med krisjourernas telefonnummer mellan sina nyhets-sändningar. Vi kan samtidigt konstatera att regionala TV2 inte fick sändningstillstånd från Stockholm förrän på fredag förmiddag och därmed inte kunde ge motsvarande upplysningar om journummer m m under ett tidigt skede. Statstelevisionens rikssändningar kom igång 04.00 genom nyheter i TV2/Rapport.

När det gäller nyhetsrapporteringen får medierna i efterhand mycket goda vitsord av myndighetsaktörerna, både informationsmässigt och i den kritiskt granskande rollen. *”De tog verkligen samhällsansvar”* (Stadsdirektör). Ett flertal aktörer reserverar sig dock tydligt på en punkt, vilket behandlas nedan.

Brandplatsen

På brandplatsen förekom få direkta kontakter mellan myndighetsaktörerna (räddningspersonal, sjukvårdspersonal och polis) och reportrar och fotografer/filmare. Två faktorer

kan ges som förklaring. Den första gäller räddningsledarens beslut att hänvisa medierna till informationsgivning på Gårda brandstation då han insåg olyckans omfattning. För det andra var händelsen i sig så intensiv och omskakande att medierepresentanterna hade nog med att uppleva den både i sin yrkesroll och som individer. De medieaktörer som var tidigt på plats iakttog ju händelseförloppet själva och saknade behov av återberättare och uttolkare. Flera aktörer på båda sidor vittnar om mediernas relativt tillbakahållna och dämpade hållning inför katastrofutvecklingen:

De var ju själva mycket tagna av det som hände, verkligen påverkade. Så de var inte så framfusiga som de brukar vara normalt. Och de fann sig i mitt besked att de fick vända sig till Gårda för information (Räddningsledare).

Jag har filmat det mesta, men detta var det värsta, jag har aldrig gjort ett sånt dåligt jobb. Det var ett oerhört svårt arbete....med alla ungdomar som ligger där och alla skriken /.../ Medmänniskan tog över mediemannen, man fick hålla om dem /ungdomar som ville ha hjälp/ (TVfotograf).

Olyckans akutskede registrerades enbart av några få medierepresentanter. Strax efter midnatt fanns en handfull fotografer och reportrar på plats. En halvtimme efter larmet har ytterligare några kollegor anlänt och runt klockan 00.30 har de blivit ett 10-tal. Vid 02.00-tiden, när branden rapporteras vara släckt, finns det uppskattningsvis 15 journalister och fotografer på brandplatsen. Däribland har två tv-team anlänt (TV2 och TV4). Samtliga kommer från lokala medier eller regionala riksmedieredaktioner. De första tillresande riksm medieaktörerna kommer vid 03.00-tiden, medan de flesta anländer först frampå morgonen när räddningsarbetet är avslutat och de omkomna transporterats iväg. Bevakningen på brandplatsen består då främst i mötet med perifert drabbade och sörjande. Till sjukhusen, först Östra sjukhuset, börjar enstaka reportrar infinna sig före klockan 02.00, men vid den första pressinformationen klockan 02.30 är det fortfarande bara ett fåtal närvarande.

Kontakterna mellan myndigheternas och mediernas aktörer förefaller ha fungerat bra på brandplatsen. Båda parter vittnar om ett gott samarbete och en god relation, även om kontakterna inte var så intensiva.

Katastrofledningen på Gårda brandstation

Gårda brandstation blev den egentliga samlingsplatsen för myndigheternas kontakt och informationsgivning till medierna, helt i linje med den katastrofplanering som gäller för Göteborg.

Vid olyckor av denna dignitet ska man enligt dessa planer etablera kommunens katastrofsamordningsgrupp, sjukvårdens beredskapsenhet och en för myndigheterna gemensam informationsstab, förutom räddningstjänstens egen stab som i sådana lägen går in i den högsta graden av beredskap (s k röd beredskap). Dessa fyra grupperingar är aktiverade, om ännu inte fullt bemannade, klockan 01.40, två timmar efter första larmet till SOS Alarm. Inlarmningen fungerade förhållandevis problemfritt – man fick dock inte tag på några personer på grund av den instundande helgen, men de ersattes av andra. Informationsstaben med en handfull funktionärer utökades successivt under morgonen på grund av det stora arbetsbelastningen, både genom att de kallades in på telefon och genom att frivilliga kom och erbjöd sina tjänster.

Informationsfrågorna var emellertid ingen exklusiv uppgift för informationsstaben, här arbetade de fyra grupperingarna tätt samman. Således var bl a räddningschefen och räddningstjänstens tekniska informatörer i hög grad involverade i detta arbete. Även annan administrativ personal engagerades i det. *”Information i avgränsad betydelse existerade inte längre, alla jobbade med det”* (Informationsdirektör).

I räddningschefens sk inriktningsbeslut ingick prioritering av mediekontakterna som en av tre punkter utöver räddningsoperativa punkter. *”Vi förstod att detta kommer att bli någonting stort /massmedialt/”* (Räddningschefen).

Den första presskonferensen på Gårda klockan 03.30 bevistades av ett knappt tiotal medieaktörer, varav några deltagit i pressinformationen på Östra sjukhuset en timme tidigare. Flertalet lokala medier var representerade, men inga andra. Det var vid detta tillfälle som räddningsledaren uttalade åsikten att branden kunde ha varit anlagd, ett uttalande med klara konsekvenser i polisens utredningsarbete och i förhållandet till medier och anhöriga. *”Vi ångrar det bittert idag”*, säger räddningschefen några veckor efteråt. Frågan behandlas ingående i den statliga utredningen om informationen kring branden (SOU 1999:68). En annan sak är att räddningsledaren fick rätt till slut.

Tillströmningen av journalister och fotografer ökade markant fram på förmiddagen och vid lunchtid på fredagen fanns uppskattningsvis 120–130 journalister och fotografer på plats. Sammanlagt fem presskonferenser genomfördes på fredagen, men de glesades ut till två på lördagen och en på söndagen. Från och med måndag återtog respektive myndighet sitt informationsansvar gentemot medierna, men de presskonferenser som hålls i kommunens regi fick ändå en samlad prägel.

På ett tidigt stadium bestämdes att presskonferenserna skulle vara gemensamma för alla berörda myndigheter. Här redovisade var och en av de (fyra) myndighetssektorerna sin information om läget under ledning av räddningschefen, varpå följde en gemensam frågestund med strikt turordning och slutligen tillfälle för enskilda medier att intervjua olika aktörer. Strukturen accepterades av medie kåren. Detta upplägg hade myndighetssidan övat inför VM i friidrott i Göteborg 1995 och tänkbara ”kris”-händelser där. Grundinställningen var att söka besvara alla frågor. Att upplägget fungerade så som tänkt kan också förklaras med medieaktörernas dämpade agerande:

Händelsen skakade om alla så ingen försökte ta för sig och vara kaxig och vi lyckades bra med strukturen som accepterades och som vi sen behöll (Räddningschefen).

De första presskonferenserna handlade främst om själva branden och släckningsarbetet med frågor om bland annat brandorsaken. Ungdomarnas etniska bakgrund intresserade också medierna ganska tidigt. Senare på fredagsförmiddagen ändrades fokus till sjukvårdsläget och omhändertagandet av de skadade samt frågor om fastigheten och lokalen. Polisens utredningsarbete började också bli intressant för medierna.

Den intensiva telefontrafiken med medierna sköttes främst av informationsstaben och räddningstjänstens tekniska expertis och krävde 4–5 personers insats. I växelplacerades personer för att direkt ta hand om utländska medier på olika språk. Särskilda arbetsplatser ställdes vidare i ordning för journalister som så begärde. *”Vår brandstation är ju plötsligt deras arbetsplats och då ska de ha rimlig arbetsmiljö också”* (Räddningschefen). Taktiksalen där

presskonferenserna hölls förblev centralpunkt, inte bara för samlad informationsgivning utan också för alla de bilaterala kontakter som knöts mellan medier och olika aktörer. Önskemål från flera radio- och tv-kanaler om att få myndighetsaktörer att medverka i studio avböjdes på grund av arbetstrycket på Gårda. Däremot turnerade polisens insatschef efter tjänstgöring vid branden mellan olika tv-hus och åkte även tillbaka till olycksplatsen för att där medverka i mediernas bevakning.

Presskonferenserna innehöll vissa problematiska inslag som delvis låg utanför relationen mellan parterna. Tre ungdomar som varit med om branden uppehöll sig i lokalen under en tid, chockade och uthungrade men med behov att prata. De var uppenbarligen ditforslade av någon journalist, ett förfarande som man kan diskutera lämpligheten i. *"De blev interjuade under press"* (Informatör). De hjälptes senare till vård. I presslokalen befann sig hela fredagsmorgonen också en pappa vars dotter omkommit i branden. Även han togs senare om hand för vård. Hans närvaro tydliggjorde emellertid katastrofen:

Jag förstod inte vidden /av händelsen/ förrän han berättade hur det såg ut därute och då förstod jag hur hemskt det måste ha varit (Polisinformatör).

Utöver presskonferenser och personliga aktörskontakter skrevs ett mindre antal pressmeddelanden som främst innehöll faktauppgifter och telefonlistor till krisjourer i stadsdelarna. Vissa pressreleaser översattes till engelska. Den studieresa som gjordes till brandplatsen i samband med en presskonferens på lördagen innebar också att journalisterna gavs möjlighet att gå in i lokalen och fotografera, *"den servicen bjöd vi på vilket inte hänt tidigare"* (Polisinformatör).

Slutsatsen från de ansvarigas sida är med räddningschefens syn att kontakten med och informationsgivningen till medierna vid Gårda brandstation *"fungerade elegant hela tiden, mitt i prick"*. Pressarbetet fick i efterhand också mycket gott betyg av journalister som interjuats för den här studien. Den simultantolkning som infördes under lördagen, där utländska reportrar samlades i olika språkgrupper i presslokalen med var sin tolk, upplevdes också positivt så som de ansvariga uppfattat reaktionen från dessa besökare.

Mediekontakter på regeringsnivå

De första kontakterna mellan medierna och regerings- och departementsnivån togs av de förra omkring klockan 03.30. Då ringer först TV4 och sedan TV2 till statsrådsberedningens press-sekreterare och begär att statsministern ska medverka i morgonsändningarna, vilket hon lovade dem *"på stående fot utan att ha talat med Göran /statsminister Göran Persson/"*. Han bekräftar löftet vid ett samtal omedelbart därpå. De båda möts utanför regeringskvarteret en halvtimme före den första sändningen i TV2/Rapport 07.00, och efter det framträdandet följde direkt medverkan i TV4. Även TT och Sveriges Radio (Dagens Eko) fick kommentarer i detta läge. Press-sekreteraren hade också kontakt med kvällstidningar.

Under regerings- och departementsaktörernas genomgång på morgonen inför avresan till Göteborg framfördes önskemål från ett medium att få följa med i regeringsplanet, men det avböjdes då det *"inte kändes rätt att göra spektakel"* av händelsen.

Framme på olycksplatsen, efter det att statsministern lagt ner blommor, visades regeringsföljet in i brandlokalen. Pressen fick inte följa med in, för att det inte skulle *"springa journa-*

lister därinne och titta på våra ansikten" (Press-sekreterare). På utvägen fick dock Sveriges Radios lokala nyhetskanal Radio Göteborg, som sände direkt, en kort intervju med statsministern.

Kontakterna mellan regeringsnivån och medierna koncentrerades till presskonferenserna vid Gårda, men även vid besöket vid Hammarkullens kyrka kom parterna att mötas och då mycket intensivt (se nedan). Under kvällen svarade försvarsministern för regeringens framträdanden i olika nyhetsprogram, bl a i TV-Aktuellts 21-sändning som utlokaliseras till Göteborg (Hammarkullens skola).

Mediekontakterna på regeringsnivå var dock relativt begränsade, "trycket var inte särskilt stort" (Press-sekreterare). De koncentrerades till den tidiga fredagsmorgonen i Stockholm samt till vissa besöksplatser i Göteborg. Dessutom var mediebevakningen intensiv vid den minnesstund som hölls i riksdagen en drygt vecka senare.

Närradio och Öppna Kanalen

En särskild form av medier var de som producerades av och för olika etniska grupper. Ett 20-tal närradiogrupper sände program på ett flertal språk av olika omfång och kvalitet, med början på fredagskvällen men främst i helgen och senare. Trots många gånger tämligen amatörmässig form hade de uppenbarligen stort genomslag i de etniska grupperna. Många ringde och ställde frågor. "Det viktiga var att de gjordes av personer som var i högsta grad berörda" (Invandrarhandläggare). I Göteborg finns en lokal tv-kanal, Öppna Kanalen, som sände på sju språk, men först efter några veckor. "Kunskapen centralt inom kommunen /om kanalen/ var väldigt begränsad", säger en insatt källa, men när sändningar väl kom igång fick produktionsgrupperna kommunalt stöd.

Relationsproblem

Den generellt sett goda relationen och kontakten mellan politik- och myndighetssfären å ena sidan och mediasfären å den andra uppvisar ändå vissa avvikelser. Den första gällde Sveriges Televisions (TV2) rapportering från brandplatsen och närmare bestämt intervjuer med ungdomar som uttalade sig starkt kritiskt om räddningsarbetet. De ansåg att brandmän och polis inte bemödade sig tillräckligt mycket och att man hindrade ungdomar från att ta sig in i lokalen och försöka rädda kamrater på egen hand. Även TV4 hade, om än i mindre grad, liknande inslag (För översikt av nyhetsrapporteringen, se SOU 1999:68). Det går inte att ta miste på myndighetsrepresentanternas besvikelse eller snarare upprördhet över dessa inslag:

Vissa ungdomar får ett oerhört stort inflytande i rapporteringen /om/ att vi hindrat folk från att rädda sina kompisar. Polisen ska granskas kritiskt, det ska vi tåla, och jag kan köpa att man kör en sån här kommentar från ungdomarna, men när man på gång på gång kablade ut det så undrar jag vad redaktionerna sysslar med. Vi kan inte släppa in folk i en byggnad där det brinner, där värmen blir så hög att järnbalkarna vrider sig. Det är räddningstjänsten som släcker bränder /.../ Då gör man /redaktionerna/ fel, då är man inte objektiv (Polisbefäl).

Ungdomar i chockat tillstånd fick spy ut sin galla att polis och räddningstjänst inte gjorde vad de borde göra. Och det publicerade man till och med i Sveriges Television /.../ Man har ju en skyldighet, i alla fall i statliga medier, att ha en annan attityd. Det gjorde att vårt briefing-arbete för dem som varit ute

på brandplatsen blev jobbigare än normalt, det var en spark i magen på dem. Förtroendet för journalister bland väldigt många poliser är totalt borta, många är arga, förbittrade, ledsna. En plump i protokollet (Polisinformatör).

Det andra undantaget gällde mediers önskemål vid första presskonferensen på Gårda att få avlyssna bandet hos SOS Alarm med det första larmet om branden. Detta avvisades av juridiska och utredningstekniska skäl, vilket skapade misstänksamhet inom vissa delar av journalistkåren att SOS ville dölja något. *”Vi fick ägna mycket tid åt att förklara att vi enligt lag inte fick lämna ut dem”* (Driftsledare SOS Alarm).

Medierna begärde vidare vid denna presskonferens att få träffa några ur insatspersonalen. Det avslogs då ledningen ansåg att brandmännen inte skulle orka med detta innan de genomgått debriefing, vilket också föranledde protester från mediernas sida. På fredagskvällen fick de dock tala med ett av befälen. I den efterföljande veckan ordnade man sedan ett möte mellan medierna och personal som deltagit i brandarbetet.

För det tredje uppstod ur myndigheternas perspektiv problem gentemot medierna vid Hammarkullens kyrka när statsministern och försvarsministern besökte platsen under fredagen. Vid regeringsföljets visit samlades här en stor skara journalister som flockades kring i första hand statsministern och sökte fånga upp samtalen med sörjande:

Det var ganska kaotiskt där, och jag tycker väl att medierna inte visade tillbörlig respekt /.../ när Göran /Persson/ stod och pratade med anhöriga. Det var en självklar rätt /tydlig ironi/ för dem att få tränga sig in /med/ mikrofoner som stacks in i väldigt känsliga och privata samtal, det var obehagligt att se (Statssekreterare).

Där kan jag efteråt tycka att vi gjorde lite fel. /.../ Vi skulle ha varit bättre förberedda, så att statsministern gått in och träffat anhöriga och sedan tagit pressen efteråt. /Men/ pressen fanns redan överallt i kyrkan, att ta ut dem hade varit en omöjlig uppgift, vi hade inte klarat det (Presssekreterare).

En ytterligare komplikation gällde mediernas behandling av den etniska problematiken. Den blev en dominerande fråga vid vissa presskonferenser:

Pressen förvånade mig faktiskt, för när jag talade om för dem att det var 46 svenska medborgare och resten hade flyttat hit för att bli det, så var de inte ett dugg intresserade av det, det ville veta hur många av de 46 som kom från /olika länder/ och hur många som var riktiga svenskar. Konstigt att de bara letare efter deras ursprung fast de var svenska medborgare (Polisinformatör).

Några internationella medier vinklade dessutom frågan till att branden var ett rasistiskt attentat, enligt vissa intervjuade aktörer: *”Trots att vi sa att det inte fanns några rasistiska inslag så gick flera medier ut med det”* (Polisinformatör).

Mediernas krishantering

I belysningen av mediefrågor i samband med brandkatastrofen finns anledning att inte bara granska myndigheternas hantering av branden utan också diskutera mediernas egen krisberedskap och krishantering. Detta problem har två dimensioner, dels beredskapen för arbete vid stora olyckor och krishändelser, dels debriefing av personal som behöver stöd efter sina upplevelser på fältet.

I det förra fallet ställer sig flera myndighetsaktörer tveksamma till mediernas beredskap, i betydelsen deras planering för att hantera allvarliga samhällskriser, så att journalister inte hindrar räddningsarbetet och att de ger befolkningen adekvat och korrekt information. I det senare fallet framkommer både i journalistintervjuerna (se del IV) och i de kontrollintervjuer mot myndighetsutsagorna som gjorts med ett antal journalister att vissa reportrar och fotografer fått hjälp med debriefing av sina redaktioner, men att relativt många inte fått tillräcklig hjälp eller i vissa fall tvingats hantera det på egen hand. Minst en reporter fick hjälp med debriefing vid Gårda brandstation.

Kontakter med drabbade och anhöriga

Polisen och räddningstjänsten mötte på olycksplatsen först ungdomar som tagit sig ut ur brandlokalen, snart också kamrater och anhöriga som snabbt begett sig till platsen (ofta efter mobiltelefonsamtal från dem som redan var där). I detta akutläge förekom inga samlade informationsinsatser utöver de individuella kontakter som föranleddes av det operativa arbetet. Motsättningar uppstod som sagt med vissa ungdomar om hur räddningsarbetet skulle skötas, vilket också medförde relationsproblem till journalister då ungdomarnas kritik sändes ut i tv. Även kontakterna med anhöriga gav delvis mycket starka känslor som reaktion. Inblandade aktörer betonar sin medvetna strategi att agera lugnt och samlat, men vissa misstag i de operativa och kommunikativa insatserna erkänns, som när den pappa som bar på sin döda dotter skiljdes från henne och visades ombord på en buss medan hon fördes till uppsamlingsplatsen för de omkomna.

De mest omfattande kontakterna mellan myndighetsföreträdare och anhöriga efter själva olycksfasen uppstod vid sjukhusen och stadsdelarnas krisjourer samt i ett visst skede hos polisen. Detta behandlas i särskilda avsnitt.

Förutom det individuella stödet vid främst krisjourerna i stadsdelarna höll kommunaktörer på flera nivåer kontakt med representanter för de etniska grupperna. Dessa kontakter uppges ha fungerat relativt smärtfritt, bland annat därför att man genom invandrarförvaltningen redan hade fungerande relation med många av dem. Kritik framfördes dock från iranier att hela denna grupp "islamiserades" trots att flera andra religiösa riktningar inryms i denna nationalitetsgrupp. Det visade sig också att man i listningen av berörda etniska grupper till en början missade två grupper, eritreanerna och KapVerdegruppen.

Personal vid invandrarförvaltningen hade vidare kontakt med ledare för Makedoniska föreningen. Samma dag som branden inträffade hade samtal förts med föreningen om deras ekonomi och stödformer för hyresavtalet, där man bland annat kommit överens om att säga upp avtalet för att omförhandla det. Under de kommande dagarna hade man fortsatta kontakter på föreningens initiativ då dess representanter uppenbarligen var oroliga på grund av bland annat uppgifterna om det stora antalet ungdomar i lokalen och vad detta kunde föra med sig.

Även polisen menar att kontakten med de etniska gruppernas representanter kunde ske på ett förhållandevis smärtfritt sätt. "*De flesta hade stort förtroende för oss*", menar en polisaktör. Denne jämför med mötena med anhöriga där vissa deltagare var mycket upphetsade.

Polisens inbjudan till sammankomster med de anhöriga hörsammades av praktiskt

taget alla. Ett tungt skäl att ordna dessa möten var en uttalad misstro mot myndigheterna och deras agerande hos delar av anhöriggruppen, som bottnade både i kritiska synpunkter på polisens arbete i samband med branden och i bristande kunskap om polisinstitutionens ställning i det svenska samhället:

Även de som varit här rätt så länge hade ingen kläm på hur vi arbetar /.../70 procent hade väl förståelse och litade på svenska myndigheter, medan 30 procent skulle jag vilja påstå inte litade på någon – inte oss, /politikernamn/ eller kungen. De hade förutfattade meningar och det gick inte att diskutera. Vad jag märkte var att okunskapen hur svenska myndigheter fungerar var nästan total (Polisinformatör).

Kommunen planerade i ett visst skede att ge ut hushållstidningen Vårt Göteborg efter branden på olika språk, men denna idé skrinlades på grund av den långa produktionstiden och risken för att information skulle bli inaktuell. Även några etniska grupper uppges ha haft planer på utgivning av egna nyhetstryck men ingen av dem fullföljde detta.

För andra myndigheter var kontakterna med anhöriga begränsade. Länsstyrelsen registrerade enbart ett fåtal samtal. Ett kondoleansbrev skickades till drabbade familjer, men det författades enbart på svenska, varför alla mottagare kanske inte förstod meddelandet. Man hade dock inga problem att samla anhöriga till ett möte med justitieministern (i mitten av november), sedan myndigheten en dryg vecka efter branden fått regeringens uppdrag att samordna information till anhöriga. Det var dock svårt att få tag i representanter för vissa anhöriggrupper, inte minst för den svenska gruppen – så det fick bli sjukhusprästen. Länsstyrelsen tog också snart efter olyckan kontakt med utländska ambassader och konsulat (enligt Wienkonventionen), men här fanns samtidigt en komplikation såtillvida att dessa inrättningar inte har rätt att få upplysningar om människor med flyktingstatus.

Det förekom även personliga kontakter mellan offentliga representanter och enskilda anhöriga. Således åkte kommunens ledande politiker hem till en mamma som förlorat två barn: *”Det var första gången jag kände den här /etniska/ dimensionen, hon var från Iran och hade tittat på iransk TV som förmedlat vissa intryck /.../färgade av hemmaopinionen”* (Kommunalråd). Även justitieministern gjorde hembesök på begäran av en familj.

På departementsnivå förekom för övrigt mycket få kontakter från de anhörigas sida, en påtaglig skillnad jämfört med en annan stor olycka, Estoniahaveriet (Larsson & Nohrstedt 1996). Det kan förklaras med brandolyckans annorlunda karaktär, att den inträffade på andra sidan landet och delvis också med regeringens mycket uttalade ambition *”att tryckna ner”* händelsen till ansvariga lokala myndigheter – något som praktisk taget alla intervjuade regerings och departementsaktörer betonar. Men det kan finnas ytterligare en förklaring:

Om det hade varit resursstarka svenska familjer som drabbats så är jag övertygad om att vi fått mer att göra här med anhöriga och fått en häftigare diskussion om ansvar och resurser där också statsministerns och regeringens roll kommit i fokus. Det är en klassfråga, de som berördes i detta fall ställde inte så stora krav /jämfört med Estonia/ (Press-sekreterare).

Kontakterna med anhöriga har varit en huvudsaklig granskningsuppgift för informationsutredningen kring branden (SOU 1999:68). Kortfattat menar utredningen att det fanns en tendens hos myndigheterna att prioritera medierna före kontakter med drabbade och övriga berörda. I den fas när de omkomna identifierades uppstod tydliga kontakt- och infor-

mationsproblem. Polisen och sjukvården saknade beredskap för och erfarenhet av en så stor olycka med så många omkomna och skadade, vilket resulterade i att man ibland hade svårt att hantera anhörigas upprörda känslor. Utredningen föreslår bland annat utbildning i hantering av drabbade och anhöriga och en översyn av myndigheternas informationspolicy så att man bara förmedlar sakligt underbyggda uppgifter – för att förhindra slarviga utsagor som kan resultera i misstro och bristande tilltro.

Den etniska problematiken

Ungdomsgruppens etniska sammansättning började stå klar för myndighetsaktörerna vid 03.00-tiden på fredagsmorgonen. Det påverkade dock inte själva arbetet på brandplatsen:

Det var betydelselöst när vi arbetade, men veckorna efter påverkade det, när vi kände spänningarna vid den här obefogade kritiken /mot räddningspersonalen/ (Räddningschefen).

För aktörerna i katastrofsamordnings- och informationsgrupperna på Gårda brandstation fick den etniska dimensionen emellertid snabbt stor betydelse, inte bara som allmän insikt utan också när det gällde arbetsformer. Flera av dem vittnar om den osäkerhet man kände om hur man skulle närma sig de olika kulturerna:

Vi var helt oförberedda på den etniska dimensionen – kombinationen mellan språk, nationalitet och religion – bland minst 2500 personer som kände sig direkt berörda. Hela tiden gällde det att inte visa missaktning eller bli missförstådd, exaktheten i ordval och beteende vrids ju åt så enormt när du har att göra med så många kulturer på en gång i samma utsatta känsliga läge. Det fanns en bristande kulturkunskap hos oss allihop (Informationsdirektör).

Kunskapen om ungdomarnas bakgrund och de rykten som efter några timmar uppstod om brandens orsaker innebar att katastrofledningen diskuterade risken för vissa typer av följdhändelser. Det resulterade bland annat i att man förkastade en idé om någon form av officiell manifestation i centrala Göteborg. Det bidrog också till behoven att snabbt få igång krisjourens verksamhet och sätta in stödresurser ute vid samlingsplatserna i stadsdelarna.

Det gällde att inte få några tillskottshändelser baserat på det faktum att staden är segregerad /.../ Det fanns lite oro hos oss om upplopp på stan (Stadsdirektör).

Den kritik som riktades mot räddningspersonalen på olycksplatsen innebar att räddningstjänstens uppsökar- och informationsverksamhet i bl a skolor, den s k Häfa-gruppen, inledde sitt arbete redan första skoldagen efter branden. Gruppen mötte kritik redan i den klass de besökte först: "Det fanns en del aggressioner och rykten. Ni gjorde ju f-n ingenting' ... det var ju frustrerade" (Häfachef).

Intervjuerna indikerar förvåning hos flera politik- och myndighetsaktörer över att ett ickeslutet arrangemang till så stor del bestod av personer med utländsk bakgrund. Man diskuterar frågan i termer av ökad insikt om – och snarast upptäckt av – att denna grupp utgör en så stor del av göteborgarna och att vissa stadsdelar domineras av familjer med utländsk härkomst. Det är dock delvis en diskussion mellan raderna i underförstådda utsagor.

Samtidigt noteras den sympati och samhörighetskänsla som man tycker sig ha upplevt bland kommuninvånarna i allmänhet gentemot de drabbade grupperna under de efterföljande dagarna:

De har ju ett starkt utanförskap, det är nog lika stort efteråt, men en del sa att det som berörde dem var att göteborgarna fanns med, de trodde inte att det svenska samhället skulle visa empati, de har aldrig mött det tidigare, de trodde nog inte att det skulle vara en sån uppslutning, den känslan fick jag /.../ Helt plötslig fanns olika etniska grupper tillsammans, trots motsättningar, ihop med oss andra (Kommunalråd).

//Justitieministerns hembesök/ uppskattades mycket och hade stor symbolisk och psykologisk betydelse. De symboliska handlingarna betyder oerhört mycket för minoriteter. Första gången de kände samhörighet med hela samhället och hela Sverige, jag tror det upplevdes så – att alla ställde upp (Invandrarhandläggare).

Gränserna suddades ut, /.../ alla var lika, sörjde lika. Mitt i all bedrövelsen var det en skön känsla (Presssekreterare).

Symbolhandlingarna diskuteras av flera aktörer, men inte bara i förhållande till anhörig- och den etniska aspekten utan även kopplat till den allmänna sorg som spred sig i samhället:

Sen tror jag det är oerhört viktigt med symboler, att man får mötas, samlas och artikulera sorg, /inte bara/ direkt mot de allra närmast anhöriga, utan mot väldigt många andra som påverkas och berörs. Det är så enormt starka känslor som kommer i svang, och man kan oerhört lätt identifiera sig med att barn dör /.../ Den fullständigt monumentala sorg som dessa människor känner sprider sig långt utanför den här innersta kärnan. Den breda allmänheten måste också få något stöd /.../ och där är sådana här minnesstunder, som i domkyrkan, oerhört betydelsefulla. (Statssekreterare).

Vad betyder det för ett samhälle det här mångkulturella, blir det något bestående positivt av att man har en stor gemensam sorg eller klarat en kris – man måste ju gå vidare? Stärks samhället av det? (Presssekreterare).

I de politiska lägren, särskilt på nationell nivå, uppehåller sig aktörerna i intervjuerna mycket vid den etniska problematiken. Några intervjuade anser att denna aspekt infann sig direkt när katastrofen blev känd:

Jag minns med någon slags fasa att det här skulle vara något invandrarrelaterat eller rasistdåd, det var en tanke som direkt slog mig och gjorde mig extra bekymrad. Hela katastrofen i sin vidd var tillräcklig, men om det skulle finnas en sådan bakgrund... (Presssekreterare).

Sen hade ju den här katastrofen politiska dimensioner genom att det var invandrarungdomar som omkom /.../ Om det värsta visat sig vara sant, om det visat sig vara ett /.../ politiskt attentat så hade det varit alldeles särskilt politiskt känsligt, då hade behovet av nationell samling blivit ännu tydligare, och innan vi visste ... bara under dan /fredagen/ var det ju en massa rykten i svang (Statssekreterare).

Den etniska mångbilden blir intressant när den kopplas den till olika gruppers religiösa tillhörighet. Å ena sidan umgicks människor med olika religiös bakgrund i Hammarkulens kyrka (som dock kanske inte upplevdes som en kyrka för ett visst samfund utan som samlingslokal). Å andra sidan var åtskillnaden tydliga i andra sammanhang:

Jag gjorde också den reflexionen när jag satt i domkyrkan att det var nästan inga invandrare med där, det var nästan bara svenskar med, så det fanns ett glapp i kontakten med det kyrkliga här, det var slående /.../ Det pekar på att de har ett annat medie- och kontaktsystem (Försvarsministern).

Flera aktörer och då främst politiska aktörer diskuterar också informationsproblematiken gentemot de etniska grupperna, både i betydelsen vilka medier de använder och (de svenska) språkkunskaperna:

Det var ju ett av de problem de hade i Göteborg, att det här handlade om grupper som inte har någon anknytning alls till det svenska samhället /.../ Hur ska man informera, hur vänder man sig till grupper som inte förstår vårt myndighetsspråk, som inte vet vad vi menar när vi säger att det här ska vi undersöka, det kan uppfattas som att vi vet något mer än vad vi säger (Enhetschef försvarsdepartementet).

Jag kände mest oro för dem som inte kunde språket och som kanske fick vilseledande information, som ledde till att frågorna blev ännu större – var elden anlagd, rasister eller inte rasister? /.../ En del tittar inte på TV här utan får allt via parabol och telefonsamtal /från ursprungslandet/ (Kommunalsråd).

Vi har planer och beredskap – händer det något så är P4 vår kanal utåt. Så plötsligt har du att göra med ungdomar som inte lyssnar på P4 /.../ Deras föräldrar gör det inte heller, utan här finns ett vakuum (Länsstyrelseaktör).

Det citerade kommunalsrådet kopplar sin reflexion om informations- och språkproblemen med de etniska gruppernas bristande kunskap om rättssystemet. Det skapade bland annat orealistiska förväntningar om vad han "som stor man i Göteborg" skulle kunna göra för att exempelvis styra polisens utredningsarbete.

Den statliga informationsutredningen (SOU 1999:68) konstaterar för sin del att myndigheterna hade bristande kunskap om de etniska förhållandena i staden och att kommunen saknade bra kontaktvägar till de etniska grupperna. Utredningen föreslår därför bland annat bättre samråd med dessa grupper och förbättrad offentlig information på andra språk än det svenska. Utredningen finner dock inte att någon särbehandling på etnisk grund förekom i samband med brandolyckan.

Organisatoriska kontakter Kontakterna mellan myndigheterna

De interorganisatoriska sambanden vid en krishändelse regleras i Göteborgs katastrofplan som bl a anger att en samlad katastrofsamordningsgrupp och en informationsstab ska etableras vid krishändelser. Den samverkan som bedrevs inom dessa grupper i samband med branden bedöms genomgående ha fungerat bra av inblandade aktörer, och inga externa utsagor (t ex av journalister) strider mot dessa utsagor. Orsaken står att finna i genomförda olyckshanteringar och övningar liksom förmåga att snabbt improvisera. Ett nätverk av aktörer från de olika myndigheterna har byggts upp genom dessa aktiviteter och man kände varandra ganska väl. Dessutom svetsade uppgiften samman de inblandade aktörerna. Räddningschefen uttrycker således sig mycket positivt om samspelet mellan myndigheterna i arbetet kring brandolyckan:

Det gick så himla bra. När uppgiften är så tydlig blir alla så målmedvetna, då får man ut mycket mera av organisationen (Räddningschefen).

Fokuseringen var så hård på vad som måste göras, så vi hade inga svårigheter att komma överens, ingen griskhet över hur beslut kom till, var det nån som sa att nästa presskonferens har vi om en timme så sa alla 'ja visst', klart färdigt...." (Informationsdirektör).

Konstaterandet att samarbetet mellan myndigheterna i stort fungerade tillfredsställande hindrar inte att man också upptäckte brister. I ledningsarbetet på Gårda uppstod bland annat problemet att samla grupperingarna när så behövdes: "Det var svårt att samla infor-

mationsstaben, *alla hade så mycket att göra*". Och även om fokuseringen på uppgiften medförde snabb enighet i många beslut, avslöjar intervjuerna vissa skillnader i bedömningar. Således beslutade räddningsledningen i ett tidigt stadium att rekvirera bussar för de lättare skadade ungdomarna, både på grund av att de var ganska många men också för att få bort dem från olycksplatsen. För politikerna var detta dock inte värdigt, varför de beslöt att man skulle använda taxi med motiveringen "*det gäller människor, inte pengar*".

Aktörer framför också vissa kritiska synpunkter kring interorganisatoriska kontakter och samordningen. En källa menar att samordningen mellan räddningstjänsten och polisen löpte utmärkt på olycksplatsen, men att den bör finslipas i faserna efteråt. En speciell komplikation uppstod när delar av katastrofledningen blev mobil, när man satte sig i bilar för att åka till brandplatsen, kommunstyrelsensammanträdet och andra platser samtidigt som man deltog i ledningen av katastrofarbetet.

Det största samarbetsproblemet gällde dock den motsättning som uppstod mellan polisen, sjukvården och kommunen kring identifieringen av de omkomna:

Samordningen mellan oss, polisen och sjukvården kan förbättras /.../ Det är självfallet polisen som äger frågan om när man kan lämna besked om de döda när man är säker – men de förstod inte våra behov att få veta. På måndan började skolorna och vi kunde inte ha klasser där ett barn dött och man inte visste. Sjukvården var också överbelastad och här finns behov av att både vi och de öppnar sig, det är lite slutna kulturer (Stadsdirektör).

Intra-organisatoriska kontakter

Även när det gäller de interna kontakterna är aktörerna som helhet nöjda med sina respektive myndigheters arbete i samband med branden. "*Vi lyckades samordna och visa upp alla de resurser en sådan här kommun har*" (Informationsdirektör). En källa inom polisen menar att deras organisering fungerade perfekt, men på denna punkt finns det flera motstående uppfattning, speciellt vad gäller identifieringsarbetet (se SOU 1999:68).

Flera aktörer med kommunal och polisär tillhörighet säger samtidigt att informationen internt inte fungerade tillfredsställande. Den kom i bakgrunden och blev i praktiken nedprioriterad i det intensiva katastrofarbetet. "*Man tenderar att glömma bort dem som stannar på det vanliga jobbet*" (Informationsdirektör). Från Gårda sände man visserligen iväg ett 25-tal meddelanden (via fax och intranät) under de 36 första timmarna till de kommunala förvaltningarna, men det fanns ändå ett större behov av intern information.

Debriefing

En speciell intern kommunikationsfråga gällde krisbearbetning för personal efter räddningsarbetet, debriefing. Räddningstjänsten, polisen, sjukvården och kommunen genomförde var för sig debriefing för den personal som varit inblandad i händelsen. För de två första finns etablerade former för detta stöd, medan de två senare nu fick ordna detta stöd för sina anställda, delvis med extern hjälp av försvarets SWEDINT som snabbt kan rekrytera expertis inom landets sjukvård.

Brand- och ambulansmännen deltog i krissamtal direkt efter det att de återkommit till stationen. Även SOS Alarms operatörer deltog i dessa krissamtal. De fick inte åka hem förrän de genomgått en första debriefing:

Det starkaste intrycket är när Gårda-styrkan kommer hem och jag går ner och pratar med dem och ser förtoivlan i deras ögon, det syns på långt håll vad de varit med om, det skakar om mej rejält (Räddningschefen).

Det var tungt, det tog nog ett par veckor innan vi kände att de /operatörerna/ fungerade /.../ När man är så direkt inblandad har man har en sån väldig mottaglighet för alla nyanser, betoningar och uttryck och det är tungt /.../ Man utför en mängd arbetsuppgifter som det inte finns någon mall eller rutin för och tar beslut – det tar kraft (SOS-arbetsledare).

Krishanteringssamtalen uppges ha haft stor betydelse för de aktörer som deltagit i dem. Men för en del av dem gick det inte att koppla av. Ett polisbefäl berättar att han inte kunde stanna hemma utan *”gjorde en natt igen utan sömn, det kanske var fel...”*. Men sedan tar han semester några dagar.

Hanteringen av brandolyckan i stadsdelarna

Den lokala samhällsapparaten i form av stadsdelsförvaltningar kunde, med något undantag, relativt snabbt samla ihop sin lednings- och krishanteringskapacitet. Denna startreaktion kan bland annat förklaras med att merparten av de 21 stadsdelarna hade nya eller ganska nya krisplaner (antagna 1996 eller senare, medan en mindre del hade äldre planer, däribland dock tre av de mest involverade). I de flesta planer var andra lokala samhällsfunktioner inräknade, framförallt svenska kyrkan. Ett sammanträffande är att tidigare på branddagen hade stadsdelschefen i Lärjedalens SDN träffat kyrkoherden i Hammarkullen och meddelat nämndens beslut att ta med kyrkan i sin krisplan så som kyrkan önskat.

Stadsdelarna fick en tydlig order från katastrofsamordningen på Gårda. *”Upp på tåspetsarna”* var enligt stadsdirektören direktivet: *”Det får inte finnas någon drabbad som sitter nånstans och inte vet att vi finns”*. Katastrofledningen var medveten om att vissa stadsdelar kanske inte hade någon som omkommit eller skadats i branden, men alla skulle gå igång. En faktor som störde processen och som fick vissa lokala aktörer att tveka var att det här kom order från kommunledningen, medan uppmaningar om krishantering normalt ska ske från den kommunala jourbyrån i polishuset.

Ungefär klockan 01.15 väcktes de första stadsdelscheferna (en av dem anger en tidiga tidpunkt) och inom tre timmar var alla varskodda. I några fall blev det andra befattningshavare än cheferna som kontaktades då dessa inte kunde nås. I ett fall var det dock stora svårigheter att hitta någon ansvarig. Sex stadsdelar uppger att de fick samtalet först vid 04.00-tiden.

Inledningsvis hade katastrofsamordningen ingen kunskap om var de drabbade ungdomarna bodde. De stadsdelar som kontaktades först låg dock närmast brandplatsen, men även bokstavsordning styrde turtagningen till en början. I och med att Gårda fick insikt om att det gällde ungdomar med utländsk bakgrund förefaller man ha prioriterat stadsdelar med stora hyresområden.

De flesta stadsdelarna etablerade sina krisgrupper/krisledningar mellan klockan 03.30 och 05.00 (Backa startade med två funktionärer 02.00). Tre stadsdelar satte dock igång senare (den sista 09.00 på fredagsmorgonen) däribland de två som senare skulle visa sig mycket berörda (Centrum och Tuve-Säve), men de valde en annan startordning där krisjours-

verksamheten sattes igång först och krisledningens därefter. I praktiskt taget alla stadsdelar deltog kyrkan i krisledningsarbetet, i vissa områden även sjukvårdspersonal.

Flertalet krisjourer/krismottagningar etablerades mellan klockan 04.00 och 05.00 (de två första klockan 03.45 i Bergsjön och Lundby), medan fem stadsdelar kom igång först frampå morgonen. Av dessa startade två sent, Tynnered 07.00 och Frölunda 09.00. Totalt inrättade stadsdelsförvaltningarna 31 krisjourer, enligt deras egna uppgifter. De flesta stadsdelar inrättade en (1) krisjour – och i vissa stadsdelar sammanslogs krislednings- och krisjoursverksamheten – medan Biskopsgården och Lundby öppnade fyra respektive sju jourer. Tre stadsdelar beslöt att inte öppna någon krisjoursverksamhet: Askim, Linnéstaden och Styrö. Ingen av dem visade sig vara berörda i betydelsen att det bodde omkomna ungdomar där. Därutöver öppnades krismottagningar med varierande besättning och kompetens i bl a kyrkor, skolor, fritidsgårdar och fritidshem, sammanlagt 109 stycken (enligt katastrofsamordningen).

Man kan notera att bilden av startprocessen för krisjourerna skiljer sig mellan Gårda och det lokala planet, där de centrala aktörerna uppfattar att processen går snabbare än vad som senare anges lokalt liksom bilden av att samtliga stadsdelar sätter igång krishantering.

En genomgående uppfattning bland de intervjuade myndighetsaktörerna är att den decentraliserade strukturen i form av stadsdelar innebar en stor fördel i den uppkomna katastrofsituationen jämfört med en traditionell kommunal organisation:

Hade den här stan varit centralt organiserad hade det aldrig funkant. Utan SDN/stadsdelsnämnder/och utan datorer hade det gått överstyr /.../ Det var en väldigt speciell katastrof, med språkproblem, många dödsfall, ungdomar som är spridda över nästan hela stan /.../ Annars skulle man kunna tänka sig att man kraftsamlar på ett begränsad geografiskt område, men det går inte när de drabbade är utspridda (Informationsdirektör).

En tillgång som inte nog kan understrykas /.../ Där finns innovationens mästare, de är tillgängliga och effektiva. Hur skulle vi ha tacklat det? Det hade varit att ringa nån rektor, som skulle ringa nån annan, och ringa den ene efter den andre. Här var det bara smack och så var de igång. De har ju jättelokal kunskap, nästan på individnivå. Helt överlägset (Stadsdirektör).

Det operativa krisarbetet i stadsdelarna fungerade i stort till full belåtenhet, sett med både katastrofsamordnarnas och de lokala aktörernas ögon. Insatserna i fem av stadsdelarna behandlas mer ingående i ett senare avsnitt.

Trots att krisjourerna lokaliserades ute i de olika stadsdelarna möttes krisarbetare av uppgifter från drabbade personer om att de inte fått hjälp. Den svenska organisationskulturen satsar i ett läge av denna typ på stödverksamhet i sina egna institutioner, medan vissa drabbade grupper förväntade sig att stödpersoner skulle komma till dem på de platser där de fanns med sitt kollektiva sörjande. Samma reaktion gällde den information som spreds (skriftligt och via hemsidan) – att ingen person tog kontakt med de drabbade där de fanns:

Egentligen var det ganska självklart, men det gjorde vi inte. Vi i vårt samhälle är så vana att kommunicera skriftliga och nu via IT, men i grunden handlar det om att människor träffas och pratar med varandra (Invandrarhandläggare)

Tanken att krisinsatserna i större utsträckning borde förläggas närmare drabbade människor utgår också från den uppfattning som flera aktörer uttrycker, att många drabbade

familjer i denna katastrof enbart tittade på sina ursprungsländers TV och inte fick någon information via svenska medier. *”Det här måste vi fundera över, det var den stora blottan under branden* (Länstyrelseaktör).

Erfarenheter och lärande

En central fråga i denna studie är vilka kommunikationsmässiga erfarenheter de berörda myndigheterna har av katastrof- och krisarbete och vad man lärt av stora olyckshändelser. Det organisatoriska lärandet har blivit en viktig aspekt av tänkande och praktik kring organisationsutveckling (se inledningsavsnittet). Denna fråga innehåller två delar. Den första frågan gäller vilket lärande man burit med sig av tidigare händelser. Den andra gäller vad man lärt av den här branden. En tilläggsfråga är vilka reflexioner som redan gjorda utvärderingar och utredningar kring branden medfört.

Tidigare erfarenheter på det lokala planet

Låt oss börja med aktörerna i de lokala och regionala myndigheterna. Under det senaste decenniet har flera större olyckor inträffat i Göteborgsområdet – tågolyckan i Lerum 1987, branden ombord på färjan Scandinavian Star 1990 och en spårvagnsolycka i centrala Göteborg med ett flertal döda 1992. Flera intervjuade anger också andra händelser, däribland en häftig snöstorm som lamslog bygden 1995, ett bombhot i city julen 1996 samt en tidigare bussolycka i Norge med omkomna svenska ungdomar.

Inledningsvis påpekar flera intervjuade att en fungerande och övad katastrofplan är en förutsättning som en grundstruktur. Men varje samhällsstörning är unik och kräver improvisation och egna hanteringsvariationer – och ger specifika lärdomar. Bland erfarenheter som skär igenom fallen nämns lärdomen att tydligt dela upp arbetet och delegera ansvar, att snabbt etablera stöttning och backup till dem som återfinns i det operativa arbetet och att fort larma internt i respektive organisation. Kommunikativt betonas snabbhet, tydlighet, korrekthet och symbolhandlingar från ansvariga – erfarenheter som väl stämmer med krisforskningen (se inledningskapitlet).

Branden ombord på den norska passagerarfärjan Scandinavian Star utanför Lysekil är den olycka som först kommer i åtanke hos de flesta intervjuade. Det var i flera avseenden *”samma typ av olycka, vi kände igen oss”* (Beredskapschef sjukvården). Likheten bestod bland annat i brand i slutet rum, ett massivt medieuppbåd och många omkomna att ta hand om. *”Massmediesituationen i världen är annorlunda än förr, de är rörliga som bara den”* (Räddningschef).

I fråga om hanteringen av de omkomna finns lärdomar som avsett förändringar i brandolyckan: *”Det jag bar med mig från Scandinavian Star var hur vi skulle hantera de döda och hur vi ska transportera bort dem”* (Polisbefäl), inte i frysbilar som då utan mer värdigt och individuellt i ambulanser.

En annan lärdom som samma polisbefäl tar upp gäller hur man ska sköta personalfrågorna, speciellt debriefingen, *”att alla ska kunna komma tillbaka efteråt”*. Inom SOS Alarm blev man mycket medveten om att organisationens roll vidgas utöver den egentliga rollen vid så här stora olyckor: *”Vi får en väldigt stor informativ roll, vi blir en spindel i ett stort nät som egentligen inte är vårt”* (SOS-aktör).

En orsak till denna vidgning av rollen från att vara en larminstans till en informationscentral är sannolikt att människor i olyckslägen inte har någon annan instans att vända sig

till samtidigt som SOS larmnummer är allmänt känt. Då ringer man det som ligger närmast till. *"Det finns inget annat självklart ställe att vända sig till"* (SOS-aktör).

Spåravagnsolyckan 1992 är den stora olycka i Göteborg som ligger närmast branden i tiden. Den var mer kortvarig men *"mycket intensiv"* som några uttrycker sig. Ur kommunikationssynvinkel är det främst presskontakterna som kommer på tal i intervjuerna. Vid denna olycka genomfördes en pressinformation på plats. En informatör menar att det var lämpligt och ofrånkomligt i det läget, medan räddningschefen anser att det inte fungerade bra, bland annat genom att *"vissa journalister bröt sig in på de andras bekostnad, och det skulle inte hända igen, utan nu skulle jag bestämma /vid brandolyckan/".*

Tågkollisionen vid Lerum ligger längre bak i tiden. Få av brandaktörerna har egna erfarenheter av den händelsen. En av sjukhusinformatörerna vid branden var SJ-informatör då och minns särskilt hur svårt det var att få kontakt med olycksplatsen. Men här har idag mobiltelefonerna skapat helt andra och bättre kommunikativa förutsättningar.

Förutom erfarenheter från olyckor och andra samhällsstörningar menar de intervjuade att de haft lärdom av flera övningar där man *"kört halvskarpa lägen"* (Polisinformatör). Det man främst tänker på är de övningar som genomfördes i samband med VM i friidrott i Göteborg 1995, men även vid några större europeiska fotbollsmatcher. Inte minst den kommunikativa samordningen mellan myndigheterna har då testats och förfinats.

Färjan Estonias förlisning 1994 har erfarenhetsmässigt inte betytt så mycket i Göteborg. Ingen av aktörerna var aktiv i denna händelse. Däremot har man tagit del av erfarenheter på kurser och konferenser eller läst rapporter om händelsen (SPF 168:1-7). Verksamma inom sjukvården har träffat kollegor på berörda stockholms sjukhus, vilket bl a resulterade i framtagandet av speciella akutväskor för informationsarbetet (se kommande avsnitt om sjukhusinsatserna). Aktörerna säger sig också ha tagit in kunskap om utländska färjehavrier – båtolyckor är givetvis relevant kunskapsbildning i en kuststad. Flera intervjuade minns hur färjan Herald of Free Enterprise kapsejsade i Engelska kanalen 1987 när de tillfrågas om vilka stora olyckor som de tagit lärdom av.

Den erfarenhet som främst nämns i samband med Estoniakatastrofen gäller kontakten med anhöriga. *"Vi har tagit lärdom av Estonia hur man informerar anhöriga, de vill ju helst inte läsa det i tidningarna, de vill ha informationen först"* (Polisinformatör). Källan uppger att man nu tog kontakt med berörda etniska grupper för att informera minst en timme innan uppgifterna spreds på presskonferenserna. På denna punkt finns dock motstridiga uppgifter från mottagarparten (SOU 1999:68).

Fallet Estonia visade bland annat upp tydliga brister i myndigheters kommunikation. En av de brister som uppenbarades var att SOS Alarm fungerade mindre funktionellt i flera län och att det saknades ett larm som gick ut över hela riket – på flera håll i landet var SOS-operatörerna inte införstådda med olyckan när anhöriga och även myndigheter började ta kontakt med alarmcentralerna (SPF 168-1/Larsson & Nohrstedt 1996). Inte heller vid den aktuella branden gavs något larm till andra län: *"Det fungerar inte så att vi har en självklar återkoppling ut i landet efter varje händelse"* (SOS-aktör). Enligt denne aktör har saken inte heller diskuterats inom SOS Alarm efter Estonia-förlisningen, i alla fall inte så att det har nått göteborgsstationen. Man upplever inte heller att olyckor som ligger utanför länsgränserna behöver påverka det egna arbetet. *"Så /som vid Estonia/ kände jag det också kring Scandinavian Star – det var ju ändå en händelse till havs"*.

Tidigare erfarenheter på riksplanet

Estoniakatastrofen kan sägas vara – jämfört med erfarenheterna på lokalplanet – den stora erfarenhetsgivaren på riksnivå, hos regeringsföreträdare och departementstjänstemän. Problemen att möta anhöriga och enskilda betonas, där flera intervjuade bekänner en större vilja att lyssna till de personer som tar kontakt med landets ledning. Viktiga lärdomar är att hålla sig väl informerad och att visa sitt deltagande. Bland organisatoriska åtgärder på riksnivå anges pågående arbete för att förstärka säkerhets- och jourssystemen inom departementen och förbättrade informationssystem, där inrättandet av Information Rosenbad är en viktig del. Önskvärdheten om bättre system för att få tag på folk i akutlägen diskuteras också liksom att få fram snabba lägesbeskrivningar. Som allmän synpunkt om Estonias betydelse kan stå följande utsaga av försvarsministern:

Estonia har varit den stora vattendelaren /med/ erfarenheter av hur myndigheterna agerade, både räddningsmässigt, men framför allt vad gäller information och 'empatiskhet'. Det svenska räddnings- och katastrofsystemet har tagit till sig lärdomarna, /man/ bedriver mycket kvalificerad övningsverksamhet för samordning av stora katastrofer. Det finns en helt annan öppenhet för de psykologiska relationerna kring katastrofer, det finns en förståelse att myndigheter inte räcker till utan frivilligorganisationer måste finnas med. Det finns en insikt om mediehanterings betydelse. /.../ Det gör att Estonia har haft en vägledande funktion för samhället i kris /.../ Sverige har blivit ett bättre land för katastrofhantering både empatiskt, samverkansmässigt och ansvarsmässigt.

När intervjusamtalen närmare kommer in på vilka förändringar som skett genom lärdomarna från Estonia diskuteras två inriktningar. Det gäller för det första hur man på denna högsta politik- och myndighetsnivå kan förbättra systemen vid en allvarlig samhällsstörning och hanteringen av dess följder:

Blir en fråga tillräckligt känslig så går den omedelbart upp i höjden och då måste man ändå på något sätt hantera det här med allmänhetens telefonsamtal, det var ju vad som hände med Estonia då gamla kommunikationsdepartementet blev fullständigt nerringt /.../ Skulle det hända något liknande gäller det att rigga en organisation snabbt och att man har ett antal personer som svarar i telefon och på brev, för det blir enormt mycket sånt (Enhetschef försvarsdepartementet).

Estonia har lärt oss att man måste agera väldigt snabbt..... i det här fallet att vi bestämde saker rätt snabbt och åkte ner.... och att vi tänkte igenom hur vi skulle agera här i huset om det skulle bli frågor /.../ Vi ska ju skaffat oss bättre beredskap nu genom Information Rosenbad (Press-sekreterare).

Men aktörerna på regeringsnivå vill samtidigt undvika den kontaktsituation som uppstod i samband med Estoniahaveriet och frånhända sig vissa typer av likartade problem. De tänker sig genomgående en arbetsfördelning bland samhällets institutioner där ansvaret för katastrof och olyckshanteringen ska tryckas ner i samhällsapparaten till lokala myndigheter:

Vi har på ett mycket tydligare sätt både sett till att vi hålls informerade, men samtidigt att vi skickar tillbaka det ansvar som lägre instanser i varje situation försöker skicka upp. Myndigheterna är ansvariga och har ett odelat ansvar, /.../ ett departement ska inte sitta med en katastrof direkt hela tiden (Försvarsministern).

Det som vi alldeles uppenbart hade problem med vid Estonia var regeringskansliets relation till de anhöriga. Allmänt sett tycker jag att vi inte ska ha den funktionen, utan det ska ligga på myndigheter /där/

det ska finnas en ingång. Det ska inte bli ett direktmöte mellan ett regeringskansli och anhängiga, vi är inte rustade för det (Statssekreterare).

Samtidigt som man vill "trycka ner" ansvaret i samhället vill man lägga den del av ansvaret som tillhör de symboliska aktiviteterna till statschefen. Vid Göteborgsbranden antyds mer eller mindre tydligt irritation över att kungaparet inte valde att åka hem från sitt statsbesök utomlands, men regeringsaktörerna var samtidigt försiktiga i sitt agerande gentemot kungahuset, de "duckade" för att citera en källa.

En insikt i samband med Estonia-haveriet som de politiska ansvariga tydligt tagit fasta på gäller hur de uttalar sig och vilka utfästelser man gör i den akuta fasen av en stor olycka – utifrån de löften som gavs eller som anhängiga upplevde att två statsministrar hade givit:

Jag tror att alla som jobbar i regeringskansliet och i statsförvaltningen har lärt sig är: Först att inte lova mer än man kan hålla, även om det är väldigt svårt i ett sådant här läge. Det andra som man lärt sig och måste lära sig /är att/ du måste ha beredskap för att ta emot det medietryck du får (Enhetschef försvarsdepartementet).

Jag var mycket medveten om att man trots en fruktansvärd påfrestning hela tiden måste ha det konstitutionella systemet levande. Vad finns det för bas för att kunna göra åtaganden från statens sida, från kommunernas sida? Och jag vågar påstå att det var en stor medvetenhet om att ministrar inte kan göra åtaganden utan att det finns anslag och regelverk (Försvarsministern).

Denna insikt hindrade dock inte regeringen från att ge utfästelser när de nu stod inför en ny katastrof, om än mer allmänt hållen: "Vi kom överens om att säga att staten skulle se till att de resurser som behövdes skulle stå till myndigheternas förfogande, det bestämde vi oss för på ett mycket tidigt stadium" (Press-sekreterare).

Estonias förlisning och andra stora olyckor under senare delen av 1990-talet – däribland tågolyckor i Kälarne, Kävlings (SPF 142/1997) och Borlänge (SPF 146/1997) – pekar för flera intervjuade aktörer på riksnivå dessutom på behovet av informationsförberedelser, lokalt och centralt:

Det är otroligt viktigt i sådana här stora katastrofer att ha massmedieberedskap, det blir större och större för varje tillfälle, det går så enormt snabbt idag /.../ Man måste tänka igenom hur en svår händelse ska hanteras i en kommun massmedialt, men även /när det gäller/ information till allmänheten (Enhetschef försvarsdepartementet).

Erfarenheter av brandkatastrofen

Brandolyckan 1998 har resulterat i för framtiden användbara erfarenheter enligt de lokala myndighetsaktörerna. På frågan om de tidigare varit med om en sådan olycka säger en del spontant att de aldrig varit med om något liknande, och tänker då i termer av omfattning och intensitet eller som en mycket omskakande upplevelse.

Arbetet i katastrofsamordningsgruppen kom att gälla olyckans efterinsatser på det mänskliga planet. Brand- och räddningsarbetet på olycksplatsen var i stort sett avslutat när gruppen startade sitt arbete. På så sätt skiljde sig denna händelse från en teknisk olycka där man även skulle få hantera återställandet av tekniska system och funktioner. Det innebar bland annat att den tekniske representanten i gruppen snart kunde entledigas.

Sett till helheten är det en genomgående uppfattning att myndighetssfären klarade olyckshanteringen tillfredsställande. Vissa aktörer använder ännu klarare språk med uttryck som att man hanterade operationen "på pricken". En av de centrala aktörerna menar att man lyckades på flera plan och att insatsen fungerade i fråga om

"... fokusering, engagemang och kapacitet – det är sällan kommunens resurser kan samlas i en enda punkt där allt annat kan läggas åt sidan /som i detta fall/ Jag har ännu inte hittat några riktiga fel (Informationsdirektör).

Vi gjorde förstås en massa fel, men man får hoppas att vi inte gjorde några stora misstag. Jag tycker att vi kom igång bra, med en god personrelation. Och det politiska systemet fungerade bra, /minoritetsledaren/ och jag hade de mandat som behövdes (Kommunallråd).

Några aktörer framhåller dock att man hade behövt större personella resurser i vissa skeden. Från polisiärt håll redovisas bland annat erfarenheten att "resurserna kunde ha varit större från början, men det är svårt att kasta in någon som inte vet hur man gör" (Polisinformatör). Det hade framför allt behövts mer folk för att avlösa dem som fick jobba länge. "Att det intensiva skedet skulle vara så långt, det trodde vi inte" (Informationsdirektör). Skulle det hända en motsvarande olycka igen ska han kalla in fler för tjänstgöring. Inom räddningstjänsten kunde man dock balansera behovet av personal. "Vi var vi så kloka att vi inte väckte upp alla direkt utan de skulle få sova färdigt och komma och avlösa oss på morgonen" (Räddningschefen).

Läxan är, enligt informationsdirektören, för det första att börja stort resursmässigt, annars kör man slut på folk om det drar ut på tiden. Det är lättare att trappa ner resurserna än att söka och introducera nytt folk senare. För det andra gäller det att skapa samband mellan alla inblandade parter. För det tredje är en viktig lärdom att bygga upp en beredskap gentemot utländska medier vid en olycka av denna storlek och med så många etniska grupper involverade.

När det gäller den organisatoriska uppbyggnaden i katastroflägen menar kommunens högste tjänsteman att den bör bygga på myndighetens ordinarie struktur:

Kunskapen är att de som normalt sysslar med en fråga också ska göra det när det smäller till. Bygg på linjeorganisationen så mycket man kan, se till att den är vettig i oträngt läge och då är den nog hygglig i trängt läge. /Och man ska/ ha enkla utgångspunkter, helst sådant som man kan komma ihåg utantill, inte för sofistikerat, det hinner man inte med (Stadsdirektör).

En av de mest omdiskuterade inslagen i hanteringen av branden i Göteborg och dess följder gäller räddningsledarens utsaga vid första presskonferensen att branden kan ha varit anlagd. Räddningsledaren betonar i efterhand att han sa att branden "kan vara anlagd", men medger samtidigt att uttalandet "kanske var psykologiskt" och att han borde ha sagt att han inte visste något om orsaken.

Visst har det varit jobbigt ibland. Man har fått lära sig att inte bjuda på sig själv och vara människa utan bli tjänsteman. Jag antydde ju bara en orsak /med ordet kan/. Men det ramlade bort hos journalisterna. När ett tv-team var här nyss och vi tittade på bandet igen så blev de förvånade över att jag faktiskt sa det (Räddningsledare).

Erfarenheter ett år efter branden

Ett år efter brandkatastrofen är erfarenheterna i stort sett desamma som tidigare när vissa aktörer åter tillfrågas. Många är fortfarande involverade i följderna av branden, inte minst genom föreläsningar vid kurser och seminarier och utformning eller besvarande av olika utvärderingar samt återkommande mediekontakter. Flera av de intervjuade påpekar att branden alltid kommer att finnas i medvetandet.

Ett antal organisatoriska lärdomar har implementerats. Några genomgripande förändringar har inte varit aktuella, men bemanningsplaner har reviderats på flera håll liksom samverkansformerna mellan vissa myndigheter. Den psykosociala verksamheten på Sahlgrenska universitetssjukhuset, som inte fungerade ändamålsenligt initialt, har exempelvis omorganiserats.

En rad konkreta förändringar diskuteras också i uppföljningen. Hit hör kontinuerlig uppdatering av telefonlistor (så att man inte måste göra det när olyckan skett), bättre utrustade ledningscentraler (fler faxar mm), större personella resurser för Internettjänst, utrustning för informationsarbete "i fält" och personal som avdelas för information på olycksplatserna samt större satsning på intern kommunikation inom myndigheterna.

Sammantaget anses att *"vi har blivit ännu bättre"* (Beredskapschef sjukvården) att hantera större olyckor och katastrofhändelser. Som exempel nämns en brand ombord på den norska färjan Ragnhild på Kattegatt 1999 där 1300 människor evakuerades snabbt utan större skador genom en massiv helikopterinsats.

Informationsutredningen om branden (SOU 1999:68) har de flesta aktörer läst mer eller mindre och vissa har haft till uppgift att skriva remissvar. Från flera av dem framkommer kritik mot vissa uppgifter i utredningen och att man inte blivit hörd tillräckligt. Hos en del aktörer kan vi samtidigt iaktta en tydlig trötthet och mättnad kring frågan:

Jag känner att jag uppnått en viss mättnad nu med alla undersökningar och intervjuer. Nu måste man gå vidare. Om jag inte går vidare så fastnar man i det. En del lever fortfarande med Scandinavian Star... (Räddningsaktör).

Flera aktörer reflekterar slutligen över den stora uppmärksamhet som branden orsakat i medierna under själva händelseförloppet men också långt senare i det offentliga samhället. En av de tillfrågade ställer sig frågan varför smärre misstag fokuserades så kraftigt när det mesta fungerade bra. En annan resonerar om mediernas reaktionsmönster och jämför med Ragnhildolyckan där medieintresset var mycket mer begränsat trots en stor räddningsoperation och trots det stora antalet passagerare ombord.

Beredskapskulturen

De samhällsstörningar som inträffat i vårt land under det senaste decenniet har ofta haft sitt ursprung i "normala" civila olyckor och civila missgrepp. Denna insikt lyser fram hos de flesta myndighetsaktörer som var inblandade i branden i Göteborg. De lokala myndigheternas beredskap och katastrofplanering har i linje med denna insikt också riktats om, från tänkta krigsbetonade kriser till fredstida samhällsstörningar. Således har kommunala enheter i Göteborg under 90-talet upprättat nya planer som bygger på civila fredstida kris- och katastrofhändelser.

Att man inom den offentliga förvaltningen nått en bättre insikt om riskerna med denna typ av händelser och behovet att förbereda sig för dem – och därmed erhållit en bättre beredskapskultur under 1990-talet – framkommer genomgående vid intervjuer med myndighetsaktörerna. *”Det har ändrat sig enormt”,* säger en aktör och får ge röst åt dem alla:

Det vill jag säga väldigt bestämt. De klassiska scenarierna har ju gällt krig, men sannolikheten för fredstida störningar tenderar på något sätt att öka som en realistisk företeelse. Då för tiden satt vi och flinade /över planerna/ (Stadsdirektör).

Min inställning /.../ har varit att man ska ta det /katastrofplanering/ så seriöst som möjligt. Slarvar man med det så skapar man allvarliga problem när det händer (Kommunalsråd).

Samma inställning gäller på regeringsnivån där Estoniahaveriet åter igen framstår som utgångspunkt och jämförelseobjekt:

Ja, absolut, definitivt – dessvärre höll jag på att säga. /Exempelvis/ relationen mellan det offentliga Sverige och anhöriga-drabbade-sörjande är betydligt mer uppmärksammat idag än tidigare /.../ Det finns alldeles uppenbart en betydligt högre mental beredskap (Statssekreterare).

Jag är inte klar på vad de som efterfrågar en stående beredskapsorganisation egentligen vill ha. Vid en katastrof av den här digniteten tror jag att det är det normala jourssystemet /hos myndigheterna/ som måste fungera /.../ Säkerhetsrutiner och joursystemen i regeringskansliet har förbättrats på senare år (Statssekreterare).

Men här finns olika linjer, där det inom regeringskansliet enligt uppgift pågår en process för att skapa en krisorganisation, bl a som ett resultat av Estonia-analysgruppens arbete. Men detta arbete *”har gått alldeles för trögt”* (Pressekreterare):

/Det är/ otillfredsställande att det så här många år efter Estonia inte har gått att upprätta en krisorganisation som är centralt entydig. /.../ Man har inte rätt ut ansvarsfördelningen i den här typen av rent civila katastrofer där inte försvaret har roll.

När frågan om beredskap diskuteras kan man notera att det finns en tendens hos vissa att hävda att den egna organisationen har god insikt, medan de ifrågasätter om andra organisationer också har det. *”Jag är inte säker på att det finns på kommunal och regional nivå på samma sätt /som hos oss/”* (Tjänsteman statsrådsberedningen). Likaså menar en källa inom räddningstjänsten i Göteborg att där finns beredskapstänkandet inväxt i hela deras verksamhet, medan personen betvivlar att så är fallet i andra kommunala enheter.

Även om det fanns en aktuell och funktionell katastrofplan reflekterar intervjuade aktörer om det egentligen var planen som resulterade i den förhållandevis goda hanteringen av brandolyckan. Informationsdirektören menar vid ett samtal närmare två år efter händelsen att planen var viktig i organisatorisk betydelse – att ledningssystem etc var föranstaltade – men knappast arbetsmässigt: *”Det fungerade för att vi känner varann och många av oss jobbar ihop varje dag och vet vad var och en kan och vad de har för kontakter”.*

Flera intervjuade reflekterar slutligen över svårigheterna att kunna ha en operativ beredskap som täcker alla former av olycks- och katastrofhändelser, samtidigt som denna typ av händelse och dess följder knappast gick att föreställa sig innan den inträffade. *”Det finns ingen beredskap för en sån här historia”* (Polisinformatör).

Slutord

Olycksbranden i Göteborg 1998 har givit ett antal erfarenheter och lärdomar som här ska summeras. Dessa erfarenheter gäller i huvudsak de kommunikativa aspekterna, men berör delvis också olyckshanteringen i sin helhet eftersom de två delarna inte kan skiljas åt:

Olyckshantering allmänt

- Den typ av katastrofplan som upprättats i Göteborgs stad var ändamålsenlig vid den aktuella brandolyckan, ur ett tillämpning- och användningsperspektiv.
- Katastrofplanen fungerade väl sett till dess struktur med bl a en katastrofsamordningsgrupp och en informationsstab som var gemensam för både kommunen och övriga berörda myndigheter.
- Det operationella arbetet i dessa organ fungerade tillfredställande trots de mycket hektiska arbetsförhållandena och det uteslutande situationsanpassade beslutstagandet.
- Det samarbete som vuxit fram genom tidigare olyckshändelser och övningar har varit av avgörande betydelse för resultatet.

Information

- Systemet med en gemensam informationsstab kräver klar arbetsfördelning och delegation inom myndigheternas informationsenheter i och med att deras chefer i olyckslägen finns på den gemensamma ledningsplatsen och inte vid egen myndighet.
- Ledningsarbetet på informationssidan försvårades i viss mån av att utrustningen inte var intrimmad och uppvisade kapacitetsbrister.
- Den interna informationen inom vissa myndigheter har ansetts bristfällig och bör vid framtida händelser hållas på hög ambitionsnivå.
- För framtida olyckshändelser är det väsentligt att ha goda resurser för webb-information och snabbt aktuellthållande av denna information.
- Mobiltelefonin har i hög grad underlättat kommunikationen inom och mellan myndigheterna och deras aktörer, och även underlättat kontakten med medier.
- Mobiltelefonanvändningen bland allmänheten medför samtidigt att anhöriga infinder sig mycket snabbt på olycksplatser och sjukhus, vilket skapar problem att hinna ordna mottagnings- och informationssystem.

Mediekontakter

- Den typ av samlad pressinformation som praktiserades vid branden fungerade bra sett både ur myndigheternas och mediernas perspektiv.
- Aktörer måste visa stor varsamhet med uttalanden om orsaker och skuld etc innan sådant fastställts.
- Vissa typer av journalistiska arbetsmetoder, t ex intervjuer av (chockade) olycksoffer och inspelning av personliga samtal med drabbade, ger inte bara journalistiskt etiska problem utan vållar även problem för myndigheterna i deras operativa olyckshantering.
- Internationella nyhetsorganisationer kan infinna sig på en olycksplats med mycket kort varsel, varför resurser måste skapas förhållandevis snabbt för att möta deras behov.

Övrigt

- Debriefing av personal var delvis oplanerad och behöver i fortsättningen införas för all personal som blir inblandad i olyckstyper som branden.

REFERENSER

Litteratur

- Banks, Stephen (1995): *Multicultural public relations. A social interpretive approach*. London: Sage.
- Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne (1996): "Det ser verkligen illa ut". *Kommunikationsproblem i samband med Estoniakatastrofen 1994*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Murphy, Priscilla (1996): Chaos Theory as a Model for Managing Issues and Crises, i *Public Relations review*, Vol 22, Nr 2, s 95-113.
- Statens offentliga utredningar (1999): *Brandkatastrofen i Göteborg*. Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:68).
- Jarlbro, Gunilla m fl (1997): *Ammoniakolyckan i Kävlinge*. Styrelsen för psykologiskt försvar. Meddelande 142.
- Nord, Lars (1998): *Gasolyckan i Borlänge*. Styrelsen för psykologiskt försvar. Meddelande 146.

Övrigt material

- Göteborgs stad: Protokoll kommunstyrelsen 98-10-30a, 98-10-30b, 98-11-03.
- Göteborgs stad: Insatser av Göteborgs stad (kommunstyrelse, stadskansli, stadsdelsförvaltningar). <http://www.goteborg.se>
- Göteborgs stad: Pressmeddelanden 98-10-30 (10:54, 12:22 eng, 12:35, 17:27 mfl), 98-10-31 (15:55, 19:51) 98-11-01 (14:50, 20:31) 98-11-02 (12:32).
- Göteborgs stad: Lista över omkomna. <http://goteborg.se/wwwdb/gbgwww.nst/>
- Göteborgs stad: Göteborgs stads beredskap (1999-09-01) (Katastrofplanen, rev.)
- Marinkommande Väst/MKV/Fo32: Utvärdering av Försvarsmaktens insatser med anledning av katastrofbrand i Göteborg, PM 1998-12-11.
- Regeringskansliet/statsrådsberedningen: Pressmeddelande 98-10-30 (kommentar på morgonen), 98-10-30 (tal domkyrkan), 981106 (tyst minut RD).
- Regeringskansliet/Försvarsdepartementet: Branden i Göteborg. Åtgärder, erfarenheter och förslag. Journal säkerhetsansvarige 1999-05-21.
- Räddningstjänsten Göteborg: Branden i Makedoniska Föreningens lokaler på Herkulesgatan i Göteborg den 29-30 oktober 1998. Rapport 1998-11-25.
- Sahlgrenska universitetssjukhuset: Substans (personaltidning, specialnummer), Nov 1998.
- Sahlgrenska universitetssjukhuset: Informationsverksamheten under brand katastrofen 1998.10.31.11.01. PM odaterat.
- Västra Götalandsregionen/Beredskapsenheten: Rapport om katastrofbranden på Hisingen hösten 1998. PM Januari 1999.

Intervjuer

Myndigheter

Regering/departement och centrala verk:

Hasse Alnervik, personal- och säkerhetsansvarig statsrådsberedningen 990323 (telefon)

Lennart Brittner, säkerhetsansvarig, försvarsdepartementet 990521

Ingrid Iremark, press-sekreterare, statsrådsberedningen 990610

Judith Jäderberg, fd press-sekreterare, försvarsdepartementet 990610

Lennart Myhlback, generaldirektör, räddningsverket 990317 (telefon)

Per Nuder, statssekreterare, statsrådsberedningen 990519

Kristina Salomonsson, enhetschef civil beredskap 990317 (telefon), 990519

Christer Strömgen, informatör, räddningsverket 990317 (telefon)

Björn von Sydow, försvarsminister 990519

Myndigheter Göteborg

Lars Adrian, brandingenjör, räddningstjänsten 981209

Roger Bodin, stadsdirektör, Göteborgs stad 990304

Pia Borg, handläggare, invandrarförvaltningen 990303

Daniel Brattgård, sjukhuspräst Sahlgrenska universitetssjukhuset 990324

Ann-Charlotte Dahlstedt, press-sekreterare länsstyrelsen 981210

Kerstin Einarsson, bitr. informationsdirektör, Sahlgrenska universitetssjukhuset 990325

Leif Gull, handläggare, länsstyrelsen 990315 (telefon)

Raiji Hamad, enhetschef, Rehabiliteringsenheten Sahlgrenska universitetssjukhuset 990415

Annika Hedelin, chef sjukvårdens beredskapsenhet 990301 (telefon)

Irene Hedström, informationsdirektör Sahlgrenska universitetssjukhuset 981209

Arne Heldtander, bitr. stadsdirektör Göteborgs stad 991117 (telefon)

Åke Jacobsson, räddningschef räddningstjänsten 981215

Göran Johansson, kommunalråd/kommunstyrelsens ordförande Göteborgs stad 990325

Jerry Jonsson, internationell sekreterare, länsstyrelsen 981210

Gunnar Kampe, kyrkoherde Hjällbokyrkan Göteborg 990211

Krister Karlsson, örlogskapten, Militärkommando Väst, 990419 (telefon)

Piotr Kiszkiel, handläggare, invandrarförvaltningen 990303

Ulf Källström, informationsdirektör Göteborgs stad 981216

Claes Lind, psykolog/psykoterapeut, Sahlgrenska universitetssjukhuset 990416

Lennart Olin, räddningsledare, räddningstjänsten 981125 (telefon), 991015 (telefon)

PerOlof Ortgren, driftschef, SOS Alarm Göteborg 981215

Tina Persson, informationschef, miljöförvaltningen 990323 (telefon)

Sten Schääf, poliskommissarie, polisen Göteborg 990304

Bengt Staaf, informationschef, polisen Göteborg 981209

Carina StridhYng, enhetschef Kriscentrum för kvinnor Linnéstaden Göteborgs stad 990415

Elsie Strömberg, informatör, Östra sjukhuset 990223 (telefon)

Lilian Svensson, driftsledare, SOS Alarm Göteborg 981215

Ingmar Waldenby, chef Häfa-gruppen räddningstjänsten 990316 (telefon)

Ingemar Wickström, chefsläkare, Sahlgrenska universitetssjukhuset 990324

Irene Widhed-Hjeltman, enhetschef Klåveskär Rehabcenter Sahlgrenska
universitetssjukhuset 990316

Tina Wolff, informationschef, räddningstjänsten 981215

Zigyn Zöger, psykiatriker, Sahlgrenska universitetssjukhuset 990324

Per Örtenwall, ledningsläkare, Sahlgrenska universitetssjukhuset 990223 (telefon)

Kompletterande intervjuer/frågor har vid ett eller flera tillfällen under 1999 och i några fall 2000 skett med Adrian, Bodin, Dahlstedt, Einarsson, Hedelin, Hedström, Jacobsson, Kiszkel, Källström, Olin, Ortgren, Staaf, Svensson, Waldenby, Wolff.

Myndigheter Göteborg/stadsdelarna

Margareta Carlsson-Lundin, stadsdelschef, Backa SDF 990212

Östen Carlsson, stadsdelschef, Lärjedalens SDF 990215

Magnus Dahlbeck, rektor, Angereds gymnasium 990222

Klas Forsberg, kultur- och utbildningschef, Gunnareds SDF 990211

Monika Forsell, informationssekreterare, Backa SDF 990229

Mikael Ivarsson, enhetschef, Centrum SDF/Cityenheten 990210

Anita Lidström, enhetschef, Lärjedalens SDF 990128

Birgitta Nyzell, chef socialtjänsten, Lärjedalens SDF 990303

Lisbeth Schelander, tf stadsdelschef, Frölunda SDF 990212

Ines Schwanbom, planeringssekreterare, Backa SDF 990129

Rolf Svensson, informationsansvarig, Gunnareds SDF 990203

Lena Säljö, enhetschef Centrum SDF 990225

Medier

Intervjuer om igångsättningstider och processer vid medierna med

Kent Andreasson, Göteborgs-Posten

Jan Axelsson, SVT/Rapport

Tomas Bibin, SR Göteborg/P4

Olof Brundin, Aftonbladet

Göran Bylin, Arbetet

Paul de Benden, Reuter

Klas Eriksson, CNN Interactive Göteborg

Jimmy Fredriksson, Göteborgs-Tidningen

Nils Hansson, TV4/Göteborg

Kicki Hultin, SVT/Västnytt

Sven Irwing, TV4/Stockholm

Tomas Jonasson, SVT/TextTV

Bengt Kulén, Aftonbladet

Ted Lundgren, TV4/Göteborg

Gunilla Nilsson, SR/Dagens Eko

Lena Olsson, Aftonbladet

Eva Parkrud, Göteborgs-Posten

Lennart Persson, TV4/Göteborg
Eva Torpenberg, Arbetet
Anna Westberg, SVT/Aktuellt
Tommy Wiberg, SVT/Västnytt
Tommy Wigh, Wighs AB Norrköping

STADSDELARNA – DIT MÅNGA VÄNDE SIG

Stina Bengtsson

Den offentliga myndighet i Göteborg som – bredvid sjukvården – mest tydligt konfronterades med brandens offer och deras anhöriga var de 21 stadsdelsförvaltningarna. Flertalet stadsdelar berördes i någon bemärkelse, men de som var hårdast drabbade när det gäller antal omkomna och skadade var i första hand Lärjedalen, Gunnared, Backa, Centrum, Biskopsgården och Kortedala.

Denna delstudie syftar till att studera hur man på stadsdelsnivå i Göteborg hanterade arbetet som följde på branden, främst under de första dagarna men också veckorna som följde. Detta gäller främst stadsdelarnas kommunikationsarbete både inom organisationen, gentemot anhöriga, medier och katastrofsamordningsgruppen. En del aspekter är mer allmängiltiga för den här typen av händelser, som hur man löser och hanterar personalfrågor under stor arbetsbelastning, medan andra är speciella för just denna händelse. Enorm sorg och förtvivlan bland de drabbade, grupper med olika kulturella bakgrunder och i vissa fall språkförbistring var aspekter som blev viktiga att beakta i det kommunikativa arbetet.

För att ge en bred bild av hur förloppet kom att gestalta sig i stadsdelarna har personer i fem stadsdelsförvaltningar intervjuats, varav fyra i några av de värst drabbade stadsdelarna (Backa, Centrum, Gunnared och Lärjedalen), men också en mindre drabbad stadsdel (Frölunda). Även rektorn för den kanske mest drabbade skolan, Angeredsgymnasiet, har intervjuats. Tanken har varit att komma i kontakt med den/ de person/er som bäst kunnat redogöra för hur arbetet efter branden organiserades och tog form. Totalt ligger tolv intervjuer till grund för delstudien, men uppgifter har även hämtats från stadsdelsförvaltningarnas egna sammanställningar av arbetet, där sådana funnits.

Tanken bakom urvalet var att täcka in ett brett spektra av erfarenheter. Några av de värst drabbade stadsdelarna har därför studerats; dock inte alla. Även bland de drabbade stadsdelarna har denna urvalsprincip tillämpats. Därför har t ex stadsdelen Centrum valts ut; den är en av de mer drabbade med avseende på omkomna, men antalet skadade var inte så stort och därigenom var anstormningen av oroliga anhöriga inte lika stor som mot t ex Lärjedalen eller Gunnared. För att ytterligare bredda bilden av stadsdelarnas arbete inkluderades en mindre drabbad stadsdel. Detta gör att urvalet inte kan ses som representativt för Göteborgs samtliga 21 stadsdelar.

Som redogörelsen påvisar finns också skillnader mellan upplevelserna av händelsen mellan de värst drabbade stadsdelarna och de mer lindrigt drabbade. Inte desto mindre finns ett flertal erfarenheter av händelsen som är återkommande i intervjuerna. Dessa sammanfattas i slutet av kapitlet.

Backa

I stadsdelen Backa omkom tio ungdomar till följd av branden på Backaplan och tolv skadades allvarligt. Utöver dessa deltog många i festen den aktuella kvällen utan att komma till allvarlig fysisk skada. Backaplan ligger dock, vilket man kan tro, inte i stadsdelen Backa utan i den närbelägna stadsdelen Lundby.

Larm om branden 01.30

Stadsdelschefen blir uppringd av stadsdirektören i Göteborgs kommun klockan 01.30 och uppmanas att sammankalla sin krisgrupp. Några timmar senare samma morgon skulle man ha en katastrofövning i Göteborg och den första reaktionen är "ringer de redan?".

Det scenario som målas upp i telefonen är dock så makabert att tanken på en övning snabbt förkastas. "Jag åkte dit. Och då bor jag så att jag råkade se olycksplatsen. Och det innebar ju att jag upptäckte illa snabbt att det här inte var någon övning." Stadsdelschefen åker därefter in till förvaltningens lokaler och ringer, tillsammans med den informationsansvarige som då också kommit på plats, till de övriga i krisgruppen – krissamordnaren, representanter för kultur och fritid, skola och barnomsorg, hemtjänst, barn och ungdomspsykiatri (BUP), samt en kurator från primärvården, en diakonissa, och en representant för kyrkan. Några timmar senare inkallas även stadsdelens personalansvarige. Krisgruppen samlas klockan 02.00 och gruppen är fulltalig klockan 04.30.

Arbetet tar form 04.00

Runt 4-tiden på fredagsmorgonen kallar man även in arbetsledaren för växelpersonalen som hjälper till att upprätta telefonlinjer till berörda instanser. Först upprättas kontinuerliga kontakter med stadens katastrofsamordningsgrupp i Gårda, och man meddelar uppgifter om krisjourens belägenhet samt förbereder lokaler för att ta emot besökande. De första timmarna är det öppet endast i förvaltningens lokaler och i kyrkan men tidigt på fredagsmorgonen öppnas även skolor, fritidsgårdar, kulturhus och bibliotek för allmänheten.

De första besökarna 06.30

Klockan 06.30 anländer de första besökarna till krisjouren i Backa. Eftersom man har problem med att få ut uppgifter i medierna om att en sådan hade öppnats är det inte så många besökare som hittar dit under de första timmarna, men många besöker dock de övriga lokaler som senare öppnats i stadsdelen.

Veckoslutet efter branden

Under fredagen genomförs fortlöpande möten varje timme där man stämmer av hur arbetet fortskrider i stadsdelen. Arbetet handlar mycket om att se till att det finns personal tillgänglig på de platser där människor samlas. En del arrangemang som planerats äga rum ställs in. När listorna med namnen på de omkomna och skadade blir tillgängliga står det klart att Backa är en av de svårast drabbade stadsdelarna. På söndagen möts representanter för skolor och fritidsgårdar i stadsdelen där man lägger upp en plan för arbetet den kommande veckan. Backa var tillsammans med stadsdelarna Lundby och Biskopsgården dessutom ansvariga för att det fanns personal på brandplatsen vid Backaplan där det ständigt var många ungdomar och anhöriga.

Hantering och beredskap

Inom Backa stadsdelsförvaltning finns en krisgrupp etablerad sedan flera år tillbaka. Man hade mötts ungefär en gång om året, har haft övningar och arbetat fram en plan för hur man skulle organisera sitt arbete i händelse av en allvarlig samhällsstörning. Den planen följdes dock inte nu, bl a utslöts stadsdelsförvaltningens ledningsgrupp, som enligt planerna skulle varit delaktiga, och alla steg av arbetet utfördes istället av krisgruppen. Efter branden kommer en ny plan för krishantering och -beredskap att utarbetas i enlighet med det sätt på vilket man jobbade under brandolyckan. Vad som betonas av de inblandade är behovet av en tydlig struktur i arbetet och tydliga befattningsuppdelningar, även om dessa sedan kan frångås.

Informationsarbetet

Den främsta informationskällan till Backa stadsdelsförvaltning under de första dygnet var katastrofledningen i Gårda. Därifrån fick krisgruppen fortlöpande information via fax, telefon och e-post. Detta upplevs ha fungerat bra, men man uttrycker frustration över att man inte hade tillräcklig information att förmedla till anhöriga om var deras drabbade ungdomar befann sig. Medierna användes inte som någon viktig informationskälla; det fanns t ex inte tillgång till tv i förvaltningens lokaler.

*Nej, det här huset har inte antenn så vi kan inte titta på tv. Och det är en brist som vi har vetat om, och det blev **mycket** tydligt. Så det måste vi göra nånting åt. Ja, under dagen sen så fick vi fram en bordsantenn så att vi kunde titta. Men vi hade ju inte det under natten eller på morgonen, det gick inte (Informatör).*

Att snabbt få ut information och uppgifter till dem som tjänstgjorde på olika håll i stadsdelen ansågs nödvändigt för att få arbetet att fungera. För detta användes stadsdelsförvaltningens interna datornätverk som omfattar cirka 200 personer på huvudsakligen chefspositioner. Via dessa skulle informationen sedan spridas i organisationen. Man använde sig också av förvaltningens nyhetsbrev med upplysningar om var krisjourer fanns och beskrivning av läget. Denna information sammanställdes på söndagsnatten och fanns tillgängligt på arbetsplatserna på måndagen.

Aspekter av etnicitet

Efter branden uppmärksammade medierna den etniska problematiken och förtroendefrågor efter händelsen. I Backas förvaltning kände man sig illa till mods till följd av denna beskrivning och stadsdelschefen deltog i en av katastrofsamordningens presskonferenser för att försöka ge en motvikt till den bild man upplevde presenterades i medierna. I stadsdelen upplevde man inte någon förtroendeproblematik eller att det fanns spänningar mellan olika etniska grupper. Snarare upplevdes sorgen över händelsen och dess offer till viss del ena människor.

Mediekontakter

Kontakterna med medierna var för Backas del ganska begränsade. Man upplevde att många nyhetsmedier, i synnerhet riksmidierna, främst ägnade sin uppmärksamhet åt stadsdelen Lärjedalen; Backa var inte lika intressant.

Nu var vi ju ändå tämligen förskonade eftersom många, framförallt riksmidierna, koncentrerade sig på Hammarkullen. Där var det nog betydligt tuffare /.../ Men vi hade ju ändå Västnytt och TV 2, det är ju samma organisation, och de var här och gjorde intervjuer på fredag eftermiddag med TV-kameror (Informatör).

Under de första timmarna efter branden misslyckades Backa stadsdelsförvaltning med att få ut uppgifter i medierna om var krisjouren var belägen etc, trots påtryckningar. I det senare skedet av händelsen upplevde man dock inte några problem i relationen med medierna utan ansåg sig få gehör för de önskemål och krav man framförde till journalisterna, t ex att dessa skulle lämna de drabbade ungdomarna i fred.

Sen kom det lite mer uppföljningsarbete från journalisternas sida, de ville ha kontakt med ungdomar i Backa och det skötte de väldigt bra tycker jag. De hade en bra framtoning och en mjuk ingång, det var aldrig nåt påstridigt utan de gjorde ett jättebra jobb. Det var en ödmjuk fråga och de var beredda på ett nej ifall ingen skulle orka och vilja ställa upp då (Informatör).

Personal

Den egna personalen hjälptes på två sätt. För att stötta lärare och övrig personal i deras möte med ungdomarna förstärktes skolor och fritidsgårdar med personer som är vana att arbeta med människor som har det svårt. Denna extrainsatta personal fick kontinuerligt möjlighet till samtal och handledning.

Personalen på skolorna fick ju så att säga handledning och stöd då från vår socialtjänst, men kanske framförallt personalen på Kultur och Fritid som höll ingång hela helgen och som kände alla de här ungdomarna /.../ De fick ju snabbt i början av veckan möjlighet till debriefing och samtal, och det uppskattade de väldigt mycket. Och det hade de ju återkommande hela tiden /.../ Och folket på socialkontoret hade ju det också naturligtvis, med handledare, när de behövde prata av sig (Informatör).

En viktig lärdom var att några personalgrupper råkade glömmas bort. Även de som inte hade den mest centrala rollen i mötet med drabbade och anhöriga kunde känna behov av att prata och hållas informerade om vad som hänt och vad som skulle hända. I Backa blev detta tydligt för den telefonpersonal som tog emot samtal och slussade människor vidare. De gavs inte något extra stöd och upplevde sig efter någon vecka åsidosatta. En annan lärdom är att man inte skall vänta för länge med att beordra dem som befinner sig mitt i krisarbetet att sluta arbeta eller att ge dem stöd.

*Det blev väldigt tydligt i början på veckan vilka som behövde. De här personerna **måste** vara lediga. De vill inte och de kan inte gå hem själva för de kan inte koppla av, men de måste! Och det blev liksom beordrat hemgång. "Åk ut och fiska, gå på stan och ta en fika, var inte här". Så man fick ordna för några stycken som var helt slut (Informatör).*

Centrum

Från stadsdelen Centrum kom sex omkomna ungdomar och därutöver gick ett antal av de omkomna i skola där. Många övriga som deltog i festen gick också i skolor i Centrum.

Förvirring och larm 02.00.

Stadsdelschefen i Centrum blir uppringd klockan 02.00 på brandnatten av stadsdirektören. Han larmar blockchefen för individ- och familjeenheten i stadsdelen och båda dessa ringar chefen för Cityenheten som enligt planerna är samordnare av krisjouren i Centrum. Eftersom uppdraget att dra igång verksamheten, enligt de regler som finns, ska komma ifrån socialtjänstens jourverksamhet, uppstår i detta skede viss förvirring. Efter att ha ringt socialtjänsten utan att få ett tydligt besked beslutar chefen för Cityenheten att avvakta. Omkring klockan 03.00 återkommer stadsdelschefen och uppmanar att starta verksamheten. Krisjourssamordnaren kontaktar då samordnaren för den lokala krisgruppen och dessa två åker till ungdomsmottagningen på Molinsgatan som är utsedd till krisjournalslokal. Jouren kan öppnas klockan 04.30 och bemannas av dessa två fram till klockan 08.00 på fredagsmorgonen då några socialsekreterare kallas in. Det ringa antalet personer är dock inget problem då besökarna är få de första timmarna

Arbetet tar form 05.00

När krisjouren i Centrum öppnat upprättas kontakter med katastrofsamordningsgruppen i Gårda via fax och telefon. Den första besökaren kommer runt klockan 05.00 och efter detta sätter man ut marschaller för att människor lättare skulle kunna hitta till lokalen. TV-antenn och dator installeras. Man tar också kontakt med kyrkan som öppnat på eget initiativ samt med Sahlgrenska Universitetssjukhuset Östra för eventuellt behov av förstärkning där.

Människor söker hjälp – helgen

Under de första dygnet efter branden är antalet besökare på krisjouren i Centrum få. Först efter ett par dagar kommer anhöriga dit som fått definitiva besked om vad som hänt deras ungdomar. Därefter börjar även fler ungdomar infinna sig, både bosatta i Centrum och bosatta annanstans men som såg ungdomsmottagningen som en naturlig instans att vända sig till. Flera människor besöker krisjouren utan att ha någon egentlig anknytning till branden, men för vilka denna väckt svåra minnen av andra händelser och som behöver hjälp. Söndagen efter branden genomförs ett möte med rektorerna vid både kommunala skolor och friskolor för att diskutera strategier och ge stöd inför mötet med eleverna på måndagen. Två skolor i Centrum förstärktes dessutom med extra personal som stöd för lärare och elever.

Förstärkning i stadsdelen: veckan efter

Under veckan som följer branden placeras extra socialarbetare vid ett antal ungdomsföreningar dit många ungdomar söker sig. Man hjälper även till med personal på Sahlgrenska universitetssjukhuset där ett antal ungdomar slagit läger på en avdelning och där personalen behöver förstärkning. Krisjouren håller öppet till mitten av november då verksamheten direkt övergår i ett av fem stödcentra speciellt för de drabbade i Göteborg.

Hantering och beredskap

Stadsdelen saknade vid tiden för branden en färdig krisplan. I april 1998 gavs chefen för Cityenheten i uppdrag att organisera krisarbetet. Ett förslag på hur detta skulle bedrivas

hade presenterats veckan innan branden, men någon definitiv krisgrupp hade inte satts samman. Däremot hade man bokat in en utbildningsdag för dem som man tänkt skulle utgöra krisgruppen till en dryg månad efter branden.

Däremot var det bestämt vilken lokal krisgruppen skulle använda; ungdomsmottagningen på Molinsgatan. Lokalen hade spontant blivit ett kriscentrum 1992 då en spårvagn spårade ur precis utanför mottagningen med flera döda och skadade som följd. Många av de drabbade sökte sig då dit och man insåg vilka kvaliteter denna hade som jourmottagning vid svåra händelser.

Informationsarbetet

När krisjouren startade på fredagsmorgonen blev man snabbt varse att den TV man använde för att visa film på ungdomsmottagningen saknade antenn, vilket innebar att man inte kunde få information från tv-utsändningar. Snart fick man dock via telefon och fax kontakt med katastrofsamordningen i Gårda och behovet av information via medierna minskade. Det kändes svårt att inte ha information om omkomna att ge dem som sökte sig till krisjouren de första dygnet. Några namn på omkomna eller skadade lämnades inte från Gårda förrän de drabbade var identifierade och de anhöriga informerats. Men det var samtidigt en lättnad. Därmed behövde krisjouren i Centrum inte själva fatta beslut om vilken information som kunde offentliggöras vilket gjorde mötet med människor lättare.

Så fort det fanns listor skulle vi få dem. Vi visste också att vi aldrig skulle få några listor på avlidna utan att de först hade pratat med de anhöriga. Så vi behövde aldrig tänka på att det var gjort, för det var väldigt tydligt från början att anhöriga informeras först. Innan dess fick vi inga namn (Samordnare krisgrupp).

Aspekter av etnicitet

I Centrum uppstod problem med ryktesspridning efter branden. För att komma till rätta med dessa rykten beslöts av Göteborgs stad att låta räddningstjänstens Häfa-grupp (Händelsebaserat förebyggande arbete) gå ut i skolorna i Göteborg och informera om hur släckningsarbetet hade gått till.

Den idén byggde mycket på att gå ut med information bland ungdomarna. För det var ju mycket snack kring attentat, segregation, motsättningar och grupper. Mycket spekulationer ute bland ungdomarna. Vad hade egentligen hänt? (Samordnare krisjour)

Ett annat problem uppstod på Sahlgrenska universitetssjukhuset där ett stort antal ungdomar slagit läger på den avdelning där vissa av de omkomna fanns. Trots bestämmelser om att ungdomar under 18 år måste ha målsmans tillstånd för att besöka de omkomna tryckte ungdomarna på, även med hjälp av vissa vuxna, och personalen på sjukhuset hade svårt att stå emot.

Det var någon mamma vars dotter hade dött som ville att de goda kamraterna skulle följa med och så tog hon dem under sina armar och ja, de skulle in. Och det var inte så lätt för personalen att säga att "Du får inte ta med dig dem" (Samordnare krisgrupp).

Som förstärkning av personalen på Sahlgrenska sände stadsdelen några socialarbetare. Dessa insåg dock snabbt att de inte klarade situationen på egen hand så de tillkallade polis för att i ett första skede avvisa ungdomarna.

Mediekontakter

Medierna fungerade främst som informationskälla under de första timmarna på fredagsnatten, innan man upprättat fungerande kommunikationer med katastrofsamordningen. Man använde dessutom medierna för att, via Gårda, få ut information om var krisjouren i Centrum var belägen och hur man kunde komma i kontakt med den. I övrigt var kontakterna med medierna begränsade, liksom medietrycket gentemot stadsdelen.

Personal

Till den egna personalen erbjöds hjälp på två sätt; dels via lokala krisjouren och dels av Bohushälsan, som är stadsdelens företagshälsovård. På så sätt genomfördes successivt debriefing med all inblandad personal. Dessutom samlade man, under en heldag, ihop alla som varit inblandade i lokala krisgruppens arbete och summerade händelsen och arbetet ett par veckor efter branden.

Frölunda

Stadsdelen Frölunda drabbades i liten utsträckning av branden. Ingen av de omkomna bodde i stadsdelen och ingen därifrån var heller allvarligt skadad. De Frölundaungdomar som skadats kunde lämna sjukhusen redan tidigt veckan efter branden.

Larm till utlandet 02.00

Stadsdelschefen i Frölunda, som vid tillfället för branden befann sig utomlands på semester, blir uppringd klockan 02.00 av stadsdirektören. Klockan 03.00 övergår ansvaret att hantera händelsen till tillförordnade stadsdelschefen. Även socialchefen som också larmats kontaktar denne. De två träffas i stadsdelsförvaltningens lokaler och lämnar uppgift om att det från klockan 03.30 finns möjlighet att kontakta förvaltningen. Eftersom de gör bedömningen att händelsen inte drabbat Frölunda i så stor utsträckning kallas inte fler personer in under natten. På morgonen däremot, när de ordinarie socialsekreterarna kom till arbetet samlar man samtliga socialsekreterare samt församlingsprästen till ett möte.

Krisjouren startar: 09.00

Klockan 09.00 startar man stadsdelens krisjour. Den håller sedan öppet fram till den 9 november. Under fredagen och helgen är det extra öppet på fritidsgårdar som bemannas med extra personal samt personal med bakjour i hemmet. En del arrangemang i stadsdelen som skulle ägt rum under helgen ställs in, bl a ett diskotek på Frölunda kulturhus på fredagen.

Beredskap i förvaltningen: helgen

Under helgen bemannas förvaltningens lokaler av tillförordnade stadsdelschefen. Krisjouren sköts av den ordinarie, men förstärkta, socialjouren och fritidsgårdarnas ökade bemanning fortsätter. Denna trappas successivt ned under veckan som följer då behoven minskar. På måndagen efter branden sker sammankomster i skolorna med präst och en minnesstund hålls senare i veckan.

Hantering och beredskap

I Frölunda finns både en krisgrupp etablerad och en krisplan utformad. Vid branden ansåg man dock att krisgruppen inte behövde sammankallas eller krisplanen följas på grund av att stadsdelen var drabbad i så liten utsträckning. *”Det blev att vi kunde lösa det på det här lite enklare och riktiga sättet.”* Detta beslut fattades mot bakgrund av den bedömning man gjorde utifrån den aktuella situationen och resurserna i förvaltningens organisation.

Det är väldigt viktigt med de lokala kunskaperna. Vi gjorde ju den bedömningen att det måste vara viktigare att vi har resurserna på fritidsgårdarna för att det är dit ungdomarna går. Alltså skall socialsekreterarna vara där (Ekonomichef).

Informationsarbete och mediekontakter

Under de första timmarna efter att information om branden nått Frölunda fick man sin huvudsakliga information via radions nyhetssändningar. Den information man själv behövde gå ut med var främst till den egna berörda personalen, om arbetstider etc och även till skolornas personal vilka man ringde i hemmet. Via kommunens hemsida informerade man också om vad som hände i stadsdelen inför måndagen och varthän stadsdelsinvånarna kunde vända sig för information.

Medierna var en viktig informationskälla under de första timmarna innan kontakter upprättades med katastrofsamordningsgruppen i Gårda. Själv blev man inte uppsökt av medierna.

Aspekter av etnicitet

I Frölunda upplevde man inte några stämningar eller uttryck som hade att göra med olika etniciteter eller bristande förtroende för samhället.

Personal

Den personal som huvudsakligen arbetade med händelserna efter branden var stadsdelens socialsekreterare. Dessa fick möjlighet till handledning och man deltog även i en informationskväll med en känd norsk krispsykolog.

Gunnared

En av de värst drabbade stadsdelarna var Gunnared. Tolv ungdomar därifrån omkom i branden, och ytterligare två omkomna hade nyligen flyttat från stadsdelen. Fyrtio av de skadade bodde i Gunnared. Angeredsgymnasiet som ligger i stadsdelen var en av de värst drabbade skolorna, med femton omkomna elever, 20 allvarligt skadade och utöver dessa runt 75 elever som deltog i festen.

Förvaltning i förskingring: 02.30

I Gunnared har man på torsdagskvällen fest för dem som arbetat 25 år i förvaltningen. Några i förvaltningsledningen bor på hotell eller hos någon bekant och det var därför svårt att inledningsvis lokalisera och få kontakt med dem. Klockan 02.30 får dock stadsdelsnämndens ordförande tag i stadsdelschefen och informerar om vad som hänt. Den senare börjar

omedelbart att organisera krisgruppen och ringer mellan klockan 03.00 och 03.30 upp förvaltningens kultur- och utbildningschef som ansvarar för den lokala krisgruppen.

Krisjour i Gårdsten: 04.00

Dessa gör bedömningen att Gårdsten förmodligen är den del av stadsdelen som är svårast drabbad och krisgruppens arbete lokaliseras dit. Klockan 04.00 meddelar man katastrofsamordningen i Gårda att en krisjour öppnat i Gårdstenshuset. Den då befintliga krisgruppen har sitt första möte mellan klockan 05.00 och 05.30 och då beslutas att även öppna kulturhuset Blå Stället i Angereds Centrum som ligger i en annan del av stadsdelen. Det sker klockan 06.30.

Krisgruppens första samling: 10.00

Klockan 10.00 på fredagen sammanträder hela lokala krisgruppen för första gången sedan branden. Fram tills dess har man ägnat sig åt att sammankalla medlemmarna i gruppen, vilken förutom stadsdelschef, krissamordnare, personalchef, psykologchef och en representant för äldrevården även består av företrädare för sjukvårdens psykiatri, primärvården, kyrkan samt polisen. Räddningstjänsten uppger att man inte hade tid att delta. Även hemspråklärare som kunde bistå vid tolkning kallas in på morgonen.

Besöken börjar: fredag förmiddag

På förmiddagen finns ca 100 besökare på Blå Stället och 20–30 besökare i Gårdstenshuset. Även skolorna håller öppet under förmiddagen. När skolorna stänger för dagen öppnas istället fritidsgårdarna. För att nå ut med information om öppethållandetider och vart man kan vända sig för att få hjälp sätts affischer upp i stadsdelen. Fredagen är tämligen lugn – de flesta drabbade och deras anhöriga befinner sig på sjukhusen. Först under fredagskvällen och på lördagen börjar det komma mycket folk till krisjourerna i Gunnared.

Dygnet runt på Gårdstenshuset: helgen

De första fyra dygnen övernattar ca 60 personer på Blå stället i Angereds centrum, främst ungdomar. På söndagen kommer de slutliga listorna på omkomna och skadade. Det står då klart att Gunnared är en av de värst drabbade stadsdelarna. Denna dag samlas rektorerna för att planera hur man ska hantera mötet med eleverna på måndagen. En vädjan går samtidigt ut till medierna att lämna eleverna ifred. På söndagskvällen hittar man ca 25 ungdomar i en lägenhet i Gårdsten. De har enligt egna uppgifter inte ätit eller sovit på två dygn, är chockade och vill helst vara tillsammans med varandra. De slussas ned till Blå stället och anhöriga får besked var de finns.

Fortsatt öppet och tröttkörd personal: veckan efter

På måndagen ges debriefing och psykologhjälptill den personal som behöver detta. Krisjouren i Gårdsten flyttas till kyrkans f d lokaler i Gårdsten. På tisdagen deltar också Gunnareds personal i den norska krisföreläsningen. På onsdagen genomförs minnesstunder vid tre tillfällen på Angereds Nya Teater. Under denna vecka är Blå Stället öppet dygnet runt fram till torsdagen den 5 november då ingen längre övernattar där och till midnatt

varje dag fram till den 9 november. Högstadieskolorna förstärks med elevvårdsteam samt personal från Barn och Ungdomspsykiatri (BUP) och kyrkan.

Hantering och beredskap

Stadsdelen hade sedan ett antal år tillbaka en krisplan och en krisgrupp etablerad. Några som ingår i gruppen hade dock bytt arbetsplats och funktion inom organisationen och inte deltagit i krisgruppens senare möten. Hos de personer som deltagit i gruppen under en länge period fanns dock en mental förberedelse utifrån de möten man haft i krisgruppen.

Jag vill inte ha för mycket planerat, men att man ska ha gått igenom alla möjliga scenarier och ha någon slags mental förberedelse. Detta är nåt som kanske aldrig händer igen /.../ För säg att det är planerat idag och så händer det om tio år. Då skulle man få sitta och uppdatera planeringen och hålla på. För den planering vi gör idag den har ju ingenting att göra med verkligheten om tio år. Bara det att jag ringde runt på en lista som var ett halvår gammal och flera personer hade försvunnit ur organisationen och ingen hade kommit ihåg att anmäla att de hade bytt. Det är ju så (Samordnare krisgrupp).

Planerna för krisarbete i stadsdelen tog form för ett antal år sedan efter en händelse som höll på att utvecklas till en kris. Vid det tillfället fanns ingen planerad krisgrupp, men en spontan uppstod. Erfarenheterna från den händelsen låg sedan till grund för den nu aktuella krisplanen i stadsdelen som sedan utarbetades i stadsdelen.

Jag tror att krisplanen är som ett slags kvalitetssäkring. Dokumentation och kvalitetssäkring är viktigt att ha vid byte av personal. Då finns det nånting kvar när människor går med sina kunskaper (Informatör).

Informationsarbetet

Den huvudsakliga informationen till stadsdelsförvaltningen under de första dygnet kom från katastrofsamordningen i Gårda. Informationen från stadsdelsförvaltningen gick främst till de boende i stadsdelen samt till den egna personalen. För att försöka stävja de stämningar av missnöje bland de boende som man upplevde uppstod initierades tv-program om branden i lokalkanalerna Öppna kanalen där bl a polis och räddningstjänst medverkade. Beslutet om att sända dessa fattades av Göteborgs stad. Programmen producerades av personer med utländsk härkomst som arbetat med tv-produktion på kulturhuset Blå Stället i Angered. Man upplevde att många familjer fick information via tv-nyheter i sina hemländer som gav en annan bild av händelsen än den som gavs i svenska medier. Att så skulle vara fallet motsägs dock av SOU 1999:68 som visar att mediernas bild av branden på Backaplan var likartad i olika länder.

Ett annat kommunikationsproblem fanns inom den egna förvaltningen. Vissa av den egna personalen kände sig åsidosatta av informationsgivningen. Detta, ansåg man, berodde på att de normala interna kommunikationsrutinerna upplöses i en situation som denna och information kan på detta sätt gå förlorad.

De som satt och skulle bestämma skulle också vidarebefordra informationen och vissa tappade bort det. Och då var det vissa grupper som kände att de inte fick veta nånting (Informatör).

Aspekter av etnicitet

De första dagarna efter händelsen upplevde man inga direkta problem med förtroende eller misstämningar. Senare uppstod dock en förtroendeklyfta mellan vissa invandrargrupper å ena sidan och samhället å den andra.

En del av de som sörjde tyckte ju att det var svenskarnas fel. Att svenskarna inte drabbades och så (Samordnare krisgrupp).

Problemet upplevdes bero på bristande information, vilket man försökte bemöta genom tv-programmen i Öppna kanalen och genom Häfa-gruppens information i skolklasserna om varför räddningspersonalen agerat som man gjort vid släckningsarbetet.

Mediekontakter

Kontakterna med medierna gick de första dagarna via katastrofledningen i Gårda. Man informerade om var krisjourerna var belägna samtidigt som man vädjade om att lämna skoleleverna ifred. Ett problem gällde att ändra uppgifter som gått ut i medierna. Under de första timmarnas förvirring lämnades krisgruppsamordnarens personliga mobiltelefonnummer ut. Att få bort detta ur krisjournalistan för att användas internt i organisationen misslyckades trots upprepade försök. Det fick till följd att telefonen överbelastades och slutade fungera.

Personal

Debriefing och handledning för den egna personalen påbörjades på tisdagen. Mot slutet av den veckan visade det sig att hemspråkslärarna, som var den, både personligt och professionellt, kanske värst drabbade personalgruppen inte omfattats av de åtgärder man satt in för att hjälpa personalen.

Det var bland deras elever som barn omkom eller var skadade, och nära vänner och släktingars barn. Så det var en personalgrupp som mådde väldigt dåligt. Och det blev snabbt en krisstämning i den här gruppen. Det var nåt som ingen hade tänkt på innan, men det uppdagades efter ett par dagar så det fick vi ta itu med då (Informatör).

En annan lärdom är vikten av att den information som sprids finns tillgänglig för alla inom organisationen. I Gunnared erkänns brister i informationsarbetet på denna punkt där viss personal kände sig stå utanför händelsernas centrum.

Lärjedalen

Lärjedalen är, liksom Gunnared, en av de värst drabbade stadsdelarna och också den som ägnades mest uppmärksamhet av medierna. Här omkom sex ungdomar och tio skadades allvarligt. Många av deltagarna på festen kom från Lärjedalen. Därigenom var att ett mycket stort antal personer i behov av hjälp och trycket mot krisjourer och öppna lokaler blev stort. Detta skiljer Lärjedalen från andra stadsdelar. Den anstormning från medierna som Lärjedalen upplevde skiljer sig också betydligt från hur medietrycket upplevdes i de övriga stadsdelarna.

Larm till Hammarhus: 03.15

Stadsdelschefen blev uppringd i hemmet och klockan 03.15 kontaktar han socialchefen som också är ansvarig för krisgruppen. Per telefon sammankallas krisgruppen som samlas på servicehuset Hammarhus klockan 04.00. Närvarande var stadsdelschefen, socialchefen, två enhetschefer från individ- och familjeenheten, två socialsekreterare, informatören, äldreomsorgschefen, en planeringsledare samt några representanter från fältenheten och fritidsenheten i Hammarkullen. I gruppen ska även ingå en kyrkorepresentant. Hammarkullens och Hjällbo kyrkor har dock redan öppnat sina lokaler på eget initiativ varför man genast kontaktar kyrkan för samordning av insatserna. Samtidigt har personalen på fritidsgården Mixgården också öppnat på eget initiativ efter att de blivit uppringda av ungdomar som deltagit i festen.

Samordning i Hammarkullens kyrka: 04.45

Arbetet samordnas genom att stadsdelsförvaltningens krisgrupp flyttar till Hammarkullens kyrka. Kyrkan saknar dock teknisk utrustning för information från katastrofsamordningen, varför kontakten ordnas genom fax. En skolsköterska och elevvårdspersonal kommer från Hammarkulleskolan till krisgruppen. Klockan 07.00 öppnas telefonväxeln i Lärjedalens stadsdelsförvaltning.

Samordnat krisgruppsmöte: 09.00

Klockan 09.00 på fredagsmorgonen har en utökad krisgrupp sitt första möte. Här deltar förutom ovan nämnda deltagare också företrädare för kyrkan, Barn- och Ungdomspsykiatri, vuxenpsykiatri i Angered, samt läkare och personal från Ungdomshälsan och från Hammarkullens vårdcentraler. Man schemalägger socialsekreterarnas arbete och vilka som ska finnas i bakjour – i detta läge 50 personer. Under förmiddagen bildas dels en kurdisk grupp, dels en muslimsk krisjour i Hammarkulleskolan och en representant för denna krisjour deltar sedan i krisgruppens möten. Man beslutar att ha möten tre gånger om dagen. Från och med fredag förmiddag är det ständigt hundratals drabbade och anhöriga i Hammarkullens kyrka som sökte sig dit i väntan på listor med namn på omkomna och skadade.

Den första informationen: 12.00

Klockan 12.00 på fredagen hålls ett första informationsmöte i kyrkan där krisgruppen meddelar de upplysningar de fått tillgång till. Information ges sedan kontinuerligt fram till söndagskvällen då de slutgiltiga listorna med namn på omkomna blir offentliga. På fredags-eftermiddagen hyr man in ett TV-set till kyrkan så att besökarna kan följa nyhetsändringarna. Samma eftermiddag börjar krisgruppen planera för hur man skulle lägga upp mötet med eleverna på måndagen.

Statsministerns besök: 17.00

Klockan 17.00 på fredagen besöker statsministern, försvarsministern och kommunstyrelsens ordförande tillsammans Hammarkullens kyrka. Tumult utbryter i kyrksalen då ett stort uppbåd av reportrar och fotografer tränger sig fram till statsministern. Man beslutar då att framöver förbjuda yrkesutövande journalister i kyrksalen.

Väntan i Hammarkullens kyrka: lördag

Kyrkan hålls öppen hela helgen; dagtid är runt 500 personer närvarande och många övernattar där. På lördagsmorgonen öppnar Hammarkulleskolan klockan 08.00. Även på skolan är uppbådet från medierna stort. På lördagen fick Hammarkullens kyrka besök av biskopen. På eftermiddagen, vid en minnesstund, besöker ungdomsministern kyrkan och därefter den muslimska krisgruppen. En ofullständig lista med namn offentliggörs på kvällen. Krisjournsaktiviteterna avslutas samtidigt i Hjällbo kyrka och resurserna i form av socialsekreterare flyttas över till Hjällbo fritidsgård.

Oro och väntan: söndag

På söndagen fortsätter informationsmötena och kontakterna med de somaliska och muslimska invandrarföreningarna. På kvällen är det orolig stämning i kyrkan då ett antal föreningar i Hammarkullen ordnat bussresor till brandplatsen. Samtidigt ryktas att de slutgiltiga listorna med namn på omkomna aviseras, men de dröjer och först kl. 20.30 kommer de definitiva beskedet. En minnesstund genomförs därefter i kyrkan.

Möte med medierna: måndag

På måndagen bjuds medierna in till en presskonferens. Man börjar nu också erbjuda debriefing till den egna berörda personalen. Klockan 18.00 samma dag ordnar den muslimska krisgruppen en minnesstund i Folkets Hus i Hammarkullen i vilken runt 400 personer deltar, bland dem ungdomsministern, skolministern och stadsdelsnämndens ordförande.

Veckan efter branden

Under veckan som följer fortsätter arbetet i Hammarkullens kyrka. Man stöttar de berörda med extrainsatt personal i skolor, fritidsgårdar, förskolor och familjehus. Därefter avvecklas allteftersom de allmänt riktade insatserna och istället försöker man fokusera stödet på enskilda individer. Dessutom kallas Häfa-gruppen till Hammarkulleskolan och Hjällboskolan. Under helgen är det mycket oroligt bland ungdomarna och socialsekreterare från mindre drabbade stadsdelar lånas in då de egna resurserna tagit slut. För att motverka dessa stämningar anordnas på måndagen 9 november ett möte där ungdomar får träffa politiker, tjänstemän och representanter för kyrkan, och föreningar. Under flera månader fortsätter ett intensivt stöd- och hjälparbete riktat främst mot drabbade familjer och ungdomsgrupper.

Hantering och beredskap

I Lärjedalen togs två veckor före branden beslut om att upprätta en ny krisplan. Den nya krisgruppen hade ännu inte hunnit träffas. När socialchefen skulle kalla in medlemmarna använde hon sig istället av namn i den gamla krisgruppen samt ett par enhetschefer inom förvaltningen som fanns tillgängliga. "Som jag visste inte hade småbarn och som bodde i stan och snabbt kunde få på sig kläderna". Problemet med den tidigare krisgruppen var att vissa funktioner i stadsdelen inte ingick. Således hade man nu lagt till kyrkan.

Det faktum att man inte hade hunnit arbeta fram klara former för arbetet gjorde att man fick hantera de situationer som uppkom efter hand.

Först när jag ringde till dem så sa jag precis som det samtal som jag fick, alltså "håll dig beredd för nu kan det bli så att vi måste åka ut. Och vart vet jag inte" (Samordnare krisgrupp).

Den lösa strukturen fick även till följd att olika personer deltog i krisgruppsmötena beroende på vilka som fanns gripbara.

Jag har tittat en del på sånt här arbete förut och har fått ett intryck av hur det skall gå till. Att man har en ledningsgrupp som sitter i en annan lokal och fungerar med huvudet jätteklart och delegerar arbetet. Så var det inte. (...) Det fanns en liten kärna naturligtvis som alltid var med, men vid nästa möte kunde det vara någon annan (Samordnare krisgrupp).

Mötena med den tidigare krisgruppen hade gett en mental förberedelse som nu kom till nytta i arbetet. Det faktum att krisgruppen hela tiden fanns tillgänglig i Hammarkullens kyrka och inte satt "i en annan lokal och fungerade med huvudet jätteklart" upplevde man också hade positiva effekter. Ledande personer i stadsdelen fanns ständigt närvarande bland de sörjande och detta upplevdes viktigt för arbetet i kyrkan.

Sen tror jag att den här närheten, att t ex stadsdelschefen fanns där hela tiden, från morgonen till sena kvällen i flera dagar. Vår dåvarande nämndchef var också med och hans fru var med och stod i köket /.../ Hon sitter i kommunfullmäktige och är kommunalråd. Att de var synliga var viktigt. Att alla, på alla nivåer, tog det här på allvar. Det tror jag var en stor poäng. Inte minst för de här grupperna som vi jobbade tillsammans med som inte alltid känner sig delaktiga i det svenska samhället. Så det var väldigt bra. Och vägde upp att vi inte hade det här strikta, formella, glasklara huvudet som satt på någon annan plats och fattade kloka beslut (Samordnare krisgrupp).

Informationsarbetet

I Lärjedalen såg arbetet med brandens följder annorlunda ut jämfört med andra stadsdelar i och med att en så stor del av arbetet bedrevs i en enda lokal – Hammarkullens kyrka. De första insatserna handlade om att lösa informationsåtgärderna på plats, bl a att få tillgång till informationen från katastrofsamordningsgruppen i Gårda. Informationen leddes därför till en början från Gårda via stadsdelsförvaltningens ordinarie lokaler och till krisgruppen i Hammarkullens kyrka.

Vi hade en person som hela tiden bevakade och tryckte upp information och fördelade... (Kris-samordnare)

En stor arbetsinsats bestod i att offentliggöra namnlistorna. Trots att många av dem som väntade på besked i kyrkan talade dålig svenska använde man svenska som språk vid informationsmötena. Det upplevdes dock inte som ett problem då ett flertal personer anmälde sig som tolkar och översatte informationen till sina respektive modersmål.

Aspekter av etnicitet

I Lärjedalen uppstod liksom i Gunnared och Centrum oroligheter inom vissa ungdomsgrupper veckorna efter branden. Sådana stämningar märktes dock inte inne i Hammarkullens kyrka. De egna personalresurserna förbrukades efter hand och för att motverka missnöjesyttringarna lånades socialsekreterare in från andra stadsdelar. Man försökte också bygga ett förtroende till de drabbade.

Överhuvudtaget så var stämningen, inte bara från kommunen utan ned till den enskilda socialsekreteraren och fritidsgårdspersonalen att det här skall vi göra så bra som det bara går. Och jag har funderat på varför det var så. Om det var nån typ av rädsla eftersom det var invandrare som hade drabbats att man skulle vara rädd för det. "Tänk om vi inte gör så här så kanske man blir anklagad för nåt." Men jag kunde inte känna att det var så (Stadsdelschef).

En positiv erfarenhet av händelsen var, enligt stadsdelens aktörer, att vissa invandrargrupper fick ökat förtroende för det svenska samhället vilket man inte erfarit tidigare.

Mediekontakter

Trycket från medierna var större i Lärjedalen än i övriga stadsdelar. Efter det att reportrar och fotografer förbjöds att agera i sin yrkesroll i inne kyrkan fungerade dock mediekontakterna bättre:

Men i övrigt så fungerade det; jag svarade dem som sökte mig, ställde upp hela tiden /.../ Och det var inte så att journalister inte fick komma in, men de fick alltså inte utöva sitt yrke inne i kyrkan, då fick de vara utanför. Men de kunde ju komma in och se allting, att vi inte hade den typen av dramatisk information (Stadsdelschef).

Eftersom trycket på stadsdelen var stort från mediernas sida valde man att ordna en egen presskonferens. Vissa aktörer menar att man redan tidigare kunde varit tydligare i kontakterna med medierna, man upplevde dem som ett störande moment i arbetet och menar att man inte borde varit tillgänglig hela tiden.

När man satt som samordnare i Hammarkullens kyrka och hade sin egen mobil och försökte klara sig både ut och in med den telefonen som dessutom var den officiella för stödgrupp och kriscentrat så var det ju vissa svårigheter. Och där kunde man ju också bli något ockuperad av alla de här journalistiska arrangemangen som skulle ordnas. Och önskemål om att träffa anhöriga, och också utifrån de besök som gjordes från regeringsledamöter och andra (Enhetschef).

Personal

Från och med måndagen efter branden erbjöds all personal debriefing. Viktigt i relationen till personalen blev också att kunna sätta gränser, att avråda vissa från att fortsätta arbeta trots att de själva ville det. Senare framkom också problemet att vissa personalgrupper med mer perifer arbetsuppgifter hamnat utanför informationsgivningen. De blev heller inte erbjudna stöd i samma utsträckning som mer direkt involverade personalkategorier.

De som har jobbat väldigt nära och intensivt i det här, det är kanske inte de som mår sämst. Men däremot om man känner att man blir ställd åt sidan och att man inte hade möjlighet att göra så mycket som man hade velat för att man var upptagen med så mycket annat (Enhetschef).

Stadsdelarnas erfarenheter

Hantering och beredskap

Beredskapskultur – innan händelsen

En viktig del i en väl fungerande hantering av en dylik oväntad händelse upplevs vara att det finns en mental förberedelse, t ex genom årliga möten och övningar med krisgruppen och uppdaterade adresser, telefonnummer etc. En del stadsdelar har kontinuerligt arbetat med sin organisation inför krisartade situationer. Man har bl a följt upp arbetet med andra kritiska händelser som under 1990-talet drabbat Göteborg; bl a spårvagnsoluckycken 1992, Scandinavian Starhaveriet 1993 och den stora snöstormen 1995. Dessa händelser har skapat en medvetenhet som man haft nytta av i arbetet med brandens följder.

Jag kommer ihåg efter Scandinavian Star då hade vi en liten runt-bordet-krisövning med vår dåvarande krisledning här i stadsdelen där vi fingerade ett scenario med en stor brand på ett ålderdomshem. Där hade vi med en person från räddningstjänsten som kunde ge oss fakta och som kunde spå på med "Nu händer det och det" för att testa hur vi agerade som ledningsgrupp. Och då var det den gruppen som var krisledningsgrupp. Det gjorde vi för att hitta blottorna, hitta frågetecknen då och de var ju rätt så många (Informator).

Även i de stadsdelar där man inte har förberett sig lika aktivt har det dock funnits en medvetenhet om hur man bör agera vid dylika tillfällen. Medvetenheten om att kriser i samhället kan uppstå har funnits med i samtliga stadsdelar.

Att man har fattat alltså att sånt händer här i Göteborg och i Sverige på olika sätt. Så att jag tror att frågorna har varit så aktuella under några år så att det i sig har, jag skall inte säga att det har bidragit till en bättre organisation, men jag tror att det har ändrat något mentalt. På nåt sätt så vet man att det kan hända. Och det tycker jag gäller alla, på alla nivåer från Göran Johansson (kommunstyrelsens ordförande) och nedåt att 'Nej, det får inte bli som Estonia nu' (Samordnare krisgrupp).

Att agera mitt i händelsen

Arbetet såg olika ut i stadsdelarna. Två saker betonas dock av samtliga; behovet av att kunna agera flexibelt och behovet av en tydlig beslutsfattande grupp. Även personkännedomen betonas som viktig. I Göteborg är stadsdelsförvaltningarna så små att denna fanns naturligt. Därmed fortlöpte upprättandet av jourerna bra även i de stadsdelar som saknade plan för detta.

Det är det som är så bra då för när vi öppnade så var det bara /NN/ och jag. Vi var krisgruppen då. Vårt första besök hade vi direkt efter att vi hade öppnat. Men sen så har jag ju alla de socialarbetare som jobbar med ungdomar. De är i min organisation och annars så är de i /NN/s. Så vi kunde snabbt mobilisera våra grupper. Vi visste ju vilka som var tillräckligt vana för att klara av det här (Samordnare krisgrupp).

Bristen på klara beslutsfattande strukturer medförde problem. Motstridiga uppgifter om arbetstider skapade bekymmer för dem som på olika sätt anpassat sitt privatliv efter behoven i krisjourerna. Trots detta talar många av de inblandade om en slags eufori i kaoset som gjorde att arbetet flöt ganska lätt. Alla ville vara med och hjälpa till och det var inga problem att få människor att ställa upp.

Folk kom ju från sjukhusen och var alldeles hungriga. Det hjälper ju inte om vi pratar med dem om de inte får en macka. Och det var väldigt smidigt i vår egen organisation. Det var också intressant att se att när våra vaktmästare kom med filtarna eller maten eller nåt så nästan tackade de för att de fick komma med det. Den där känslan av att man kan göra nåt i alla fall i det här hemska (Samordnare krisgrupp).

När strukturer och arbetsformer började stabiliseras kunde dock övergången från "kaoset" upplevas som jobbig.

Efter den här helgen och måndagen kanske, så började de ordinarie strukturerna att komma in. Och då satt ju vi och bestämde rätt igenom hela organisationen på ett icke-ordinarie sätt så att säga. Och då kommer den typen av strukturproblem in, vem som bestämmer, det börjar knorras och såna saker. Och när den här euforismen, det finns ju nån slag euforisk stämning där i början att göra en insats och så, börjar försvinna. Då börjar problemen uppstå (Samordnare krisgrupp).

Informationsarbetet

Vikten av information kan inte nog betonas. Ett antal kommunikationsflöden behövde fungera parallellt för att alla skulle ha möjlighet att agera på bästa sätt.

Informationen från Gårda

Det kanske viktigaste informationsflödet för krisgruppernas inledande arbete kom från Göteborgs stads katastrofsamordningscentral i Gårda. I mötet med de människor som besökte krisjourerna var behovet av information stort. Detta flöde fungerade mycket bra. Informationen från Gårda kom fortlöpande via telefon, fax och e-post.

Frustrerande var dock att den allt överskuggande frågan "Vet ni något om mitt barn?" i många fall inte kunde besvaras förrän på söndagskvällen. Samtidigt betonades fördelen med att listorna med namn på förolyckade nådde stadsdelsförvaltningarna först sedan de anhöriga blivit informerade. Beslutet om offentliggörande behövde man då inte fatta själv.

Informationen till de anhöriga

Ett andra kommunikationsflöde var mellan drabbade och deras anhöriga och krisjourerna. Krisjourernas första kontakter med de anhöriga handlade främst om att fungera som länk mellan dessa, katastrofledningen och sjukhusen. Många anhöriga vandrade på natten mellan Göteborgs tre sjukhus och krisjourerna för att få besked. Det var dock helt omöjligt att via telefon nå fram till sjukhusen. Polisen och räddningstjänsten däremot gick det bättre att nå och att få information ifrån.

Informationen inom organisationen

En tredje viktig informationsväg var den inom den egna organisationen; både vad gäller att bemanna krisjourerna men också att hålla kontakt med de delar av personalen som inte fanns på samma plats som krisgruppen. Den viktigaste lärdomen här är att informationen måste nå ut till alla så att vissa personer inte känner sig bortglömda eller åsidosatta.

Flera av de intervjuade betonade här vikten av att inte förlita sig på ett enda informationssystem. Ett dygn efter branden, kollapsade ett telenät som följd av den omfattande användningen av mobiltelefoner. Mobiltelefonen var, trots detta, en mycket viktig kanal

just genom sin rörlighet. Datorer däremot upplevdes som alltför fast förankrade för att kunna fungera bra i det mest kaotiska läget.

Jag använde mig lite av Internet när jag kom hem. Det var inte så att man slutade jobba bara för att man var hemma, utan man fortsatte att ringa runt och samordna en del och försöka få tag på resurspersoner och följa upp folk som jobbade ute. Och då är ju mobilerna ett sätt. Jag vet inte hur det hade gått annars. Jag hade inte fått tag på folk då. Men detta att alla varit tillgängliga, att man kan säga att "okej, jag går hem nu, jag vet att jag inte jobbar den helgen men jag behåller mobilen på". Då vet jag att den personen är anträffbar om vi behöver komma i kontakt med den. Internet vet jag inte, i och för sig, jag följde det hemma lite grand, alltså Göteborgs kommuns hemsida, och det här med listorna. Men jag hann ju aldrig fram till min dator när jag var på jobbet (Enhetschef).

Angereds gymnasium använde sig under helgen efter branden av informella informationsvägar. Man upplevde att informationen om vilka elever som deltagit i festen i Make-donska föreningens lokaler var så viktig för skolan att man inte kunde vänta på de officiella informationskanaler som skulle leverera information.

Jag utsåg en person här som fick ägna sig åt att informera sig på sjukhusen om de skadade. Vilka är skadade? Var finns de skadade? Har de kommit hem? Och så vidare. Och han gick via kontakter på sjukhuset. Så redan på söndagen kunde vi läsa upp tolv namn som han meddelade från sjukhusen, från de listor som fanns. Så lärarna visste mer än några andra egentligen i Göteborg om var eleverna var. Och det var en väldigt styrka för dem när de mötte eleverna på måndagen för då kunde de berättat för dem att "Jag är ledsen att den och den har dött" men även att "De skadade ligger på sjukhus si och så" (Rektor).

Aspekter av etnicitet

Branden som splittrade – och enade

I vissa fall fanns misstämningar mellan de drabbade och samhället. Detta gäller främst stadsdelarna i nordöstra Göteborg. Dessa upplevdes dock som en redan existerande misstro. I andra stadsdelar vänder man sig dock mot pratet om branden som en "invandrarfråga" och förtroendekris.

Jag har bott här i Backa väldigt länge och mina barn har bott här. Så jag känner ju väldigt många utav ungdomarna. Jag hade gått på bio så jag skulle hem rätt så sent. Då fanns det ju grupper utav ungdomar vid Backa kulturhus som stod utanför och då var det ett par killar som kände igen mig som kom fram och pratade. Och de sade 'Du, har du hört vad de säger i TV, vad är detta för dumheter. Detta är ingen invandrarfråga utan det – titta här' säger de. Där stod ju världens blandning av svarta och vita och allt däremellan då. Och alltså, de var irriterade. Jag kan ju inte förmedla det. Du kan ju tänka dig ungdomar. De är strax under tjugo (år) de här grabbarna. Och det var, hela hopen kom och ställde sig runt om mig och det fanns inga skillnader (Stadsdelschef).

Händelsen hade även en viss enande funktion. Under de första dagarna arbetade alla för samma sak och med ett gemensamt mål i sikte.

Och det var säkert femhundra (personer) så det var packat i kyrkan och i princip i kyrksalen också då. Och där hade vi möjlighet att lämna informationen. Allt ifrån 'Nu har vi fått de här så kallade listorna'.

Det blev ju ett eget ord som gick över alla nationsgränser. Alla, oavsett språk, visste vad ordet lista betydde. Det var det man gick och väntade på de här dagarna tills då att prästen hade minnesstund då han läste upp (Stadsdelschef).

De invandrarföreningar som arbetade tillsammans med kommunledningen och organisationerna i staden erhöll en legitimitet genom sin delaktighet i arbetet som kanske inte tydliggjorts tidigare. På detta sätt blev det arbete man bedrev ett viktigt sätt att befästa dessas roll.

Så det är ju en av de riktigt positiva bieffekterna av det här tragiska, det är ju att det gick så bra att nå varandra. Och vissa har nog njutit en legitimitet som de kanske undrat om de hade. Jag vill inte påstå att de inte hade den, men de hade nog inte känt att de hade den innan (Stadsdelschef).

Språk, kultur, religion

De språkskillnader som fanns upplevdes inte medföra några stora problem. Språkförbistring och brist på tolkar löste man, mot ordinarie regler, genom att släktingar, grannar eller vänner till de drabbade tolkade. I Hammarkullens kyrka användes svenska som det officiella språket. Detta fungerade bra eftersom det hela tiden kom frivilliga privatpersoner och erbjöd sig att tolka informationen till olika språk. Inte heller den kristna religionen upplevdes som problematisk trots att man hade "kristna" minnesstunder i kyrksalen. Andra stadsdelar upplevde heller inte att religionen skapade barriärer mellan olika religiösa grupper.

Vi hade väl en del funderingar i krisledningsgruppen när vi började åka hem till familjerna... kan vi ha med oss en präst från svenska kyrkan hem till varje familj? Men det var ju de resurser vi hade. Det fungerade även bra med svenska präster i muslimska familjer. De gick ju heller inte in, som jag har uppfattat det, med den kristna religiositeten som något förtecken utan det var ju medmänskligheten och att finnas och att lyssna som var viktigt under de här första kritiska timmarna (Informatör).

Dock saknades i vissa situationer vad man kan kalla kulturkompetens, dvs kunskap om olika kulturers seder och traditioner. Detta blev mest tydligt i samband med begravningsarna. Man bestämde att ha likvärdiga kondoleanser vid samtliga begravningsarna. Bristen på kunskap om de olika religionernas seder medförde, i detta fall, viss olägenhet.

Använder man blommor på muslimska begravningsarna? Skall det vara en stor eller lite blomma? Och det slutade med att jag fick med mig en för liten blomma, det var ett misstag, så jag fick med mig en liten ros, en liten handbukett. Sedan så ökade ju blomstersmyckningarna för att vara störst bland de orientalska, alltså de grekisk-ortodoxa. Och det gällde att hålla stilen och jag hade liksom anslagit en ton och det kändes lite försmädligt att komma där med min lilla handbukett (Rektor).

Mediekontakter

Trycket från medierna var olika i stadsdelarna. Under händelsens första kaotiska dygn hänvisades mediernas representanter till katastrofsamordningen i Gårda. Man hade inte tid att ägna sig åt medierna och inte någon information att ge. I synnerhet i de svårast drabbade stadsdelarna fanns varken tid eller behov att ta del av mediernas information. I de flesta fall upplevdes dock relationen med nyhetsmedierna som god.

När skolorna skulle starta efter helgen gick man från kommunledningen ut med en väd-

jan till medierna att lämna skolungdomarna i fred. En av de hårdast drabbade skolorna var Angereds gymnasium i stadsdelen Gunnared. De första dagarna av veckan ansågs kritiska och man bedömde att närvaro av medierna bara skulle förvärra situationen. De fick dock tillträde till vissa samlingar vilket fungerade bra.

Mediefenomenet Hammarkullen

Samtliga stadsdelar upplevde att medierna i stor utsträckning fokuserade på Lärjedalen och stadsdelen Hammarkullen.

Och sen, det var ju väldigt mycket Hammarkullen som fick bevakningen, det är ju många som tror att det var flest omkomna i Lärjedalen men så är det alltså inte. Utan det är det här med Hammarkullen som journalisterna gillar. (...) Men när Göran Persson sen kom då var det fullkomligt kaos när journalisterna trampade ned andra människor som var i kyrkan för att kunna intervjua honom. Och då var gränsen nådd, då stängde vi för journalister inne i kyrkan (Samordnare krisgrupp).

Efter detta förbjöds yrkesutövande reportrar och fotografer inne i Hammarkullens kyrka. Man kunde dock fortfarande uppleva att pressen från medierna var stor utanför kyrkan.

En ny mediesituation?

Eftersom många drabbade var av utländsk härkomst upplevdes informationsarbetet som extra bekymmersamt. I vissa fall verkade det som att flera av de familjer man var i kontakt med främst fått sin information om händelsen via utländska medier.

Ett informationsproblem hade vi. Man kan säga att svenska medier gav en ganska korrekt bild av branden medan däremot utländska massmedier hade svårigheter att släppa första morgonens bild där brandbefäl sitter och pratar om att det är troligt att det är anlagt. Det blev den bilden man förmedlade. Från kommunens sida förlorade man kontrollen över vad det är som sänds ut så att man kan gå ut och bemöta det. Därför att det har skett en utveckling man vet om men som ingen riktigt följer. Nämligen att invandrargrupper sitter väldigt mycket och tittar på tv-kanaler via satellit från andra länder. Och när vi då beoakar vad massmedierna ger för bild av kommunen så kollar vi aldrig de turkiska, persiska, arabiska och så vidare kanalerna. Men för andra blev det en sån stor nyhet i de här medierna att många människors bild av vad som hände kom via de kanalerna och inte via svenska massmedier. Vi hade ingen aning riktigt vad de sade och det visade sig då att det florerade i de här sändningarna en massa konstiga felaktiga uppgifter. /.../ Och det blev ju väldigt konstigt i kommunens möte med invandrargrupper (Informator).

Den nya mediesituationen initierade ett beslut att sända tv-program om branden på olika språk. Dessa producerades på Blå Stället (kulturhuset i Gunnared) med hjälp av ideella invandrargrupper. Man försökte genom dessa förmedla fullständig och korrekt information om branden. Informationsutredningen (SOU 1999:68) har dock visat att den information som getts i svenska respektive utländska medier inte skilt sig åt nämnvärt.

Personal

Information som delaktighet

Beträffande personalen i förvaltningarna betonades informationens viktiga roll. Det var i vissa fall svårt för de informationsansvariga i stadsdelarna att hinna kontrollera att infor-

mationen verkligen nådde ut till alla. Informationen till personalen förmedlades till stor del via kommunens interna nätverk. Detta gjorde att de som nåddes främst var personer på chefsnivå och meningen var att uppgifterna sedan skulle förmedlas nedåt i organisationen. I de flesta fall fungerade detta tillfredsställande. I några fall brast dock detta informationsflöde vilket gjorde att viss personal kände sig utanför kärnan av arbetet.

Och vi vet alltså att det som sägs av t ex en förvaltningsledning som lägger upp strategi och planer. Och sen så folk som jobbar nere på golvet då, längst ner. De får ju den informationen vidarebefordrad i ett par led med mellanchefer som gör sitt ural, sitt sätt att beskriva. Det är ungefär som viskleken, det kan vara väldigt förändrat när det kommer ned. Och i vanliga organisationer försöker man jobba med det genom att sammanfatta i protokoll, det finns en dokumentation. Men det hinner man inte med i ett sånt här krisläge. Och då, de som satt och skulle bestämma skulle också vidarebefordra och vissa tappade bort det på något sätt. Och då var det vissa grupper som kände att de fick inte veta någonting (Informatör).

Stöd till personalen

Behovet av stöd till personalen betonas också. Man var mycket noga med att snabbt få igång denna verksamhet. Trots att man från stadsdelsförvaltningarnas ledningsgrupper funderade över lämpliga stödåtgärder till personalen fann man dock i de flesta organisationer att någon eller några personalgrupper hade förbisetts.

Sen missade vi dem som jobbade här. Reception och intern service. De hamnade i ett utanförläge. Det var faktiskt så att det tog en hel vecka innan reaktionen blev så stark att jag fattade att 'oh, vi har tappat bort gänget som har fått alla telefonsamtal och som har varit förmedlande länkar'. Vi satt i det rummet, eller hade det som samlingslokal. Och det innebar att här gick vi utanför och här såg vi vad som hände och så missade vi det. Så vi hade en sittning på fredagen efter. /.../ De mådde dåligt, eller mådde kanske inte jättedåligt men kände sig väldigt utanför, så skall jag nog uttrycka det istället. Så då tog vi eftermiddagen och berättade lite vad som hade hänt och man fick ställa frågor och vi hade vår personalkonsulent som kunde lyssna lite som ett extra stöd då. Men erfarenheten är med dem som finns precis utanför organisationen, att inte tappa bort dem (Stadsdelschef).

Något olika strategier i stödarbetet har använts i stadsdelarna och gentemot de olika personalgrupperna. I en del fall har erbjudandet om stödsamtal varit öppet medan man i andra beordrat personer att ta emot stöd. En viktig lärdom var att man måste vara uppmärksam på enskilda personers behov även om de inte själva är medvetna om dessa.

Jag tror att någonting annat som vi kommer att göra annorlunda är att vi kommer att ge hjälp till människor som inte vill ha det tidigare än vad vi gjorde nu. Vi hade en kille som mötte hela den här boomen av oerhört frustrerade människor och han var bombsäker själv på att 'jag klarar det här'. Och det slutade med att vi tvingade iväg honom till en psykolog för att prata av sig, eller om det var en kurator. Men en person för att prata. Och han gick under protest, och en av hans kompisar följde med honom bara för att han skulle se att han gick innanför dörren och satte sig. Han ville inte men det hade behövts tidigare, vi lät honom vara ifred för länge. Och då fick han ändå inte vara ifred en vecka. Jag tror att vi tvingade iväg honom på torsdagen eller fredagen veckan efter. Det kan man se till att alla är mer vaksamma på att var och en som är väldigt nära i en sån här situation får hjälp väldigt tidigt oavsett om de vill eller inte (Stadsdelschef).

Avslutande erfarenheter

Branden på Backaplan i Göteborg är en av de svårare olyckorna i Sverige i modern tid. Händelsen drabbade hela Göteborg, kanske till och med hela Sverige. Detta innebar att de allra flesta av Göteborgs 21 stadsdelar på något sätt var inblandade i arbetet med följderna av branden. Det innebar också att ett flertal olika samhällsorganisationer tvingades ta itu med en situation de var olika väl rustade för. Händelsen drabbade också stadsdelarna i mycket olika omfattning. Trots detta är erfarenheterna av arbetet med branden och dess följder tämligen samstämmiga. De erfarenheter av branden på Backaplan som förmedlats av de intervjuade i Göteborg kan i korthet sammanfattas enligt följande:

Hantering och beredskap

- *Vikten av en mental förberedelse* – här avses dels framförhållning i form av krisplan, dels kontroll på berörd personal etc och dels om vilka behov som kan uppstå i händelse av en samhällsstörning.
- *Personkännedom* – i anslutning till ovanstående betonas fördelen med en liten organisation. Möjligheterna att snabbt få rätt person på rätt plats ute på fältet är då goda.
- *Flexibilitet* – de ovanstående punkterna ger en säkerhet att kunna agera flexibelt. Man kan då frånga de ramar som tidigare fastställts och när förhållandena så kräver agera i enlighet med de behov som uppstått i den specifika händelsen.

Informationsarbetet

- *Flera informationssystem* – de intervjuade betonade vikten av att inte basera informationsverksamheten på en enda informationskanal.
- *Information till alla* – den information som finns bör i möjligaste mån göras tillgänglig för samtliga. Annars finns dels risken att beslut inte fullföljs, dels att människor känner sig uteslutna ur arbetet.

Personal

- *Känslan av delaktighet* – i anslutning till ovanstående betonas vikten av att all personal får tillgång till den information som finns. Dessutom bör man tydliggöra samtliga delaktigas betydelse för arbetets helhet.
- *Behovet av stöd* – den personal som arbetar nära människor i svåra situationer är efter någon tid själva i behov av stöd. Detta behov kan även finnas hos personalgrupper som inte lika självklart befinner sig i arbetets centrum.
- *Betona vikten av stöd* – vissa verksamma i arbetet undertryckte sitt eget behov av stöd. Beslutet att nyttja de stödåtgärder som finns bör därför, i vissa fall, inte lämnas till den enskilde.

Lyhörddhet inför de drabbade

- *Kulturkompetens* – vikten av att känna till olika kulturers seder och bruk blev tydligt i relation till brandolyckan och dess offer. Även i anslutning till andra typer av grupperingar i samhället är det viktigt att anpassa arbetet efter den/de grupper som är inblandade i händelsen.

REFERENS

Statens offentliga utredningar (1999): *Brandkatastrofen i Göteborg*.
Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:68).

SJUKVÅRDEN OCH BRANDOLYCKAN

Anna Helton

Sjukvårdsinsatserna i samband med branden i Göteborg 1998 fördelades på flera sjukhus i regionen, i första hand dock till Sahlgrenska universitetssjukhuset. Denna studie om sjukvårdens informationsarbete koncentreras därför till händelseförloppet vid detta sjukhus under akutfasen samt de två efterföljande veckorna. Av totalt 213 skadade i branden fördes 89 dit. Likaså fördes alla omkomna till detta sjukhus som därigenom blev en samlingsplats för tusentals anhöriga, vänner, medierepresententer och nyfikna. Uppskattningsvis besökte totalt 4000–5000 personer sjukhuset de närmaste dagarna efter branden och man har beräknat att det ständigt rörde sig uppemot 1500 människor i sjukhusets korridorer.

Insatserna vid sjukhuset ska inledningsvis kortfattat sättas in i sitt organisatoriska sammanhang. Anläggningen utgör en del av Sahlgrenska universitetssjukhuset i vilket även Östra sjukhuset och Mölndals sjukhus ingår. Utöver dessa tre berördes Kungälvssjukhus. Belastningen på de anställda blev mycket stor vilket resulterade i att personal kallades in från primärvården, Bohuslandstinget och från kommunala sjukvårdsinrättningar. Det medicinska omhändertagandet på brandplatsen begränsades till livräddande åtgärder. På grund av de skadades tillstånd, de korta körsträckorna till sjukhusen och en av personalen upplevd hotfull stämning, tillämpades en s.k. ”load-and-go” princip, vilket innebär att man snabbt forslar de skadade till sjukhus istället för att stanna på olycksplatsen och ge fortsatt vård. Någon ledningsläkare kom aldrig ut till skadeplatsen utan ansvaret där låg på en ambulansföreståndare och läkaren i första sjukvårdsgruppen som anlände till brandplatsen. 150 ungdomar blev inlagda på de fyra sjukhusen, varav 74 krävde intensivvård, medan övriga togs om hand polikliniskt. 13 patienter krävde specialistvård på brännskadeavdelningar och flögs till fyra andra sjukhus i landet samt till Bergen i Norge (Västra Götalandsregionen/Beredskapsenheten 1999).

Sjukhusets anläggning (SU/Sahlgrenska universitetssjukhuset, i fortsättningen benämnt Sahlgrenska sjukhuset eller Sahlgrenska) är utbredd över ett stort område med långa avstånd mellan olika avdelningar. De först skadade anlände till akutintaget beläget i den östra flygeln. Den enhet som främst svarade för psykosocialt stöd ligger i ett fristående block på områdets västra del. Mellan dessa byggnader finns sjukhusets huvudentrén. I anslutning till denna huskropp ligger aulan som ganska snart blev samlingsplats för anhöriga och skadade och i en angränsande lokal placerades de personer som fick lednings och sambandsfunktionen för krishanteringen. Bårhuset med rum för avsked ligger i två fristående byggnader på sjukhusets norra sida.

Ett par centrala begrepp i denna studie behöver definieras. "PKL" är en förkortning av psykosocial katastrofledning. PKL-gruppen är den ledningsgrupp som samordnar sjukhusets psykosociala verksamhet vid olyckor och katastrofer. Denna verksamhet genomförs praktiskt – främst genom samtalsstöd till drabbade och anhöriga – av bland andra kuratorer, psykologer, läkare, sjuksköterskor och personal från sjukhuskyrkan. Beteckningen "PS-funktionär" står i framställningen nedan för psykosocial funktionär.

Denna studie baseras på intervjuer med åtta personer som deltog i Sahlgrenska sjukhusets krisarbete i samband med branden. Av dessa är fem psykosociala funktionärer (två psykologer, en psykiatriker, en sjuksköterska och en socionom), medan de övriga är chefsläkare, informationsansvarig (biträdande informationsdirektören, här även benämnd informatör) och sjukhuspräst. Dessa bildade på eget initiativ en informell ledningsgrupp.

Akutfasen vid sjukhuset

Strax efter midnatt den 30 oktober 1998 larmades Sahlgrenskas telefonväxel från akutintaget om att en större insats var förestående för sjukhuset. Detta meddelande spreds snabbt inom sjukhuset. Den enda information som fanns att tillgå i detta skede på sjukhuset var att det pågått en brand någonstans och att ett antal människor hade skadats, men man kände inte till omfattningen på olyckan. Enligt chefsläkaren var larmet från SOS Alarm inte särskilt utförligt. Den personal som inkallades och anlände först fick till stor del själva bilda sig en uppfattning om situationen. Sjukhusprästen och informatören var några av de första på plats:

Jag gick till sjukhuskyrkan först och då höll de på att rigga upp vår katastrofoverksamhet, så då gick jag bort till akutmottagningen och där var det fullständig kaos. Fullt med skadade som kommit in, mängder med ungdomar inne på akuten (Sjukhuspräst).

Jag försökte att bilda mig en uppfattning om vad som hade hänt vilket var svårt eftersom människor sprang fram och tillbaka. Jag försökte hitta några nyckelpersoner (Informationsansvarig).

De aktörer som först kom till sjukhuset saknade tydliga nyckelpersoner och beslutsfattare, men handlade utifrån situationens behov och tog de beslut och initiativ som de ansåg behövdes. Sjukhusprästen, som varit med vid tidigare större olyckor, tog inledningsvis en samordningsroll. Tillsammans med sjukvårdens beredskapschef som nu också infunnit sig på sjukhuset, åkte han till katastrofsamordningen på Gårda huvudbrandstation för att få en överblick. På återresan tog de med sig några fältassistenter som just då befann sig där men som de ansåg göra bättre nytta på sjukhuset. Informatören hade samtidigt kontakt med sin chef som installerat sig på Gårda och fick upplysningar därifrån, främst hur många skadade som förts till sjukhuset och hur skadade de var.

Inom Sahlgrenska sjukhuset utlöstes inget katastroflarm – som innebär att hela sjukhuset aktiveras – då det inte ansågs motiverat av medicinska skäl (däremot utlöstes katastroflarm på Kungälv's sjukhus och under en kort stund även på Mölndals och Östra sjukhusen). En av PS-funktionärerna (PS-funktionär 1) som tillhörde de som först inkallades, begärde s k inlarm efter att ha blivit informerad om att det gällde en större brandolycka på ett dansställe. Därvid ringde man in mer personal: ytterligare en psykosocial funktionär, en krispsykolog, en krisurator och två sjuksköterskor med psykiatrisk erfarenhet samt mentalskötare.

Det faktum att informationen inte var speciellt utförlig liksom "yrvakenhet" gav många svårigheter att skapa sig en föreställning om vad som väntade dem:

Jag fick ett samtal runt 01.30 tiden och var på Sahlgrenska runt klockan 02.00, så det gick fort. Det enda som jag fick reda på var att det hade hänt en olycka och att det var många döda, så jag blev förvånad att jag blev inkallad /... / som psykolog och psykoterapeut (PS-funktionär 2).

Sjukhusets akutintag blev givetvis i början en centralpunkt för händelseutvecklingen på sjukhuset. Här sammanstrålade chefsläkaren, chefen för akutintaget, PS-funktionärer, sjukhusprästen, sjukvårdsinformatören, fältassistenterna och polisen.

/Fältarbetarna/kände många som varit på den här dansen, och visste ungefär hur många de var och vilka ungdomar det var, och då fick vi uppgifterna om ungefär 20 döda, kanske 30 brand- och rökskadade /.../ och så fick vi reda på att alla döda skulle till vårt bårhus (PS-funktionär 1).

Bilden hade nu klarnat på sjukhuset att de som omkommit och skadats var ungdomar och att dessa representerade en mängd nationaliteter. Anhöriga förväntades snart anlända. Man gissade att omkring hundra anhöriga skulle infinna sig, men man beslöt sig för att bygga upp beredskapen ytterligare. Vidare bestämdes att personalen skulle arbeta två och två och att varje par skulle bestå av dels en kurator eller psykolog, dels en mentalskötare eller psykiatrisk sjuksköterska.

För att skaffa mer uppgifter om läget och vad som väntade personalen gick de bägge PS-funktionärerna tillsammans med sjukhusprästen till bårhuset, eftersom man insåg att det skulle bli fråga om identifieringar, visningar och avsked. Där träffade de poliser, chefen för identifieringsarbetet och chefspatologen och fick nu besked om att det rörde sig om 66 döda och att identifieringsarbetet skulle ta nästan hela helgen.

Då målade vi upp en scen med kanske drygt 500 anhöriga. Vi hade inte någon uppfattning om de hundratalens barn och ungdomar som varit där och kommit ut fysiskt helskinnade, så när vi tog i rejält tänkte vi kanske 500-600 människor (PS-funktionär 1).

Man bestämde sig nu för att öppna sjukhusets aula och i denna inrätta två mottagningsutrymmen för att ta hand om anhöriga. Organiseringen var improviserad, men tänkt att klara de förmodade 500-600 besökarna.

Fler och fler människor sökte sig dock till sjukhuset. Anhöriga, kamrater och bekanta strömmade in på området och stora skaror samlades i och utanför entréhallen. Det fanns flera orsaker till denna anstormning. Många ungdomar bar med sig mobiltelefoner vilket innebar att de omedelbart ringde efter anhöriga som snabbt kunde ta sig till sjukhuset. Därmed anlände anhöriga nästan samtidigt som de skadade. Anhörigbegreppet är mycket bredare i vissa kulturer, vilket medförde att familjer med upp till 30-40 medlemmar infann sig. En tredje orsak var många ungdomars stora kontaktnät som lockade många vänner och bekanta till Sahlgrenska. Beslutet att de omkomna skulle föras till sjukhusets bårhus ledde till att föräldrar som inte hittat sina ungdomar på de andra sjukhusen kom dit.

Efter branden under de första timmarna flöt krisarbetet på sjukhuset utan problem, menar en intervjuad, men därefter blev situationen mer pressande. Man var inte alls beredd på den stora anstormningen av anhöriga och andra. Under hand utvecklades en

organisation för stödet till anhöriga där förutom kuratorer, psykiater och psykologer även kyrkliga företrädare och tolkar deltog. En lednings- och sambandscentral inrättades i ett rum bredvid aulan. Vid 04.00–05.00 tiden på fredagsmorgonen försökte aktörerna på sjukhuset sammanfatta läget och lägga upp en strategi, men att det uppges ha varit svårt, bland annat på grund av alla mobiltelefonsamtal.

När polisen kom till Sahlgrenska med tillhörigheter man samlat ihop på brandplatsen öppnades ett speciellt rum dit anhöriga som inte kunnat återfinna någon kunde gå. Tanken var att anhöriga som kände igen exempelvis en klocka eller ett smycke bland ägodelarna tillsammans med funktionärer sedan skulle gå till bårhuset för eventuell identifiering och avsked – och att man inte skulle lämna dem innan de tagits omhand, antingen hemma med ordentligt stöd eller genom socialmyndigheternas krisjour. Det hade också börjat komma upp listor på skadade som lagts in på sjukhuset:

I aulan fanns då listor på patienter som låg inne och där hade vi ju en del bekymmer naturligtvis med sekretess och sådant, det gick inte att hålla det. Listorna blev ju till slut allmän egendom, mer eller mindre, för även om det var folk som höll i varje lista så slets och rycktes det i listorna (Chefläkaren).

Ett annat problem utöver sekretessfrågan var att få korrekta listor. Det var svårt på Sahlgrenska att ta fram adresser och namn på skadade, eftersom vissa transporterades till andra sjukhus. En annan svårighet var att avgöra om de som ringde och förhörde sig om skadade var anhöriga eller inte. En funktionär, som kallats in från socialtjänsten, berättar att hon "förhörde" dem som ringde om personnummer på den efterfrågade och om fullständig adress trots att hon själv inte hade denna information. Att man inte satte klockslag på listorna så att man kunde se vilken lista som var den senaste är också ett misstag som man ångar efteråt:

När jag tittade på de här listorna som kommit via fax så var de flera timmar gamla. Då förstod jag också att någon som tagits in på Mölndal var kanske inte på Mölndal. Så då tänkte jag att hur gamla är de här listorna egentligen /.../vem tänker ge mig information så att jag inte sitter här och ger fel uppgifter (PS-funktionär 3).

Ett flertal funktionärer anmälde sig frivilligt för tjänstgöring. En av dem hade ringt på fredagen och blev inkallad på lördagsmorgonen då man behövde en arbetsledare till en grupp för identifiering av omkomna. Hon ombads även att välja ut personer att ingå i denna grupp eftersom man då tömt det första ledet av personal. Hon menar att situationen var under kontroll när hon anlände och att hon blev väl informerad om uppgifter hon tilldelades. Även om arbetet var strukturerat och gruppen visste sin uppgift upplevdes det ändå som kaotiskt många gånger. Situationen i aulan var "väldigt rörig" och det kom folk till sjukhuset som bara var nyfikna och som egentligen inte hade där att göra. En annan som inställt sig på eget initiativ noterade på lördagen att det var dålig ordning i bårhuset och tog då med sina närmaste medarbetare för att rätta till förhållandena där. Han höll sedan även i arbetet med visningar under söndagen och måndagen.

På lördagen stabiliserades organisationen på så sätt att aulan blev främsta uppsamlingsplats där de anhöriga erbjöds stöd och fick information om vilka skadade som fanns inlagda på vilka sjukhus. Informationsträffar ordnades en gång i timmen där man gick ut med

de upplysningar man hade. I ledningsrummet installerades nu telefoner och annan kommunikationsutrustning och man fick också sekreterarhjälp.

Avsaknad av en fungerande beredskapsplan

I beredskapsplanen för Sahlgrenska sjukhuset anges främst namn på de funktionärer som ska kallas in, deras telefonnummer samt lokaler för katastrofkansliet. Beredskapsplanen fungerar som en ram inom vilken man skall anpassa sjukvårdsorganisationen till den olycka som inträffar. Det visade sig ganska snart att branden och dess efterföljder inte var någon en katastrof för sjukhuset som helhet – då det medicinska omhändertagandet var under kontroll med tillräckliga resurser – utan att det denna gång framförallt var frågan om en omfattande psykosocial insats. PKL-gruppen, dvs den grupp som berördes mest hade emellertid varken någon fungerande ledningsgrupp eller utarbetad beredskapsplan:

Det fanns ju en PKL-grupp men det visade sig att den fungerade absolut inte /.../ De satt väldigt handlingsförlamade. Så att i det här kaoset blev det nya personer som tog ledningen och genomförde det här väldigt bra. Och de säger ju också att det var för att vi accepterade dem som ledare och stöttade upp dem så pass mycket (PS-funktionär 4).

En av aktörerna menar att det borde ha funnits en bättre och mer aktuell plan för sjukvården efter sammanslagningen 1997 av Östra sjukhuset, Mölndals sjukhus och Sahlgrenska sjukhuset. På det kommunikativa området medförde denna brist t ex att Sahlgrenskas informationsdirektör begav sig till Gårda för att hon enligt kommunens katastrofplan skulle göra det. Enligt den plan som gäller nu (1999) ska emellertid informationsfunktionen vara sjukhusplacerad och där medverka i ledningen av krisarbetet medan informatören i sjukvårdens regionala beredskapsorganisation ingår i kommunens katastrofsamordningsgrupp.

Den mångkulturella problematiken

Det var uppenbart att man stod inför en mångkulturell problematik, där den första akuta svårigheten var att språkligt kommunicera med de skadade och anhöriga. Regionens tolkcentral kontaktades som skickade all personal som fanns att tillgå till Sahlgrenska. Även företrädare för olika religioner och etniska intressegrupper kontaktades för att komma till sjukhuset och hjälpa till. Samtidigt strömmade många till för att på eget initiativ erbjuda sin hjälp och kunskap i informationsarbetet. Men det var inte bara de många språken som vållade problem:

Det tror jag inte har så mycket med nationalitet att göra, möjligtvis språksvårigheter, men annars är det nog människor i chock överhuvudtaget (Informationsansvarig).

Informatören menar dock att i en situation som brandolyckan borde informationen varit ännu mer strukturerad än vad man kunde prestera för att den skulle gå fram tillfyllest.

En kulturellt betingad problematik var familje- och anhörigbegreppet. Den starka släkt-sammanhållningen i en del etniska grupper innebar att stora anhörigrupper kom till sjukhuset. När de trängde sig in på vårdavdelningarna ansågs det till en början av vårdpersonalen vara ett stort problem. Det var snart inte möjligt att de följande dagarna hålla på besökstiderna vilket skapade en dubbel problematik:

Det störde naturligtvis på det sättet att vi i vår kultur inte är vana vid att så mycket människor kom, men sedan var det ju en oerhörd tillgång för de tog ju hand om varandra /.../ Det var många släktingar och familjer som grät ut hos varandra, och då behövdes vi inte mer än att stötta vid sidan av (Sjukhusprästen).

Ett tidigt direktiv från de funktionärer som tog över ledningen av krisarbetet, gällde att någon från sjukhuskyrkan inte automatiskt skulle delta i visning eller avsked utan att varje anhörig eller grupp skulle tillfrågas om de ville att en representant från kyrkan skulle vara med eller inte. Detta för att förhindra att någon skulle känna sig kränkt. I väntan på identifieringen fanns samtidigt kulturella förståelseskilnader mellan personalen och anhöriga:

Jag tror att många hade förväntat sig att man skulle rada upp de döda ute på gården här och att man sedan skulle gå och kika och se om man kände igen någon /.../ Vi gör ju inte på det sättet att vi radar upp döda på gården, det ska ju vara rättsmedicin och polis och så vidare (Chefläkaren).

En av PS-funktionärerna berättar att flera anhöriggrupper hade svårt att förstå det svenska samhällets sätt att hantera den uppkomna situationen och svenska lagar som reglerar verksamheten. Det uppstod ett flertal gånger missförstånd genom de seder och bruk som finns i andra kulturer. Det "utbröt panik" ett par gånger i bårhuset runt omkomna personer berättar han, trots att han – genom att han var språkkunnig – försökte få de anhöriga att förstå hur det går till i sådana här situationer. Samtidigt måste förstås de anhörigas seder respekteras. Funktionären menar att det är viktigt att man visar förståelse för andras traditioner och ritualer liksom att man kommunicerar med rätt språk och på en nivå som stämmer med familjens behov. Han hade till exempel en sax i fickan då somalier har som tradition att klippa en hårtuss som minne av den avlidne.

Det var inte bara en etnisk problematik utan även en ungdomskulturell problematik. Många ungdomar bar inte de kläder som de haft när de gick hemifrån, en del hade inte talat om att de skulle på festen och en del hade lånat andras ID-kort. Vidare var en del av namnen svåra att tyda. Allt bidrog till att identifieringarna tog tid. En aktör menar att man brast i förståelsen av ungdomarnas etniska bakgrund där några av dem dessutom tidigare hade varit med om traumatiska upplevelser. Andra hade kriminell belastning. Det fanns därför en klar misstänksamhet från ungdomarnas och de anhörigas sida mot polis och räddningsfolk i uniform. Och visst gjorde man misstag:

Jag var med på en information till anhöriga, där de var lätt aggressiva, och mötet kanske inte heller sköttes riktigt bra. Det kanske inte var optimala representanter som informerades, utan ledningspersoner... På svenskt vis ställde man upp med det bästa man hade, chefer som kanske inte var riktigt lämpliga att informera den gruppen (Chefläkaren).

Vid den informationsträff som chefläkaren avser ställdes frågor om huruvida branden var anlagd eller inte och krav restes på arresteringar. Den närvarande åklagarens förklaring att man inte kan häkta någon utan bevis möttes med misstro då en del av de närvarande anhöriga inte verkade förstå det svenska rättssamhället. Med tanke på denna bristande insikt och de rykten som florerade om att branden var ett rasistiskt dåd ansträngde man sig till det yttersta i kommunikationen med de berörda, menar chefläkaren.

Trots de problem som fanns med olika språk och olika kulturella bakgrunder anser intervjuade aktörer att informationen till och samtalen med de anhöriga ändå som helhet präglades av samförstånd och förståelse.

Kommunikation och samordning med myndigheter

Utöver sjukvården var polismyndigheten direkt involverad i arbetet vid Sahlgrenska sjukhuset. Till en början fanns olika uppfattningar om var man bäst skulle förlägga identifieringen av de omkomna. Normalt utför polisen detta arbete på polishuset och skickar sedan patruller hem till de anhöriga för att ge besked. Den här gången fungerade inte detta tillvägagångssätt:

Vi försökte prata med polisen som hade hand om identifieringsarbetet så att de som jobbade med det på polishuset istället skulle sätta sig här. Det polisbefälet var inte tillräckligt högt för att påverka utan man följde sina rutiner där man arbetade på polishuset och åkte hem till bostaden för att träffa anhöriga. Men det var ju ingen hemma, de var ju här (PS-funktionär).

Sjukhusprästen vid Sahlgrenska begav sig till polishuset för att få till stånd en samordning av identifieringsarbetet varpå polisen förlade detta till sjukhuset. Den registrering av saknade som sjukhuspersonalen påbörjat hade polisen ingen nytta av då man enbart noterat namn och personnummer på saknade men inte uppgifter om kroppslängd och klädsel eller andra detaljer som kunde underlätta identifieringen. Registreringen anpassades istället efter polisens speciella datorprogram och blanketter och polisen fick ta ett antal sjukhusexpeditioner i anspråk för arbetet. Ytterligare lokaler ordnades för exponering av tillhörigheter. Men fortfarande uppstod samordningsproblem, exempelvis när det gällde att avgöra vem som var anhörig och hade rätt till information:

Jag ringde till polisen /så att/ de kunde hjälpa mig med att kolla register /.../ De kunde ju ha placerat en människa som satt vid en dator i polishuset och så hade ju jag kunnat ringa dit för att få det verifierat att de är släkt, det är OK. Men det gick inte och det var ju oerhört frustrerande tyckte jag (PS-funktionär 3).

Poliser fanns även vid aulan för att svara för ordningen, men ersattes senare mot fältassistenter för att undvika uniformerad personal:

/De/ informerade mig om läget utan att göra något väsen av sig, för i början var det väldigt hetsigt och man trodde att vi var i maskopi med polisen, att vi hade hemligheter (PS-funktionär 2).

En aktör berättar om en "attack" på bårhuset då 20–40 ungdomar forcerade dörrarna för att leta efter en kamrat. Han begärde då en polisstyrka som kom och skingrade gruppen. En annan aktör anser att polisen ibland var en aning för passiv och inte vågade sätta gränser, vilket möjligen bottenade i en rädsla för att de skulle uppfattas som rasistiska. Aktören menar att polisen här visade en hänsyn som inte var konstruktiv. I övrigt fungerade poliserna i hög grad som kontakt- och informationspersoner gentemot besökarna.

Andra involverade myndigheter var stadsdelsförvaltningarna varifrån man fick förstärkning, främst socialarbetare och fältassistenter som uppges ha utfört ett fantastiskt arbete. De var bekanta med många av ungdomarna, inte minst med riskzonsungdomar,

och fick därför god kontakt med dem trots att många av dem hade en annan än positiv inställning till myndigheter och polis.

I förhållandet till katastrofsamordningen på Gårda uppstod ett problem på Sahlgrenska kring publiceringen av namnlistorna:

Naturligtvis var det bra för oss att kunna utväxla information, men man måste vara säker på att om vi lämnar ut en uppgift som är sekretessbelagd så ska inte nästa myndighet bryta mot det (Informationsansvarig).

Mediekontakter

Vid en stor olycka som branden är medierna en självklar aktör och svenska och internationella medier samlades tidigt på fredagsmorgonen på sjukhuset. De flesta medierepresentanterna visade enligt myndighetsaktörerna stor respekt för situationen och få problem uppstod i relationerna med dem. Massmediekontakterna under fredagen sköttes främst av sjukhusinformatören. Hon agerade sluss och försökte ta fram giltiga talesmän för sjukhuset, däribland chefsläkaren, sjukhusprästen och någon av PS-funktionärerna, men medger att det var svårt att få tag i dessa då de var utspridda över sjukhuset. Mestadels rörde frågorna från medierna omhändertagandet av anhöriga, typ av skador hos ungdomarna och hur kroppen påverkas av rökskador.

Antalet journalister och fotografer växte och ganska snart ville de träffa de skadade. Informatören försökte ordna gruppvisa besök hos patienter som av läkare bedömdes vara kapabla att kommunicera och även var villiga att ta emot besök. Tre till fem medierepresentanter i taget fick besöka dessa utvalda ungdomar:

Att ordna dessa /besök/ fungerade bra, man bestämde tid och plats, men ett par malörer inträffade då journalisterna plötsligt vände sig till andra patienter på salarna och började intervjua dem också (Informationsansvarig).

En del problem och konflikter uppstod när personalen försökte hindra fotografering och filmning av anhöriga i och utanför aulan. Det var också många gånger svårt för personalen att avgöra vilka som var medierepresentanter och vilka som inte var det bland alla människor som rörde sig på sjukhuset.

Under fredagsmorgonen trängde sig journalister och fotografer in i aulan och då blev man tvungen att tillkalla polis för att spärra av denna. Detta gjordes för att ge de anhöriga i aulan en fredad zon.

Det kändes väldigt konstigt för oss, vad ska de ha detta till? Människor är ju i chock och det är ojust att använda sig utav det när de inte kan försvara sig (PS-funktionär 1).

Återkommande informationsmöten anordnades i aulan där ledningen var noga med att berätta allt man visste. Där hade man tillgång till text-TV. Samtidigt saknades en TV i ledningsrummet och man upplevde sig där ha sämre kunskap än de anhöriga i aulan.

Flera aktörer beklagar att katastrofsamordningsgruppen på Gårda släppte listor som lades ut på Internet och som medierna sedan publicerade. Det skapade problem både för personal och anhöriga innan de fått besked själva. På bårhuset t ex var det svårt att skapa ett värdigt och sansat identifieringsarbete när det cirkulerade listor och information som

funktionärerna där inte hade vetskap om. En aktör menar att mediernas vilja att snabbt hjälpa till på detta sätt stjälpde arbetet.

Det fattades informationslistor som var up-to-date, de måste uppdateras varje timme. Folk kom och sade att jag såg det och det på Internet /.../ Informationen ska inte komma bättre från massmedia än vad vi har och inte snabbare (PS-funktionär 5).

Jag tyckte nog att det var konstigt att man gick ut och släppte listorna innan man hade kollat att alla anhöriga hade blivit informerade, det tyckte jag var oetiskt (PS-funktionär 3).

Generellt efterlyser flera aktörer bättre samverkan mellan myndigheterna och medierna i framtiden med förhoppning att de senare kommer att publicera mer fakta och mindre sensationella nyheter. En aktör menar att televisionen borde ha informerat om hur det är att komma i kris för att förebygga gruppysteriska processer.

Oavsett de negativa exempel som påpekas i kontakterna mellan sjukhuset och medier-
na är det samlade intrycket ändå att medierna skötte sin uppgift på ett bra sätt och hjälpte till med att få ut relevant information.

Den nya informationstekniken

I den organisation som skapades ad hoc för krishanteringen på Sahlgrenska sjukhuset uppdagades snabbt en rad tekniska brister i utrustningen. Det fattades telefoner, datorer, kopiatorer och faxar i de utrymmen som kom att användas i ledningsarbetet. Man fick skriva lägesrapporter och telefonnummer på handskrivna lappar som via en upplettad fax överfördes till de andra sjukhusens akutintag, telefonväxlar och informatörer. Bristen på telefoner gjorde att man lånade ett 20-tal mobiltelefoner av Telia, trots att det råder mobiltelefonförbud inne på sjukhuset, ett förbud som visade sig vara omöjligt att efterleva. De mobiltelefoner som Telia lånade ut var även värdefulla ur säkerhetssynpunkt.

När personalen går härifrån och till bårhuset med chockade personer så behövde de kunna kontakta någon om de behövde hjälp, dels var det mörkt och dels gick de på ett ensligt område (PS-funktionär 2).

Eftersom många av de ungdomar som var med om olyckan själva hade mobiltelefon kunde de snabbt ringa anhöriga och kamrater. Det resulterade i en anstormning av människor till sjukhuset redan vid 04.00–05.00 tiden på fredagsmorgonen och ryktet om Sahlgrenska som ett händelsecentrum spred sig snabbt.

Sjukhusets intranät var inte helt utvecklat vid tiden för branden. Man beslöt då att lägga upp en länk till kommunens hemsida som öppnat ett särskilt fönster för information kring olyckan. Synpunkter framförs i intervjuerna att det ansågs onödigt att producera motsvarande information när den redan fanns hos kommunen, men att man nog ändå hade behövt en webbredaktör på plats som kontinuerligt fyllde hemsidan med information till personalen.

Debriefing

Sjukvårdens beredskapsenhet fick erbjudande från försvaret genom SWEDINT (Sweden International) om hjälp med avlastningssamtal/debriefing för personal som deltagit i krisarbetet. Förutom att hjälpa till var erbjudandet en möjlighet till träning i debriefingsamtal

för försvarsfunktionärer i internationellt hjälparbete. På detta sätt genomfördes debriefingsamtal för totalt 1400 personer som tjänstgjort i samband med branden. Aktiviteten startade sjätte dagen efter olyckan och pågick i tre timmar per grupp, där personalen delades in i grupper om 10–15 personer som under olyckan haft liknande arbetsuppgifter.

Det råder delade meningar om kvaliteten i och behovet av debriefing. De aktörer som arbetade med identifiering och exponerades för psykiskt mycket påfrestande intryck ansåg sig ha ett stort behov av debriefing men många anser att den var otillräcklig. Chefläkaren menar att man kanske inom Sahlgrenska själva hade denna kapacitet. En aktör betonar vikten av att insatsen kommer rätt i tiden och att den i detta fall sattes in för tidigt för en del. Han är också tveksam till att låta debriefingen vara träning för en annan organisation och att det borde finnas kulturkompetens från dem som håller i aktiviteten så att de är insatta i vad de samtalar om och varför, dvs att de är insatta i vad det är personalen varit med om.

Det ska vara på en professionell bas annars utnyttjar man situationen och det kan kränka människor att bli utsatta för en träning när de faktiskt har ett behov (PS-funktionär 2).

Erfarenheter från tidigare olyckor

Flertalet av de intervjuade på sjukhuset har erfarenheter av tidigare olyckor framförallt spåravagnsolyckan 1995, vilket de anser varit till stor hjälp den här gången. En av dem berättar att hans första reaktion när han körde in till sjukhuset på brandnatten var *”nej, inte en gång till”*. Det var mycket tack vare dessa tidigare erfarenheter som han visste vad han skulle göra och hur arbetet skulle läggas upp. Flera andra aktörer betonar erfarenheter-nas betydelse.

Vid spåravagnskatastrofen upptäckte jag att det behövs frivilliga och då var jag där och automatiskt hjälpte till att ta hand om folk /.../ Det var många chockade människor på gatorna, det var många för-tvivelade anhöriga som kom dit (PS-funktionär 5).

En annan funktionär var med vid arbetet att organisera presscentrum i samband med spåravagnsolyckan. Sjukhusprästen, som också var involverad i krisarbetet i samband med spåravagnsolyckan, menar att hans arbete i sjukhuskyrkan gett honom en viss träning och erfarenhet i att tveklöst kasta sig in i situationer som man på förhand inte vet hur de ser ut. Två av aktörerna har erfarenheter från Tuveraset 1977. En av dem tjänstgjorde vid den tiden vid polisen som jourhavande kurator och fick skaffa bostad åt dem vars hus försvunnit, medan den andra redan då arbetade på Sahlgrenska. Hon säger att rasolyckan hjälpte henne att förstå reaktionerna hos chockade och skadade människor – har man sett liknande beteenden tidigare så underlättas arbetet i senare skeden.

Flertalet intervjuade menar att vi i dagens samhälle måste ha en högre krismedvetenhet och beredskap på grund av samhälleliga förändringar, framförallt de glesare sociala nätverken. Dagens samhälle är dessutom mer sårbart med t ex längre tåg, större fartyg och större flygplan. Man poängterar att kvaliteten på det psykosocialt stödet till anhöriga t ex måste vara densamma oavsett om det gäller en eller sextio personer som omkommit och att det gäller att hitta de rätta kanalerna och rätt teknik för att få ut korrekt och saklig information anpassad till olika mottargrupper och tillfällen under händelseförloppet.

Erfarenheter av brandolyckan

Intervjuerna visar att den genomgående erfarenheten av brandens följder på brandnatten och dagarna därefter är att krisarbetet inom sjukvården fungerade bra och att man i framtiden vet att man är kapabel att hantera liknande situationer som denna.

Efter de förutsättningar som vi hade så tycker jag att vi gjorde det absolut bästa vi kunde göra /.../ Vi vet ju vad vi lärt oss och vad vi ska ta med oss och utifrån det så kan man agera på ett bättre sätt nästa gång (PS-funktionär 4).

En förklaring till att man lyckades så pass bra är att många av de involverade i krisarbetet arbetat länge tillsammans och känner varandra väl. Flera aktörer från primärvården och någon från kommunen tog med sig sina kolleger till sjukhuset – och när det var kaotiskt och det inte fanns tid att kommunicera underlättade det att känna varandra och veta hur de andra tänkte. För framtida händelser är det därför viktigt att i förväg veta vilka man ska samarbeta med både i akutfas och efterarbete, då är man mentalt bättre förberedd. En psykosocial aktör från kommunen menar att det som fick verksamheten att fungera var en stor samarbetsvilja – efter någon dag var det egalt varifrån man kom och vilken position man hade där: *"Jag satt ju där och upprätthöll en funktion och vem jag var som person var ju inte speciellt intressant"*. Vidare berättar hon att det var till fördel att komma utifrån, eftersom hon då vågade ifrågasätta beslut och gå emot vad hon ansåg vara felaktiga direktiv utan rädsla för att ifrågasättandet kanske skulle påverka hennes jobb eller framtida karriär.

Uppfattningen att krisarbetet fungerat bra allmänt sett hindrar dock inte att synpunkter förs fram på förbättringar av krisarbetet, både vad gäller samordning mellan myndigheterna och när det gäller det praktiska genomförandet. Flera anser att arbetet hade underlättats om det från början hade funnits en tydligare struktur och riktlinjer att hålla sig till. Sjukhusprästen säger:

Vi måste ha klarare ordergivning. Tack vare att vi hade nätverk togs jättemycket bra initiativ, men det var inte samordnat /.../ Då allt är kaos, då /måste man/ ha en plan som fungerar, rätt folk på rätt plats.

Andra anser att kravet på struktur är överdrivet och att en sådan här händelse kräver utrymme för improvisation. *Har man inte självt med sig något strukturtänkande i bagaget så kan ingen annan skapa det heller*, resonerar en aktör. En annan anser att olyckan visserligen bidrog till en större krismedvetenhet på Sahlgrenska, men att det trots allt inte går att planera för det värsta utan att man måste försöka att hitta en modell som så långt som möjligt fungerar i alla lägen och som ger utrymme för improvisation.

Det finns en längtan efter struktur mitt i kaos, men det är ju just det som utmärker kaos att det inte finns någon struktur och för att klara av det måste du vara en strukturerad person och är du inte det så har du inte i kaos att göra (PS-funktionär 3).

Chefsläkarens erfarenhet av arbetet i samband med branden är att det medicinska omhändertagandet av skadade fungerat bra men att det fanns kommunikationsproblem i och med att man inte hade någon bra rapportering till sjukhuset från olycksplatsen då man saknade en ledningsläkare där. När intensivvårdsavdelningen började bli fullbelastad efter några timmar var det ingen där som visste om man fått in de sista skadade eller om det fanns ytter-

ligare personer på brandplatsen som behövde få hjälp. Olyckan var unik, då man aldrig tidigare upplevt en situation med ett sådant omfattande psykosocialt stödbehov.

Det gjordes mycket bra insatser på personliga initiativ, man tog tag i problemen när de dök upp och jag tror att det är så det ska fungera, det går inte att ha planer för allt (Chefsläkaren).

När det gäller mer konkreta erfarenheter menar en tillfrågad att någon borde haft uppgiften att kontrollera de som frivilligt ställt sig till förfogande i verksamheten och vilka erfarenheter dessa personer hade – det fanns exempelvis funktionärer som aldrig tidigare sett en död människa men som ändå fick i uppgift att gå med anhöriga till patologen. Flera aktörer menar vidare att det borde funnits en möjlighet att skilja på mottagningen för anhöriga och lokaler för det övriga informationsarbetet:

Ett ställe dit anhöriga ska gå för att få information och ett ställe för den interna och externa kommunikationen /.../ några som bara jobbar med intern information, som ser till att akutmottagningen skickar namn till aulan där de anhöriga finns, någon som sköter informationen till de andra sjukhusen så att man vet vad det finns för folk där och likadant att ha någon som sköter massmedier för det är ju också viktigt (Sjukhusprästen).

När det gäller kommunikativa lärdomar ångrar informatören att hon inte arbetade mer med skriftlig information kring aulan, bland annat lägesrapporter med hänvisningar.

Även följdverkningar av en krishändelse måste beaktas. En PS-funktionär berättar att olyckan även påverkade arbetsbelastningen i primärvården då branden exempelvis framkallat stark ångest hos vissa människor ute i samhället de närmsta veckorna efter brandnatten. För att undvika sådana effekter gavs en riktlinje från ledningen att ingen hjälpsökande skulle avvisas från sjukhuset.

Beredskapskulturen efter brandolyckan

En så pass omfattande och resurskrävande händelse som branden påverkar naturligtvis en organisations beredskapskultur på olika sätt. Med största sannolikhet har t ex branden medfört att ledning och personal på Sahlgrenska nu är bättre förberedd för nya olyckor än tidigare och mer uppmärksam på utvecklingstendenser av kriskaraktär än tidigare. Chefsläkaren anser att det skapats en större krismedvetenhet på sjukhuset, varför man lämpligen bör passa på och se över katastrofplaner snarast medan det fortfarande finns ett genuint intresse. Samtidigt menar han att man inte ska lägga ner för stora resurser på beredskapsplanering, eftersom varje olycka är unik och kräver olika lösningar.

Ett knappt halvår efter branden, när intervjuerna för denna studie genomfördes, var man enligt uppgift också i färd med att se över sjukhusets beredskapsplaner. Särskilt samarbetet mellan olika inblandade myndigheter bör utredas, menar flera aktörer, framförallt mellan sjukhuset, polisen och räddningstjänsten. Återigen betonas att det är viktigt att ha en struktur, som en trygghet, men att planeringen måste tillåta flexibilitet och ge möjlighet till improvisation. En aktör menar att det är särskilt viktigt att öva olika scenarion och därvid skapa nätverk för tilltänkta funktionärer i akuta situationer.

För att bättre förbereda personalen ska sjukhuset anordna kurser i kris- och katastrofpsykologi och debriefingkunskap. Ett långsiktigt mål är att utbildningen ska ingå i läkar-, sjuksköterske- och psykologutbildningarna.

När det gäller kommunikationsfrågorna är tanken att skilja tydligare på intern och extern information. Informatören menar att man måste se till att ha både *”doers och strateger”*, något som man saknade vid brandolyckan. I den nya plan som är under utformning har man angivit bestämda roller, så att det hela tiden finns någon som exempelvis håller i telefonkontakterna, som svarar för pressreleaser etc. Dessutom ska man ha dubbelbemannning i dessa funktioner för att bli öka uthålligheten.

PKL-gruppen genomgår vid intervju tillfället en omorganisering och de funktionärer som spontant tog över ledarskapet vid sjukhuset utgör idag gruppens ledning.

På PKL-sidan så gör vi en helt annan organisation med erfarenhet av det här. Mycket av det nya bygger på att man har ett kontaktnät utåt ifrån sjukhuset, så att man kan engagera folk – som vi nu gjorde under det här tillfället – ett nätverk för att ta hand om så här mycket folk, det har vi inte egen kapacitet för (Chefläkaren).

Samarbetet med de övriga sjukhusen i länet anses särskilt viktigt i denna nya PKL-organisation. I denna verksamhet planerar man vidare att utveckla ett datasimuleringsprogram för övning av olyckor och krishändelser.

Analys och diskussion

I samband med brandolyckan i Göteborg växte det kommunikativa systemet under akutfasen snabbt i komplexitet och mångfald. Olyckor som denna är vanligen oförutsägbara händelser som inte går att kontrollera. Trots detta inriktar sig traditionell krishantering på förebyggande åtgärder för att så långt som möjligt söka kontrollera händelsen när den inträffar. Utifrån ett kaosteoretiskt perspektiv däremot är denna komplexitet och oförutsägbarhet en tillgång, där uppgiften för ledningen blir att uppmärksamma och ta tillvara de latent möjligheter som finns i ett dynamiskt komplext system. En kris kan därmed ses som ett slags vägskäl då den kan leda till en mer eller mindre genomgående förändring av en organisation (Murphy 1996).

På Sahlgrenska sjukhuset befann sig det kommunikativa systemet till en början på gränsen mellan ordning och kaos, där instabiliteten blev en tillgång som sedan delvis ledde till en ny ordning. Som exempel på detta är när sjukhusprästen och informatören kommer till sjukhuset på natten och hamnar i en situation helt utan riktlinjer och struktur. De skapar under de första timmarna en ny ordning genom att själva ta initiativ och göra det som situationen kräver. Dessa två funktionärer fick en slags informell samordningsroll, trots att det inte var deras egentliga uppgift, och kan därför sägas ha påverkat arbetet med krishantering i en viss riktning. Hade det på natten funnits en formell ledningsfunktion på plats, hade arbetet kanske gått i en annan riktning.

Kaosteorin utvecklades inom naturvetenskapen under 1970-talet och bestod då av en komplex blandning av geografi, fysik och systemteori. Den vidare utvecklades under 1980-talet inom samhällsvetenskapen och senare användningsområden inkluderar ekologi, geografi, ekonomi, epidemiologi och organisationsforskning. På senare år har kaosteorin ytterligare utvidgat sitt användningsområde till att även innefatta modern PR-forskning. Även om kaosteori innehåller inslag av slumpmässighet så är inte kaos en total slumpmässig oordning. Istället försöker kaosteorin förklara beteendet hos de system som inte föl-

jer konventionella, linjärt förutbestämda orsak – verkan beteenden (Murphy 1996). Följande analys grundar sig på ett kaosteoretiskt tänkande.

Organisering

Brist på struktur, ledning och information präglade akutfasen av branden. Detta är emellertid inget unikt för denna händelse utan snarare det normala vid stora olyckor och krishändelser.

För att börja med informationen till sjukhuset ”om att något hänt och att man skulle förbereda sig på en större insats” påtalar flera aktörer bristerna i denna första information. Man anser att man inte fick något tydligt larm från SOS Alarm i detta skede. Det ledde till osäkerhet och att man inte riktigt visste vad som hade hänt och därför agerade man mycket på egen hand, i detta första skede när de skadade började att strömma in. Det fanns inte heller tid att bilda sig en uppfattning om situationen utan man tvingades till snabba insatser där det bedömdes finnas störst behov.

De aktörer som var tidigt på plats på sjukhuset säger vidare att de saknade en struktur och tydliga nyckelpersoner. Med en kaosteoretisk analys var det just bristen på struktur och ledarskap och den otydliga situationen som gjorde att dessa personer själva tog initiativ. Härigenom skapade de en ny och kanske mer adekvat organisation bättre anpassad för det uppkomna läget, än om man blint följt den uppgjorda beredskapsplanen. Denna tidiga ledningsgrupp upplöstes dock så snart en ordinarie struktur började infinna sig och aktörerna återgick till sina mer välkända och avgränsade arbetsområden.

Ledarskapsforskning har visat att om det inte finns någon bra ledargestalt så skapas en på ett eller annat sätt. En av de psykosociala funktionärerna visade sig ha ledarkvaliteter genom att söka information och hålla sig informerad om läget, lägga upp en plan för hur krisarbetet skulle organiseras och skapa en grund för självstyrande grupper, som skulle ansvara för stöd och hjälp till anhöriga bl a vid identifiering och avsked. Krisledningen på Sahlgrenska växte sedan fram ad hoc. Att agera i en situation utan ordning och struktur kan vara svårt. Ett kaotiskt system utmärks av att det saknar struktur varför de verksamma inom detta måste ha tilltro till systemets inneboende dynamik. Som aktör måste man själv vara en strukturerad person för att kunna se vad som behöver göras. Så exempelvis tog en av PS-funktionärerna på sig att ordna upp den röriga situationen på bårhuset.

Överhuvudtaget löste flertalet av de intervjuade problemen kring den funktion de upprätthöll och visste instinktivt hur de skulle agera i den uppkomna situationen, något som säkerligen var huvudskälet till att de också fick en ledningsroll. Flertalet hade erfarenhet från tidigare stora olyckor vilket nu var till stor hjälp. De tillfrågade säger att de intog en liknande roll i samband med branden som de haft förut och visste därför vad de var kapabla till och vad de skulle göra.

Att som det sägs upp till 1500 människor rörde sig samtidigt i sjukhusets lokaler betydde att det kommunikativa systemet blev oerhört komplicerat och omöjligt att kontrollera fullt ut. De ansvariga försökte i det läget att övervaka och känna av förändringar i stämningläget för att kunna gå in och avbryta, ett korrekt sätt att hantera ett kaotiskt system. Den tämligen utbredda misstänksamheten hos drabbade och anhöriga mot polis och uniformerad personal bidrog till att öka intensiteten och instabiliteten i systemet, vilket bland

annat motverkades genom att civilklädd polis och fältassistenter kallades in. Om vissa rykten hade tillåtits att florerade så hade systemet riskerat att hamna utom kontroll, men här balanserade man hela tiden på kanten mellan kaos och ordning och fick på så sätt systemet närmare ett jämviktsläge.

Till en början uppstod samordningsproblem mellan sjukvården och polisen kring identifieringsarbetet. Man blev tvungen att tänka om och skapa en lösning efter behov istället för att följa vanliga rutiner. Överlag var det situationens behov som präglade kontakter och samordningen mellan myndigheterna, där man försökte skapa anpassningsbara och flexibla kommunikationsformer.

Kommunikation med nya villkor

Den stora mängden besökare på Sahlgrenska under akutfasen samt de efterföljande dagarna ställde givetvis mycket stora krav på individuell och allmän informationsgivning, som måste skötas under mer eller mindre kaotiska förhållanden. Kommunikations- och informationsverksamheten hanterades dessutom utifrån delvis nya premisser, både kulturella och tekniska.

De etniska spänningar som uppstod genom branden gav flera problem för myndigheternas krishantering (se SOU 1999:68). För sjukhusets del fanns det visserligen en etnisk kommunikativ problematik, men inte i den omfattning som aktörerna till en början befäradade. Språksvårigheter löstes med hjälp av tolkar och de flesta samtalsrelationer fungerade tillfredsställande. Däremot handlade det om kommunikationssvårigheter med människor i chock.

Många drabbade och anhöriga var inte insatta i det svenska samhällssystemet. Det ställde stora krav på rak och tydlig kommunikation från myndighetsaktörernas sida. Omvänt var inte det svenska samhället insatt i de berördas kulturer, normer och värden. Ur ett kaosteoretiskt perspektiv kan sådana kulturkrockar ses som en tillgång för att skapa nya kreativa lösningar. Myndighetsrepresentanter på Sahlgrenska var tvungna att anpassa sig efter situationens behov, släppa på vissa regler och forma nya som fungerade bättre i det uppkomna läget.

Relationen med medierna fick ett gott slutbetyg. Visserligen inträffade några incidenter, då exempelvis medierepresentanter försökte intervjua människor i chock och ta bilder på anhöriga. Ett annat problem var att information ibland spreds via medierna innan anhöriga och de som var involverade i arbetet på sjukhuset hade tillgång till denna information.

Den utbredda användningen av mobiltelefoner hos besökarna innebar krav på snabb mobilisering av informationsgivningen och på snabbt bemötande. Samtidigt hade man brist på kommunikativ teknik, vilket givetvis var ett bekymmer i en situation där händelseutvecklingen var så intensiv som på Sahlgrenska. Det var en bidragande orsak till att det uppstod svårigheter kring listorna på skadade som lagts in på sjukhuset. De stämde sällan och personalen visste inte heller vem man skulle få rätt informationen ifrån. Detta är ett relativt vanligt problem i krissituationer, att informationstrycket är så stort att man tvingas gå ut med uppgifter innan man är helt säker på att de är korrekta (Flodin 1993).

Beredskapsplanering och beredskapskultur

Beredskapsplanen för Sahlgrenska sjukhuset, som främst innehåller namn och telefonnummer på de personer som skall organisera och leda krisarbetet, ska fungera som en ram som man kan anpassa efter den situation som uppstår. Den innebär att viktiga funktionärer vet var på sjukhuset de ska infinna sig vid larm eller när de blir kallade på annat sätt och vet vad de skall göra. En brist i planeringen var att den lokal som utpekats som ledningsrum saknade teknisk kommunikationsapparat.

Det medicinska omhändertagandet på akutintagen och på vårdavdelningarna fungerade bra och planenligt och man hade tillräckliga medicinska resurser för att ta hand om de skadade. Men det visade sig ganska snart att det var en speciell olycka där det största arbetet bestod i att ta hand om anhöriga, vänner och bekanta som strax efter branden strömmade in till sjukhuset för leta efter sina ungdomar, att få stöd och hjälp. Detta arbete föll på den psykosociala katastrofsamordningsgruppen vid sjukhuset, PKL, som dels inte var förberedd på något liknande, dels heller inte organiserad för att klara en sådan anstormning. Det ledde till att det skapades en ad hoc-organisation där en ny ledning gick in och tog över.

Ur ett traditionellt krishanterings perspektiv hade det varit önskvärt med en fungerande beredskapsplan för det psykosociala omhändertagandet. Men, som forskningen på området visat på senare tid är inte en fungerande beredskapsplan allt, utan det handlade istället mycket om att skapa en fungerande kommunikationskultur (Banks 1995). Denna vilja till samverkan tillsammans med den nya ledningens förmåga att organisera verksamheten bidrog till att krishanteringen fungerade såpass bra som den gjorde trots brist på både en fungerande beredskapsplan och initial ledning. Ur ett kaoteoretiskt perspektiv kan man istället säga att bristen på en fungerande beredskapsplan frambringade en kreativitet som blev till en tillgång i skapandet av en ny ordning och ledning.

Ur ett kaoteoretiskt perspektiv kan man sammanfattningsvis säga att det kommunikativa systemet vid sjukhuset, när detta på brandnatten anstormades av skadade, anhöriga, vänner medier etc hamnade i en situation på gränsen mellan ordning och kaos. Det förhållandet ledde dock inte till en förändring av hela Sahlgrenskas organisation, utan när denna fas var över så återgick den till en variant av sitt forna tillstånd. I det akuta skeendet gjordes spontana, kreativa lösningar i bl a verksamheten och dess organisation som behövdes för att möta situationens krav, men därefter återkom tidigare regler, som till exempel besökstider och mobiltelefonförbud. Men man har inte återvänt helt till sitt forna tillstånd då man nu är en erfarenhet rikare. För PKL-gruppens organisation fungerade branden däremot som en sk bifurkation (där en ny ordning bryter igenom och tar över, som när en flodfåra tar en ny väg genom en fördämning), vilken lett till en total förändring av dess organisation. Den ledning som spontant tog över arbetet i samband med branden utgör idag PKL-gruppens formella ledningsgrupp. Man har även omstrukturerat organisationen där tonvikten ligger på att bygga nätverk utåt mot andra sjukhus, myndigheter och organisationer för att bättre och snabbare klara av att samordna vid behov. Den kanske viktigaste förändringen är att man startat en utbildning i krishantering för att öka vårdpersonalens kunskap i ämnet. Vidare höll man, när intervjuerna gjordes, på att utveckla ett data-simuleringsprogram för att kunna öva på kris- och katastrofsituationer.

För att summera kan man säga att situationens behov tog överhanden där systemet

antog en ny form som utgår från arbetssättet under olyckan. Därmed kan kaosteorin bidra till insikten att man kan våga låta det vara kaos därför att man vet att i kaos finns ordning vilket gör det lättare att hysa tilltro till systemets egen förmåga till självorganisering

Sammanfattning

Informations och kommunikationsarbetet i samband med branden i Göteborg natten till fredagen den 30 oktober 1998 blev snabbt för personalen på Sahlgrenska sjukhuset både komplext och omfattande. Organiseringen av mottagningsarbetet och informationsverksamheten under de första timmarna och dygnen blev ad hoc-inriktad. En bidragande orsak till komplexiteten var den mångkulturella situationen bland de drabbade ungdomarna. En annan orsak var att ungdomarna i många fall hade stora kontaktnät som lockade många vänner och bekanta till sjukhuset utöver de närmast anhöriga. Därtill kom ett stort medicuppbåd. Och alla ville ha information. Även många andra aktörer och organisationer var engagerade i arbetet, exempelvis frivilligorganisationer och inkallad personal från kommunens socialtjänst. Sammantaget uppstod ett närmast tumultartat läge där 4000–5000 människor besökte sjukhuset på några få dagar. Denna situation ställde stora krav på information och kommunikation både internt och externt.

För att klara av denna situation krävdes flexibilitet och anpassning hos de inblandade aktörerna. Man anpassade verksamheten efter situationens behov och tog till de lösningar som läget krävde. Den stora anstormningen på sjukhuset hanterades inte efter någon i förväg uppgjord plan eller längs bestämda linjer, men man lyckades ändå skapa en fungerande verksamhet tack vare duktiga funktionärer som är vana vid att arbeta självständigt och att ta ansvar. Att flertalet hade erfarenhet från tidigare olyckor bidrog till att de visste vad situationen krävde och vad de själva skulle kunna stå till tjänst med. Den ledning som skapades under arbetets gång hade god tilltro till systemets inneboende förmåga till självorganisering och försökte aldrig att kontrollera systemet utan ledde det i rätt riktning genom att t ex tillsätta civilklädd polis istället för uniformerad etc.

Branden visade sig ganska omgående vara en mycket speciell olycka för sjukhuset. Det medicinska omhändertagandet fungerade utan problem och enligt planerna. Svårigheter bestod istället i att ge information och stöd till de många besökarna – drabbade och anhöriga såväl som människor i allmänhet och till medierna. Krishanteringsinsatsen låg således i första hand på den psykosociala verksamheten, men den grupp som enligt beredskapsplanerna skall ha hand om detta arbete, PKL, var inte alls förberedd på detta. PKL-gruppen hade varken en fungerande ledning eller någon krisplanering. Dessa brister tvingade fram en ny ledning och med den en ny ordning.

Krishanteringen vid Sahlgrenska sjukhuset har givit ett antal lärdomar utifrån de brister som uppmärksammades. En viktig kunskap, som man i och för sig visste tidigare, är vikten av att bygga nätverk utåt med andra sjukhus, myndigheter och organisationer för att bättre och snabbare samordna verksamheten vid behov och för att skapa nödvändiga personella resurser. Bättre samarbetsrutiner krävs, inte minst när det gäller identifiering av omkomna vilket vållade de kanske största operativa problemen. Vidare anges det som angeläget att kunna dela upp informationsarbetet gentemot patienter, anhöriga och den egna personalen, även externt gentemot en allmän publik. Detta är speciellt viktigt i extre-

ma situationer som denna eftersom människor befinner sig i olika stadier av mottaglighet och olika mottagargrupper efterfrågar olika typer av information. Att då kunna dela upp informationsarbetet och bättre anpassa innehåll och situation efter mottagargrupp skulle leda till en högre träffsäkerhet och färre missförstånd. Bättre utbildning i krishantering är en annan lärdom. Överhuvud taget säger man sig ha insett att det är personalen och dess kompetens och förmåga som är avgörande för hur man hanterar en krishändelse. En tydlig brist var slutligen att det inte fanns tillräckligt med teknisk kommunikationsapparat i de utrymmen där krisarbetet kom att utföras.

Samtidigt menar flera av de som tillfrågats i denna studie att det kan diskuteras hur mycket man egentligen kan förbereda sig för olyckor och andra krishändelser. De betonar visserligen behovet av att ha en beredskapsplan, men den ska bara fungera som en strukturell ram – som ger utrymme för situationsanpassade lösningar och improvisationer. Förhållandet att ingen olycka är den andra lik kräver flexibilitet.

Brandolyckan har bidragit till att skapa en allmän krismedvetenhet vid Sahlgrenska sjukhuset. Man är idag bättre mentalt förberedd på att något liknande branden faktiskt kan hända igen. I den nya beredskapsplan som följt i olyckans spår läggs större tonvikt på att bygga nätverk med andra myndigheter och organisationer eftersom man är medveten om att när en stor olycka eller katastrof inträffar måste man samverka med andra. För den psykosociala verksamheten har händelsen medfört en total omorganisation och de personer som grep in i arbetet i samband med branden sitter nu som ledare för denna enhet. PKL-gruppens organisation har anpassats efter erfarenheter man dragit i samband med brandolyckan.

Krishanteringen vid Sahlgrenska sjukhuset i samband med brandolyckan 1998 har sammanfattningsvis givit ett antal lärdomar och erfarenheter.

- Stor flexibilitet både av beredskapsplanen och personalen krävs då ingen olycka är den andra lik.
- Bättre samverkan och nätverksbyggande med andra myndigheter och organisationer bör eftersträvas (vilket också uppges ingå i den beredskapsplanering som följt i olyckans spår).
- Bättre samarbetsrutiner krävs när det bl a gäller identifiering av omkomna vilket vållade de kanske största operativa problemen.
- Bättre utbildning i krishantering är en annan lärdom. Överhuvudtaget har insikten ökat om att det är personalen och dess kompetens/förmåga som är avgörande för hur man hanterar en kris eller katastrof.
- Informationsarbetet gentemot patienter, anhöriga och den egna personalen bör delas upp bättre, även externt gentemot en allmän publik. Det är speciellt viktigt i extrema situationer som denna eftersom människor befinner sig i olika stadier av mottaglighet och olika mottagargrupper efterfrågar olika typer av information.
- Den psykosociala verksamheten fungerade dåligt vid olyckan och fick snabbt reorganiseras. PKL-gruppens organisation har anpassats efter de erfarenheter man dragit i samband med brandolyckan och de personer som grep in i arbetet svarar nu för denna enhet.

REFERENSER

- Banks, Stephen (1995): *Multicultural public relations. A socialinterpretive approach*. London: Sage.
- Flodin, Bertil (1993): *Myndigheters kriskommunikation*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Murphy, Priscilla (1996): Chaos Theory as a Model for Managing Issues and Crises, i *Public Relations review*, Vol 22, Nr 2, s 95–113.
- Statens offentliga utredningar (1999): *Brandkatastrofen i Göteborg*. Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:68).
- Västra Götalandsregionen/Beredskapsenheten: Rapport om katastrofbranden på Hisingen hösten 1998. PM Januari 1999.

UNGDOMARNA

Ungdomar i Göteborg
berättar om branden

Ulrika Olausson

UNGDOMAR I GÖTEBORG BERÄTTAR OM BRANDEN

Ulrika Olausson

Idag påminner oss nya komplicerade tekniska system, nya risker och katastrofer med ibland global räckvidd om att nationsgränserna i realiteten enbart fungerar som imaginära sådana. Dahlström och Flodin (1998) talar om "det globala lokalsamhället", vilket förutom ovanstående element även inbegriper kulturell mångfald och etnisk, religiös och språklig pluralism. Författarna menar att det ligger en fara i att anta att alla medborgare i ett sådant heterogent samhälle reagerar likartat vid en katastrof eller större olycka.

Syftet med denna delstudie är att nå kunskap om hur medborgare med olika kulturell, etnisk, religiös och språklig bakgrund reagerade i samband med Göteborgsbranden 1998. Genom att kunskap om individerna i "det globala lokalsamhället" genereras, ges samhällets institutioner möjlighet att anpassa sin information och kommunikation till denna förändrade samhällsstruktur. För att demokratin skall fungera krävs det att medborgarna har förtroende för informationskällorna och för medierna (Nordlund 1996). Eftersom branden drabbade en grupp medborgare som, kan man befara, ofta upplever sig stå utanför delar av det svenska samhället, ställs just dessa frågor på sin spets.

I studien beskrivs och analyseras branden ur ungdomars perspektiv; deras uppfattningar om informationen från myndigheter såsom räddningstjänst och polis, men även från massmedier, skolan och informella samtal med kamrater och föräldrar. Dessutom fokuseras de åsikter som ungdomarna bildat sig om branden och händelserna omkring den, vad de innehåller och på vilka grunder de skapats. Om man betraktar branden kontextuellt, dvs inte som en isolerad händelse, utan som en del av ett större sammanhang, fördjupas förståelsen för dessa reaktioner, åsikter och uppfattningar. För att möjliggöra denna typ av kontextuell förståelse, relateras resultaten till resonemang kring identitetsskapande och rasism, vilket det inledande avsnittet handlar om.

Tillvägagångssätt

Eftersom de flesta av festdeltagarna var 17–18 år, koncentrerades intervjuerna till ungdomar. Dock valdes personer som inte själva befunnit sig inne i festlokalen; några bevitnade händelsen utifrån men de flesta var inte närvarande på platsen under brandnatten. Detta innebär rimligtvis att just dessa ungdomars informationsbehov är mycket stort, eftersom de inte själva har personlig erfarenhet av branden, men ändå upplever gemenskap med dem som direkt drabbades. Flera av dem som intervjuats har nära vänner som varit med om branden, vilka naturligtvis har mycket av egna erfarenheter att förmedla, och flera av dem har också vänner och bekanta som omkommit.

Studien grundas på intervjuer med 34 ungdomar, vilka under samtalsliknande former har fått berätta om hur de ser på informationen de fått av myndigheter och medier om bran-

den och dess följder, och om hur deras uppfattningar om händelserna kring branden ser ut. Intervjuerna ägde rum i april 1999. Branden ligger alltså vid intervju tillfällena ungefär ett halvår tillbaka i tiden. Vid denna tidpunkt var orsaken till branden ännu under utredning, och budskapet från myndigheterna var att ingenting tydde på att branden var anlagd.

Eftersom branden främst berörde ungdomar med invandrarbakgrund har också flertalet av de intervjuade en sådan bakgrund. Om de olika etniska gruppernas informationsinlämning och syn på informationen skilde sig åt, hade detta varit viktigt att dokumentera och analysera. Den etniska spridningen blev tillfredsställande; ungdomar som invandrat från Chile, Colombia, Eritrea, Somalia, Sudan, Bosnien, Irak, Kosovo, Iran, Libanon, Syrien, Turkiet; flera ungdomar födda i Sverige men med föräldrar som invandrat från länder i såväl Europa som Asien; samt ungdomar med svensk bakgrund ingår i studien. De citat från ungdomarna som presenteras i texten är redigerade rent språkligt. Justeringarna är dock mycket försiktigt utförda, så att inte innebörden i uttalandena förändrats.

Urvalet av de intervjuade har skett på så sätt att kuratorerna på Angeredsgymnasiet och Katrinelundsgymnasiet i Göteborg frågat eleverna där om de ville medverka. Detta förfarande innebär förstås en risk för att det är en speciell grupp av ungdomar som kommer till tals i materialet; t ex de som är verbala, har en någorlunda oproblematis relation till skolan och samhället i övrigt, och de som vill offentliggöra speciella åsikter om branden. Dessutom kan man konstatera att det råder en övervikt av flickor bland de intervjuade (24 flickor och 10 pojkar). Försök gjordes att nå ungdomar även vid ett drabbat gymnasium med mer praktisk än teoretisk undervisning. Dessa ungdomar visade sig dessvärre vara mindre villiga att låta sig intervjuas. Anledningarna till detta är naturligtvis flera, men en trolig sådan, enligt den tillfrågade kuratorn, är att många av eleverna vid detta gymnasium har betydande såväl språkliga som sociala problem. Tyvärr är det svårt att komma ifrån dessa urvalsproblem, då det av naturliga skäl inte går att tvinga ungdomar till deltagande. Detta innebär för studien att bilden som tecknas av ungdomarnas reaktioner inte är fullständig eller representativ. Den kan dock ge vägledning om hur verkligheten är beskaffad, och vilka mekanismer som ligger bakom denna beskaffenhet.

Intervjuerna ägde rum på skoltid i skolorna, och de flesta genomfördes som gruppdiskussioner med högst tre ungdomar åt gången. Ungdomarna fick själva välja om de ville intervjuas enskilt eller i grupp, allt för att göra intervjusituationen så trygg som möjligt. Formen med gruppintervjuer fungerade utmärkt, då ungdomarna visade sig talföra och resonerade på ett sätt som mycket liknade en vardaglig situation. Ofta behövde aldrig frågorna ställas explicit, utan de täcktes naturligt in av ungdomarnas egna samtal. En nackdel med intervjuformen kan givetvis vara att ungdomarna så att säga "faller för grupptricket", och har svårt att uttrycka avvikande åsikter. Samtidigt är det just dessa gruppdiskussioner som kan vara intressanta att studera, bl a med tanke på hur ryktesspridning uppkommer och hur uppfattningar och åsikter skapas. Noteras bör att det i stor utsträckning gick en skiljelinje mellan ungdomarna med svensk bakgrund och ungdomarna med invandrarbakgrund, när det gäller intervjuformen. Det var framförallt de förra som valde att intervjuas individuellt, medan de senare föredrog gruppformen. Resultaten avspeglar också detta fenomen, då åsikter och uppfattningar som ungdomarna med invandrarbakgrund gav uttryck för, ofta var relaterade till kamraternas åsikter, medan detta förhållande inte var lika tydligt när det gällde ungdomarna med svensk bakgrund.

Studien uppnår inte i första hand en generaliserbar kunskap om ungdomars uppfattningar och reaktioner kring branden rent allmänt. Den skall istället ses som ett försök att skapa förståelse för situationen utifrån ett kontextuellt perspektiv, i vilket de sociokulturella aspekterna ges betydande utrymme. Problematiken kretsar kring frågor som berör förhållandet mellan medborgare med invandrabakgrund och det övriga svenska samhället. Vissa resultat genererar dock generaliserbar kunskap, då de också bekräftas av den statliga informationsutredningen om branden, SOU 1999:68, i fortsättningen benämnd Informationsutredningen.

Ett problem vid författandet av denna studie har varit hur olika grupper och ungdomarska betecknas. Studien diskuterar invandrabegreppets avvisidor samtidigt som just detta begrepp är centralt i texten. Ett annat svårhanterligt dilemma är hur man skall presentera ungdomarna med invandrabakgrund. I texten används t ex formuleringar som "iransk flicka" i bemärkelsen "flicka som själv invandrat till Sverige", dvs ej är född här av invandrade föräldrar. Benämningen är dock problematisk då det är mycket möjligt att flickan själv inte skulle ha valt att presentera sig på detta sätt. Här finns alltså en uppenbar risk för att sättet att presentera resultaten i sig självt hjälper till att befästa de negativa aspekter av olika benämningar och begrepp, som texten som helhet diskuterar. Trots detta används dessa benämningar i studien, eftersom de är relevanta för sammanhanget och det är svårt att hitta bra alternativ.

Etnicitet, identitetsskapande och rasism

En viktig utgångspunkt för studien är den multietniska situationen som präglade branden. I syfte att uppnå en djupare förståelse för reaktionerna på händelsen och informationen från myndigheter och medier kring den, är begreppet "etnicitet" viktigt att relatera till resultaten. Detta för att kasta ljus över de processer av identitetsskapande och gruppbildande som föreligger.

Etnicitet och identitet

De intervjuade ungdomarna kan på många sätt ses som tillhörande olika etniska grupper. De utgör minoriteter i Sverige och tillskrivs av värdsamhället, och många gånger också av sig själva, olika gruppstillhörigheter såsom t ex "kurd från Iran" eller "somalier". De hör till den empiriska kategori för etniska studier som Eriksen (1993) benämner *urbana etniska minoriteter*, om vilka forskning kring anpassning, rasism och identitetshandling m m tidigare bedrivits. Ungdomarna med svenskt ursprung har helt enkelt kallat sig "svenska". Även om etnicitet ofta hänförs just till minoritetsfrågor måste även den nationella identiteten, "svensk", betecknas såsom ett uttryck för etnicitet, då den i detta sammanhang skapas i relation till de övriga "annorlunda" grupperna. Enligt Eriksen är också majoriteter och dominerande folkslag lika "etniska" som minoriteter. Ett intressant resultat av studien är att förväntningen om att finna uttryck för etniciteten i intervjuerna kom på skam redan i och med sammansättningen av intervjugrupperna. Dessa grupper, som alltså de intervjuade själva format, kom nämligen att bestå av ungdomar med vitt skilda ursprung. För att exemplifiera detta kan nämnas att i en grupp fanns både Kosovoalbaner och iranier, i en annan eritreaner och kurder. I dessa grupper talade alla "samma språk", såväl bokstavligt

som bildligt, och hade likartade funderingar och åsikter alldeles oavsett etnisk tillhörighet.

Forskningen har belagt att etnisk identitet har starkt varierande betydelse för olika personer och – mest intressant i detta sammanhang – *i olika situationer*. Enligt den s k Chicagoskolan har den etniska kategoriseringen en högst flytande karaktär, och när en person rör sig mellan olika sociala sammanhang i den skiftande miljö som stadstillvaron utgör, förändras också den relativa betydelsen av den etniska tillhörigheten. Detta innebär att en person kan ha flera identiteter som aktiveras beroende på situation. Eftersom etnisk tillhörighet idag i forskningen diskuteras som något subjektivt, dvs något som upplevs av den enskilde individen, ser man det åtminstone på ett teoretiskt plan som om individen själv har makten att accentuera eller tona ned sin etniska identitet (Eriksen 1993; jfr Svanberg och Tydén 1999). Det ligger nära till hands att koppla detta resonemang till det av Herbert Gans myntade begreppet "symbolisk etnicitet", vilket innebär att den etniska identiteten begränsas till rollsituationer som kanske enbart kommer till uttryck på fritiden, vid vissa högtider osv (Svanberg och Tydén 1999).

Etniciteten kan dessutom både *överkommuniceras* och *underkommuniceras*, beroende på situationens utseende. Den innefattar dels ett upprättande av kontraster mellan "vi" och "dem", dels ett gemensamt fält där det sker en växelverkan mellan de olika etniska grupperna i samtalsutrymmet (Eriksen 1993). När ungdomarna i intervjusituationen diskuterar branden, är det tydligt att den etniska tillhörigheten underkommuniceras och inte görs till en viktig aspekt av situationen. Detta beror naturligtvis delvis på skolmiljön, i vilken intervjuerna ägde rum, och det är fullt möjligt att det "etniska utslaget" varit större om intervjuerna hade skett i hemmiljö, tillsammans med ungdomarnas föräldrar. Detsamma gäller troligtvis om intervjugrupperna styrts mot etnisk homogenitet. Det faktum att ungdomarna själva format sina intervjugrupper borde dock borga för att samtalet även skulle kunna återfinnas utanför intervjusammanhanget. Det intressanta här är dock att resultaten är i linje med Eriksens (1993) tes att det finns många situationer där etnisk tillhörighet inte spelar någon roll. Människor har flera identiteter och i detta fall tycks det snarast som om ett slags "ungdomsidentitet" blir den gemensamma nämnaren. Eriksen menar att det är bara när kulturella skillnader har *betydelse* för interaktionen som de är viktiga för upprättandet av etniska gränser. I samtal om branden med andra ungdomar i skolmiljön tycks inte dessa skillnader vara relevanta. Möjligtvis är den etniska identiteten mer framträdande när ungdomarna diskuterar branden med sina föräldrar, eftersom dessa sannolikt har större förankring i det tidigare hemlandet. De använder sig t ex i mycket högre utsträckning än ungdomarna av medier på hemspråket (se "Massmediernas rapportering och etik"). Många ungdomar tyckte dock att föräldrarna har svårt att sätta sig in i deras situation, och det genomgående mönstret är att det är andra ungdomar man föredrar att diskutera med. Därför kan man nog sluta sig till att det är ungdomsidentiteten som är förhärskande överlag, när det gäller branden:

Dom enda man kan prata med är kompisarna, som tycker samma sak som vi. Det är dom enda man kan prata med.

Vi har pratat med gemensamma kompisar. Vi har samma sorg, ledsna på samma vis. Vi vet vad vi pratar om.

Det är inte samma sak att prata med föräldrarna. Dom förstår inte känslorna.

Hittills kan det alltså konstateras att etniciteten inte är starkt uttalad i intervjuerna, utan att det istället är en ungdomsidentitet som tycks vara förhärskande. Man kan lätt få intrycket att gruppbildningar och "vi/dem"-kontraster saknas i intervjuerna, men detta stämmer inte. Tvärtom kan en gränsdragning skönjas, inte mellan olika etniska grupper, utan mellan gruppen "invandrare" och gruppen "svenskar". När det gäller just invandrabegreppet, så menar Eriksen (1993) att en dominerande samhällsgrupp kan suddas ut de etniska gränserna så till den grad att människor med många skiftande kulturella bakgrunder inkluderas i kategorin "invandrare". Det finns flera exempel i intervjuerna på att det är just denna typ av identitet eller grupp-kategorisering som aktiveras när man diskuterar branden och dess följder – samtalet förs ofta i termer av "svenskar" och "invandrare". Nedan följer ett citat från en iransk pojke, vilket endast utgör ett exempel på denna kategorisering. Längre fram i texten följer fler exempel, eftersom distinktionen kan vara en nyckelfaktor då man vill förstå reaktionerna kring branden ur ett kontextuellt perspektiv:

*Dom flesta har samma uppfattning som vi om orsaken till branden. I alla fall **invandrare**. En del svenskar också. (förf. markering)*

Det är inte bara ungdomarna med invandrabakgrund som verkar avskärma sig som egen grupp i detta sammanhang, utan en form av distansering – såväl boendemässig som social – kan även skönjas bland flera av ungdomarna med svensk bakgrund:

Jag har inte pratat med så många härute om branden, för jag bor inte här och dom jag umgås med härute har inte några direkta sådana kontakter.

Jag visste inte om att det skulle vara en fest. Jag har inte dom kontakterna som håller sådana fester direkt.

Vi (flickan med svensk bakgrund pekar på sin kompis, och utesluter den tredje flickan med invandrabakgrund) umgås inte så mycket med folk från skolan.

Ungdomarnas flitiga bruk av begreppet "invandrare" kanske dels reflekterar det dominerande samhälleliga förhållningssättet gentemot gruppen, och dels ett frekvent massmedialt bruk av termen (t ex Brune 1998). Polite formulerar en intressant aspekt av mediernas roll i ovan nämnda kategoriseringsprocess, då han påpekar att många unga människor verkligen tror att de måste välja mellan att vara "invandrare" och att vara "svensk":

Då kan de göra två saker, antingen anstränger de sig för att vara så "svenska" som möjligt /.../ eller så skär de av förbindelsen med det svenska och finner sin identitet i ett utanförskap./.../ Trots att många idag talar om Sverige som ett mångkulturellt samhälle saknas nästan helt massmediala bilder av människor som faktiskt inlemmar flera kulturer i sin identitet. (Polite 1998)

Bruket av invandrabegreppet kan uppfattas som harmlöst och utan djupare betydelse, att det enbart speglar ett invariant språkbruk. Enligt Integrationsberedningens slutrapport ligger det dock en fara i om man både av sig själva och andra uppfattas som invandrare:

Ordet invandrare riskerar att bli till ett begrepp som med etniska förtecken tjänar som ett sorteringsinstrument på bostads- och arbetsmarknaden. Stödet för de sämst ställda tenderar att krympa i takt med att de blir definierade som "främmande". Invandrarskapet riskerar att bli ett permanent tillstånd av socialt utanförskap. (Integrationsberedningens slutrapport 1999)

Lange och Westin (1981) menar att makten att definiera identiteter i stort sett ligger hos värdsamhällets representanter, och detta görs ofta genom att man reducerar de komplexa identiteterna till en enda kategori, nämligen invandrarens. Svanberg och Tydén (1999) reflekterar över begreppets roll i dagens samhälle och konstaterar att ordet "invandrare" inte enbart beskriver en social verklighet utan också befäster denna verklighet, dvs fungerar som en gränsmarkör där det "främmande" definieras ut. Lange och Westin (1981) konstaterar att värdsamhällets bruk av invandrarbegreppet ofta medför att den berörda personens egen självpresentation inför värdsamhället avspeglar den av värdsamhället skapade identiteten, nämligen invandrarens. Många av de ungdomar som intervjuats tillhör visserligen kategorin första generationens invandrare – Integrationsberedningens utlåtande (citatet ovan) gäller ju i första hand andra och tredje generationens invandrare – men gränsen mellan den svenska identiteten och invandraridentiteten är ändå så märkbar i detta sammanhang och i denna grupp, att den förtjänar att uppmärksammas.

Resultaten pekar mot att ungdomarnas identitetsskapande i samband med branden inte i första hand bör tillskrivas den etniska kategorin. Eriksen (1993) poängterar att olika typer av grupployalitet och grupp tillhörighet kan gå på tvärs gentemot den etniska tillhörigheten. Detta bekräftas även av Informationsutredningens resultat, vilka visar att det framförallt var ungdomarna som betonade samhörigheten mellan folkgrupperna utan etnisk uppdelning, medan representanterna för invandrarföreningarna framhöll den etniska segregationen i Göteborg och de negativa effekterna av den (SOU 1999:68).

Antagandena om skilda uppfattningar om branden beroende på etnisk tillhörighet, kan i skenet av vad som framgår i intervjuerna och ovanstående resonemang verka tämligen naivt. Det är dock inte helt grundlöst med tanke på hur det gängse tänkandet i samhället kring etniska gränser ser ut. Det finns en övergripande idé om att etniska identiteter är de mest grundläggande i multietniska samhällen, en föreställning man t ex kan skönja i Lange och Westins bok (1981). Här utgår man ifrån att etniciteten har mycket stor genomslagskraft, framförallt under krisförhållanden då den etniska lojaliteten sägs överskugga alla andra grupployaliteter. De lägger fram en hypotes om att denna etnicitetens styrka beror på en intim sammanvävning med *språket*, vilket man menar kopplar samman individens subjektiva identitet med den kollektiva etniska identiteten. Hannerz (1996) framhåller dock problemen med att låsa fast sig vid ett tänkande där språkets dominerande roll som kulturförmedlare mer eller mindre tas för given. Detta är ett alltför reduktionistiskt sätt att betrakta den globaliserade världen, där andra symboliska former – t ex via den alltmer utbredda medieteknologin – kan ersätta eller åtminstone komplettera språket som kulturförmedlare. De "imaginära gemenskaperna", med Benedict Andersons bevingade ord, korsar idag även lingvistiska gränser.

Hannerz (1996) framhåller dessutom att två- och flerspråkighet idag är mycket vanligt. Människor kan i ökande utsträckning skifta, både situationellt och rutinmässigt, mellan olika språk, vilket kan ha stor effekt på de föreställda gemenskaperna. Den språkliga aspekten förtjänar att beaktas, när det gäller dessa ungdomars identitetsskapande eller "imaginära gemenskaper". Om det är så att språket är avgörande för etnicitetens betydelse är det tämligen uppenbart varför den underkommuniceras av ungdomarna med invandrarbakgrund, vilka kan ses som levande bevis på det globaliserade samhälle Hannerz

beskriver. Förutom tillgång till den mångfald av symboliska former som medieteknologin tillhandahåller, har de också tillgång till flera språk som de skiftar mellan. Detta borde i sin förlängning ge tillgång till ett brett spektrum av föreställda gemenskaper, och därmed till en stor repertoar av olika roller eller identiteter, där ingen identitet behöver vara mer grundläggande än någon annan. Det är således möjligt för en person att samtidigt ha en etnisk identitet, som aktiveras t ex i hemmiljö där kanske ursprungslandets språk talas, och en ungdomsidentitet, vilken blir framträdande i skolmiljö där ofta värdnationens språk fungerar som det gemensamma medlet för kommunikation.

Begreppet rasism

Eftersom begreppet "rasism" är ett uttalat nyckelord i flera av ungdomarnas medvetanden i resonemangen kring branden, följer här ett kortare resonemang kring begreppets innebörd. Enligt Löwander (1998) har politikerna i Sverige liksom i flertalet andra västländer inte fullt ut erkänt rasismen som ett allvarligt samhällsproblem. Detta beror på att man definierat rasism i termer av "rasideologi". Löwander menar att en diskussion kring definitionen av rasism är central, eftersom själva definitionen inverkar på vilka lösningar man kan finna för att bekämpa fenomenet. Forskare i Europa har konstaterat att rasismen i själva verket förändras situationellt och att antirasistiska protester inte är verkningfulla, då strategierna inte anpassats till situationen (Löwander 1998). Även *Världskommissionen för kultur och utveckling* (1996) betonar att rasism inte är någon marginell företeelse, bunden till en speciell period eller vissa situationer. Fenomenet är ständigt återkommande vid sociala identitetskriser. Rasism behöver sålunda inte vara ett enda, oföränderligt fenomen, men det rasistiska tänkandets struktur är dock relativt stabil; den leder till argumentering för segregation och fysisk åtskillnad, enligt Löwander på samma sätt som anti-semitismen. J.M. Blaut har delat in det rasistiska tänkandet i tre historiskt baserade ideologier, där den första uttrycktes i religionstermer under första hälften av 1800-talet. Från mitten av 1800-talet och fram till mitten av 1900-talet grundades rasismens ideologi istället på biologiska argument. Här beskrevs den vita *rasen* som den mest överlägsna. Efter 1950 kan konstateras en förändrad rasistisk ideologi som skiljer sig från de tidigare på ett avgörande sätt. Den fokuserar inte längre på underlägsna raser utan har sitt fokus på *kulturella* skillnader. Vidare har den gått ifrån det hierarkiska tänkandet, dvs den utpekar inte andra kulturer som underlägsna. Istället betonar den kulturell homogenitet och den historiska känslan av gruppsolidaritet. De "nya" rasisterna hävdar således att en idealisk nation också är en *kulturellt homogen nation*, och som en följd av detta hävdas att invandrare mår bäst på "hemmaplan", där de kan utveckla sin egen kultur och på så sätt se till alla parter bästa (Löwander 1998).

Genomgången ovan av begreppen "ethnicitet", "identitet", "invandrare" och "rasism" kommer i den fortsatta resultatredovisningen att ligga till grund för analysen. De utgör redskap för att nå fram till en kontextuell förståelse av ungdomarnas reaktioner på branden och händelserna kring den, integrerade i ett större socialt sammanhang. Närmast följer ett mer empiriskt inriktat avsnitt som behandlar informationsförloppet under de första timmarna efter branden – vilka kanaler som användes och hur informationen om brandens förlopp togs emot och tolkades.

Informationsförloppet under de första timmarna

Branden bröt ut strax före midnatt natten till den 30 oktober 1998. De flesta av de intervjuade ungdomarna (vilka alltså inte befann sig på festen) fick mycket snabbt information om att en stor olycka skett, i flera fall så tidigt som någon timme efter brandens uppkomst. Det bildades då telefonkedjor – kamrater ringde varandra – främst i syfte att ta reda på vilka vänner som inte var hemma och eventuellt kunde befinna sig i festlokalen (jfr SOU 1999:68). Dessa informella kontakter sprängde helt uppenbart de etniska gränserna, och speglar troligtvis ungdomarnas normala kontaktytor. Så säger en flicka med chilenskt ursprung:

Min brorsas tjej bor på Hisingen och han såg därifrån att det brann. Han ringde mig och kollade så jag var hemma. Sedan ringde jag till henne (pekar på sin colombianska väninna) för jag visste att hon skulle dit. Det var ingen som svarade så jag gick över dit direkt.

Informationen som ungdomarna fick på detta sätt var i många fall kaotisk och svårbegriplig. Flera av dem fick upprepade samtal från olika personer med skilda budskap. För att kontrollera den information som man muntligt fått via telefon, var det vanligt att man slog på TV:n, varpå ofta ytterligare telefonkontakter togs. Här beskrivs händelseförloppet av en iransk pojke:

Min kompis ringde och bara skrek, så jag hörde inte vad han sa utan la bara på. Sedan ringde en annan kompis, och sedan en till och då hörde jag till slut att han skrek att jag skulle kolla på TV4, så jag satte på TV:n och kollade en stund. Sedan ringde jag till honom (pekar på sin syrianske kamrat) för jag trodde att han var på festen.

Många av de ungdomar som på detta sätt fått informationen telefonledes, hade mycket svårt att tro på det de fick höra, och flera valde att somna om istället för att försöka förstå omfattningen av det som hänt. Det tycks som om det är först när man har slagit på TV:n och ser rubrikerna och nyhetsinslagen där, som verkligheten når fram och man inser att något allvarligt faktiskt inträffat:

Min kompis ringde två timmar innan jag slog på TV:n och han berättade vad som hänt. Men man tänkte bara "skit samma" – man brydde sig helt enkelt inte. Men när jag slog på TV4 så såg jag ju att det var en stor brand. Sedan kom ju kompisar hem och pratade om den – fler telefonsamtal, och så småningom började man förstå vad som verkligen hade hänt.

Jag sov över hos en kompis den kvällen. Min mamma ringde helt hysterisk till min mobil klockan sju på morgonen, eftersom hon trodde att jag var på festen. Jag går alltid på sådana fester. Hon berättade om branden och att 60 ungdomar dött, men jag var lite sömnig så jag gick och la mig igen. Men när vi satte på TV:n sedan, så såg vi en kompis som dom höll på att dra bort från själva lokalen till en ambulans. Då förstod jag att det verkligen hänt.

Jag fick reda på det klockan ett på natten av min storebror men jag tog det inte så allvarligt då. Sedan såg jag det i tidningarna och på nyheterna nästa morgon, och det var då jag förstod allvaret.

Ett vanligt kommunikationsmönster mellan ungdomarna var således en muntlig kontakt företrädesvis via telefon. Även personliga besök i hemmen var vanliga, då man helt enkelt gick ut och letade efter varandra i ett relativt tidigt skede, i många fall redan på natten. Här

använde ungdomarna främst TV:s nyhetssändningar men även radionyheter, som en kontrollinstans för att verifiera den information de fått. Det omvända kommunikationsmönstret var även det mycket vanligt, dvs först fick man nyheten främst via TV, och därefter tog man kontakt med andra ungdomar för att få veta vilka som befunnit sig i festlokalen, samt för att få mediernas information bekräftad.

Innehållet i dessa parallella informationskanaler har uppenbarligen skilt sig en del från varandra, då den muntliga informationen generellt varit "värre" än den medierade. Döds-siffran var exempelvis högre i den förra, och man fick i stor utsträckning namnen på de omkomna via personliga kontakter medan medierna var senare med den typen av information. Att så tidigt som möjligt få reda på namnen på de omkomna, framhöll ungdomarna som det allra viktigast i inledningsskedet, och många hade önskat en snabbare namnpublicering i medierna. Dock betonade flera ungdomar att det var bättre att namnpubliceringen dröjde än att den var snabb men felaktig:

Det var trögt att få veta vilka som hade omkommit. Dom sa på TV att det skulle komma en lista klockan sju. Så vi väntade till klockan sju, men då sa dom att det skulle komma en lista nästa dag. Men det kom ingen. Sedan sa dom att vi skulle åka till Hammarkullen för att få en lista, och då fick vi en preliminär sådan. Sedan åkte vi till Hisingen, och då såg vi att några fler namn tillkommit på listan. Den riktiga listan fick vi vänta på i en vecka, men informationen stämde i alla fall.

I kontakterna ungdomarna emellan framgår i intervjuerna att en hel del rykten kom i omlopp. Man fick höra mycket "skitsnack", t ex att vissa ungdomar, som överhuvudtaget aldrig varit i närheten av brandplatsen, befunnit sig i festlokalen. Men även det motsatta förekom, att ungdomar som omkommit varit synliga på andra platser:

Man fick höra allt möjligt konstigt, t ex om honom /namn/, som dog. Först hörde jag att han var död och sedan att han låg på sjukhus och sedan att han inte var skadad alls. Jag visste inte vad jag skulle tro, så jag trodde inte på att han var död – inte förrän jag var på hans begravning.

En kompis ringde till mig och sa att en av våra kompisar var svårt skadad och låg på sjukhuset. Men det stämde inte för när jag kom dit stod hon och drack vatten. Hon såg glad ut för hon hade bara lättare rökskador, så det var inte så allvarligt som jag hade hört. Det var så många rykten då och under hela processen.

Även om inte den medierade informationen och den interpersonella till fullo sammanföll upplevde ändå ungdomarna informationen de fick från medierna under de första timmarna efter branden som bra, tillräcklig och korrekt. Många uppgav att de haft mycket svårt att ta den till sig och att acceptera att branden faktiskt ägt rum. En händelse av detta slag skall, som någon uttryckte det, "inte drabba en själv", och nyheterna på TV skall "handla om andra":

När man fick höra om branden på TV så fattade man ingenting. Det kändes som om det lika gärna kunde handla om Uganda.

Jag var vaken på natten och såg branden på TV innan jag skulle lägga mig. Men jag fattade det inte ändå. Bränder händer ju hela tiden, konstant, så jag kopplade inte att det hände här.

När man slog på TV:n på morgonen och såg hur det brann tänkte man bara att det kan inte vara i Göteborg. Det kändes som om det var någon annanstans.

Resultaten tyder på att det finns ett starkt behov av att kontrollera den första informationen man får om en händelse, oavsett om den kommuniceras i medierad eller interpersonell form. Denna reaktion, i forskningen kring riskperception kallad *varningskonfirmering*, är ett vanligt mönster då individen konfronteras med information om en händelse som man inte kunnat förutse (Flodin 1993). Uppenbarligen har dock många extra svårt att ta till sig den medierade informationen.

Ovan beskrivs informationsförloppet under de första timmarna efter branden. Nästa avsnitt behandlar ungdomarnas uppfattningar om orsakerna till branden, ryktesspridning och främlingsfientlighet.

Rasism och orsaken till branden

I intervjuerna framkom en tydlig misstro mot myndigheterna pga orsaken till branden, vid tidpunkten för intervjun, inte klarlagts och redovisats. Många ungdomar trodde att branden var anlagd och att det var nazister/rasister som låg bakom dådet (jfr SOU 1999:68). Den härpå följande diskussionen kring grupp kategoriseringen som tycks ha aktiverats genom branden, skall ses som ett försök att underlätta förståelsen för ungdomarnas reaktioner på branden i allmänhet och på myndigheternas verksamhet och information kring denna i synnerhet.

Jag hatar ju inte hela Sverige bara för att jag tror att det är rasister som anlagt branden. Om det är en svensk som är skyldig behöver man ju inte hata alla svenskar för det.

Detta citat från en ung flicka från Bosnien illustrerar tydligt den identitetsmässiga gränsdragningen i samband med Göteborgsbranden där "invandrarna" och "svenskarna" ställs mot varandra. Som ett resultat av misstanken om att rasister/nazister anlagt branden, verkar ett spänningsfält ha uppstått mellan dessa båda grupper, där svenskarna får symbolisera "rasisterna" medan invandrarna som grupp representerar "offret". Här exemplifierar en pojke, som är född i Sverige av invandrade föräldrar, risken för svepande omdömen där nationalitet och rasism kopplas samman:

Det är många som tänker så. Bara dom ser en tysk så tänker dom "ja, han är nazist".

En rädsla för att misstanken om att branden är anlagd skall besannas är tydlig hos många av ungdomarna med svensk bakgrund, om än inte alltid så explicit som de nedan citerade orden från en 17-årig flicka. Denna rädsla bygger uppenbarligen på tanken att det finns en risk för att skulden för branden skall överföras till "svenskarna" överlag:

Jag är rädd för att om dom kommer fram till att branden är anlagd och att det är rasister som gjort det, så känner jag det som om dom har förstört för mig som svensk. Jag är ju inte rasist så jag vill inte att någon annan skall förstöra för hela svenska folket, för det är ju det dom gör.

Nu var det ju faktiskt så att en hel del av ungdomarna i lokalen, liksom flera av de omkomna, hade svensk bakgrund, vilket naturligtvis försvårar resonemanget om rasistdåd. Här existerar dock uttalade förklaringar till varför rasisterna, trots "svenskarnas" närvaro, ändå anlagt branden:

Dom [svenskarna] fick offra sig själva var det vissa som sa.

Dom flesta var ju invandrare, bara några få svenskar var där /.../ och rasisterna tänker att dom svenskar som var där är förrädare.

En möjlig tolkning av dessa uttalanden är att branden, dess orsaker och följder, görs till ett "invandrarproblem" där man söker en förklaring till det faktum att även ungdomar med svensk bakgrund drabbats. Informationsutredningen pekar på att många ungdomar med invandrabakgrund var kritiska till att nyhetsrapporteringen i så hög grad tog fasta på att det var fråga om en invandrarfest, och att ungdomarna beskrevs som invandrare eller invandrarungdom. Många av dem uppfattade tydligen sig själva som svenskar (SOU 1999:68). Föreliggande studie visar dock att det finns en möjlighet att branden, även i ungdomarnas medvetanden, gjorts till en invandrarfråga. Om det är nyhetsmediernas sätt att rapportera kring händelsen eller andra faktorer som avspeglas är dock svårt att avgöra. Frågan är om branden kan ha blivit ett slags symbol för problem man som invandrare, eller svensk med invandrabakgrund, tycker sig uppleva i samhället. Skulle detta då innebära att ungdomarna med svensk bakgrund indirekt drabbas av ett slags utanförskap, då de per definition är uteslutna ur den direkt drabbade gruppen?

Grunden till ryktesspridningen

Rasism är ett begrepp som står i centrum när det gäller flera av de intervjuade ungdomarnas uppfattning om orsaken till branden. En viktig förklaring till detta är givetvis det uttalande om att branden tycktes vara anlagd, som den ansvarige chefen för räddningsinsatsen i ett tidigt skede gjorde i TV:

Den på TV, han hade inte behövt gå ut och säga att branden var anlagd överhuvudtaget. Det får ju bara folk att börja undra.

Man vet ju inte vad man skall tro. Precis när det hade skett, så sa dom på TV att den var anlagd. Det var det första dom sa. Dom borde vara försiktiga med det dom säger – först ha bevis och sedan komma ut i media.

Informationsutredningens slutsats är att just detta "auktoritativa" uttalande på temat att "det finns många tecken som tyder på att det är ett brandattentat mot den makedoniska föreningen" la grunden till spekulationerna och ryktesspridningen kring brandens orsaker (SOU 1999:68 s 15f). Det finns inga skäl att ifrågasätta effekten av detta uttalande i massmedierna på brandnatten. Dock ligger det en fara i att tillskriva detta enstaka uttalande alltför stor betydelse, eftersom andra relevanta och mer genomgripande orsaker till misstanken och ryktesspridningen om branden som ett rasistdåd då lätt kan hamna i skymundan. Nohrstedt och Sahlberg (1989) konstaterar exempelvis att det är viktigt att relatera rykten till människornas bakomliggande erfarenheter. Om inte detta görs är det mycket svårt att uppnå förståelse för arten av den oro som utgör ryktesspridningens grogrund. För att uppnå en djupare förståelse av ryktesspridningen kring Göteborgsbranden är det viktigt att reflektera över om inte "grunden" till misstron i själva verket återfinns *utanför* den aktuella händelsen. De erfarenheter av främlingsfientlighet, diskriminering och segregering som

individer med invandrabakgrund återkommande upplever sig göra, bör alltså relateras till situationen. Utifrån en sådan tankegång kan man anta att uttalandet av chefen för räddningsinsatsen snarast förstärkt en redan existerande uppfattning. Här beskriver exempelvis en Kosovoalbanska och en iranska i samspråk den främlingsfientlighet som de upplever sig dagligen möta i samhället, vilken alltså redan sått fröet – eller lagt grunden – till deras misstanke om mordbrand:

Det har inte bara med branden att göra. Det är rasistiskt överallt. Då tror man som invandrare att också branden är anlagd – det spelar ingen roll hur många år du har bott här. Det blir värre för varje dag. Folk säger det ju till dig varje dag, rakt ut. Jag kom ut från sjukhuset efter att ha legat där några dagar, och skulle till apoteket och köpa min medicin. Då sa en dam bredvid mig att "det är så orättvist att jag som är så här gammal och har bott här hela mitt liv skall betala min medicin, och du som inte ens kommer härifrån ska få din medicin gratis". Man känner rasismen hela tiden, bara man går på spårvagnen så antingen hör man något eller ser något hända antingen med någon annan person eller en själv.

De intervjuade ungdomarna uppger också flera skäl med rasistisk anknytning till att misstänka att branden var ett rasistdåd. Man talar exempelvis om den anhopning av klotter med rasistiska budskap som ungdomarna själva sett, men kanske framförallt hört talas om från andra ungdomar. "Nu har vi grillat 63, nu tar vi resten" var kontentan av budskapet som man tagit fasta på, och som i varierad form – liknande nedanstående citat – frekvent framkom i intervjuerna:

Man har sett i spårvagnen och på hållplatserna att "nu har vi grillat svartskallar, det är bara en början". Min pappa har sett det med egna ögon, och jag skulle inte komma hit och säga det om det inte var sant. Man tror ju att eftersom någon skrivit det, så ligger det ju någon sanning i det.

Informationsutredningen pekar på liknande händelser som förstärkt misstanken om den anlagda branden, t ex att demonstrationer genomförts av nazister efter branden. Nazisterna skulle då ha ropat "Svartskallar, nu har vi fått er." (SOU 1999:68).

Det existerar också en misstanke om att polisen eller de svenska myndigheterna överlag försöker mörklägga de rasistiska tendenserna i samhället genom att helt enkelt, så snabbt som möjligt, ta bort ovan beskrivna typ av klotter: "De suddar bort det direkt". Här kan det konstateras att vissa ungdomar har en känsla av att vara utsatta för någon form av maktövertagande från myndigheternas sida. Undersökningar vid Rutgers University har visat att denna upplevelse är en viktig faktor när det gäller att förklara varför ett hot upplevs som större än ett annat. En form av övergrepp kan vara just "mörkläggnings" av nyckelfaktorer (t ex Nohrstedt och Nordlund 1993), i detta fall att myndigheterna skyndar sig att eliminera allt som skulle kunna tyda på rasistiska tendenser i samhället.

En ytterligare förklaring till varför teorin om den anlagda branden fått så starkt fäste, är de rykten som florerat om en nazistisk förening med lokaler i närheten av Backaplan. Medlemmar ur denna förening sades ha varit synliga på kvällen för branden:

Jag hörde några rykten om att rasister hade varit där innan och kollat läget. Dom hade säkert planerat allting. Och så ser man överallt att det står "grillade svartskallar, vi ska tända på er igen".

Jag fick höra av kompisar att det var ett rasist- eller nazistgäng bredvid det här området. Det området tillhör ju Makedonska föreningen och det är ju lite strul mellan dom två. Så jag tror att det kan vara en förklaring.

En kompis, jag kommer inte ihåg riktigt vem det var, hade hoppat ner från fönstret och typ brutit nacken, eller något sånt/.../ Så hade det stått en massa folk runt omkring och pekat på henne och sagt "ha, ha, en klarade sig i alla fall". Sedan gick dom därifrån. Alla vet att det finns en rasistisk klubb bakom den lokalen.

Många av ungdomarna med svensk bakgrund var mindre benägna att tro på mordbrandsteorin. Nedan följer ett par exempel på den "svenska" inställningen till brandens orsaker:

Jag tror inte att den var anlagd. Jag tror bara att det var någon som slängde en cigarett på fel ställe eller vad som helst. För jag tror inte att det finns sådana människor – eller det finns det säkert. Men jag tror ändå inte att den var anlagd.

Jag kan tänka mig rökrummet. Jag menar om man är på fest så bryr man sig ju inte så mycket om vart man askar. Någon kan ju bara lämna en cigarett och så ramlar den ner på golvet och så börjar det brinna. Man tänker inte så mycket på omgivningen, att det kan hända något.

Denna ovilja att spekulera i om branden var anlagd eller inte, skulle kunna tyda på en allmänt negativ inställning mot att spekulera på egen hand – att tro på rykten – eftersom orsaken till branden ännu inte officiellt klarlagts vid tiden för intervjuerna. Kanske vill man inte heller tro att branden var anlagd pga det problematiska läge man som "svensk" hamnat i, då man ofrivilligt och kanske självpåtaget får sin svenska identitet sammanblandad med den rasistiska. Nedanstående citat från en ung flicka med svensk bakgrund är ett tydligt exempel på den defensiva attityden där en självpåtagen sammanblandning av de båda identiteterna är märkbar. Flickan känner sig troligtvis kränkt i egenskap av svensk trots att det är rasisterna som anklagats:

Jag har nog gått och varit väldigt arg, därför det var någon som hade satt upp lappar här på skolan. Där stod det att rasisterna hade tagit 63 liv – alltså någon hade fått för sig att det var rasister. Men det är ju faktiskt ingen som kan peka ut dom eller någon annan religion heller.

Rasismen

Som framgått tidigare kan man efter 1950 se en förändring i rasismens ideologi, då den överger fokuseringen på biologiska faktorer och istället koncentrerar intresset på *kulturella* skillnader. I intervjuerna uppgav ungdomarna flera exempel på främlingsfientlighet de upplevt, exempel som mycket väl kan hänföras till denna "nyare" syn på rasismen. "Invandrarna" upplever sig hotade av rasisterna, inte pga biologiska olikheter utan därför att de tillsammans utgör en grupp vars *kulturella* innehåll skiljer sig från det svenska. I skenet från den "nya" rasistiska ideologin är det således betydligt enklare att förstå den identitetsmässiga kategoriseringen i grupperna "invandrare", vars samlade kulturella innehåll inte hör hemma i Sverige enligt den nya rasismen, och "svenskar", vilkas kulturella innehåll följaktligen passar inom nationen. Det är också förståeligt att de etniska gränserna inte är relevanta i detta sammanhang, då det är mot gruppen "invandrare" som hel-

het rasismen verkar. Men det verkar dessutom som om förklaringen till ungdomarnas flitiga nyttjande av termerna "svenskar" och "invandrare" har andra viktiga dimensioner. Grupp kategoriseringen tyder på ett upplevt utanförskap till det "svenska", och gruppen "invandrare" har därför, trots stora inbördes skillnader, någonting väsentligt gemensamt.

Grupp kategoriseringen är ett tydligt inslag även när det gäller ungdomarnas förtroende för myndigheterna, och skillnaderna i tilltro respektive misstro. Detta kommer att behandlas i nästa avsnitt.

Förtroendet för myndigheternas verksamhet och information

Misstankarna om mordbrand, som vid tiden för intervjuerna verkar vara så utpräglad bland de intervjuade ungdomarna med invandrarbakgrund, bottnar också i en tydlig och uttalad misstro mot myndigheterna. Misstron mot utredningen av brandens orsaker är högst märkbar och en allmän uppfattning bland dessa ungdomar tycks vara att polisen döljer och mörklägger den verkliga orsaken, dvs att branden anlagts av rasister (jfr SOU 1999:68). Tidigare forskning belägger också att en misstanke liknande denna, att myndigheterna döljer något och framställer hotet som mindre än vad det är i verkligheten, är en viktig faktor bakom ryktesspridning och mytbildning (Nohrstedt och Nordlund 1993). Uppfattningen om att polisen skulle undanhålla information om förövarens uppsåt, motiveras med att myndigheterna är rädda för öppna konflikter mellan invandrarungdomar och rasister. Noterbart här är att begreppet "svensk" kan ses som utbytbar mot eller synonymt med "rasist", vilket skulle kunna säga något om det spänningsfält eller åtminstone den klyfta som råder, vid denna tidpunkt, mellan invandrargruppen och det omgivande svenska samhället:

*Dom [polisen] är rädda för att det ska bli ett uppror /.../ dom är rädda för att det ska bli krig mellan **invandrare** och **svenskar**, för alla har den ilskan i sig. Jag tror att det är en av anledningarna att dom har tystat ner det hela jättemycket. Det står ju aldrig något om det längre i tidningarna. Sedan, när dom kommer med förklaringen, om några år, då har folk inte den ilskan i sig längre. (förf. markering)*

*Det verkar som om det är så mycket polisen döljer fortfarande. Dom kanske inte vill säga att det var anlagt för då kommer det att skapa värsta kriget mellan ungdomarna. Det kommer att bli kaos om det kommer fram. Så jag tror nog att om branden är anlagd, så döljer polisen det eftersom dom är rädda för att det kommer att bli krig mellan **svenskar** och **invandrare**. Då kanske invandrarna börjar gå till svenska områden och bränna där. Det kan faktiskt bli så om man vet att ens släkting är död, att man samlar lite folk och gör sådana saker. (förf. markering)*

Många av våra kompisar tycker som vi, att man [polisen] inte säger hela sanningen. För varför skulle just den festen – Halloween – som är en symbol för döden, vara just den festen där så många dog? /.../ Dom skulle knappast peka ut den personen som gjorde det, eftersom den personen inte skulle leva mer än 20 minuter på stan då.

Flera av ungdomarna är också starkt kritiska till att man, enligt ungdomarnas synsätt, istället för att utreda orsakerna till branden väckt åtal mot de personer som anordnat festen. Informationsutredningen konstaterar en misstanke bland ungdomarna om att åklagarmyndighetens beslut att delge arrangörerna misstanke om brott i själva verket bottnar i en önskan att vända uppmärksamheten ifrån den verkliga orsaken till branden (SOU

1999:68). Den förhärskande åsikten bland de intervjuade är att ungdomarna som arrangerat festen redan lidit tillräckligt, eftersom de förlorat så många av sina släktingar och kamrater och säkerligen själva tycker att de bär ansvaret:

Utredningen av orsakerna till branden är så dålig. Dom gör ingenting. Istället för att leta efter vem som...eller vad som hänt, så går de till ungdomarna och arresterar dom. Det är helt sjukt.

Det här med att några av ungdomarna blivit åtalade för detta verkar ju lite löjligt. /.../ Jag var väl inte riktigt beredd på det, eftersom jag själv ser det som en olyckshändelse.

Jag förstår inte att dom killarna som hade ansvaret för festen ska få skulden. Dom har ju förlorat jättemånga av sina släktingar och kompisar. Nu har dom lidit tillräckligt.

Flera av de intervjuade ungdomarna hade också uppfattat att andra länder erbjudit sin hjälp med att fastställa orsakerna till branden. Man uttryckte sin misstro mot att dessa erbjudanden inte hade lett någon vart, enligt vad ungdomarna själva erfarit:

Andra länder ville hjälpa dom med utredningen. Dom tackade nej. Jag förstår inte varför. Det känns som om det är något dom döljer.

Det verkar som om det är så mycket polisen döljer fortfarande. T ex det där med EU:s styrka som skulle försöka forska och ta reda på orsaken. Det blev helt tyst om det.

När det gäller de informationsmöten som polis och räddningstjänst hållit på skolorna, uttrycktes både negativa och positiva omdömen av ungdomarna med invandrarbakgrund. Vad beträffar de negativa omdömena, hade somliga av dessa ungdomar uppfattat informationen vid dessa möten som om den enbart var avsedd att lugna och lägga sordin på ilskan. Detta kunde exempelvis ske genom att representanterna för myndigheterna undvikit att svara på frågorna eller att de avfärdat ungdomarnas egna uppfattningar:

Brandmännen formulerade om frågorna dom fick. Vi ställde en fråga och dom svarade inte direkt ja eller nej, utan vi fick tänka ut svaret själva /.../. Dom gjorde oss förvirrade och fick oss att tänka på andra saker.

Dom har bytt sina teorier hundra gånger. Det dom sa när dom var här var det ingen, precis ingen, som trodde på. Den informationen de gav oss var på något sätt till för att få allting att bli så där heligt och lugnt, för alla var jättearga och det var som om dom var här för att lugna ner oss och få oss att tro på det dom gör. Det var jättemånga frågor dom inte ens svarade på. Dom undvek frågorna. /.../ Dom ville bara konstatera att branden inte har något med rasism eller något sådant att göra – det ville dom sätta stopp för, det är uteslutet. Men varför är det det? Bor man i Côteborg så har man ju sett en massa rasistiska grejer.

Tidigare forskning belägger det faktum att om inte informationen uppfattas som relevant av medborgarna, dvs ger svar på de frågor som ställs, är risken stor för att kommunikationsproblem skall uppstå. Om exempelvis en politiker eller myndighetsperson i en krissituation undviker att besvara de besvärliga frågorna och istället talar om annat – eller åtminstone uppfattas på detta sätt – får han/hon troligtvis betydande problem att upprätthålla bilden av sig själv som tillförlitlig och trovärdig (Flodin 1993). Nohrstedt (i SOU 1999:68) konstaterar att sannolikheten för att rykten eller obekräftade uppgifter skall få stor spridning är mycket stor om medborgarna upplever en brist på säker och tillförlitlig infor-

mation. Denna risk växer om krishändelsen uppfattas som resultatet av en fara som fortfarande finns kvar och således kan drabba flera människor. Mot bakgrund av den uttalade misstanken om att branden anlagts av rasister, kan man anta att många av ungdomarna med invandrarbakgrund upplever just faran för att en liknande situation skall uppstå och därmed drabba ytterligare personer. De uppfattningar som kommer till uttryck i citaten ovan tyder på att dessa ungdomar upplever situationen som om de ansvariga inte har intresse av att berätta hela sanningen pga att det då skulle uppstå en för myndigheterna okontrollerbar risk: "krig mellan svenskar och invandrare". Informationen uppfattas som motstridig – man har bytt sina teorier "hundra gånger" – och budskapet uppfattas som om det enbart syftar till att lugna, vilket snarast får motsatt effekt. De ansvariga uppfattas inte ta hotet på allvar (jfr Nohrstedt 1988).

Somliga ungdomar var uttalat skeptiska mot syftet med polisens och räddningstjänstens informationsmöten liksom tillvägagångssättet. Nedan står en eritreanska för det första exemplet och en iransk flicka för det andra:

Brandkåren kunde inte svara på de frågor vi hade. Deras uppgift verkade mest vara att säga till oss att vi inte skulle gå runt och snacka en massa skit om det som var dåligt, eftersom dom hade gjort sitt bästa.

Dom backade upp på varandra hela tiden. Det räckte att polisen märkte att vi var lite emot dom, eller att vi var lite kaxiga så att säga. Då stoppade han oss direkt och sa "Vad tror ni att ni är? Det förstår ni väl att dom gör sitt bästa. Vi är här för att ge er information och så håller ni på så här".

Återigen kan "outrage"-effekten konstateras. Dessa ungdomar upplever sig vara utsatta för en form av maktövertagande från myndigheternas sida: förnekande av problem (att rasismen ligger bakom branden), ovilja att lyssna på kritik (att inte vilja diskutera eventuella misstag på olycksplatsen) och mörkläggnings- och nyckelfaktorer (att branden är anlagd). Det är känt från tidigare studier att kriser kan utvecklas genom att medborgarna upplever att de befinner sig i ett kunskaps- och informationsmässigt underläge, vilket leder till misstro och misstankar om maktövertagande från ansvariga myndigheter (Nohrstedt och Nordlund 1993). Man kan befara att vissa av ungdomarna med invandrarbakgrund lever i sociala förhållanden där detta underläge i det närmaste är konstant, dvs inte enbart förorsakat av branden och händelserna omkring denna. Självklart utgör ett sådant påtagligt underläge en solid grund för konspirationsteorier, misstro och misstankar om maktövertagande (jfr Österman 1999). Nohrstedt och Nordlund har formulerat en kommunikationsstrategi som är värd att reflektera över i detta sammanhang:

Ta medborgarnas riskuppfattningar på allvar. Att de skiljer sig från mer formaliserade expertbegrepp innebär inte att de är mindre rationella. De är bara bredare och relaterade till fler aspekter, inklusive misstanken eller risken för att vara utsatta för maktmissbruk. (Nohrstedt och Nordlund 1993)

En bakomliggande orsak till misstanken om att vara utsatta för maktövertagande i form av mörkläggnings- och rasismen, vilken alltså somliga ungdomar ger uttryck för, bör också relateras till nyhetsmediernas allmänna bevakning av rasistiska dåd. Löwander (1998) menar nämligen att rasistiska eller ideologiska motiv till våldsbrott under 90-talet inte fått särskilt framträdande positioner i nyhetsrapporteringen. Istället har man beskrivit dessa vålds-

brott som en form av kriminalitet med koppling till andra typer av motiv, t ex gatubrott och allmänt "bråk". På detta sätt menar Löwander att nyhetsmedierna legitimerat uppfattningen om att rasistiska grupper i själva verket består av allmänt kriminellt belastade personer:

Det förhållandet att det samtidigt begicks ett stort antal fasansfulla attentat mot enskilda invandrarfamiljer och mot flyktingförläggningar runt om i landet av tidigare icke straffade män, och att dessa attentat dessutom hade tilltagit de senaste åren, var något som nyheterna fäste marginellt intresse vid. (Löwander, 1998)

Lindquist uttrycker sig i ännu starkare ordalag då han menar att journalistiken generellt sett har tonat ner brottens ideologiska undertoner så till den grad att hoten underskattats av myndigheterna. Därför har åtgärderna fördröjts eller förhindrats. Hoten från rasismen har helt enkelt undervärderats, då medierna förnekat eller förringat förövarnas främlingsfientliga motiv (Lindquist 1998).

Misstron och lojalitetsdilemmat

Den negativa inställningen till informationsmötena var dock inte på något sätt genomgående bland de intervjuade ungdomarna. Istället präglas uppfattningarna om mötena av ett slags lojalitetsdilemma, eftersom nära kamrater själva deltagit i festen och tecknat en delvis annorlunda bild av händelseförloppet:

Brandkåren kom till vår klass och berättade om hur det gick till och vad dom gjorde. Men dom som varit där tyckte inte att det stämde ihop med vad dom själva sett. Hur många ambulanser som varit där t ex. Så dom tycker att poliserna ljuger.

Här följer en iransk flicka och därefter en eritreansk, vilka tagit ställning i lojalitetsdilemma och tagit parti för sina kamrater, som var med på festen:

Man tror att dom [myndigheterna] ljuger när dom säger att dom gjorde allt dom kunde, eftersom man fick höra från en kompis som var med i branden att hon kröp därutån – hon kunde inte gå eftersom andra hade klivit på henne. Hon bad om hjälp men dom bara stod där och ville inte hjälpa till. Dom bara sa att "nej du får vänta" och sedan stod dom bara där och tittade /.../ dom var saktfärdiga. Jag tror ju inte att hon går och ljuger, man ljuger inte om sådant – vad tjänar hon på det /.../ jag menar att det är konstigt när en person som varit på festen säger något annat än vad polisen säger.

Brandmännen sa att dom gjort sitt bästa och att dom var 50 stycken. Då tycker man att dom borde ha kunnat rädda fler. Om dom nu verkligen var så många.

Informationsutredningen konstaterar att en del av de kritiska synpunkter på räddningsinsatserna som förts fram, sannolikt grundar sig på feltolkningar av situationen. Man menar att det på den kaotiska brandplatsen fanns många situationer där feltolkningar och missförstånd mellan ungdomar och räddningspersonal kunde uppstå (SOU 1999:68). Här måste man naturligtvis också ställa sig frågan hur man skall agera för att i framtiden undvika eller åtminstone minimera antalet "feltolkningar". Det är mycket som talar för att detta kan diskuteras som en integrationsfråga. Ett förtroende för och en tillit till de svenska myndigheterna, exempelvis polisen, måste redan existera bland medborgarna då, i det här fallet, branden inträffar. Det blir troligtvis mycket svårt att upprätta förtroendet i

den akuta situationen. Att etablera ett förtroende redan under normala omständigheter, har tidigare betonats inom krisforskningen, liksom det nödvändiga i att myndigheterna fortlöpande kontrollerar det förtroendet som man faktiskt åtnjuter hos medborgarna och inte enbart tar det för givet (t ex Starr och Pearman i Jarlbro 1993). I ett multietniskt sammanhang kanske man inte heller kan förutsätta att den s k *överlåtelsen* på samhällsinstitutionerna av risk- och krishantering (Nordlund 1996) sker i samma utsträckning som i ett "svensk" sådant. Det multietniska sammanhanget ställer demokrati- och förtroendefrågorna på sin spets: om det är så att t ex segregering, arbetslöshet och rasism av medborgarna upplevs vara framträdande element i vardagen, då bör en logisk konsekvens av detta vara att det blir svårt att skapa fullt förtroende för och tillit till de svenska myndigheterna.

Lojalitetsdilemmat i förtroendet för myndigheter respektive kamrater blir tydligast när det gäller den ryktesspridning som branden gav upphov till. I ryktena som tog fart utgjorde räddningstjänst och polis, vid sidan av rasisterna, den stora syndabocken. Följande citat från en turkisk flicka illustrerar tydligt denna kluvenhet då hon pendlar fram och åter mellan tilltro och misstro för räddningstjänsten:

Alla var ju ganska arga. Det var brandkårens fel – dom var för sena, dom använde inte tillräckligt med styrka och föremål för att kunna hjälpa till. Men sedan kom ju räddningstjänsten hit och förklarade. Då blev det lugnare. Dom förklarade hur allting gick till och hur dom verkligen försökte hjälpa till – alla grejer som vi inte förstod, t ex hur branden spred sig i rummet.

Denna uppskattning av räddningstjänstens information övergår sedan till uttalad misstro, när samma flicka relaterar till sina kamraters utsagor. Pendeln slår dock därefter över ännu en gång till den för räddningstjänsten positiva sidan:

Dom som var där i början [på brandplatsen] säger att det var jättedåligt, att det tog så lång tid. Brandmännen hade en jättedålig ursäkt för det – att personen som ringde talade mycket otydlig svenska. Men den personen talar faktiskt flytande svenska. Och flera andra kompisar pratade om den där mattan, som man kan hoppa på för att inte skada sig. Då sa dom att det inte fanns tillräckligt med folk för att hålla den, men det är ju dåligt /.../ Från början var alla så ledsna, så vi skyllde allting på poliserna och ambulansförarna – att dom inte gjorde tillräckligt för att rädda våra kompisar. Men dom gjorde säkert sitt bästa, även om det känns som om dom kunde gjort mer. Men dom måste ju också tänka på sina liv.

Att räddningstjänst och polis överhuvudtaget kom och informerade på skolorna, upplevdes av många ungdomar med invandrarbakgrund som något positivt, även av dem som i allmänhet hade en negativ inställning till räddningsinsatserna och brandutredningen. Detta med tanke på just den massiva ryktesspridningen och de planer på hämndaktioner som smitts, vilket nedanstående citat baserat på ett samtal mellan en syriansk pojke och en iransk utgör exempel på:

Det var bra att dom kom, det var ju många som inte förstod vad som hade hänt, t ex att polisen bara stod och inte hjälpte till. Det blev ett stort rykte /.../ Det var tur att brandmännen kom. Det var innan dom kom som ryktena spred sig. Invandrarna skrev plakat där det stod "60 döda, det är nazisternas fel. Vi ska döda, vi ska hämnas". Det fanns överallt, framförallt vid lokalen, dom tryckte upp flera hundra affischer direkt. Det har vi sett själva. Men det var inte mot svenskarna, bara mot nazisterna – att vi skulle hämnas. Det var därför det var tur att brandmännen kom för det hade blivit mycket värre om dom inte kommit.

Även Informationsutredningen konstaterar planer på hämndaktioner, exempelvis att en grupp elever med invandrarbakgrund på ett gymnasium i centrala Göteborg planerade att hämnas på "svennarna". Också i detta fall tycks myndighetsinformationen ha haft en dämpande effekt på rykten och planerade aktiviteter (SOU 1999:68).

När det gäller kvaliteten på räddningsinsatserna och informationens sanningshalt, intar pojkarna i citatet ovan en mer kritisk attityd, då man litar mer på sina kamraters berättelser. Man släpper dock inte helt den nyanserade bilden där man gärna vill visa tillit till myndigheterna och till räddningstjänstens information:

Dom pratade en massa skit – dom förklarade ju inte vad som hände egentligen /.../ dom kunde väl låta ungdomarna gå in, eftersom dom ändå räddade många människor. Jag har hört att dom hade masker och syretankar, jackor som tål värme, men dom lånade inte ut till ungdomarna som frågade. Det är sådant man hör och man blir arg på dom.

Min kompis omkom. Han gick ut bland dom första och så kollade han runt omkring. Poliserna stod helt stilla så han sprang in igen, räddade tre personer – sedan dog han själv. Men det är väl så att man inte kan få mer ambulanser och poliser, det var ju 400 personer därinne. Det blir för mycket att ta hand om – så dom vet säkert vad dom gjorde.

Ungdomarna med invandrarbakgrund var alltså överlag antingen skeptiska till räddningsinsatserna eller så intog de ett slags mellanposition mellan kamraternas berättelser och myndigheternas, där lojaliteterna vacklade från ena parten till den andra. Informationsutredningen konstaterar att en generellt negativ syn på polisen framkom under deras samtal med ungdomar. Dock härrörde de mest negativa uppfattningarna från ungdomar som inte själva var med på brandplatsen (SOU 1999:68). Föreliggande studie tyder dock på en nyanserad, många gånger ödmjuk, attityd även hos flera av dessa ungdomar:

Jag tror att räddningsinsatserna kunde ha varit bättre. Man tycker så, vet du, men om man själv skulle stå där i den situationen, så vet man inte.

Jag har ju mest pratat med min klasskompis som var med på festen. Hon klagade på räddningsinsatserna, men jag tror att det var för att hon mist så många. Hon tyckte att brandmännens information var fel, för många har sagt att det var poliser som stod och skrattade. Hon tyckte att det var fel att en brandman stod vid sidan av och ringde, även om det var hans jobb. Så dom bråkade mycket om det, men jag tror att hon till sist förstod att det skulle vara så.

Dom flesta tycker ju att dom har gjort sitt bästa, men det är klart att dom omkomnas nära och kära tycker något annat. Det är klart att man inte tycker att allt är bra, när man precis har förlorat sitt barn.

Forskning visar att det är mycket vanligt att syndabockar söks efter grava samhällsstörningar, vilka inte hör till den "naturliga" kategorin (t ex naturkatastrofer) utan kan hänföras till den mänskliga faktorn. Ofta är det myndigheter eller räddningsmanskap som får spela denna roll. Syndabockens funktion blir att lätta på den enskilde individens egna inre konflikter, ångest och ilska (Jarlbro 1993).

Skillnaderna i tilltro och misstro

De flesta av ungdomarna med svensk bakgrund visar i intervjun relativt stor tilltro till såväl myndigheternas arbete som information. Här några sådana röster om räddningstjänstens och polisens information:

Några brandmän kom till vår klass och berättade om räddningsarbetet. Det tycker jag var väldigt bra att dom gjorde. Man fick klarhet i vad som hade hänt.

Det var två brandmän som kom och berättade hur det såg ut i lokalen /.../ Det var bra att dom förklarade att dom inte kunde springa in och rädda alla på en gång. Många anklagade brandmännen för att dom inte gjorde sitt jobb – sitt bästa. Men man måste ju förstå att det måste vara några som kollar över hur branden ser ut och kallar efter mer personal /.../ Jag tycker räddningsinsatserna var jättebra. Det har varit för mycket negativt omkring, men det är ju inte lätt för dom heller – dom är ju bara människor.

Det är fel att anklaga dom, dom gjorde bara vad dom kunde. Det finns dom som anklagar och säger att dom inte gjorde sitt jobb, att det kunde varit bättre, att dom kunde fått dit fler ambulanser, fler brandbilar direkt. Dom kan ju inte skicka så många på en gång. Det tog ju lång tid också att få fram var dom var. Det hade ju ringt jättemånga mobiltelefoner. Många var ju chockade när dom pratade, många bara skrek. Det var bra ändå.

Tilltron till myndigheterna visade sig i intervjuerna vara mycket stark i många fall, då man avfärdat ryktena om mordbrand som osanna efter det att man fått annan information från myndigheterna. Här är det tydligt att man i motsats till ungdomarna med invandrarbakgrund sätter större tilltro till myndigheterna än till andra ungdomars berättelser:

*Folk lyssnar för mycket på rykten och skapar sina egna uppfattningar utan att bry sig om vad dom som verkligen **kan** det här säger.*

Det var jättebra att brandmännen kom hit, eftersom det varit värsta ryktena här – att dom bara stått och kollat på. Jag var jätteirriterad på dom, men det rättade till sig när dom kom och berättade om hur det verkligen var /.../ Efter det att brandmännen var här tycker jag att räddningsinsatserna funkade bra.

Informationen kom ju lite sent /.../ räddningstjänsten kunde ha försvarat sig lite tidigare, innan ryktena hade spridit sig. Att man fick veta att det bara var rykten lite tidigare, det där om att poliserna skratat och att brandmännen stått och kollat på. Man fick ju veta att det var brandmannens jobb att dirigera dom andra. Ingenting hade ju funkade om han inte gjort det.

Jag har hört rykten om nazister som hade anlagt branden. Men det sa brandmännen att enligt polisen så var det inte sant. Så det tror inte jag heller.

Tilltron till myndigheterna, som ungdomarna med svensk bakgrund genomgående visar, kan till del ha en kulturell förklaring. Svenskarna har generellt sett en betydligt större tilltro till statliga institutioner än många andra nationaliteter och etniska grupper. En ytterligare och kanske viktigare förklaring kan emellertid ligga på det identitetsmässiga planet, där man som "svensk" rent allmänt känner ett behov av att försvara Sverige och svenskarna. Här representerar ju dessa ungdomar ett fenomen utanför dem själva som individer, nämligen nationen:

Jag tror säkert att räddningsinsatserna var så bra de kunde bli. Det är ju deras jobb. Så jag blir lite besviken då fyra tjejer på TV4 säger att dom kunde gjort så mycket mer, att dom började klaga på Sverige. Det tycker jag är orättvist.

Skillnaderna i förtroende för myndigheterna mellan de båda grupperna bekräftas också av Informationsutredningen, vars resultat visar att personer med invandrarbakgrund gene-

rellt sett har lägre förtroende för svenska samhällsinstitutioner än vad svenskar utan invandrarbakgrund har. Personer med invandrarbakgrund har t ex lägre förtroende för "statsmakten" och svenska myndigheter, och skillnaden är mycket stor när det gäller förtroendet för polisen. Efter branden sänktes förtroendet för polisen ytterligare. Motsvarande förtroendeminskning bland svenskar utan invandrarbakgrund går ej att finna (SOU 1999:68).

Tidigare studier har visat att trovärdighet starkt hänger samman med hur själva informationskällan uppfattas. Informationen framstår som trovärdig om den uppfattas härröra från en för situationen legitim källa, dvs en sändare som har auktoriteten och kompetensen att uttala sig. Om källan inte äger tillräcklig legitimitet i mottagarens ögon, så minskar informationens trovärdighet. Detta kan gälla för exempelvis lekmännens information när den motsägs av myndigheternas (Flodin 1993).

Det här beskrivna mönstret om informationens trovärdighet är lätt igenkännbart hos ungdomarna med svensk bakgrund, vilka alltså ser kamraternas (lekmännens) uppgifter som mindre trovärdiga när de fått delvis motstridiga uppgifter från myndigheterna som de upplever som legitima källor. Den multietniska situationen ställer dock resonemanget något på ända, då den grundmurade tilliten till och överlåtelsen på myndigheterna inte längre är helt självklar. Istället kan en "inbyggd" inställning till myndigheterna som näst intill motståndare skönjas i intervjuerna. Förtroendet vänds istället till lekmännen, dvs kamraterna, som man känner gemenskap med och personligt engagemang för. Om detta är fallet handlar det inte längre om att "rätt" myndighet skall uttala sig, dvs den instans som det svenska samhället överlag erkänt som kompetent. Istället blir då kärnfrågan att informationskällan – vilken myndighet det än är fråga om – måste anpassa sin kommunikation till att överbrygga en redan existerande skepsis hos mottagarna. Om myndigheterna då förlitar sig på "sin erkända kompetens" och en ovillkorlig legitimitet, kommer detta troligtvis att öka klyftorna istället för att överbrygga dem.

Att ungdomarna med invandrarbakgrund sätter mer tilltro till sina kamraters berättelser än myndigheternas information, beror troligtvis även på flera andra saker: de kan ha personliga erfarenheter av myndigheter både från sitt tidigare hemland och från Sverige, som grundlagt en negativ inställning gentemot exempelvis polisen (jfr Stattin i Dahlström och Flodin 1998). Ytterligare ett skäl till att ungdomarna med invandrarbakgrund sätter mer tilltro till sina kamrater än till myndigheterna, är att de har mer personliga kontakter med de direkt drabbade. Därför känner de troligtvis av lojalitetsdilemmat i högre grad – som en pojke med svensk bakgrund uttrycker det:

Dom ungdomar som var mer inblandade än jag tror mer på rykten än vad jag gör. Det är väl så att man på något sätt vill ha någon att hata för en sådan här sak.

Den splittrade informationen från myndigheter och medier

Att ungdomarna helt tydligt har uppfattat informationen om brandens orsaker som mycket splittrad, har också bidragit till att underblåsa dels misstron mot myndigheterna, dels själva misstanken om mordbrand. Främst ungdomarna med invandrarbakgrund konstaterar att det är svårt att tro på informationen, eftersom "teorierna bytts så många gånger", "en säger si och en annan säger så", och uppfattningen att "det måste vara något de döljer när de

byter så många teorier” följer som konsekvens. Detta gäller för den information man fått via personliga kontakter med myndigheter, men också för mediernas rapportering. Man menar att de olika medierna givit olika besked och att myndighetspersoner givit olika information: någon gång hade man fått veta att branden orsakats av sprängda högtalare, en annan gång att en kemisk reaktion låg bakom, och en tredje att den startat i trappuppgången av en fimp osv. Det är uppenbart att det främst är på denna punkt – utredningen av brandens orsaker – som ungdomarna tycker sig sakna vederhäftig information. Upplevelsen av en splittrad information om brandens orsaker verkar ha skapat en känsla av missräksamhet och skepsis:

Varje gång man hör en förklaring så tror man att just den är sann, men sedan kommer det ju fler och fler. Jag vet inte vad jag skall tro på längre. Förklaringarna låter ju så bra hela tiden, eftersom vi vanliga inte vet något om sådana här saker. Det låter så perfekt att man nästan blir lurad till att tro på det.

Man vet inte vad man ska tro, eftersom man inte har fått den rätta informationen. Det har varit olika hela tiden. Det kan vara cigarettfimpar vid jackorna, som dom sa på nyheterna. Ingenting säkert, bara något som dom sa /.../Jag har hört att elden kom uppifrån, sedan har jag hört att den startade vid discjockeyn – att den kom nerifrån.

Brandkåren sa ju något om att det var värmen som utvecklades – att det blev varm gas. Men det var ju lite (ironiskt tonfall) trovärdigt. Man hör så mycket från olika ställen.

Dom sa först att branden uppkom av ett elektriskt fel. Nästa dag sa dom att någon hade fimpat på trappan, sedan sa dom att det var en tändsticka. Dom kom med massor med olika besked.

Det brandkåren sa om orsaken till branden var lite oklart, dom visste inte var det började. Det var massa konstiga grejor om att det fanns kemikalier i det där rummet, och att det kanske hade blivit en reaktion. Och så sa dom något om cigaretter också. Dom hade slängt in en högtalare också eller något sådant.

Att ungdomarna på detta sätt upplevt informationen om brandens orsaker som mycket heterogen och fragmentarisk, samt att förklaringarna inte varit tillräckligt utförliga har dessutom, hos flera av dem, förstärkt själva misstanken om mordbrand:

När man får höra så mycket olika så tror man ju att branden var anlagd. När dom först säger cigaretter, sedan lampa, sedan att branden kom nerifrån, då är det klart att dom hittar på. Dom vet redan att det är anlagt, det får bara inte komma ut, därför är budskapen så olika.

Man tror att den är anlagd, vad ska man annars tro? Om dom förklarade lite noggrannare, det där med att någon fimpade utan att släcka ordentligt, då kanske man skulle tro det – men som det är nu tror man inte på deras förklaringar.

Jag tror att branden är anlagd. När dom förklarar hur den kunde uppstå så låter det så realistiskt: det kan ha varit för varmt, det kan ha hänt något speciellt, dörren var låst. Förklaringarna är så dåliga till att den uppstått av sig själv.

Kamraternas betydelse och föräldrarnas roll

Mångfalden av förklaringar till branden har enligt flera av ungdomarna medfört att man misstänker att polisen döljer sanningen. Istället börjar man tillsammans fundera ut trovärdigare förklaringar än polisens, vilket förstås utgör en utmärkt grogrund för ryktesspridning. Jarlbro (1993) konstaterar att brist på information om exempelvis en olyckas orsaker, bidrar till att framkalla spekulationer och antaganden i kommunikationen mellan individer. Här står en flicka och en pojke med svensk bakgrund för exempel på förfaringsstättet:

Jag och en kompis har diskuterat fram olika realistiska förklaringar tillsammans. Om jag har en idé och hon har en annan så har vi slagit ihop dem till en enda stor idé./.../ Ja, idén blir större och större, eftersom grejerna växer samman.

De egna åsikterna och uppfattningarna om branden och omständigheterna kring denna, tycks i hög grad vara relaterade till uppfattningarna bland de närmaste kamraterna. De formuleras i diskussioner dem emellan och befästs genom samstämmigheten. "Man har ju ungefär samma uppfattningar, eftersom man snackar med varandra och tycker samma sak." Många av de ungdomar som tror att branden anlagts anger att också kamraterna delar den uppfattningen:

Alla säger att den är anlagd och så tror dom att det är rasister som gjort det.

Dom flesta jag har pratat med tror samma sak som jag. Jag kan faktiskt säga att alla jag har pratat med, inte bara kompisar, alla jag känner har sagt att den är anlagd. Det är ingen som sagt något annat.

Dom flesta tror att det är anlagt. Därför att det startade så plötsligt och gick så snabbt. Det verkar som om det var planerat.

Flera av de ungdomar som inte tror att branden anlagts utan att den orsakades av en olyckshändelse, håller lite större avstånd till kamratdiskussionerna:

Ja, kompisarna har ju lite olika uppfattningar – vissa påstår att det skulle vara anlagt men dom flesta tror ändå att det var en olycka.

Alla har olika uppfattningar, allt från anlagt – spiken i proppskåpet, rasister – alla har olika uppfattningar om det. Men det är ju så att alla jämt tror det värsta om saker. Man skall alltid dra ut allting till det svåraste.

Föräldrarnas roll som informationsförmedlare är inte särskilt stor. Det är snarare ungdomarna som fått informera sina föräldrar, ofta pga föräldrarnas bristande kunskaper i svenska, men även därför att ungdomarna fått mer information via kamratkontakter och skolan. Noteras bör att många av ungdomarna uppgav att de inte pratat speciellt mycket överhuvudtaget med sina föräldrar om branden. I den mån de gjort det kan man uppmärksamma tendensen att föräldrarna i många fall verkar ha haft en lugnande inverkan, som snarare borde tona ned än förstärka misstankarna om mordbrand:

Det är klart att mina föräldrar säger att dom inte tror att den är anlagd, för dom vill ju inte att jag ska bli rädd.

Det är väl egentligen föräldrarna som har övertalat mig att inte tro på ryktena. Dom tror på polisen och brandmännen.

Min farsa säger att det inte var rasister. Han vill inte att jag ska gå ut och snacka så här – att den är anlagd.

Min mamma säger att hon inte tror på ryktena. Hon säger att om man inte var där själv och såg dom med egna ögon, kan man inte anklaga någon.

Informationsbristen

De ungdomar som inte fått informationsbesök av polis och/eller räddningstjänst i klassen, uttrycker besvikelse över detta, vilket tyder på att det existerade ett informationsbehov som inte tillfredsställdes. Detta gav i sin tur upphov till osäkerhet:

Varken polis eller räddningstjänst har varit i vår klass och informerat. Det borde dom nog ha gjort, eftersom dom fick mycket av kritiken. Det var ju en spänd stämning mellan invandrare då och polisen, som blev beskylld för att vara lite rasistisk. Eftersom dom fick mycket kritik borde dom nog ha kommit och informerat lite om sitt arbete.

Vi har inte haft någon kontakt med brandkåren. Dom flesta på skolan har haft det men inte vi, det borde vi ha haft. Det är ingen som har varit här mer än skolministern. Men det betydde ju inget.

Polisen kunde ha kommit och ställt sig och pratat. Eller brandmännen. Dom hade inte behövt säga orsaken, bara pratat lite. Förklarat vad dom har gjort. Just nu känner jag kanske inte ett så stort behov men det hade varit jättebra då.

Som helhet kan man konstatera att myndigheternas personliga informationsbesök i klasserna, trots negativa omdömen på en del håll, fyllt en viktig informativ och ryktesdämpande roll. Beträffande tidpunkten för informationen ansåg många ungdomar att den kommit bra i tiden, när de som bäst behövde den, eller något för sent. Någon menade att den "försvann väldigt fort", eftersom myndigheterna eller skolan tydligen tyckte att det var dags att "gå vidare". Andra tyckte att räddningstjänsten bara "rev upp gamla sår" och "fick en att komma ihåg allting".

Skolan

De ungdomar som inte fått besök av räddningstjänst/polis i sina klasser uttrycker, som redan konstaterats, ett starkt missnöje över detta. Missnöjet stannar dock inte vid myndigheternas informationshantering utan överförs även till skolan:

Vi har fått minst information via skolan, som vi borde fått mest ifrån. Det känns fel. /.../ Dom borde ha tagit reda på mer och givit oss rätt information. /.../ Den här skolan var ju bland dom mest drabbade, men ändå var det inte mycket man hörde. /.../ Skolan kunde ha pratat med polisen och sen meddelat oss. /.../ Vi hade behövt mer information om exakt vad som hände därinne, när dom räddade, exakt var dom gick därinne i lokalen. /.../ Man vågar ju inte fråga dom som var med, för man vill ju inte trampa på dom.

Eftersom intervjuerna begränsats till att hållas på endast två skolor, kan givetvis inga generella slutsatser dras gällande vare sig kvantitet eller kvalitet på skolans engagemang och informationsfunktion. Den tendens som ändå kan skönjas är att ungdomarna uppenbarligen förväntat sig att skolan skulle ha en informativ eller snarare, som ovanstående citat tyder på, förmedlande roll i detta sammanhang. Flera av ungdomarna hade gärna sett uppgifter av typen "det här numret kan ni ringa för att få information".

Att skolan borde ha en enhetlig policy för hur man skall hantera situationer såsom den efter branden, framhölls också av ungdomarna. Något som uppenbarligen vållade problem på vissa håll, var att de enskilda lärarna själva fick ta ställning till om och när de skulle fortsätta undervisningen. Detta gav upphov till konflikter och jämförelser med hur andra skolor och klasser fungerade:

I början var det bra. Vi fick en veckas ledigt och vissa lärare var förståndiga och vissa var det inte. Vissa ville att man skulle komma till lektionerna.

Min lärare tyckte att vi skulle gå på lektionerna, men jag sa att du kommer att få sitta här själv för det är ingen som kommer att komma. Alla andra klasser skulle till Backa och vi skulle sitta där och ha lektion.

På något sätt så var det rätt bra stöd. Vi fick en vecka på oss och det var någonting som vi verkligen behövde. Men lärarna visste inte hur dom skulle göra, så det gick lite fel. Dom kanske gick för hårt åt en del som var känsliga just då.

I de fall skolorna hade möjliggjort för ungdomarna att sörja gemensamt, var omdömena genomgående positiva – åtminstone bland dem som hade fått informationsbesök av räddningstjänst och/eller polis i sina klasser. Skolan tycks i detta sammanhang ha fungerat som en "gemenskapande" plats där ungdomarna tillsammans kunde bearbeta sina känslor och sin sorg. De intervjuade ungdomarna ansåg i allmänhet att det var bättre att komma till skolan och träffa sina kamrater än att sitta hemma och sörja. Att extrainsatt professionell hjälp – kuratorer och psykologer – tillkallats, och att man tog det lugnt med undervisningen i början, var åtgärder som många framhöll som positiva:

Vi har haft minnesgudstjänst i gymnastiksalen, hela skolan. Det var verkligen fint. Och man har fått gå till en psykolog om man behövde prata.

Vi pratade ju mycket med skolan den veckan efteråt. Dagen när vi började skolan igen ägnade vi åt att prata om branden. Det var bra tycker jag. Minnesstunden var också väldigt bra.

Skolan funkade verkligen jättebra. Vi kom hit på måndagen efter och satt och pratade om det hela tiden. Det var tillåtet att vara ledsen och bara sitta och gråta, dom förstod verkligen. Det var jättebra.

Skolan har gjort jättemycket faktiskt. Dom har bildat möten för dom som vill gå dit och få hjälp, minnesrum och så där. Första dagen i skolan var det ceremoni för dom som dog. Vissa skolor brydde sig inte.

Första dagen vi började skolan så la vi av med studierna. Vi snackade och så. Det kändes skönt. Så samlades vi ju och åkte till Hisingen. Hela skolan åkte till brandplatsen.

Skolan gjorde det bra faktiskt. Första dagen så sörjde skolan med oss. Först när vi kom till klassrummet hade dom tänd ljus. Det var lugnt. Sedan träffades vi i aulan, satte på musik och snackade om det. Det var så i ungefär en halv vecka. Det var lugnt i skolan.

Skolan var bra. Dom har försökt prata med varje elev och visa att dom vill hjälpa till. Så har dom haft minnesstunder. Dom har fått in en ny kurator till NV-klasserna bara för att snacka om detta.

Återigen bör det poängteras att de ungdomar som inte fått någon information från något annat håll än via medierna, t ex de som inte fått personliga besök av brandmän och polis i sina klasser, visar större missnöje även med skolans funktion.

Kritiken mot informationen

Det finns två punkter i myndigheternas informationshantering, förutom orsakerna till branden, som ungdomarna i denna studie framförallt riktar kritik mot (jfr SOU 1999:68). För det första att myndigheterna påstått att den person som larmade om branden talade otydlig svenska och att detta var skälet till försenad utlarmning:

Dom som var där [på brandplatsen] i början säger att det var jättedåligt, att det tog så lång tid. Brandmännen hade en jättedålig ursäkt för det – att personen som ringde talade mycket otydlig svenska. Men den personen talar faktiskt flytande svenska.

Dom säger att branden orsakades på grund av droger, och dom påstår att han som ringde pratade dålig svenska. Hallå, han pratar ju bättre svenska än jag – bättre än min svensklärare. Han pratar så flytande svenska att det bara inte är sant.

Den allra starkaste kritiken beträffande myndigheternas informationshantering gäller, för det andra, fallet med flickan som omkommit i branden, men inte hittades förrän flera dagar senare. Ungdomarna beskriver informationen kring den händelsen som mycket bristfällig, felaktig och splittrad, då myndigheterna först gick ut i medierna och påstod att flickan inte fanns i lokalen – det var man säkra på efter att ha finkammat stället. Flera av ungdomarna hade då uppfattat uppmaningar från myndighetspersoner i TV att leta efter flickan, eftersom man trodde att hon i chocktillstånd irrade runt i staden. Denna uppmaning fick till följd att efterlysningar sattes upp, något som beskrevs som oerhört traumatiskt, "det värsta av allt":

Det som var mest läskigt var ju tjejen som försvann, eller som dom inte hittade. Att dom sa att hon inte var där, att hon försvunnit. Det satt lappar överallt här i skolan "Har du sett /namn/". Jag ryser så fort jag tänker på det.

Det man blir mest irriterad på av allt är ju det här med /namn/, som dom sa inte fanns i lokalen. En sådan information går man bara inte och ger ut /.../det var idiotiskt.

När det väl uppdagades att flickan faktiskt omkommit i branden och fanns i lokalen, menade flera av ungdomarna att myndigheterna även här brustit i sin information, då man hävdade att flickan var så bränd att hon var i det närmaste omöjlig att finna:

Dom sa ju att det inte fanns någonting kvar av henne. Först sa dom att dom hade finkammat stället och att hon inte fanns där, och sedan säger dom att hon var så pass bränd att dom inte kunde hitta henne, att dom bara hittade hennes tänder.

I ett senare läge framkom dock att kroppen återfunnits, visserligen svårt bränd, men ändå hel. Detta fick till följd att den första informationen uppfattades som ett bortförklarande av myndigheterna i syfte att slippa erkänna att ett misstag begåtts (jfr SOU 1999:68). I detta sammanhang kan man konstatera att somliga ungdomar tillskriver massmedierna ett slags rättfärdigande roll, ett forum där man kan få upprättelse för felaktig behandling och missvisande information man utsatts för. Här uttrycker en flicka från Iran vikten av att myndigheterna går ut offentligt, i medierna, och erkänner samt ber om ursäkt för de misstag som begåtts:

*När polisen var här på skolan för att informera oss frågade vi dom om varför dom först sagt att /namn/ inte fanns i lokalen, sedan att hennes kropp var så bränd att den inte gick att hitta, och sedan igen att den faktiskt var hel. Då erkände dom att dom begått ett fel, det funkade inte med mobiltelefonsamtalen mellan poliserna, så dom missförstod varandra. Men jag tänkte så här: Här står du och säger "Ja, vi gjorde ett fel", men det sa dom **aldrig** i TV. Dom måste ju gå ut med det i media där dom inte bara pratar med oss utan till hela svenska folket. Dom kunde ju säga att hon levde i media, då kan dom väl be om ursäkt och stå för dom fel dom gjort också.*

Denna problematik kan kopplas till den s k "trovärdighetsparadoxen", vilken bl a består i att sändaren ser medgivande om vidtagna åtgärders begränsningar som ett hinder för den egna trovärdigheten. Mottagaren å sin sida får i stället den motsatta uppfattningen om sändaren efter ett sådant medgivande, dvs ett intryck av trovärdighet och autencitet (t ex Nohrstedt och Nordlund 1993). Ett officiellt medgivande av att man handskats felaktigt med ovan beskrivna fall, kunde således snarare ha dämpat än förstärkt den groende misstron (jfr SOU 1999:68). Hur långt en sådan dämpande effekt i så fall skulle ha sträckt sig är dock svårt att uppskatta, då andra faktorer också haft stor betydelse för misstro och ryktes-spridning.

Massmediernas rapportering och etik

Detta avsnitt redogör för och analyserar ungdomarnas uppfattningar om nyhetsrapporteringen kring branden. Intervjuerna behandlar främst rapporteringen från själva händelsen, men även nyhetsbevakningen av bl a utredningen om brandens orsaker fram till intervjutillfället diskuterades. Resonemanget blir med nödvändighet tämligen generaliserande, då det rent allmänt behandlar "massmedierna". Givetvis existerar det stora skillnader mellan olika nyhetsmedier, men dessa variationer har inte noterats av ungdomarna i någon större utsträckning.

De intervjuade ungdomarna beskriver generellt ett starkt ökat medieintag i samband med branden, vilket återigen bekräftar tidigare forskningsresultat om starkt ökande informationsbehov i samband med stora olyckor samt att intresset ökar med närheten till olyckans offer (t ex Nohrstedt och Nordlund 1993; Hillve och Weibull 1996). De nyhetsmedier som många av de intervjuade ungdomarna normalt sa sig använda var TV4:s Nyheterna, TV3 Direkt, tidningarna GT och Metro, tack vare ett lättsmält och kortfattat innehåll men också pga tillgängligheten. Ungdomarna fortsatte att använda dessa nyhetsmedier även när de sökte information om branden, men kompletterade dem också med andra. Framförallt framhölls TV4:s lokala nyheter som en viktig informationskälla, samt GT pga de stora bilagorna.

De medier ungdomarna använde sig av var således svenska till ursprunget, endast ett fåtal hade tagit del av medieutbudet på hemspråket. Däremot uppgav de att föräldrarna i betydligt högre grad nyttjade sådana medier. Ingen av de intervjuade ungdomarna hade heller någon kontakt med de föreningar som de flesta etniska grupper har bildat i Sverige, medan flera av föräldrarna uppgavs vara aktiva där:

Farsan lyssnar ju på persiska radion. Persiska förbundet ligger längre ner på gatan. Så han var ju mycket där.

Det genomgående mönstret som framkom under intervjuerna, var att informationen avseende branden och dess följder inte skilde sig åt mellan de svenskspråkiga medier som ungdomarna använde sig av och föräldrarnas medier på hemspråket. De "etniska" medierna har i andra sammanhang sagts bidra till ryktesspridningen om mordbrand, men resultaten pekar mot att dessa medier inte i någon större utsträckning skilde sig ifrån de "svenska". Inte heller Informationsutredningen har funnit något stöd för att dessa medier bidrog till ryktesspridningen då varken svenskspråkiga, internationella eller de lokala medier som

särskilt vänder sig till invandrare hade ett innehåll som i någon större utsträckning fokuserade mordbrandsteorin (SOU 1999:68). Här exemplifierar en flicka från Somalia och en annan från Eritrea likheten i mediernas rapportering:

Mina föräldrar tittar på program på somaliska, men det var inte någon skillnad mellan nyheter på somaliska och svenska.

Mina föräldrar lyssnar på radio på tigrinja, men jag använde bara svenska medier. Vad jag har märkt har det inte varit någon skillnad på informationen.

Rapporteringen om brandens orsaker

Många av ungdomarna menar att det mesta de fått veta om brandens orsaker varit felaktigt, och att man fått olika information rörande detta från skilda medier. Många ungdomar klagar dessutom över att det nu, ett halvår efter branden, inte längre skrivs något om utredningen. Det tycks som om ungdomarna har svårt att urskilja medierna som en självständig institution i samhället. Många har nämligen uppenbara problem med att skilja den faktiska utredningen ifrån rapporteringen om densamma:

Massmedia har beskrivit brandens orsaker dåligt, för det är ingen som kan förklara hur och var det började. Om dom tror att det var anlagt eller inte. Jag förstår liksom inte att man inte kan veta det, för dom är ju så himla bra på allting annat.

Massmedia berättar inte hur dom reder ut saken. Dom har ju inte kunnat reda ut något ännu /.../. Dom kan ju inte gå ut med falska saker heller, för märker dom sedan att det var fel är det ju svårt att dra tillbaka det /.../. Dom har gjort det förut och ändrat sig efteråt.

Det man saknade information om från medierna var väl brandens orsaker, men det vet dom väl antagligen inte ännu.

Trots den i långa stycken kritiska inställningen till medierna i detta sammanhang, anklagar inte ungdomarna dem för att ha rapporterat eller granskat undermåligt utan betraktar nyhetsmedierna som "förmedlare" av information. Skulden för den dåliga informationen läggs på polisen och andra myndigheter som inte givit medierna någon adekvat information att förmedla:

Media kan ju bara tala om vad polisen sagt, så dom gjorde inget fel. Dom gav ju bara den information de själva fick till folket. Om polisen sa olika saker till olika tidningar, så blir det ju fel. Massmedia skriver ju bara det dom säger.

Rapporteringen om räddningsinsatserna

De intervjuade ungdomarna var överlag positiva till massmediernas sätt att beskriva insatserna på brandplatsen. Speciellt TV4 lovordades för lokalnyheternas detaljerade rapportering:

TV4 var väldigt bra för dom intervjuade flera personer från branden: brandmän och polismän. Dom speglade alla sidor, och framförde allas versioner. Sedan filmade dom mycket och det var ju bra.

Åsikter framfördes dock också om att man saknat information i medierna om hur räddningsarbetet faktiskt hade gått till, eftersom ungdomarna inte fått reda på detta förrän

räddningstjänsten själva informerat på skolan. Den information man fick vid dessa besök upplevdes som så viktig, framförallt för att förhindra ryktesspridning, att den också borde ha medierats på nyhetsplats:

Det var bra nyhetsrapportering kring branden, men det var ju mest brandmännen som kom hit som fick oss att förstå. De berättade ju hur många brandmän som skickats ut, hur många ambulanser och poliser. Inget av det visste man innan, och det kunde medierna ha rapporterat om så att man inte hade anklagat brandmännen för allt.

Medierna har inte rapporterat mycket om räddningstjänstens arbete. Det var inte förrän dom kom till vår skola som jag visste hur många brandmän som fanns på plats.

Det var väldigt lite om själva räddningsarbetet tycker jag. Det var mer om dom som hade varit med i branden och det var också väldigt bra.

Massmedierna har inte berättat så mycket om t ex räddningstjänstens agerande, inte i TV i alla fall. Vad dom gjorde och så. Det var mest hur det såg ut där och hur det såg ut på Backaplan när alla människor var där. Dom intervjuade sådana som var skadade. Jag saknade vad som hände därinne, hur det såg ut. För det var inte förrän dom två brandmännen kom och berättade om det som man visste. Dom berättade att personer hade snubblat vid dörren så att det inte gick att komma ut. Det låg människor packade på varandra vid dörren. Dom försökte få bort dom från dörröppningen.

Jag tycker att det brandmännen berättade för oss här på skolan borde ha kommit fram i TV också, för det var ganska bra det dom sa.

Att rapporteringen i massmedierna kan ha en ryktesdämpande funktion beläggs av tidigare forskning. Om rykten tidigt identifieras kan korrigeringar via medierna också snabbt nå ut till allmänheten (Scanlon m fl i Flodin 1993).

Rapporteringen om sorgen

Rapporteringen om sorgen kring branden var relativt omfattande i samtliga medier. Störst fokusering hade morgonpressen, såväl lokal- som storstadspress, troligtvis beroende på tidpunkten för branden relaterat till pressläggning. Den procentuella (räknat på den totala rapporteringen kring branden) bevakningen av sorgereaktionerna var dock tämligen hög i samtliga medier, 25% för lokal morgonpress och ca 15% för etermedierna (SOU 1999:68). Nordström och Åstrand, som gjort en kvalitativ studie av Göteborgs-Postens rapportering om branden, konstaterar en s k *lyrisk iscensättning* av händelsen. Denna typ av rapportering skildrar ofta dramatiska händelser, och läsaren får då möta olika typer av sorgereaktioner. Den lyriska iscensättningen kommer till uttryck framförallt i bilder men också i rubriker, t ex "Stad i sot och sorg", "Våra känslor idag är chock, medkänsla och vanmakt" (Nordström och Åstrand 1999).

I diskussioner kring den journalistiska etiken i samband med olyckor och olycksplatser, framhålls ofta det negativa med närgångna intervjuer av anhöriga och offer, människor som inte sällan befinner sig i chocktillstånd. Nyhetsmedierna kritiserar för att vara alltför påträngande och inte respektera de drabbades personliga integritet vare sig i text eller bild. En viktig del i de självpåtagna journalistiska riktlinjerna är just hänsyn till den personliga integriteten.

Tidigare studier har diskuterat gränserna mellan privat och offentlig sorg. Man har i

dessa studier bl a kommit fram till att närbilder av sörjande ansikten normalt är att betrakta som en kränkning mot den enskilde, mot *privatlivets helgd*. Principen om den enskildes rätt till integritet utgår ifrån en föreställning att det i samhället skall finnas dels en privat, fredad sektor, dels en offentlig sektor som är öppen för insyn. Man förutsätter här att det skall finnas en tydlig skiljelinje mellan dessa två (Blix och Bech-Karlsen; Börjesson och Weibull, i Hillve och Weibull 1996). En fråga som Göteborgsbranden aktualiserar är om inte denna gränsdragning mellan det privata och offentliga bygger på kulturella värderingar, vilka alltså inte är allmänt giltiga utan kan vara svåra att direkt överföra till en multietnisk situation. En parallell kan dras till den kritik som PO riktade i december 1994 mot kvällstidningen *Idag*, därför att man i samband med Estonia-haveriet publicerat närbilder på fyra gråtande flickor, vilka var helt ovetande om att de fotograferades. Här menar Hillve och Weibull (1996) att PO:s bedömning ligger mycket nära allmänhetens syn på vad som är etiskt rimligt. Detta konstaterande måste möjligtvis omprövas då "allmänheten" som grupp blir alltmer heterogen avseende kulturella värderingar, vilka inbegriper t ex gränsen mellan det privata och offentliga. I intervjuerna med ungdomarna framkom nämligen en helt annan syn på massmediernas rapportering om sorgen och de anhörigas reaktioner kring branden. Den dominerande uppfattningen bland de här ungdomarna var att medierna skildrat sorgen på ett mycket bra sätt; att själva dokumenterandet av känslorna, blomorna och människors berättelser var någonting positivt. De menade att en massmedial skildring av sorg och vanmakt fyller en viktig "gemenskapande" funktion; att den drabbade blir tröstad när han/hon ser på TV att det är fler som sörjer:

Nyheterernas rapportering om sorgen var bra. Det är viktigt att rapportera om sorg för att visa människor att dom inte är ensamma – att det finns många fler som sörjer.

Det var bra, när man ser intervjuer med ungdomar, hur dom känner sig. Jag tycker det borde varit mer, när det ändå är en så stor grej.

Jag tycker att dom har försökt att beskriva sorgen så gott det går. Det kändes som en tröst när man såg att fler sörjde.

Rapporteringen om sorgen var bra. Dom filmade ju mycket vid brandplatsen när folk la ut rosor och kort.

Några av ungdomarna med svensk bakgrund hade en annan uppfattning och tyckte att journalisterna varit för närgångna. Nedan ger en pojke och en flicka med svensk bakgrund exempel på en uppfattning om den personliga integriteten kring sorgesituationer, som mer stämmer med de rådande etiska normerna:

Ja, hade jag haft någon släkting som dött i den här olyckan, så hade ju inte jag velat att media skulle gå och filma när jag begravnade den släktingen. Man vill ju inte ha media springande runt och filma och fotografera överallt, utan man vill ju vara lite för sig själv då.

Det var lite taskigt när dom gick upp med mikrofonerna i ansiktet när dom satt där och grät. Men jag förstår att dom bara gör sitt jobb /.../ Jag skulle inte ha tyckt om det om jag blivit drabbad, man vill ju gärna vara ifred.

Att mediernas rapportering om sorgereaktionerna skapar känslor av gemenskap bland drabbade anhöriga, är en genomgående uppfattning bland de intervjuade ungdomarna. Ett begrepp som kan passa i detta sammanhang är *human interest*, vilket beskriver ett behov av deltagande och medkänsla som den här typen av journalistik tillfredsställer. Beträffande Estonia fick den "human interest"-inriktade kvällspressen relativt gott betyg av allmänheten i jämförelse med samma tidningsgenre i andra studier. Detta skulle kunna förklaras med att man tillfredsställde behovet av deltagande och medkänsla bättre än andra medier (Hillve och Weibull 1996; Nowak m fl 1996).

Tidigare studier har visat att också *utbildning* är en viktig faktor att ta hänsyn till, när det gäller människors bedömning av vad som är etiskt riktig journalistik. Här har man kommit fram till att det är de högutbildade som i allmänhet är mest kritiska till närgången rapportering, fokusering på anhöriga etc (Hillve och Weibull 1996). De intervjuade ungdomarna kan naturligtvis inte räknas till den högutbildade kategorin, vilket alltså kan vara ytterligare en förklaring till de positiva omdömena om massmediernas rapportering omkring sorgen. Toleransen kan säkert också till del förklaras med att dessa ungdomar inte själva figurerade i medierna, vare sig i text eller bild.

Ytterligare ett intressant resultat är att det kan uppfattas som ett hedrande omnämnande att i ett sådant här sammanhang få figurera i massmedierna. Den förhärskande uppfattningen gör ju snarast gällande det motsatta – att det är fråga om intrång i den personliga sfären:

Nyhetererna har beskrivit sorgen och reaktionerna bra /.../. Det är viktigt att sånt kommer fram i nyhetsprogrammen. Men dom borde ha visat bilder på alla 63 som dog. Dom är värda det.

Möjligtvis kan denna inställning härledas till att Göteborgsbranden i första hand berörde invandrarkategorin, en grupp som i normala fall mycket sällan figurerar på nyhetsplats förutom när det gäller flyktingfrågor eller kriminalitet (t ex Catomeris 1998). Det är troligt att det i denna grupp finns ett uppdämt behov dels av att synliggöras i det svenska samhället i en ny roll, och dels av att exponera den rasism som man uppfattar som tämligen uttalad (jfr SOU 1999:68).

Sammanfattning

Studien behandlar åsikter om och tolkningar av informationen från såväl myndigheter som massmedier uttryckta av 34 intervjuade ungdomar i april 1999. Den diskuterar och analyserar också dessa ungdomars uppfattningar om själva branden, dess orsaker och verksamheterna kring den. I syfte att skapa förståelse för situationen under och efter branden utifrån dess sociala sammanhang, relateras empirin till teorier kring identitetsskapande och rasism. Ur denna relation har flera resultat av tentativ karaktär genererats. I situationen som uppstått kring branden är inte den etniska tillhörigheten starkt uttalad bland ungdomarna; de kulturella skillnaderna dem emellan bedöms i sammanhanget inte som särskilt viktiga. Det tycks istället som om en skiljelinje går mellan gruppen "invandrare" och gruppen "svenskar", och det verkar vara svenskarna som grupp, som ungdomarna konstaterar (och fruktar) får bära "hundhuvudet" om det visar sig att branden anlagts av rasister. En underliggande rädsla för "krig mellan svenskar och invandrare" går dessutom

att spåra. Kan dessa resultat tyda på ett större integrationsproblem än vad vi till vardags vill tillstå?

En tämligen tydlig skiljelinje noteras i intervjuerna mellan ungdomarna med invandrar- respektive svensk bakgrund, när det gäller synen på myndigheternas verksamhet och information. De förras inställning kännetecknas av antingen skepsis eller av ett slags lojalitetsdilemma, där man vacklar mellan tilltro och misstro. Detta beror naturligtvis på att det är en mycket utsatt grupp som intervjuats, då ungdomarna dels har mycket kontakt med kamrater som varit med på olycksplatsen och har en egen version av händelseförloppet, dels har fått information av räddningstjänst och polis som delvis motsäger kamraternas berättelser. Trots sin närhet till branden saknar de en egen direkt erfarenhet av denna, vilket gör att de har svårt att ta ställning. Det bör dock framhållas att informationsmötena som räddningstjänsten och polisen haft i de enskilda klasserna, trots viss skepsis hos en del av ungdomarna, ändå tycks ha fyllt en viktig informativ och framförallt ryktesdämpande funktion.

Ungdomarna med svensk bakgrund visar större förtroende för myndigheternas information och verksamhet, och är inte lika benägna att "tro på rykten". Kanske innebär situationen ett slags utanförskap för dessa ungdomar, då de per definition är uteslutna ur den "drabbade" kategorin, invandrarnas. Görs branden, i ungdomarnas medvetanden, till en symbol för den problematiska situation man, oavsett etnisk tillhörighet, som svensk med invandrarbakgrund befinner sig i?

Beträffande massmediernas rapportering generellt kan konstateras att ungdomarna överlag ställer sig mycket positiva till informationen man fått den vägen. Även om man riktar kritik mot att informationen varit splittrad och felaktig, håller man inte medierna ansvariga för detta. Nyhetsmedierna betraktas av ungdomarna i allmänhet som en förmedlande länk mellan myndigheterna och medborgarna, och tilldelas inget eget ansvar. Det som ungdomarna dock generellt saknat var utförligare rapportering kring räddningsinsatserna, främst i syfte att förhindra den omfattande ryktesspridningen och det utbredda syndabockssökandet. Ett intressant resultat värt att nämna, är att ungdomarna framhåller mediernas rapportering om sorgen som mycket bra och viktig. Här uppfattade man rapporteringen som en hjälp och tröst för de drabbade, då den fyllde en "gemenskapande" funktion.

Ur studien kan också ett antal övergripande slutsatser dras, bl a med stöd av den statliga informationsutredningens resultat. En av dessa konklusioner är att en massiv ryktesspridning tog fart tämligen omgående efter brandens uppkomst. Ungdomarna tog snabbt kontakt med varandra och information, såväl bekräftad som obekräftad sådan, förmedlades kvickt i dessa initiala samtal. Under hela processen har rykten florerat om den verkliga orsaken till branden, och om räddningsinsatsernas kvalitet. En uttalad, om än nyanserad, misstro dels mot utredningen av brandens orsaker, men också gentemot myndigheternas agerande generellt kan konstateras bland ungdomarna med invandrarbakgrund. En allmän uppfattning hos dessa ungdomar är att myndigheterna försöker mörklägga den verkliga orsaken till branden – att nazister/rasister anlagt den. Ytterligare en viktig slutsats av studien är att det framförallt är på två punkter (förutom orsakerna till branden) som myndigheterna kritiserats ur informationssynpunkt. För det första, att man häv-

dat att besvären med utlarmningen berodde på att personen som larmade talade dålig svenska; för det andra, att man sagt att flickan som ej kunde återfinnas i lokalen, i förvirrat tillstånd befann sig någonstans på stan, och i ett senare läge att kroppen var så skadad att den knappast gick att spåra.

Den statliga informationsutredningens huvudslutsats är att samhällets och myndigheternas information och bemötande i sin helhet fungerat bra; sjukvårdspersonal, räddningstjänst och polis, tjänstemän och politiker inom Göteborgs stad (SOU 1999:68). Detta konstaterande måste dock diskuteras utifrån många olika perspektiv i och med att en tämligen stor misstro mot flera instanser ändå konstaterats. Omdömet "bra" är naturligtvis avhängigt de normer, regler och värderingar som man gör sin bedömning utifrån, och det finns kanske skäl att reflektera över hur väl dessa givna "svenska" normer och regler fungerar i ett multietniskt sammanhang. I vilket fall som helst verkar det vara utomordentligt viktigt att etablera ett solitt förtroende till medborgarna redan *innan* en större olycka eller krishändelse inträffar. Segregering, utanförskap och rasism bäddar givetvis dåligt för en förtroendefull relation mellan myndigheter, medier och medborgare, och det är i detta sammanhang som demokrati- och förtroendefrågorna framstår som i högsta grad både centrala och problematiska.

Som slutlig sammanfattning av delstudien gäller:

- En klyfta tycks ha uppstått, eller accentuerats, mellan gruppen "invandrare" och gruppen "svenskar". Den förra gruppen misstänker exempelvis i högre utsträckning än den senare att branden anlagts av rasister, och att myndigheterna avsiktligt försöker dölja detta pga rädsla för "krig mellan invandrare och svenskar".
- De informationsmöten som räddningstjänst och polis haft ute i de enskilda klasserna verkar, trots skepsis på vissa håll, haft en viktig informativ och framförallt ryktesdämpande roll.
- Framförallt på två punkter kritiserar myndigheterna ur informationssynpunkt. Dels att man hävdade att besvären med utlarmningen berodde på språkförbistringar, och dels att man sagt att flickan som inte kunde återfinnas i lokalen, i förvirrat tillstånd befann sig någonstans på stan, och senare att kroppen var alltför skadad för att kunna upptäckas.
- Massmediernas nyhetsbevakning får tämligen gott betyg, även om man upplevt informationsbrist gällande t ex räddningsinsatserna. Framförallt rapporteringen kring sorgen betraktas som positiv och "gemensamhetsskapande".
- Studiens huvudslutsats är att det är oerhört viktigt att etablera ett solitt förtroende *innan* en olycka liknande Göteborgsbranden inträffar, eftersom det är mycket svårt att upprätta fullt förtroende i en akut krissituation.

REFERENSER

Litteratur

- Brune, Y (1998). *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Catomeris, C (1998). "Som att förflytta sig tjugo år tillbaka i tiden: om etnisk "enfald" på redaktionerna" i Brune, Y (red). *Vit magi i mörka medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Dahlström, M och Flodin, B (1998). *Informationsberedskap för 2000-talets kriser*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Eriksen, T H (1993). *Etnicitet och nationalism*. Bokförlaget Nya Doxa, Nora.
- Flodin, B (1993). *Myndigheters kriskommunikation*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Hannerz, U (1996). *Transnational Connections: Culture, People, Places*. Routledge, London.
- Hillve, P och Weibull, L (1996). *Estoniakatastrofen, massmedierna och allmänheten*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Integrationsberedningens slutrapport (1999). *Fördel Mångfald: En sammanhållen strategi för ökad integration*. Svenska Kommunförbundet, Stockholm.
- Jarlbro, G (1993). *Krisinformation ur ett medborgarperspektiv*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Lange, A och Westin, C (1981). *Etnisk diskriminering och social identitet: en rapport från diskrimineringsutredningen*. Liber förlag, Stockholm.
- Lindquist, B (1998). "Förnekelsen: om rasistiska brott i nyheterna" i Brune, Y (red). *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.
- Löwander, B (1998). "Rasism i verkligheten och i nyheterna" i Brune, Y (red). *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.
- Nohrstedt, S A (1988). "Informationskrisen efter Tjernobyl. Ett processperspektiv" i Carlsson, U (red). *Forskning om journalistik*. NordicomNytt/Sverige 4, Göteborg.
- Nohrstedt, S A och Nordlund, R (1993). *Medier i kris: En forskningsöversikt över mediernas roll vid kriser*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.

- Nohrstedt, S A och Sahlberg, D E (1989). "Något har hänt": Ryktet om en sovjetisk kärnkraftsolycka 3 februari 1988. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Nordlund, R (1996). "Hot och risk i tid och rum" i Nordlund, R (red). *Försvarsvilja 2000*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Nordström, G Z och Åstrand, A (1999). *Från löpsedel till webb: En studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Nowak, K. och Frid, E.L. och Ståhle, G V (1996). "Att skapa mening i det ofattbara" i Hadenius, S och Hedman, L och Nowak, K. *Estonia i nyheterna*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.
- Polite, O (1998). "Samtal mellan Ylva Brune, Christian Catomeris, Bosse Lindquist, AnnaLena Lodenius och Oivvio Polite" i Brune, Y (red). *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- SOU 1999:68, *Brandkatastrofen i Göteborg: Drabbade, Medier, Myndigheter*. Betänkande av Informationsutredningen om brandkatastrofen i Göteborg, Kulturdepartementet, Stockholm.
- Svanberg, I och Tydén, M (1999). *I nationalismens bakspegel: Om minoritet, etnicitet och rasism*. Studentlitteratur, Lund.
- Världskommissionen för kultur och utveckling (1996). *Vår skapande mångfald*. Svenska Unescorådet, Stockholm.
- Österman, T (1999). *Förtroende*. Styrelsen för psykologiskt försvar, Stockholm.

Intervjuer

Intervjuer med 34 ungdomar på Katrinelundsgymnasiet respektive Angeredsgymnasiet i Göteborg, 13–15 april samt 22 april 1999.

JOURNALISTERNA

Det journalistiska arbetet
– erfarenheter av ett svårt uppdrag

Liselotte Englund

DET JOURNALISTISKA ARBETET

– erfarenheter av ett svårt uppdrag

Liselotte Englund

Branden vid Backaplan i Göteborg natten 29–30 november 1998 satte svenska medier på hårt prov. Detta visade sig vara en händelse med ovanligt många obehagliga ingredienser. Den drabbade barn och unga och många greps av panik. De första fotografierna och reportrarna blev ögonvittnen till en pågående katastrof där unga människor omkom i ett eldhav inför deras syn. Att i det läget rikta en kamera mot scenariot, att stå vid sidan och nedteckna intrycken på notisblocket, i stället för att försöka ingripa var ett närmast outhärdligt, och kanske orimligt uppdrag. Mediemedarbetarna själva vittnar om hur de chockats och förlamats, men hur de ändå i de flesta fall lyckats behålla ett professionellt förhållningssätt. Hur hanterade journalisterna situationen och hur var förutsättningarna för en korrekt och samtidigt hänsynsfull journalistik?

Denna del om journalistiken i samband med branden vill dels skildra journalistikens förutsättningar och dilemman, dels spegla de överväganden och beslut som togs vid utförandet av det journalistiska uppdraget. Resultaten baserar sig på intervjuer med reportrar, fotografer och arbetsledare. Delstudiens huvudsakliga fråge- och analysområden är följande:

- de journalistiska arbetsvillkoren på olycksplats och andra miljöer i anslutning till katastrofen
- etiska avvägningar på olika nivåer och i olika skeden av händelsen
- sättet att närma sig drabbade och anhöriga och sättet att skildra sorg
- etniska aspekter på det mångkulturella inslaget i händelsen.

Studien vill sammanfattningsvis illustrera den mångfald av problem och frågor som journalisterna ställdes inför under den tragiska brandnatten, inklusive etiska och etniska frågor. Vilket lärande har skett inom medieorganisationerna? Vad vill medierna göra bättre "nästa gång" när de är på plats?

Undersökningen

Medierapportering i samband med katastrofer och stora olyckor ställer höga krav på mediernas medarbetare. I likhet med personal från räddningstjänst, sjukvård och polis kände sig många journalister och fotografer starkt känslomässigt berörda och oförberedda inför det kaos som mötte dem vid Backaplan. Den här studien handlar om mediernas unika arbetsvillkor. Tyngdpunkten ligger på de villkor som rådde under brandnatten på själva olycksplatsen, men även mediernas närvaro på sjukhus, vid minnesplatser, i kyrkor och vid begravingar speglas inom en tidsram från de första timmarna efter branden till och med de närmaste två veckorna.

Några huvudfrågeställningar är följande: Hur bedömer och bemästrar reportrar och fotografer den situation de hamnar i? På vilket sätt närmar de sig chockade överlevande, andra ögonvittnen samt anhöriga? Vilka etiska diskussioner förs i samband med uppdragets genomförande och inför publiceringen? Hur sker samspelet mellan arbetsledning och utsända? Hur påverkas mediernas personal psykologiskt av händelsen, och hur hanteras i förekommande fall dessa reaktioner av arbets- eller företagsledningen?

Som grund för studien ligger personliga intervjuer med ett 15-tal reportrar, fotografer och redaktionsledare vid två morgontidningar, Göteborgs-Posten och Dagens Nyheter samt två kvällstidningar, GT (Göteborgs-Tidningen) och Aftonbladet. Frågebatteriet har haft tyngdpunkten på etiska, etniska och psykologiska aspekter av det journalistiska uppdraget i samband med brandkatastrofen i Göteborg. Avsikten är varken att generalisera till hela journalistkåren och samtliga medier eller att jämföra arbetets förutsättningar specifikt mellan dessa tidningar, utan att skildra arbetsvillkoren vid händelsen såsom de upplevdes av några av de journalister och redaktioner som rapporterade om branden och dess följder. Således har vissa intervjuats om det journalistiska uppdraget i katastrofens akuta fas, andra om reportage i sjukhusmiljö och vid minnesstunder samt ytterligare några har intervjuats om att skildra begravningarna. Bland de intervjuade arbetsledarna återfinns flera befattningskategorier såsom redaktionschef, nyhetschef, (ditsänd) lokal arbetsledare och bildchef. Urvalet omfattar såväl Göteborgspress och rikspress, både personal stationerad i Göteborg och i Stockholm och både fasta medarbetare och frilansare. Genom spridningen på olika typer av dagspress och journalistkategorier är det rimligt att anta att de erfarenheter som intervjupersonerna förmedlar är relativt vanliga bland de journalister som svarade för nyhetsarbetet under brandnatten och de närmaste veckorna, även om vi inte kan uttala oss om hur vanliga de var.

Att bevittna en tragedi

När medierna kom till Backaplan – vittnesbilder

Ett stort antal väst- och mellansvenska fotografer och reportrar väcktes natten mellan den 29:e och 30:e november 1998 av budet "Det brinner på Backaplan – åk dit". Några fick mer information, som "många döda" eller "en massa ungdomar". Enstaka reportrar var redan i tjänst och åkte ut efter larm på SOS-sökaren. I några fall var tidningens fotograf först på plats och larmade senare sin reporterkollega (se även Del I):

Jag kände lukten när vi kom över bron, och då tänkte jag att det här måste vara riktigt jävligt ./../ Det första jag såg när jag kom runt hörnet var någon som höll på att dö. ./../ Och alla som satt ner där...dom var liksom inte kontaktbara (Reporter Aftonbladet/AB).

Där möttes jag av en sån ljudvåg...alla som skrek, och folk som sprang mot en...och så var det folk som just hade hoppat ut, ner på polisbilar. ./../ Vid utgången var det ett 50-tal personer som stod och täppte igen den andra entrén, och forslade ut folk (Fotograf 1 Göteborgs-Posten/GP).

Denna första syn leder snart till den första reflektionen över händelsens art:

Det är barn. Bara barn. Jag såg inga vuxna, förutom brandmännen. Det kändes som en föräldrafri fest som bara hade gått fel (samme fotograf).

Det första som nog fick mig att fatta att det handlar om liv och död var faktiskt den pojke – jag tror det var en pojke – som låg på marken. Han var så svart. Och så tänkte jag 'Ja, just det, Makedoniska föreningen, då är de mörkhyade'. Jag tittade mig omkring och såg vad jag tror var afrikaner och somalier. Så såg jag på pojken igen och till sist – efter en stund – fattade jag att han var illa bränd. (Reporter GP)

Det är svårt för dem som kommer först till olycksplatsen att förstå vidden av händelsen. Ankomsten innebar enligt flera en hög grad av "oförberedelse", då de ännu inte visste något om olyckans omfattning. Journalisternas upplevelser under händelsens första timmar präglas av en överklighetskänsla och vanmakt:

Jag gick hela tiden omkring med en känsla av att "det här är inte sant, det här är inte verklighet, sånt här kan inte hända, det kan inte hända i Sverige" (Reporter DN).

Vad som slog mig var att herregud, här är själva grundbulten för människors grundtrygghet samlad; brandkår, polis och ambulans. De som ska rädda liv, de är här allihopa, men det hjälper ju inte. /.../ Och just de här skriken (från ungdomar inne i lokalen). Att det var så mycket vanmakt i dem. Att de fick lov att skrika tills de inte hördes mer och det var ingen som kunde göra någonting åt det. (Reporter GP)

Många märkliga situationer uppstår till följd av det kaos som råder på olycksplatsen. Så till exempel när en kvällstidningsreporter tar kontakt med sin kollega inför dennes färd till olycksplatsen:

Jag sa till honom; Ta med dig varma kläder...för jag hade för mig att han skulle ta med sig extrakläder till ungarna...för det var så många som frös. Fast han hade nog uppfattat att jag tyckte det var kallt, så han tog med extrakläder till sig själv (Reporter AB).

Olycksläget var samtidigt osäkert. En fotograf berättar att hans bedömning på plats var att cirka fem personer möjligen var döda. Katastrofens proportioner var omöjliga att inse. Tanken att den lilla lokalen skulle rymma så många ungdomar som senare uppdagades var både orimlig och horribel.

Att komma lite senare

Det var naturligtvis de först anlända till olycksplatsen som framför allt mötte kaoset, paniken, chocken, ångesten och skriken – och som själva upplevde vanmakt. Bara några timmar senare rädde andra förhållanden, vilket medförde att de senare anlända journalister-na fick delvis andra intryck att förmedla. När omkomna och skadade blivit bortförda från olycksplatsen vidtar en annan journalistisk fas som dock i likhet med den akuta fasen inrymmer många etiska avvägningar och svåra beslut.

När en av kvällstidningarnas reportrar anländer i tidningens chartrade plan vid åttatiden på morgonen är bilden vid Backaplan en helt annan än för de reportrar och fotografer som närvarat under natten:

I ärlighetens namn...det fanns inte så himla mycket man kunde göra där. De flesta av oss stod bara och tyckte att allt kändes väldigt överkligt. Då hade de just kört iväg alla döda därifrån, och det som återstod var en stor byggnad med stora svarta gapande hål i väggen (Reporter GT/Expressen).

Jag kände mig väldigt villrådig...Vad ska jag fotografera för någonting här? Jag menar, liken låg på baksidan av huset, och vi kan inte ha döda människor i tidningen, inte ens bårar med filter på, så det var inte mycket att fotografera egentligen...lite rök och så (Fotograf DN).

Möte med den egna yrkesrollen

Professionen i ryggmärgen

Att skildra en traumatisk händelse och möta människor i chock innebär också ett möte med sig själv och med den egna yrkesrollen. Att konfronteras med egna ideal och värderingar, att sätta etik, moral och känslor på prov. Och att våga vara journalist. Många uttrycker närmast en förvåning över sin egen sinnesnärvaro mitt i kaoset. Mitt i de personligt starka upplevelserna fanns också tid att tänka professionellt:

Hela gårdsplanen var full av skadade och döda ungdomar /.../ Och det första jag ser är en brandman som sitter på knä, med hjälmen liggandes snyggt bredvid, och han sitter på huk för att ge hjärt/lungräddning på en kille. Då var min första tanke när jag såg honom...att det var löpsedelsbilden. Och det blev det också (Frilansfotograf AB).

Jag var så iakttagande så jag tror aldrig att jag tidigare tagit in nånting så intensivt. Ja, det skulle vara att föda barn då (Reporter GP).

Jag var helt skärpt. Jag har aldrig varit så skärpt i hela mitt liv, tror jag. För jag gick in rätt hårt i rollen att jag skulle vara fotograf. Jag har faktiskt aldrig haft så välexponerade blixtbilder i hela mitt liv tror jag. Det är skumt (Fotograf 1 GP).

Fotografen berättar vidare hur han ville avstå från onödiga bilder, inte chansa och blixtra i onödan, och därför gick åt sidan för att prova kamerainställningar. Han väljer manuella inställningar för att inte råka ut för något fel med automatiken. Ingen bild ska förspillas, ingen tas i onödan "Varje bild man tog så tänkte man nästan 'förlåt'...det var liksom att man svalde för varje bild". Flera andra fotografer reagerade också med sparsamhet: "Man blir helt enkelt blyg i sin yrkesroll". Även skrivande journalister strävade efter att försöka dölja sin profession: "Jag kände att får de se mig här med penna och papper så vet jag inte vad de gör".

Ett helt annat förhållningssätt intar en frilansfotograf som i motsats till övriga intervjuade fotografer tar många bilder – ett 70-tal i jämförelse med 15–20 hos kollegorna. Alla blixtar gjorde honom förstås väl synlig på platsen. Hans sätt att hantera situationen tror han kan ha varit en slags självbevarelsedrift, för att över huvudtaget kunna fortsätta arbeta: "Kanske var det skönt att slippa engagera sig känslomässigt på platsen".

Fotograferna hade givetvis svårt att dölja sin profession och sina avsikter. Detta ledde i vissa fall till konfrontationer där chockade ungdomar ifrågasätter hur någon kunde ta bilder när deras kompisar dog:

Jag inledde inga större diskussioner med några, men förklarade lite varför jag var där, fast det var ingen som förstod, så jag gick och övade, plåtade, och försvann sedan blixtsnabbt från stället. För att inte hamna i någon konfrontation (Fotograf 1 GP).

Jag erkänner att jag upplevde någon form av hot i det. /.../ Människor sprang ju omkring och skrek "hjälp oss, hjälp oss, de dör". Och att i det läget stå med papper och penna...det blev ju absurd. (Reporter GP)

Men det fanns också reportrar som ville göra sin yrkesroll synlig – faktiskt av samma skäl som dem som ville vara "osynliga" – som ett slags skydd.

Jag hade blocket framme hela tiden för att visa vem jag var, och så hade jag mobiltelefonen i den andra handen /.../ Jag menar, jag är ingen sjukvårdare, jag är ingen nyfiken åskådare som går omkring inne på asfaltplanen för att glo heller (Reporter AB).

Reportern tror sig ha blivit bättre bemött av ungdomarna genom att synliggöra sin profession. För flera av dem som kom tidigast till Backaplan tycks en målsättning ha varit "att bara vara". Att se och hjälpa och notera lite, men egentligen inte bedriva någon vanlig journalistik. Rollen känns kluven och det journalistiska uppdraget svårfångat.

Då sa en av tjejerna att hon trodde att nån kompis till henne var med och arrangerade och att han var kvar därinne, och då började det rassla i huvudet på mig. För jag kunde ju ta förnamn på de här tjejerna...men det var ingen intervju. Det gör man inte med människor som är så dåliga (Reporter AB).

Intervjuerna antyder varierade sätt att försöka dölja sin profession. Ibland i rent självförsvaret, ibland av hänsyn och ibland av vad som närmast kan betraktas som en känsla av skam och pinsamhet. Det senare ett exempel från mediernas närvaro vid en minnesstund i Hammarkullens kyrka;

Just där ute i Hammarkullen så skämdes vi faktiskt (fotografen och jag) och när jag hörde folk prata och prästen predika så smög jag in på muggen och antecknade för att ingen skulle se att jag faktiskt var journalist (Reporter DN).

Den medföljande fotografen blev både hotad och slagen av olyckliga och förtvivalade människor som inte ville ha journalister i närheten. Och reportern säger "Det tror jag är en av de svåraste situationer som jag har haft i det här jobbet". Reportern säger sig också hysa den största förståelse för de reaktioner som mediernas närvaro väckte hos människorna i Hammarkullens kyrka (se även Del II).

Hos de flesta förblev det journalistiska uppdraget förhärskande trots starka emotionella påfrestningar. En del arbetar hårt utan svårigheter hela tiden, medan andra snart får eftertankar:

Jag var rätt speedad, vi jobbade i princip dygnet runt i en vecka. Och det gick bra. Jag kände mig inte trött eller nånting (Reporter DN).

Hela tiden försökte jag tänka professionellt /.../ Man hade aldrig tid att bromsa och tänka efter vad det var frågan om. Inte förrän strax innan vi skulle börja åka därifrån, när de började bära ut alla döda...då började man tänka (Frilansfotograf/AB).

Viljan att hjälpa

Flera reportrar och fotografer beskriver hur gränsen mellan yrkesroll och medmänsklig hjälpare sattes i gungning. Att det hela tiden fanns en stor drivkraft att vilja bidra till räddningsarbetet, att det var "okej och riktigt" att tillåta sig att vara medmänniska. Det kunde också vara en svår upplevelse att inte på vanligt sätt "ha tillgång till" sin yrkesroll:

Jag var en dålig journalist vid det tillfället (skratt) men det gör mig liksom ingenting. /.../ Hela den här ryggmärksproffsigheten sitter ju ganska löst (i sådana här situationer) (Reporter AB).

Jag hade svårt med att jag inte gjorde någonting /.../ Jag funderade på om jag skulle skicka hem min kollega och skriva, och själv stanna kvar. Jag har jobbat som undersköterska, men det är 16–17 år sen. Kan

jag göra nånting? Men jag insåg att nej, jag kan inte göra nånting utan att få instruktioner, och det var tydligt att sådana hade räddningspersonalen inte tid att ge (Reporter GP).

Andra försökte dock hjälpa till med vissa insatser. En reporter medverkade i att lotsa skadade till rätt buss för transport till sjukhuset, och lånade ut sin mobiltelefonen till behövande, bland annat för samtal till föräldrar.

En av tjejrna försökte sticka iväg...så jag pratade med kompisarna som hämtade henne. Sånt gjorde jag. Det var nästan inget journalistiskt arbete (Reporter AB).

Det jag försökte syssla med annars var att kolla folk, försöka hjälpa till och sortera lite, vilka som är skadade, på vilket sätt och försöka skaffa fram lite filter. /.../ Jag övervägde att köra folk i bilen och att ge dem mun-mot-mun-metoden. Men så tänkte jag att tar jag in dem i bilen kan jag lika gärna döda dem som att hjälpa. Det var frisk luft ute, och nästan bättre att en sjukvårdare fick titta på dem. /.../ Man vill ju hjälpa folk, fast man vet ju inte riktigt vad man ska göra (Fotograf 1 GP).

Trots insikten hos en del om att man inte kunde bidra vid räddningsarbetet kvarstod känslan av skuld under en längre tid.

Jag hade väldigt, väldigt jobbigt ett par veckor, innan det släppte. Och sedan har det dåliga samvetet gått över. Men jag ville gärna rädda några liv...och skriva (Reporter GP).

Göteborgs-Postens ene fotograf resonerar att om han haft utbildning i hjärt- och lungräddning hade han kanske kunnat ingripa ytterligare. Denna önskan delade han med flera av de intervjuade journalisterna och fotograferna. Efter brandkatastrofen har han genomgått en sådan kurs.

Möte med egna känslor och reaktioner

En annan fråga vid studiet av medieinsatsen på brandplatsen är i vilket tillstånd journalisterna och fotograferna själva befann sig under uppdragets genomförande. De första reaktionerna kommer redan på väg ut från redaktionen inför uppdraget:

Jag hade en väldig adrenalinkick när vi sprang till garaget. Jag kände att hela jag satte igång. Och vi var så trötta den här kvällen. Jag hade missat matsalen när den stängde, och var himla hungrig och svimfärdig. Men det var plötsligt som bortblåst. Hela jag var igång. Från tårna upp till hårfästet (Reporter GP).

Väl på plats kom förstås ännu fler reaktioner, både fysiska och mer känslomässiga reaktioner, som att inte räkna till:

När en pojke dog framför mig, då kände jag mig lätt svimfärdig. Jag kände: Gud! Han är en av många! ...Jag började "pumpa blod" med knäna, för jag blev alldeles tom i huvudet och mådde lite illa (Reporter GP).

Jag kände mig fullständigt värdelös. Kanske de första tio minuterna. Då var jag ju i riktigt chock, va...fullständigt onyttig...och inte direkt som en hyena, men jag insåg att som journalist hade jag inget jobb där just då. Mer än att registrera (Reporter AB).

Det finns i studiens intervjuer få uppgifter om att medieföreträdare inte orkat fullfölja sitt uppdrag. En reporter tvingades dock avbryta uppdraget:

Mina journalistiska insatser tycker jag var ganska dåliga, men det tycker jag inte man kan begära annat. /.../ Det retar mig, ska jag säga, att jag blev så dålig..det retar mig nåt fruktansvärt..Jag har tänkt mycket på det efteråt, jag kan inte ta fram så hemskt mycket klara minnesbilder heller. /.../Jag hade dessutom velat vara lite mer journalist....säg att jag hade kommit fem minuter senare, då hade allting varit en helt annan sak. Hade jag vetat att det var en katastrof så hade jag kunnat jobbat mycket mer som journalist. /.../Men jag gjorde så gott jag kunde. Jag lämnade rätt mycket till mina kollegor och så, men inte med så hemskt mycket substans (Reporter AB).

Det fanns ju många, både journalister och fotografer, som stod i hörnen och mådde dåligt, och grät. /.../ Vissa försvann liksom, men det kan ju bero på att jag inte såg dem. Jag var väl en av dem som borde ha åkt hem direkt egentligen. Om jag hade haft det förnuftet kvar (Reporter AB).

Inte bara medarbetare på plats påverkades av händelsen. Också redaktionerna, inklusive arbetsledarna, påverkades starkt känslomässigt av brandkatastrofen. En redaktionschef menar att han i detta fall inte som normalt kunde tränga undan sina känslor under arbetet. "Där skiljde sig brandkatastrofen från andra liknande händelser":

Det var över ett dygn jag jobbade, sen flög jag till mitt sommarställe, och då man bara sätter sig ner så kommer ju alla känslor fullt ut, och man fattar vad som har hänt, vilket man inte riktigt fattar när man är mitt uppe i arbetet. Och då blir man ju oerhört tagen, och tårarna kommer (Redaktionschef AB).

Avskärmning är här, liksom i andra stress- och krissituationer, ett vanligt reaktionssätt. För flera har en förutsättning för att orka med varit att överkliggöra händelsen:

Det går inte att sätta sig ner och grina. vilket väl borde ha varit den naturliga reaktionen, utan man – eller jag i alla fall – avskärmar sig på nåt sätt... Det går inte att känna för mycket (Reporter DN).

Förutom känslomässiga reaktioner besvärades flera medierepresentanter också av brandröken. En reporter bestämmer sig för att stå kvar på samma fläck en bit bort från eldhavet. Men det handlar kanske inte bara om ett eget hänsynstagande utan också om ren självbevarelsedrift. Reportern funderar i efterhand om den positionen också handlade om att skona sig själv: "Röken var väldigt besvärande. Det var jobbigt att gå för nära, jag hostade som en galning när jag kom tillbaka till redaktionen" (Reporter GP).

Möte med de drabbade

Under pågående brand sker en rad möten med de drabbade ungdomarna på Backaplan, främst i stillsamt tröstande eller varsamt frågande former. Journalisterna blir i flera fall en hjälpande vuxen och en tröstande famn utan att alltid avslöja sitt yrke och uppdrag på platsen.

Jag höll om henne och tog henne runt axlarna och tittade på henne och sa 'om du tar några djupa andetag nu så kommer du säkert ihåg ditt telefonnummer. Annars kan vi ringa nummerupplysningen'. /.../ Så småningom fick hon ringt till sin mamma, och så tittade hon upp på mig och sa 'Är han död?' (Reporter GP).

Det jobbigaste var att fotografera de här människorna som satt och grät...utan att peka ut dem i tidningen /.../ man får ju jobba diskret och smyga omkring och ta lite bilder när folk vänder sig om (Fotograf DN).

Det jag visste var att om folk skriker så är det väldigt bra, för då lever de, då andas de. Men de som inte skriker... (Fotograf 1 GP).

Denne fotograf resonerar också om hur svårbedömt tillståndet var hos de ungdomar som låg på marken.

Om de bara låg stilla på marken var det svårt att säga om de levde eller var döda. /.../ de försökte göra hjärt-lung-räddning på en person, och jag var helt säker på att han skulle klara sig, så där plåtade jag, men när de gjorde upplivningsförsöken se'n så märkte jag att de drog ett skynke över honom. Då fattade jag att han dog ju där. Så då plåtade jag inget mer där...(Fotograf 1 GP).

I undersökningen framkommer flera exempel på hot och aggressivitet mot journalister och fotografer på olycksplatsen. De starka reaktionerna kom från ungdomar – överlevande och andra ögonvittnen. Reaktioner som mediernas medarbetare kanske då hade svårt att förstå, men som en tid efter händelsen för många framstår som naturliga reaktioner på en traumatisk händelse. Några försöker tackla problemet genom diskussion med ungdomarna, och har svårt att tolerera påhopp och ifrågasättanden, med hänvisning till att alla utsända till en olycksplats är där för att sköta sitt jobb.

Många var ju aggressiva och gick på. En del ungdomar pratade jag med, så det var ju inte bara att man nonchalerade dem. Då var det en kille som kom fram och sa "Stick åt helvete – du fattar ingenting". "Jo, sa jag, det gör jag visst det", och så drog jag historien /fotografen hade själv mist en son för några år sedan; förf. anm./ för honom. Och han sa inte ett ord, han bara drog (Frilansfotograf AB).

Fotografen tycker fortfarande att han hanterade situationen på ett riktigt sätt. Om medierne bevakar en sådan här händelse kan det vålla kritik, men undviker man att bevaka så skapar det också kritik. En paradox som tillhör yrket menar han. Han poängterar dock att "de stökiga" endast utgjorde ett fåtal, medan de flesta var lugna och tog hand om varandra.

Redaktionella arbetsformer

Arbetsätt och informationskällor

Göteborgs-Postens två reportrar fick larmet om branden några minuter före midnatt via sin SOS-larmsökare (se Del I). Rökpelaren syntes från redaktionens fönster. Under tiden får de ett samtal från en av tidningens fotografer. Han är ledig men sitter i bilen och hör larmet på polisradion. Han åker genast till Backaplan. Väl framme ringer han med beskedet "många skadade".

Jag kände att jag frös till is, och att det är bra att vi åker båda. Jag tror ärligt talat att jag från början kände mig som ett moraliskt stöd. Något sade mig att vi skulle åka bägge två, även om jag aldrig tvekade ... (Reporter GP).

Redigeraren på GP, som egentligen också skulle ha gått av sitt pass, stannar kvar. Väl framme på Backaplan, ca 10–15 minuter efter larmet från SOS Alarm, gör de båda GP-reportrarna bedömningen att dela på sig.

Jag sa till kollegan 'Gå du omkring och se om det är nån du vill intervjua, så står jag här och kollar' (Reporter GP).

GP:s reportrar stannade ca 40 minuter på olycksplatsen. Senare – i samband med intervjuerna – tycker tidningens nyhetschef att arbetsättet med "en rak nyhetsreporter och en betraktare var en idealisk konstellation".

Bland medierna varierade för övrigt graden av team-arbete. Samtidigt förekom andra arbetsformer som inte är vanliga annat än vid händelser i brandkatastrofens format. Aftonbladet tillämpade en slags flygande reportageskrivande och gemensam byline i sin första upplaga, vilket innebar att de flesta artiklar var samförfattade. Reportrar ringde in information till en skribent på redaktionen som tillsammans med egen information, telegramnyheter m m formade artikeln:

Jag ringde och blev uppringd hela tiden, och lämnade pratminuter och ögonvittnesskildringar till mina kollegor i Stockholm. Det skrevs i Stockholm (Reporter AB).

När Göteborgs-Tidningens stockholmsreporter landade i Göteborg var det med uppdrag att skriva två artiklar direkt på morgonen, varav den ena skulle vara intervju med någon ansvarig ur räddningsledningen. Väl inne i taxin på väg från flyget till olycksplatsen börjar han arbeta. Han skriver den ena texten halvfärdig genom att lyssna på en intervju med räddningsledaren, som lokalradion sänder. Väl framme på olycksplatsen uppsöker han samma person och fyller på med några egna intervjufrågor. Den färdiga texten lämnas via mobiltelefon till redaktionen, för att tryckas i extraupplagan. Ett arbetssätt som skiljer sig från vanlig kvällstidningsjournalistik, menar reportern:

Det här är ju nån slags journalistik som påminner om radiojournalistiken. Den är ju så oerhört snabb och kortfattad./.../Extra upplagor fungerar på det sättet (Reporter GT).

Reportern stannar i Göteborg den närmast följande veckan. Ett av artikeluppslagen gäller en intervju med en man han läst om i "konkurrenttidningen" Aftonbladet. Den unge mannen återfinns genom att reportern med fotograf åker runt och knackar dörr i stadsdelen Hammarkullen. En annan pojke som reportern beslutar sig för att ta kontakt med är en överlevande discjockey som intervjuas i norsk TV på kvällen efter brandnatten.

Arbetsledning och instruktioner

"Är det en bra brand?" frågade en av kvällstidningarnas nattchefer när reportern första gången ringde från olycksplatsen på Backaplan. "Ja, det är väldigt stort" svarade reportern. "Är det flera skadade"..."Ja, det är flera skadade"..."Är det några döda?"..."Ja, det är det säkert", svarade reportern som i trans. Kontentan blev att fler medarbetare skulle skickas till platsen. Enligt tidningens redaktionschef ställdes denne sedan inför tre huvudåtgärder och -frågor; " (1) Hur behöver vi göra om tidningen?, (2) Vilka reportrar behöver vi, respektive har vi att tillgå? samt (3) Skicka en arbetsledare till Göteborg!" Den senare visade sig senare utgöra en stor organisatorisk vinst. Redaktionsledningens hållning i detta tidiga stadium var också att bildmaterialet var viktigare än texten.

GT/Expressen flyger senare ner en av sina redaktionschefer från Stockholm som blir platschef under den närmaste tiden efter branden.

På Göteborgs-Posten informeras redaktionschefen först när reportrar och fotograf återvänt till redaktionen och lämnat texter och bilder. Då ringer den ena reportern hem och väcker honom. På redaktionen uppger redaktören för internettidningen "GP direkt" bli en nyckelperson under nattens arbete. GP fattar tidigt beslutet att med anledning av denna "historiska katastrof" utkomma nästa dag, en utgivningsfri dag.

Vi insåg kanske inte direkt att detta var ett historiskt beslut – att komma ut på en utgivningsfri dag. /.../ Detta i kombination med att man tyckte det var så oändligt mycket som skulle till för att komma ut... Hitta alla dessa nyckelpositioner, få det tekniska att fungera. /.../ Det funkade lysande. Mycket, mycket bättre än jag någonsin kunnat förvänta mig (Nyhetschef GP).

Det framgår av flera intervjuer att omfattningen och särprägel hos denna katastrof fick de flesta medarbetare att koncentrera sig maximalt. Det är en förklaring till snabb rapportering och att extrautgåvor och bilagor trots allt kom till stånd. Att arbetsledningens sätt att fungera är viktigt för de medarbetare som arbetar under katastrofens akuta fas är tydligt.

För det flesta medier tycks det ha varit självklart att snabbt skicka så många medarbetare som möjligt till brandplatsen. Göteborgs-Posten, som inte hade ordinarie utgivning dagen efter branden, avvaktade dock mellan klockan tre och sex på natten innan beslutet fattades att tidningen skulle utkomma med en extra upplaga. Ett beslut som nyhetschefen idag tycker var rätt:

Vad vi vann genom mitt beslut tycker jag var att undvika en slags psykos där vi skickat tio reportrar och fem fotografer till brandplatsen, bara för att skildra samma sak igen och framåt middagstid har varit helt uttröttade. Nu fick vi alltså in ett gäng där klockan åtta på morgonen som var pigga och fräscha, och sen jobbade ju många av dem i 12–15 timmar. Och gjorde det med uppföljningsvinklar, vilket var det givna i det läget. Så jag tycker det var korrekt (Nyhetschef GP).

För 10–15 år sedan hade dock samma beslut varit fel, tror han, med hänvisning till att journalistiken då mer utgick ifrån att "detta har hänt – pang – och så skriver du så mycket som möjligt om allt det här hemska", medan journalistik av idag enligt hans mening fungerar lite mer planerat och reflekterande. Ingen medarbetare har senare framfört kritik för beslutet om avvaktan, "men jag kan tänka mig att det finns de som tyckt att jag gjorde fel".

I den mån några instruktioner hann delges enskilda medarbetare så tycks det ofta ha handlat om uppmaning till varsamhet. Flera säger sig ha fått order som "ligg lågt, var oerhört försiktig, gå inte för nära". På DN skickade arbetsledningen med hälsningen:

'Vi kommer inte att tvinga er att göra några intervjuer, om ni inte känner att ni vill. Var oerhört måna om människors integritet'. Det kändes skönt att ha i ryggen (Reporter DN).

Det var snarare så att jag fick ta hand om dom frågor som kom från mina medarbetare – frågor som väcktes i samband med att de kom ut till olycksplatsen...och till Hammarkullens kyrka. Först då blev frågorna akuta och ställdes om och om hela tiden (Lokal arbetsledare DN).

Dagens Nyheter kom inte ut på fredagen – Alla Helgons dag – utan arbetade i stället med nät-tidningen. DN inrättade snabbt en lokal arbetsledare i Göteborg. Denne var på plats på fredagen – den dag som följde efter brandnatten. Beslutet togs vid frukost på fredag morgon av en ledningsperson som befann sig på konferens. Han stationerades på lokalredaktionen i Göteborg, men bestämde sig också för att besöka brandplatsen för att öka sin förståelse för händelsen. Lösningen med en lokal arbetsledare lovordas av en av tidningens reportrar:

Han var vår samordnare och kontakt med tidningen i Stockholm. Det funkade väldigt bra, ordning och reda och bra sammanhållning på vilka jobb vi gjorde. Det var oerhört värdefullt att ha honom där (Reporter DN).

Jag kände att jag också behövde få en förståelse för vilka känslor och vilka stämningar som var i svang (Lokal arbetsledare DN).

De första dygnen efter branden skrevs de flesta av DN:s artiklar i Göteborg, där ett 15-tal medarbetare var satta att bevaka allt som hade med branden att göra. På redaktionen i Stockholm skrevs främst bakgrundsartiklar. Där satt en nyhetschef som ledde 3–4 reportrar, medan arbetsledaren i Göteborg basade över dem som var på plats där. Cheferna gjorde kontinuerliga avstämningar med varandra.

Det faktum att DN inte kom ut dagen efter branden gjorde inte bevakningen enklare, anser tidningens lokale arbetsledare:

Jag hade alltså ett och ett halvt dygn på mig, men å andra sidan hade jag då väldigt höga krav på mig att vi skulle ha en hög kvalitet på materialet, och dessutom så tror jag att vi gjorde 12 sidor, det är ju grotestkt mycket, så att jag var nervös inför det här uppdraget.

DN:s redaktionsledning var enligt denne lokale medarbetare missnöjd med den första landsortsupplagan av tidningen, och flera omredigeringar gjordes under natten till söndag – den första publiceringsdagen. Det handlade främst om ”sorteringsproblem”, d v s artiklarnas utformning, följd och placering, och inte om deras innehåll.

Vem får vilket uppdrag?

Tidningarna uppges relativt omgående ha satt in stora personalstyrkor på att bevaka händelsen. Göteborgs-Posten kallar personal till en normalt sett utgivningsfri dag och kvällspressen mobiliserar stort. Aftonbladets redaktionschef bekräftar att kraftsamlingen var stor och besluten snabba. ”Det gällde att överhuvud taget få ner folk”. Väl framme i Göteborg indelades reportrarna och fotograferna i team. Hos Dagens Nyheter var kravet det samma, att få ner folk och att det inte fanns någon möjlighet att välja reportrar för uppdraget:

Det var ett sånt snabbt beslut så att det gick inte att sitta ner och fundera ”passar den eller passar den”, utan vi satte igång telefonkedjor och fick tag på en hel del reportrar som av olika skäl var lediga och befann sig i västra eller södra Sverige, och fick dem att sätta igång att börja åka mot Göteborg direkt (Lokal arbetsledare DN).

Inte i någon av intervjuerna har framkommit att journalist eller fotograf skulle ha bett att få avstå ifrån uppdraget att bevaka branden. Däremot finns enstaka andrahandsuppgifter från arbetsledare och kollegor att någon journalist och fotograf kort efter anländandet till olycksplatsen har kapitulerat inför sin egen chock och sina känslor, och åkt därifrån. Detta gäller inte någon av de intervjuade. Flera redaktionsledare vittnar i stället om en stor sponstan uppslutning så tillvida att flera medarbetare som inte var i tjänst har ringt in till redaktionen och erbjudit sina tjänster så snart de hörde talas om branden.

I det tidigaste skedet av katastrofen fanns få möjligheter att välja vilken personal som skulle skickas till brandplatsen. Flera intervjuade anser att vissa mediemedarbetare som kom tidigt till olycksplatsen var alltför orutinerade för denna typ av uppdrag.

Några av de intervjuade upplevde också brister hos andra medier. En av GPs medarbetare

reagerar således på en tidning som enligt hans mening "har skickat dit alla de har – en hel hord som dundrar på". Och ett annat fall där en orutinerad fotograf tvingats ut på detta hemska uppdrag:

Han plåtar aldrig annars, utan är mer papperskille. Han kom dit med en kamera på magen. /.../ Han klarade inte av det...det var så j-la dumt att skicka dit honom, för han har aldrig varit på såna ställen innan. Det var inte bra för hans skull, och inte för dem som blev fotograferade av honom heller (Fotograf).

Påtagligt för de fyra tidningar som ingår i studien är att de saknade erfarna medarbetare med utländsk härkomst. Någon tidning hade en invandrarpraktikant bland journalister, och denna sattes i arbete med research inriktad på förorterna. En praktikant på DN med invandrarbakgrund fick också bevakningsuppdrag, liksom två studenter från Journalisthögskolan i Göteborg som tidigare praktiserat på tidningen. Det är ett känt faktum att svenska medier har få invandrare bland medarbetarna. Särskilt i samband med skildring av begravningar och minnesceremonier blev frågetecknen många kring den egna kulturella kompetensen, menar flera av de intervjuade arbetsledarna.

Det bästa är om tidningen är en spegling av samhället /.../ men idag är vi inte en etniskt mångfasetterad redaktion /.../ Vi behöver journalister med invandrarfrågor som vardag (Redaktionschef GP).

Redaktionschefen menar samtidigt att brandkatastrofen visade att svenska invandrare är en del av Sverige. I samband med händelsen kom grupperna kanske ännu närmre varandra, resonerar han, och hoppas att detta ändock är något positivt mitt i förtvivlan.

Etiska aspekter

Hänsyn till drabbade personers integritet

De flesta intervjuade, alla kategorier, hävdar att bevakningsuppdragen kring branden i Göteborg föranlett ett stort antal etiska diskussioner. "Det är klart som korvspad att det var väldigt mycket diskussioner om hur man ska göra och hur man inte ska göra". De etiska diskussionerna var sällan explicita utan ett slags flytande förhållningssätt, en outtalad vardagsetik.

Vi är en morgontidning, och vi har vår speciella etik i grunden. Vi kastar oss inte över människor, vi anklagar inte en reporter som varit ute på jobb och missat en nyhet för att han inte gick över lik. Vi har ett etiskt förhållningssätt till vardags (Nyhetschef GP).

Några chefer säger att de på ett tidigt stadium tvingades fatta flera viktiga etiska beslut. Sålunda uppger till exempel GT:s redaktionschef att han redan två timmar efter branden bestämmer sig för två saker: (1) att vara mycket försiktig med information om att branden kan ha varit anlagd, och (2) inte tillåta publicering av bilder på människor som kan vara döda. Han har en bestämd uppfattning om var de etiska besluten ligger och var censurering av materialet ska ske: "Journalisterna ska samla information och redaktionsledarna ska bestämma vad som ska in i tidningen. Man sovar inte på plats".

Men de flesta intervjuade reportrar, fotografer och redaktionsledare anser att journalistiska etiska bedömningar i första hand ska göras av dem på plats. Men samtidigt måste det finnas ett samspel mellan den utsända medarbetaren och redaktionsledningen.

Lite längre tillbaka i tiden hade man ju inställningen att fotografen skulle dammsuga allt ute på fältet, och lämna alla aogöranden till hemkomsten till redaktionen. Den tiden är förbi. Om vi skulle arbetat

efter det mottot idag hade vi inte kunnat göra den tidning som vi nu producerade (Bildchef GP).

Lyhörighet från ledningens sida, inför min egen kompetens och mitt omdöme vad gäller bilder jag tagit. /.../ Mitt ord vägde väldigt tungt i diskussionerna på desken (Fotograf 2 GP).

När arbetet ska granskas före publicering uppstår etiska bedömningar av typen 'ska vi ta den bilden eller den?' Men ofta har fotografen själv redan sållat agnarna från vetet och bilder som skulle kunna betraktas som oetiska hamnar aldrig på redaktörens bord. "Det var bara en enda bild där jag sa att 'no way, den tar vi inte.'" (Bildchef GP).

I studiens intervjuer framstår det som att bildmaterialet ger upphov till fler etiska diskussioner än den skrivna texten. På Aftonbladet var frågan om bilder högst upp på dagordningen när arbetet med branden inleddes:

Ja, det som vi direkt började diskutera det var ju frågan om bilder, för bilder är så oerhört utlämnande i såna här sammanhang. Bildjournalistiken är oftast viktigare än hur man ska skildra hela händelsen i text (Redaktionschef AB).

I denna tidning förekom i relativt stor utsträckning "maskning" - maskering av ansikten på personer vars identitet man i möjligast mån försöker dölja. Även tidsfaktorn påverkade här utfallet:

Om jag ska vara ärlig så maskerade vi inte i första upplagan./.../ inget ansikte maskerades, vilket vi diskuterade rätt mycket, och insåg att där hade vi gjort fel /.../ Vi borde ha maskerat dem, vilket vi gjorde till andra upplagan direkt. /.../ Men till den första upplagan diskuterade vi det aldrig...förrän vi såg tidningen (Redaktionschef AB).

På Göteborgs-Posten gick den etiska bedömningen av bildmaterialet till fredagstidningen mycket fort. Fotografen scannade in tre av sina 16 bilder digitalt. Uppdraget var att scanna in förstasidesbilden först. Det blev en snabb bedömning av vilken olycksplatsbild som kunde komma ifråga. Och det var då, i likhet med ute på olycksplatsen, svårt att bedöma vilka ungdomar på bilden som var vid liv och vilka som kunde vara var döda.

Det var lite väl simpelt att bara ta människor som ligger så där. Jag tänkte att nästa steg måste ju vara någon hjälte eller någon som har gjort nåt här (Fotograf 1 GP).

En av GPs fotografer ger ett exempel på hur han gör en "etisk avstämning" av en bild. I detta fall två sörjande flickor som lutar sig mot varandra.

Den bilden gick jag runt med på redaktionen, jag tror det var till tre-fyra redigerare, och ingen av dem tyckte den var kränkande eller på något sätt kunde uppfattas felaktigt. Sedan hade jag kontakt med redaktionschefen, och han tyckte likadant (Fotograf 2 GP).

En bekräftelse på att bilden är "acceptabel" tycker fotografen att han får då han några dagar senare besöker en skola och ser tidningssidan med bilden upphängd på en anslagstavla med minnen från branden. Detta tolkar han som att bilden inte är kränkande. För övrigt tycker han att god journalistik kan likställas med svårbedömd etik. Men det är en svår balansgång, menar en kollega:

Man ska vara precis där – på gränsen – det är då det är som bäst. Men då måste det också samtidigt finnas den kompetensen på redaktionen, att kunna göra de bedömningarna. Men man kan aldrig lämna ifrån sig det personliga ansvaret, utan man måste kunna stå för det man lämnar ifrån sig (Fotograf 2 GP).

Själöklart tar man en och annan bild som kan verka stötande, men då hoppas man ju att den ansvarige utgivaren för natten – nattchefen och bildchefen – tar det beslutet – vilka bilder som ska användas /.../ Ibland gör de det inte, och ibland gör de det (Frilansfotograf AB).

Fotografen påminner om den starka tidspressen. Hans bilder är bara några i mängden som levereras till redaktionen och ledningen ska snabbt fatta riktiga etiska beslut. Han menar att den textinformation som följer till bilden (fotografens upplysning till redaktören) är oerhört viktig för möjligheterna till rätt bedömning, och ger ett exempel på beslutsproblem "klockan är tre på natten":

En fotograf vid någon av kvällstidningarna skickar upp en bild med bildtexten; "Här sitter pappan på knä bredvid sin skadade dotter", och så publicerar de den texten, och sedan visar det sig dagen efter att den här flickan var död. /.../ En sån här bild kan ju lätt gå igenom genom att det är fel bildtext till.

När det gäller etiska bedömningar finns det också anledning att uppmärksamma i vilken grad man intervjuar direkt drabbade (och ofta chockade) ungdomar. DN valde delvis en specifik strategi:

I flera fall gjorde vi så att vi lät reportrar vara med på platser, och i stället för att intervjua människor så fick dom skriva sina personliga berättelser om upplevelser av stämningen /.../ Vi använde det medvetet i stället för att låta chockade människor skrika ut sin smärta eller vrede (Lokal arbetsledare DN).

Naturligtvis gjorde även DN:s medarbetare intervjuer på brandplatsen med överlevande och ögonvittnen. Men man var extra försiktiga när det gällde ungdomarnas medgivande till intervju. Ett exempel gällde den överlevande discjockeyn:

Vi ville gärna ha en intervju med honom men att vi liksom inte bara kunde rusa på /.../ på ett tidigt stadium hade han varit oerhört kaxig och oerhört utspöken, så vi funderade på i det läget att inte intervjua honom alls, men samtidigt hade han så intressanta uppgifter och så levande beskrivning av det som hade skett. Så vi valde då i stället vägen att gå till hans mamma, och be henne vara med under intervjun (Lokal arbetsledare DN).

Förmedling av spekulationer om brandens orsaker

En annan etisk fråga rör hur medierna skulle förhålla sig till obekräftade uppgifter om brandorsaken. Särskilt ryktet att branden var anlagd av rasister var känsligt, med tanke på vilka reaktioner det kunde framkalla bland olika etniska grupper med invandrarbakgrund (se del III och VI). Skulle man rapportera dem med risk att bidra till ryktesspridningen eller skulle man förtiga dem? Alla tidningar säger sig ha försökt nedtona det tidiga uttalandet från räddningsledaren om att branden kunde ha varit anlagd. GTs redaktionschef framhåller en avsedd nedtoning av uttalandet:

Ja, vi sa att vi skulle vara väldigt försiktiga med information som tydde på att branden var anlagd. /.../ Vi valde att inte göra löpsedel eller förstasida på det. Vi hade ju med det på nåt sätt, men där kändes det som att där visste de inte riktigt vad de talade om. Och konsekvenserna av ett sådant påstående var svåröverblickbara, så vi ville inte bara gå ut med det rakt upp och ner.

Aftonbladet valde dock med tiden att i stor utsträckning förlita sig på uttalandet, som gjordes två minuter innan tidningens upplaga skulle skickas iväg till tryckeriet, enligt redaktionschefen:

Det där var ju uppgifter som hade cirkulerat nån timme tidigare, och vi sa att det här skriver vi inte, eftersom det var rykten. Däremot – jag tror jag såg det i TV – så sa då den här räddningsledaren uttryckligen detta, och i det läget bestämde vi oss för att vi skulle skriva om det, men inte vinkla på det utan ha det med som att det fanns uppgifter som tydde på att det var ett attentat. /.../ det var till första upplagan, sen till den andra utvecklades det lite mer /.../ Självklart ska vi skriva vad räddningsledaren säger (Redaktionschef AB).

Journalistik som beskriver invandrarfrågor och händelser av mångkulturell karaktär kritiserar ofta för att bidra till en polarisering mellan ”vi” och ”dom” (Brune 1998). Kanske spelade detta en roll för pressens avvägningar vid utformningen av rapporteringen om miss-tanken att branden var ett dåd av rasister. Detta rykte fick omedelbar spridning och tycks mer eller mindre oreflekterat ha kopplats samman med antagandet om att branden var anlagd.

På GP:s redaktion tolkade man sitt moraliskt-etiska ansvar på så sätt att man dels skulle vara särskilt försiktig med att underblåsa detta rykte, dels aktivt bemöta detta och liknande rykten:

Det var ju väldigt påtagligt för oss eftersom i början gick det ut rykten om att detta var ett rasistdåd och Göteborgs-Posten, vi var ju nerringda av andra medier från andra länder. /.../ Och deras fråga var ju hela tiden 'Jaha, det här är ett rasistdåd'. Det var oerhört påtagligt för oss att det var så man såg det här i andra delar av världen. När det gäller just det så sa ju vi att här är någonting där vi måste väga varje ord på guldväg, och vi får absolut inte springa iväg, och vi ska inte vidarebefordra obekräftade rykten. Och det har vi ju fortsatt med hela tiden. Jag kan bara ge ett exempel: att det har skrivits på väggar och förekommit flygblad med väldigt otäckt innehåll i Göteborg, speciellt veckorna efter. Det var dels flygblad som talade om hämnd, och 'Se upp, vi ska spränga diskotek med svenska ungdomar i luften i koäll'. Det har funnits en hel del sånt. Vi har skrivit om sånt bara vid ett enda tillfälle. Då tog vi upp allt sånt här, som en helsida 'Myterna omkring branden'. Däremot tog vi inte upp varje enskilt hot eller varje enskild uppgift som bara slängdes ut (Redaktionschef GP).

Det fanns så många konstiga rykten då om anlagda bränder och att det var klart att det var rasister som hade gjort det och jag vet inte allt. Så då sa vi att vi har faktiskt ett ansvar här som informationsförmedlare, att inte låta informationen ske på två plan. Det vill säga ett plan där vi inte berör de här påståendena. Och så ett annat plan under oss där lösa påståenden florerar (Nyhetschef GP).

På Göteborgs-Posten hanterades ryktesspridningen på ett sätt som redaktionen inte tidigare hade prövat. Man skrev en artikel om de mest kända ryktena och myterna om branden, dess orsaker och följder som bedömdes vara i omlopp. På tidningen menade man att det ingick i rollen som informationsförmedlare – att sätta dessa rykten i strålkastarljus. ”Vi tyckte det började bli så stort att vi var tvungna att tala om hur det var” (Nyhetschef GP). Nyhetschefen säger vidare att ”Jag tror att den artikeln starkt bidrog till att lugna stämningar och få stopp på de här konstiga ryktena”. På frågan huruvida artikeln också ledde till några reaktioner hos läsekretsen säger nyhetschefen:

Det är möjligt att vi fick, men jag fick inte det. Men jag kan ju i och för sig tänka mig att det finns folk som säger att 'ingen rök utan eld' eller som tycker att GP i det här fallet bara var myndigheternas förlängda arm med uppgift att ljuga och ge fel information./.../ att de som hyser övertygelsen om att det är ett rasistdåd tror att en sån artikel i GP naturligtvis är beställd av myndigheterna. Tror jag att de tror (Nyhetschef GP).

Den multikulturella händelsen

Att festen i Makedoniska föreningens lokal på Backaplan i Göteborg var av mångkulturell karaktär påverkade diskussionerna på redaktionerna om hur man t ex skulle förhålla sig till förekommande rykten. Intervjuerna tyder på att den etniska aspekten upplevdes som problematisk i rapporteringen kring branden och att det förekom osäkerhet hos medierna hur detta borde hanteras. Vissa av de intervjuade uppger att man i varje fall i ett inledande skede inte betonade offrens etnicitet. Väsentligt var i stället att det var unga människor – barn och ungdomar – som drabbats. *"Nationalitet var inte den första frågan, utan på vilket sätt de var inblandade i branden"* (Fotograf 2 GP). Händelsens tragik överskuggade betydelsen av ungdomarnas härkomst, menar en arbetsledare, och säger att de etniska frågorna vare sig tonades upp eller ner:

Under den perioden stod den mänskliga tragedin så i centrum att vi naturligtvis konstaterade att det handlade om invandrare, och sökte upp invandrarorganisationer, men att /framhåva/ den hemska verkligheten tror jag inte stod på vår dagordning där i början i alla fall (Lokal arbetsledare DN).

Inom redaktionen på samma tidning fördes diskussioner om hur de drabbade ungdomarna skulle benämnas som kollektiv – invandrarungdomar eller ungdomar med invandrarbakgrund? Var de svenska medborgare eller ej? Och hade det någon betydelse? *"Invandrarare, det kan väl jag också vara med hundra års perspektiv bakåt, så att säga"*, menar nyhetschefen som säger att tidningen försökte undvika benämningar som kunde missuppfattas.

Vi diskuterade detta. Och vi var säkert också påverkade av diskussionerna kring om det var ett rasistdåd, och det var angeläget att inte här hela tiden använda ordet invandrare eller invandrarungdomar, eftersom det är ett laddat ord för en del. Jag menar så här: Det vet ju varje tidning att varje gång man skriver om invandrare och invandrades problem så är det tyvärr alltid ett antal människor som hör av sig och undrar vad är detta – är det här inte en tidning för oss göteborgare och svenskar?' Och vi ville undvika till varje pris att få några sådana stämningar. Vi fick inte alls det, inte någon gång. /.../ Vi som jobbade här, vi var oerhört överens hela tiden.

Kvällstidningen GT/Expressen använde begreppet "invandrarungdomar" i sina artiklar. Något som den intervjuade reportern från GT menar var en nödvändighet i strävan att belysa bakgrundsorsaker till det inträffade:

Jag ser ingen anledning till att man inte skulle skriva om det. Man måste ju beskriva verkligheten så som den är./.../ Jag hoppas att det syntes i vår rapportering att det var invandrarungdomar det handlade om. Det vill säga att vi bland annat beskrev orsaken till varför just de här ungdomarna håller till i en sunkig, sliten lokal med livsfarliga elledningar och dåliga nödutgångar /.../ Hur ska du kunna beskriva den problematiken om du inte skriver att det handlar om invandrarungdomar? /.../ Det blir ju helt absurt (Reporter GT).

I viss utsträckning sökte man på redaktionerna betona de inslag i tragedin som ändå var positiva:

Hela tiden kretsade ju journalistiken kring att det var ungdomar som var inblandade. Och det blev ju också en fantastisk stämning i Göteborg, där svenskar och invandrare kom varandra närmare än någonsin tidigare, där de fick gråta tillsammans och trösta varandra. /.../

Det kändes oerhört angeläget att berätta, för det här var nånting mitt i förtoivolan som var positivt, och som väldigt många invandrare snabbt tog fram som var tröstande och som hjälpte dem, nämligen att de kände att de för en av de första gångerna var en del av det svenska samhället. /.../ Här delade alla deras sorg och deras upplevelser, och det blev väldigt viktigt för GP att skildra det som hände (Redaktionschef GP).

Trots att de etniska aspekterna inte betonades i rapporteringen kring branden, enligt journalisternas bedömningar, förekom det kritik mot att medierna inte tillräckligt uppmärksammade att det fanns omkomna som inte hade invandrabakgrund:

Det finns folk som har ringt till oss, som man kan klassificera som ...inte rasister...men misstrogn mot invandrare...mot invandring...som tycker att vi förtiger det faktum att det faktiskt var...jag tror det var 12 eller 13 ungdomar som har ren svensk bakgrund. Det finns de som har skrivit om begravningar av invandrabarn men inte nåt om svenska barn som har begravts. /.../ men det handlar om olika synsätt. För mig var det 63 människor som dog /.../ När vi har ansett det vara relevant har vi talat om de olika offrens bakgrund (Nyhetschef GP).

Bristande kunskap hos medierna om kulturella faktorer och olika sedvänjor och ritualer i det mångkulturella samhället fick konsekvenser när det kom till skildring av begravningarna efter branden. Flera medier gjorde som tidigare nämnts bedömningen att låta en begravning representera de sorgeceremonier som följde efter brandkatastrofen. "Det råka-de bli den muslimska därför att det var den första begravningen" (Bildchef GP). Att bara begravningen av de nio muslimska pojkarna gavs stor uppmärksamhet i medierna väckte reaktioner hos många andra kulturella och religiösa grupper:

Det visade sig ju sedan att många av invandrarna undrade varför vi inte kom på de andra (begravningarna). Var de inte lika mycket värda? Som människor? Och det här var väl en kombination av hänsyn och dåliga kunskaper (Bildchef GP).

I grevens tid bestämde man sig senare för att även skriva en artikel om den iranska, men inga bilder publicerades här. Det var fel, anser alla intervjuade redaktionsledare senare.

En aspekt av det multikulturella samhället är att svenska medier inte utgör den främsta informationskanalen för förstagenerationens invandrare. Föräldrar, far- och morföräldrar till de ungdomar som drabbades skaffade sig i många fall information om händelsen via utländska kanaler (se SOU 1999:68). Göteborgs-Posten fattade mot bakgrund av detta tidigt beslut att översätta nyheten till ett antal aktuella språk för att tillfredsställa informationsbehovet hos människor med utländsk bakgrund. En intervjuad GP-reporter tycker att man kunde gått längre i sin beskrivning av den kulturella mångfalden i samband med begravningarna.

I vissa avseenden innebar mediebevakningen en ofrivillig framtoning av "invandrar-aspekten" på brandkatastrofen. Bland de drabbade fanns också svenska omkomna och ska-

dade och svenska anhöriga som sörjde. Detta har kanske i alltför liten utsträckning framgått i pressen, menar en redaktionschef (GP): *”Jag kommer ihåg åtminstone ett tillfälle då vi misslyckades med att få en svensk mamma att ställa upp på intervjū, trots flera försök”*, säger han, och tror att detta delvis kan handla om kulturellt olika inställning till medieexponering.

Sorgens etik

I debatten efter brandkatastrofen har förekommit synpunkter på att medierna agerat oetiskt och okänsligt i mötet med chockade och sörjande människor. Men om den etiska gränsen för kränkning och integritet går vid att över huvud taget tala med dessa människor blir journalistiken omöjlig menar exempelvis GPs nyhetschef:

Om man förbjuder media att över huvud taget närma sig någon som är sörjande och som kan ha minsta lilla chocksvit, då kommer Sveriges historia aldrig att kunna skrivas. Då kommer vi bara att skriva om antalet polisbilar och brandmän. En klinisk rapportering.

En mänsklig dimension av sådana här händelser är viktig, men kan strida med god etik, menar nyhetschefen. Men det fanns tillfällen i Göteborg då många med facit i hand hade velat bromsa mediernas, och kanske framför allt fotografernas närvaro. Statsminister Göran Perssons deltagande vid minnesceremonin i Hammarkullens kyrka efter är ett sådant exempel:

Det blev sån panik för att lokalen var så liten, och alla tog sån plats – både journalister och vanligt folk – så människor kände att de inte fick chansen att närma sig Persson på det sätt de ville...för att vi tog för stor plats av händelsen (Frilansfotograf GT).

Vi tog inte kontakt med nån då, vilket jag såg att andra medier gjorde. Många smågrabbar, i 16–17 årsåldern, som varit med och som var chockade och som ville prata av sig, gjorde det inför TV-kamerorna. Jag tycker att sånt är jävligt oetiskt. Man kan inte utnyttja folk som är i chock på det viset. /.../ Jag tror inte att de här pojarna visste vad de sa egentligen (Reporter DN).

Flera av de fotografer som haft till uppgift att skildra begravningarna har uttryckt målet att främst spegla en kollektiv sorg och att i möjligaste mån inte låta kameran möta blickar eller rikta den mot ansikten. Dessutom kände de flesta av mediernas medarbetare – till skillnad från på olycksplasten – sig välkomna till begravningarna.

Vi var ju inbjudna, mer eller mindre, fast under vissa restriktioner, att inte gå för nära till exempel. Det mesta sa sig självt, fast en del var nytt för många utav oss, att vara på en muslimsk begravning (Fotograf 2 GP).

I flera fall bereddes plats åt fotografer – längst fram – för att skapa bra förutsättningar att fotografera. *”Det kändes som jag tog deras plats, men ändå skulle jag stå längst fram, och det är man inte van vid”* säger en fotograf. Helt enkelt menar flera fotografer att deras arbete underlättades av de anhöriga som tog emot dem i samband med begravningen (den muslimska). *”På svenska begravningar är vi sällan välkomna, men i andra sammanhang får vi hedersplats”* (Redaktionschef GT). Flera intervjuade tycker att den svenska kulturen inte i samma utsträckning som många andra tillåter exponering av sörjande:

Det finns en skillnad som man inte ska underskatta – att synen på sorg och död skiljer sig i olika kulturer. Vi fick ju också telefonsamtal från många anhöriga som ville vara med i tidningen och berätta om sin sorg ./../ Man tycker till och med att det är fint att medier skildrar det, man blir sedd som en del av det svenska samhället (Redaktionschef AB).

Ett resultat av vad tidningarna själva beskriver som brister i sin kulturella kompetens blev i flera fall att man valde att skildra en begravning – den muslimska – som symbol för alla de begravningar som följde tiden efter branden. Ett beslut som bland andra Göteborgs-Postens redaktionsledning ångrar:

Det var fel beslut. Men då tyckte vi att det var så speciellt. Den första begravningen, med många förväntningar och önskingar från de anhöriga. Vi trodde att den skulle kunna fungera som en symbol för alla. ./../ Men det var fel (Redaktionschef GP).

Det var en väldigt konstig bedömning... att bara skildra den muslimska begravningen. ./../ vilket resulterade i att vi inte var på den riktigt stora begravningen i Göteborg, där det kanske var mer mångkulturellt, det vill säga den iranska (Fotograf GP).

På sjukhusen rådde ytterligare andra förutsättningar. En fotograf förvånas över den öppenhet som just han mötte på ett av sjukhusen:

Det var mycket lättare än vanligt att komma in på sjuksalarna. Bara att gå till informationsdisken, säga ett namn, och så blev man inskickad. Annars måste man ju alltid ha tillstånd för att fotografera på sjukhus – en väldig procedur – men här var det bara öppna dörrar (Frilansfotograf GT).

Det icke berättade

Vissa ord kan inte sägas, vissa bilder kan inte tas. Etik har sina tillämpningar på flera nivåer längs produktionskedjan. Att på en olycksplats – mitt i kaoset – bedöma vad som inte bör dokumenteras kräver en starkt utvecklad etik och moral, och en psykologisk förmåga som medger omdömesgilla bedömningar. Traditionellt betraktas etik i journalistiken utifrån vad som publiceras, vilket är underlaget för bedömningar av pressens opinionsnämnd och pressombudsmannen. Meningarna går isär i frågan om bara de bilder som publiceras eller om samtliga bilder som tas på olycksplatsen bör ligga till grund för en etisk bedömning.

Om man nu tycker att bilderna därifrån (brandplatsen) var hemska, så är det i stort sett ingenting mot det man valde bort, eftersom man inte klarade av att ta bilder av det. Man kan inte vara en sån gam (Fotograf 1 GP).

Ja, det var många bilder som jag inte tog, som hade blivit oerhört dramatiska. Det var ju en sorg utan dess like, med barn som skrek och omfamnade varandra, som jag inte fotograferade, men som hade blivit "bra" bilder. Men det avstod jag faktiskt ifrån. ./../ Men det krävs styrka och erfarenhet för att våga avstå (Fotograf DN).

På Hammarkullens gymnasium hålls några dagar efter branden ett möte med skolans personal och alla elever. En DN-reporter åker till skolgården och talar länge med en lärare. En tänkt intervju. Reportern ber att få vara med på mötet. "Visst", säger läraren, som sedan går in och talar med sina kollegor om saken. Deras svar blir "Vi vill inte ha några journalister med". Läraren återvänder ut och backar:

Och så säger han också då att "Du, det där vi pratade om, jag vill inte att du skriver om detta". Och då var det ju fullständigt självklart för mig på en gång att "Nej, okej, det är klart att jag inte gör". I ett annat sammanhang hade det nog inte varit självklart, tror jag (Reporter DN).

Även inne på redaktionerna gjordes en strängare etisk bedömning denna gång än vid andra stora nyhetshändelser, hävdar flera arbetsledare. GTs redaktionschef säger att han vid flera tillfällen hindrade material från publicering. Så exempelvis tonade han ner uttalanden där räddningspersonal kritiserades för att inte ha arbetat tillräckligt hårt, samt visade ofördelaktiga yttranden som utväxlades mellan ungdomar och poliser. Dessutom säger han sig ha förhindrat publicering av bilder på personer där det inte gick att bedöma om de var vid liv eller ej. Också DN:s arbetsledare ger exempel på hur medarbetare avstått från visst journalistiskt material, som ett hänsynstagande;

Vi avstod – framför allt de två första dagarna – från väldigt många bilder. Även om folk var villiga att låta sig fotograferas så spred det sig snabbt bland våra fotografer en inställning att det här var helt fel. Till exempel så hade vi vid ett tillfälle väldigt bra textmaterial utifrån Hammakullens kyrka, men den fotograf som var med, han...efter diskussioner med mig...vägrade fotografera de här människorna, så han tog bara bilder på kyrkan, kors, kyrkans ingång och så där ./../ Man suckade lite från hemmaredaktionen ... (Lokal arbetsledare DN).

Vi valde bort den ./../ "bästa" bilden, som var en bild som gick rakt i hjärtat för att visa katastrofens omfattning. Det var helt enkelt en väldigt suggestiv bild som ./../ visade på baksidan av brandplatsen /med/ett antal filter, och man förstod att under där så låg det döda ungdomar, och sedan var det en polis som gick som en skugga förbi. Alltså, det var en oerhört stark bild (Redaktionschef AB).

Journalistisk etik handlar inte bara om vad som publiceras i tidningen, utan också hur den enskilde medarbetaren uppträder på plats. Det tycks de flesta av studiens intervjupersoner vara överens om, även om en del lägger tyngdpunkten på uppträdandet och andra på vad som i slutändan publiceras. En intervjuad redaktionschef menar att det är ett mer aktivt steg att som journalist fortsätta ett samtal med en chockad människa än för en fotograf att sätta fingret på avtryckaren inför denne. Journalisten kan dra sig tillbaka, fortfarande med texten oskriven, medan fotografen inte kan ångra en redan tagen bild.

Etiska övertramp

Flera fotografer vittnar om att kollegor visade bristande hänsyn och etik, inte minst i samband med den/de begravningar som skildrades. Orsakerna till att personer inom samma yrkeskår uppvisar så olika arbetssätt är många, kulturella skillnader och press från hemmaredaktionen är några svar. Speciellt om man bevakar en händelse långt hemifrån kan det bli tydliga övertramp, menar en del (jfr. Alström 1997). Andra orsaker kan helt enkelt vara "dumhet, oförstånd och okunskap".

Ett annat övertramp gäller en efterlysningsliknande artikel i Göteborgs-Tidningen några dagar efter branden om en saknad flicka. Tidningen gick ut med artikeln efter att flickans familj bett om hjälp. "Det var vårt sätt att engagera oss.", säger redaktionschefen, "...men där borde vi ha avstått ifrån att publicera...det kändes hemskt olustigt...det har jag mått dåligt av (Redaktionschef GT).

Exempel finns också på hur flera mediemedarbetare påverkas av kollegors överträdelser. Ett sådant tillbud skedde just vid Hammarskullens kyrka, enligt en av arbetsledarna, som hävdar att närvarande fotografer och reportrar tyckte detta var mycket obehagligt:

Det lär ha varit några personer från kvällstidningar som tog sig in på andaktsstunden, som var avsedd för de sörjande /.../ och efter det blev det en väldigt hård stämning mot alla journalister, oavsett om man hade varit med på det här eller inte (Lokal arbetsledare DN).

Hos flera av de intervjuade har livserfarenhet i dess olika former uppgetts som en viktig grund till ett etiskt handlande. Reportagens vinklingar präglas givetvis mycket av reporterens egna erfarenheter. Det är stor skillnad att vara "ny som journalist men har man en bakgrund som sjuksköterska och sett blod och elände och död /.../ mot att i 30 år /.../ pratat med direktörer och inte sett en död människa någon gång, som en nyhetschef säger. En kollega menar att det gäller att ha en "djup resonansbotten". Eller mer krasst uttryckt, här av en fotograf: "Om man kan skilja på vem som är död och inte död, då är det lite lättare att kunna arbeta på platsen".

Uppföljning och bearbetning

Personliga reaktioner efter uppdraget

Alla intervjuade reportrar och fotografer som bevittnat händelsen har reagerat starkt känslomässigt efter upplevelsorna på Backaplan. Flera beskriver dessutom rent fysiska reaktioner. Den fotograf från GP som varit först på olycksplatsen berättar att han inte sov alls de två första dygnet. "Jag kunde inte göra det, jag bara såg folk som sprang och jag tyckte det trillade folk från fönster". En av de första reportrarna på samma tidning uppger att hon mådde illa när hon kom tillbaka till redaktionen. I detta tillstånd sätter hon sig i sin egen bil och kör hem. Ingen frågar om hon var kapabel till det eller om det fanns någon anhörig eller vän till stöd och sällskap i hemmet. En frilansfotograf minns dock att han "ramlade i sängen och somnade direkt" efter att ha "givit järnet". Nästa morgon kände han ett akut behov av avlastningssamtal, vilket genomfördes med en präst. Flera andra vittnar om både omedelbara och "uppskjutna" reaktioner:

Jag grät när jag kom hem på natten klockan fem /.../ Vid 16-tiden nästa dag träffade jag och reporter-kollegan en terapeut (Reporter GP).

Reaktionen kom först några dagar senare. Man blir jävligt deppad av det hela /.../ Jag mår ju fortfarande dåligt av det här (Fotograf DN).

Informella kollegiala avlastningssamtal fördes kontinuerligt på flera redaktioner. De tillre-sande reportrar och fotografer som tillbringade upp till en vecka på hotell i Göteborg förefal-ler ha haft ett gott psykologiskt stöd i varandra. "Vi åt tillsammans och arbetade och pratade för-stås mycket – hade jag varit där ensam hade det varit oerhört mycket svårare", säger en DN-reporter.

I flera vittnesskildringar från reportrar som verkat i samband med branden framträder behov att "skriva av sig" händelsen, kanske som en slags psykologisk avlastning av något outhärdligt. En GP-reporter uppmanades att skriva på vinst och förlust.

Jag hade ju ingen lust att skriva den där artikeln för min skull. /.../ Jag var jätterädd för att nån skulle tycka; 'Varför ska hon sitta och bre ut sig för sin ångest och så'. /.../ Men visst, sekundärvinsten var ju naturligtvis att jag fick sätta ord på det som hade hänt...det få man väl erkänna (Reporter GP).

Avlastningssamtal/debriefing

Fungerande rutiner för känslomässig och psykologisk bearbetning – *debriefing* – finns sedan tidigare inom försvaret, räddningstjänsten och polisen. Hos svenska medier har avlastningssamtal efter psykiskt påfrestande uppdrag varit sällsynta. Brandkatastrofen i Göteborg blev dock något av en vändpunkt på detta område.

Ordet *debriefing* har många innebörder. I kris- och katastrofsammanhang innebär begreppet vanligen en "relativt väldefinierad teknik för gruppbaserad bearbetning av upplevelser förknippade med insatser vid särskilt belastande händelser". Med detta följer vanligen krav på psykoterapeutisk kompetens hos den som leder *debriefingen* (Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:2). I vissa sammanhang används begreppet *debriefing* som term för avlastningssamtal som leds av den aktuella gruppens arbetsledare. I denna delstudie används begreppet *avlastningssamtal* eller *debriefing* för de psykolog- eller beteendevetarledda samtal som förts i regi av respektive tidning för journalister och fotografer som bevittnat eller på annat sätt bevakat brandkatastrofen i Göteborg.

Avlastningssamtal har i varierande grad erbjudits reportrar och fotografer som bevakade brandkatastrofen. Behovet var säkerligen störst hos dem som bevittnade själva branden, som såg och hörde unga människor kämpa för sina liv – och i vissa fall förlora dem. På Göteborgs-Posten uppges ledningen snabbt ha agerat med erbjudande om sådana samtal, men man insåg inte genast graden av trauma som medarbetarna drabbats av.

När jag kom till redaktionen på fredagen fick jag först besked om att vi skulle få prata med någon direkt efter helgen. När samtalet fortsatte och jag berättade vad vi hade sett, reagerade en av cheferna. Det verkade som det var först då de förstod vad vi varit med om. Strax därefter fick vi besked om att terapeuten skulle komma till oss redan på fredagseftermiddagen för ett kortare samtal. Visst fanns det ett behov att bli inspekterad. Är jag i chock? Kan jag lita på att jag är på rätt spår med mina tankar? Kan det komma skrämmande reaktioner? (Reporter GP).

I GP-fallet kunde de två reporterkollegor som varit ute på brandplatsen finna stort stöd i varandra, de talade oavbrutet om vad de upplevt. På denna tidning fick det kollegiala stödet stor betydelse eftersom avlastningssamtalen inledningsvis visade sig fungera dåligt. Tidningens företagshälsovård blev visserligen inkopplad men det fungerade inte:

Det blev bara två (samtal). Terapeuten fungerade inte med oss. Vi blev inte sedda /.../ När jag började prata med andra om det så insåg jag hur oprofessionellt det var (Reporter GP).

På måndagen arrangerades en gruppdebriefing som också den väckte skarp kritik hos GP:s personal. Efter ett samtal några dagar senare med en administrativ chef får reportern klart för sig att hon egentligen inte fått någon *debriefing* – eftersom utfallet av samtalet upplevdes så negativt.

Och då blev jag jätterädd. Hjälp! För jag ville att någon skulle titta på mig och lyssna på mig och säga 'Du behöver hjälp' eller 'Du står på benen – det här kommer att vara tufft, men du vet vad som hänt och du är inte i chock'. Ungefär som att besiktiga bilen (Reporter GP).

Redaktionsledningen såg till att "slutbesiktningen" av de båda reportrarna gjordes kort därefter av två terapeuter utanför den avtalsknutna företagshälsovården. Efter detta har GP-reportern inte känt behov av ytterligare avlastningssamtal.

På Göteborgs-Posten tyckte sig redaktionschefen ha god hjälp av en pärm med instruktioner om vilka åtgärder som skulle vidtas för psykologiskt stöd till personalen vid en katastrof. Så långt var man alltså relativt väl förberedda. Sedan blev resten en historia där *"arbetet med debriefingen i vissa fall gick bra, i andra fall gick mindre bra"* som chefen uttrycker det. Debriefing handlar, som i alla psykoterapeutiska sammanhang, mycket om personkemi. Att det blir *"rätt sorts möte mellan rätt personer"*. En annan fråga gäller om avlastningssamtalen ska vara frivilliga eller obligatoriska. Graden av frivillighet i deltagande vid debriefing tycks hanterats olika på olika redaktioner. *"Det är viktigt att det är frivilligt"* menar en redaktionschef.

Göteborgs-Tidningens medarbetare erbjöds debriefing både i grupp och i några fall genom individuella samtal, med start på måndagen (tre dagar efter händelsen). Enligt redaktionschefen fick alla som ville komma på samtalen, även om erbjudandet främst gick till dem som arbetat på olycksplatsen. Ett tiotal personer på tidningen genomgick två psykologhandedda avlastningssamtal. *"Alla tyckte det var oerhört värdefullt"*, enligt redaktionschefen. Även personalen i Stockholm (företrädesvis stationerade på samarbets-tidningen Expressen) erbjöds debriefing.

En DN-reporter berättar att arbetsledningen erbjöd och lät genomföra avlastningssamtal två veckor efter hemkomsten från Göteborg:

Men då kände jag inte så stort behov av det. Men det tror jag hänger ihop med att vi var så många där. Vi hade ju krissamtal varenda kväll när vi gick ut och åt middag. Så jag tror att jag i stort sett pratade av mig det mesta med kamraterna, och det kändes mer meningsfullt för mig att prata med någon som hade varit där (Reporter DN).

En kollega på tidningen är emellertid mycket missnöjd med hur hans arbetsledning skötte det psykologiska omhändertagandet av den Göteborgsstationerade personalen efter händelsen:

Det här sköttes fruktansvärt dåligt /.../ Det hade beslutats i Stockholm att vi skulle "debriefas", men vi hörde inget ifrån dem, och sedan blev det aldrig av (Fotograf DN).

En händelse av göteborgsbrandens slag har dock satt spår hos betydligt fler av mediernas medarbetare än bara hos dem som bevittnat händelsen eller som mött berörda människor den närmaste tiden efter katastrofen. En av de intervjuade nyhetscheferna menar att *"det fanns ju till och med de som mådde dåligt bara av att sitta inne på redaktionen och jobba med det här"*. I flera fall sökte enligt uppgift också denna typ av medarbetare samtalsstöd efter sitt arbete omkring branden.

Som ett komplement till avlastningssamtal initierade av arbetsgivaren har både reportrar och fotografer skaffat sig samtalsavlastning och *"psykologiska eftersnack"* på egen hand. Kollegor från andra medier som också bevittnat katastrofen har träffats för att dela sina upplevelser. *"Alldeles efter branden åkte jag till en bildbyrå för att snacka med folk som varit där"* (Fotograf1 GP).

En fotograf som arbetar för Aftonbladet uppsöker efter några timmars sömn efter brandnatten sin familjeprest för samtal. Han tar med sin reporterkollega dit. Den senare anser att tidningens beredskap för krishantering var otillräcklig. Hon fick ett telefonnum-

mer att ringa, men "orkade inte förbi det första korta samtalet", utan det tog några dagar innan ett professionellt avlastningssamtal genomfördes. Det blev sedan flera samtal. Kanske finns en del att lära av de andra yrkesgruppernas beredskap, funderar reportern: "Brandmän har ju ett sånt system där de går iväg och 'debriefar' omdelbart i samma kläder som man hade då, det är nog bättre tror jag".

Fotografen ovan menar dock att de medarbetare som var bosatta i Göteborg kan ha fått stöd i sin efterbearbetning genom möjligheten att på nära håll följa nertrappningen i bevakningen. Detta kan ha varit en fördel jämfört med att åka därifrån efter bara något dygn, funderar han. För reportrar och fotografer som inte bevittnat själva branden utan börjat sin bevakning av händelsen i ett senare skede förefaller behovet av avlastningssamtal inte heller ha varit så stort.

I dessa senare skeden av brandbevakningen tar sig upplevelserna av händelsen andra uttryck. Den fotograf från GP som bevakade den första begravningen tackade nej till kollektivt avlastningssamtal efteråt:

Då kände jag att det fanns ingen anledning, och jag hade inget behov av det heller. I och för sig hade jag ett avlastningssamtal långt senare, men det var för att jag varit nere i Makedonien...och Albanien framför allt. Då hade jag verkligen behov av det. Då kändes det man sett av brandkatastrofen lite futtigt i jämförelse med vad jag sett där nere (Fotograf 2 GP).

Efter branden har flera redaktioner inrättat rutiner för avlastningssamtal, inte bara för tillämpning efter större olyckor av detta slag utan också efter bevakningsuppdrag i krigshärjade områden och liknande oroshärdar utomlands. Göteborgs-Posten är ett exempel. Idag är sådana samtal satta i rutin. Till exempel har fotografer efter tjänstgöring i Kosovo omgående erbjudits samtal efter hemkomsten.

Ledighet och återgång till jobb

I varierande grad har de medarbetare som bevakade brandens akuta skede fått ledigt från sin tjänst, från några dagar upp till flera veckor. I andra fall har de erbjudits anpassade bevakningsuppdrag en tid efter återkomsten till arbetet, det vill säga "ledigt" från olyckor, brott och ämnen som rör död, sorg och kris.

Vissa fotografer och journalister som varit hårt involverade i branden erbjöds snabb anpassning av arbetsuppgifterna. Bildchefen på GP beslöt således att sända sin unge fotograf till en avlägsen snöklädd plats:

Jag fick åka till Rovaniemi i Finland för att plåta tomten, så det var liksom åt helt andra hållet...det var bra att komma ifrån faktiskt (Fotograf 1 GP).

Men inte heller de så kallade "lätjobbena" var lätta att genomföra, menar några medarbetare:

Man kan liksom inte åka iväg på glada presskonferenser på Liseberg. Det är inte heller lätt. /.../ Men jag satte inte på polisradion på en, kanske två månader. Innan jag kände att jag orkade med sirener (Reporter AB).

Allt jag gjorde efteråt kändes ju helt meningslöst. Inget var värre, eller nyhetsmässigt större. Jag stängde av polisradion och brandradion i flera veckor (Fotograf 1 GP).

Det finns också reportrar som menar att uppdragets karaktär inte påverkades tiden efter branden. Främst tycks detta gälla journalister och fotografer som kom till Göteborg när katastrofens akuta fas var över.

Lärandeprocesser

Ett visst kollegialt lärande sker förmodligen alltid efter stora mediehändelser. Det visar erfarenheter från tidigare olyckor och katastrofer. En intressant fråga blir då vilket lärande som journalisterna kunde basera sitt handlande på i samband med branden i Göteborg? Och kan erfarenheterna från branden säga något om hur den enskilde journalisten kommer att reagera nästa gång – i en liknande situation?

Hur man ska agera när man kommer till en katastrof, det kan man aldrig bestämma. Jag har ingen aning om hur jag kommer att agera nästa gång. /.../ Jag har hört flera exempel på erfarna journalister som har skickats ut och så har de inte kommit tillbaka utan man har hittat dem hemma. De pallade inte, utan bara åkte hem (Reporter GP).

Svårigheten att förbereda sig inför upplevelsorna på en olycksplats hänger nära samman med oförutsägbarheten. Varje situation är unik och den största delen av arbetet på platsen måste ske utifrån improviserade förhållanden, menar en fotograf:

Det går inte att förbereda sig /.../ för jag menar, vem vet vad som händer nästa gång...ett flygplan störtar...kanske i ett bostadsområde. Det kan du inte förbereda dig på (Fotograf 2 GP).

Samme fotograf anser samtidigt att det går att tillägna sig en allmän beredskap, nämligen när det gäller kännedom om informationskanaler och organisatoriska frågor:

Det du kan förbereda dig på är ju myndighetskontakten, naturligtvis. Och där lär sig ju båda parterna av misstagen. Att vara snabbt framme med kritisk granskning är också oerhört viktigt. Att där inte bli handlingsförlamad (Fotograf 2 GP).

Frågan om avvägningen mellan ”granskning” och ”information” i bevakningen av olyckor och katastrofer diskuteras ofta i anslutning till journalistikens roll. En vanlig slutsats är att medierna i första hand har en informationsfunktion i det akuta skedet. Ämnet aktualiserades här i samband med räddningsledarens utsaga om brandens orsak (se Del I:1). Nyheten kablades snabbt ut i flera medier, i vissa fall med antydning om rasistdåd. Senare ställde medieföreträdare frågan om uttalandet i högre grad borde ha granskats och ifrågasatts. Men förutsättningarna för granskning är svåra – ibland obefintliga – med tanke på den turbulens och tidspress som råder. Händelsen och erfarenheten från branden har bland annat lett Göteborgs-Posten till slutsatsen att nästa gång en stor olycka inträffar bör en reporter genast avsättas för att parallellt med nyhetsbevakningen bedriva undersökande journalistik om händelsen och dess orsaker.

Ett område där man inom medierna säger sig ha kunskapsluckor men där viljan till lärande också tycks stor efter branden rör andra kulturer och religioner. Det var i anslutning till dessa kulturella aspekter som de största misstagen begicks, enligt flera intervju-personer, möjligen vid sidan av de tillkortakommanden som rörde bemötandet av människor i chock. Men med större kunskap om religiösa olikheter hade till exempel bevakning-

en av begravningarna sannolikt sett annorlunda ut. En av bildcheferna hävdar bestämt att detta var en viktig lärdom:

Ja, vi har ju lärt oss att det finns kulturkrockar. Att vi utgår från våra värderingar och sedan finns det andra värderingar som människor gör utifrån sin kultur (Bildchef GP).

Han menar också att annat återstår att lära. Så behöver till exempel fotografkåren lära ytterligare om hänsynstagande i sårbara sammanhang, "Det fanns en del som klampade omkring ganska ordentligt på en av begravningarna där".

Ett annat område där många av de intervjuade uttryckt en önskan om lärande, och där lärande också tycks ha skett, gäller den psykologiska beredskapen och krishantering av personal som arbetat på brandplatsen. Här har erfarenheterna varit blandade och kommentarerna innehåller i flera fall en del kritik mot arbets-/ företagsledningen. Till exempel resulterade detta på Aftonbladet, enligt en av tidningens reportrar, i att man försökte åtgärda tidigare förbiseenden av behovet av avlastningssamtal och kallade till ett möte en månad efter branden för att diskutera hur man skulle kunna möta behovet bättre nästa gång, och hur en struktur för omhändertagande skulle kunna se ut. Aftonbladets redaktionschef fyller i med att detta är ett område där hela mediekåren lärt en del, och har ytterligare att lära:

Ja, det tror jag...att när det gäller vår egen personalvård så skulle vi utveckla krishantering på ett bättre sätt än vad vi gjorde denna gången...alltså efterarbetet...och även under (Redaktionschef AB).

I en akut situation finns sällan möjlighet att välja vilka reportrar och fotografer som ska skickas ut, även om sådana möjligheter öppnar sig senare och framför allt under de följande dagarnas rapportering kring händelsen.

Jag ifrågasatte på ett morgonmöte varför det är så många unga reportrar som arbetar. Jag tycker att i ett sånt här läge ska de som har flera år på nacken ta sitt ansvar och åtminstone anmäla sitt intresse för att bevaka händelsen. /.../ Vad jag önskar att ledningen ska lära sig att plocka fram sina seniorreportrar, det är en arbetsledarfråga (Fotograf 2 GP).

När en olycka inträffar nattetid, som branden i Göteborg, finns naturligtvis små eller inga möjligheter att välja vilken personal som ska sändas ut på uppdraget. Om händelsen däremot inträffar på dagtid råder andra förutsättningar. En nyhetschef utvecklar hur lärandet efter brandkatastrofen skulle påverka han val av medarbetare en annan gång. En annan arbetsledare funderar också i liknande banor – att erfarenheten av en sådan händelse förvisso kan vara värdefull, men att man också måste tänka på individen:

Jag tror att jag först engagerar alla reportrar som finns tillgängliga. Sedan möjligtvis göra en bedömning ... inte av reporterns skicklighet... utan av hur psykiskt känslig reportern kan vara för en sån här händelse (Nyhetschef GP).

Frågan är hur mycket en människa tål... det finns personer som jag inte skulle skicka nästa gång (Redaktionschef GT).

Aftonbladets redaktionschef säger att "självt klart väljer jag människor med erfarenhet av liknande situationer". Han berättar också att inför tidningens bevakning dag två, togs det hän-

syn till vilka medarbetare som hade utvecklat ett gott förhållande till människor i samband med skildringen av Estoniakatastrofen. Dessa personer valdes sedan ut att skildra brandkatastrofen och dess följder.

Frågan är i vilken grad lärande egentligen kan ske. Varje situation är unik och omständigheterna svåra. Visst kan man lära, men det kommer också alltid att begås misstag utifrån dessa extraordinära situationer:

I såna här situationer så kommer man alltid att göra vissa fel eller felbedömningar. Det är alltså en extrem utsatt situation – reportrar som själva är oerhört skakade av vad som har hänt, en arbetsledning som arbetar under extrem tidspress /.../ Beslut som ändå måste fattas under väldigt kort tid. Alltså, vi gör om en hel tidning under två timmar. Och det är en lång rad personer som ingår i det arbetet. Det är klart att en del beslut blir felaktiga. Det kommer alltid att bli så. Det gäller att minimera de felaktiga besluten, att försöka hålla en övergripande vettig – både professionell och humanistisk – linje i det här arbetet (Redaktionschef AB).

Kanske är det trots allt för tidigt att ge fullständig bild av lärandet efter brandkatastrofen i Göteborg; "Det vet vi först nästa gång, vad vi har lärt oss", säger GT:s redaktionschef.

Avslutning

Att möta en allvarlig samhällsstörning, en större olycka, en katastrof innebär inte bara ett möte med chockade och drabbade människor. Det innebär också en stor risk för egen chockreaktion, ett kanske underskattat problem som i någon mån rimligen påverkar sättet att göra bedömningar och fungera professionellt. Det har blivit vanligare att även uppmärksamma de indirekt drabbade av en olycka eller katastrof, dvs det stora antal människor inom de yrkesgrupper som på olika sätt engageras i att hantera händelse och dess konsekvenser. Till dessa hör förstås också mediernas medarbetare (Lundin 1992). De akuta reaktionerna på mötet med en stor olycka och dess följder kan var mycket symptomrika, men bör enligt Lundin betraktas som "normala reaktioner på en onormal situation". Detta kan vara en grundregel att ha med sig vid bedömningen av såväl reportrars och fotografers "tillstånd" och agerande på själva olycksplatsen. Det gällde även reaktioner från dem som journalisterna möter på platsen, dvs direkt drabbade, som överlevande och ögonvittnen.

Oavsett hur tränad och förberedd en journalist är för dylika situationer, kommer känslomässiga reaktioner att infinna sig – både under arbetet och efter, skriver de norska medieforskarna Arne Blix och J Bech-Karlsen i boken *Hva har vi der å gjøre? Metoder i etikk og ulykkesjournalistikk* (1990). Författarna citerar redaktören för den danska tidskriften *Sygeplejersken* (sv: "Sjuksköterskan"):

Det skulle inte förvåna mig om journalister och pressfotografer också är i farozonen, även om de nog inte vill medge det, utan föredrar att luta sig mot sitt John Wayne-komplex. (förf. övers.)

Journalister som oförberedda möter en katastrof för första gången, kan påverkas psykologiskt. "Många reagerar med handlingsförlamning eller stor psykisk stress vid mötet med katastrofen", skriver Blix och Bech-Karlsen. De menar också att journalister självklart borde vara förberedda för att kunna verka i en katastrofsituation, men att det idag görs lite

i praktiken för att ge dem detta stöd. Och när larmet väl går är det för sent att förbereda sig.

En förutsättning för väl genomfört arbete i en akut situation är att personen i fråga är bekant med sina egna känslomässiga reaktioner, menar Blix och Beck-Karlsen. Ofta drabbas reportrar och fotografer av samma stressreaktioner som räddningsmanskap och annan insatspersonal, och det normala är att man påverkas psykologiskt.

En viss grad av förberedelse inför ett katastrofuppdrag är möjlig – och dessutom viktig – under personalens färd mot olycksplatsen. I den mån någon information finns om händelsens art måste den snabbt ges till reportern och fotografen så att de har en möjlighet att förbereda sig mentalt. Detsamma gäller räddningsmanskapen vid en katastrof, skriver norske krispsykologen Atle Dyregrov i sin bok "Katastrofpsykologi" (1992). Som exempel ges bussolyckan i Måbødalen i Norge då många av dem i räddningstjänstens personal som först nådde olycksplatsen var oförberedda på att olyckans offer var barn. En mera exakt förhandsinformation om vad de skulle komma att möta hade möjliggjort en bättre mental förberedelse, menar Dyregrov.

Detsamma kan sägas gälla många av de journalister som hörde till de första som anlände till brandplatsen vid Backaplan i Göteborg. Dock var omständigheterna på brandplatsen så svåra och oklara att tydligare information knappast kunnat ges till de tidigast anlända (se Del I:2).

Olika typer av stressreaktioner har beskrivits av de journalister och fotografer som rapporterade från brandkatastrofens akuta skede. De reaktioner och symptom som nämns är påfallande lika de efterreaktioner som beskrivs för räddnings- och sjukvårdspersonal och polis i samband med katastrofer och andra traumatiska händelser. Dyregrov beskriver normala efterreaktioner som:

- svårigheter att återvända till normala rutiner
- påträngande minnesbilder och tankar
- ångest
- nedstämdhet och sorg
- sömnstörningar
- koncentrationssvårigheter
- trötthet
- rastlöshet och oro
- vrede och irritabilitet
- självrannsakan, självföreläelser och skuld känslor
- förändrade värderingar

Detta, i kombination med intervjupersonernas utsagor om upplevelsorna efter göteborgsbranden, är i linje med Lundins syn på mediernas medarbetare som indirekt drabbade av katastrofen.

Området lämnar mycket mer att lära, både vad gäller förmågan att hantera situationen på plats och kompetensen att ta hand om de psykologiska reaktioner som följer.

På katastrofplatsen vid Backaplan i Göteborg fick flera journalister och fotografer svårigheter att hantera reaktioner från överlevande och ögonvittnen på platsen som inte kunde acceptera mediernas närvaro och agerande. Att fotografera en pågående katastrof är mycket

svårt, men ofta nödvändigt. Hur detta sker är dock av avgörande betydelse. Mediernas närvaro vid en katastrof betraktas som en självklarhet inom svensk katastrofberedskap. I Socialstyrelsens Allmänna Råd (1991:2, rev. 1996) poängteras mediernas roll på olycksplatsen:

Förutom rollen som ren nyhetsförmedlare kan medierna ge bakgrundsinformation och förklara orsakssammanhang. Detta kan ibland utgöra ett stöd för direkt och indirekt drabbade vid en svår olycka. Sådana uppgifter har också betydelse för befolkningen i övrigt för att förstå en skrämmande verklighet. En stor öppenhet bör därför prägla samarbetet med massmedia samtidigt som den enskildes integritet måste skyddas.

Hur ska då detta skydd upprättas, och vem sätter gränsen? Dessa frågor har många men inga entydiga svar. Meningarna går isär bland de pressmedarbetare som intervjuats om brandkatastrofen. Några synpunkter med bred förankring är att inte gå för nära de drabbade, att i möjligaste mån undvika att omkomna och svårt skadade kan identifieras genom medierna, att iaktta försiktighet vid intervjuer med chockade människor samt att "våga" avstå från vissa intervjuer och fotomöjligheter.

Flera av de intervjuade journalisterna säger sig ha upplevt en maktlöshet på plats. Viljan att hjälpa var stor, men möjligheterna små. Kanske bidrog detta till att många ungdomars invändningar mot räddningstjänst och polis förmedlades lite okritiskt. Just detta fenomen beskrivs i en av Socialstyrelsens KAMEDO-rapporter:

Det finns inte sällan en tendens hos människorna att söka "syndabockar" för det som inträffat och framföra negativ kritik av räddningsinsatserna. Inte sällan bottenar dessa reaktioner i en bristande tillfredsställelse med sin egen insats. Också åskådare som känner sin maktlöshet riktar gärna kritik mot räddningsinsatserna. Även representanter för massmedia vill gärna höja kritiska röster och finna en eller flera människor som handlat fel. (KAMEDO 73: Katastrofmedicinska studier under 35 år. Socialstyrelsen, 1999)

Att göra allt rätt i alla avseenden, att reagera rätt och riktigt i en olycks- eller katastrofsituation är närmast att betrakta som en utopi. Dock kan ökad kunskap, samlad erfarenhet och lärande över yrkesgränserna vara en väg mot den "goda" olycks- och katastrofjournalistiken. Ett sådant lärande är desto mer angeläget eftersom mediebevakningen och journalisternas närvaro på platsen har så stor betydelse både för informationsförmedlingen, förtroendet för de ansvariga myndigheterna och för räddnings- och vårdinsatserna i det akuta skedet på själva olycksplatsen. Medierna reagerar som regel oerhört snabbt på larm om en större olycka och deras uppmärksamhet riktar i sin tur allmänhetens intresse på händelsen. Den information som förmedlas i det akuta skedet är därigenom avgörande för hur bredare skikt inom befolkningen kommer att reagera, om råd och anvisningar når ut och om grogrund för rykten skapas genom spekulationer och antaganden – eller på grund av alltför knapphändig information.

För räddningsinsatserna på olycksplatsen kan medienärvaron i vissa fall vara besvärande genom att reportrar och fotografer går "i vägen" för räddningspersonalen, men också genom att locka nyfikna till platsen som i värsta fall skapar ytterligare ordningsproblem.

Erfarenheterna från tidigare olyckor, t ex Estonias haveri, har diskuterats inom journalistkåren och medierna och det finns anledning att anta att detta har resulterat i ökat medvetande om olycks- och katastrofjournalistikens särskilda ansvar för mediebevaktningens konsekvenserna. På motsvarande sätt kan man tolka intervjuvaren från de journalister som hade den svåra uppgiften att rapportera om Göteborgsbranden 1998.

De huvudtendenser som framträder i analysen av intervjustudien med journalister, fotografer och redaktionsledare kan sammanfattas i följande punkter:

- Att bevittna och skildra en pågående olycka av denna omfattning ställde stora krav på journalister och fotografer – konflikten mellan professionella krav och emotionella reaktioner går som en röd tråd genom de intervjuades berättelser. Viljan att hjälpa uttrycks av många.
- Mot bakgrund av ovanstående är de journalister och fotografer som bevakade olyckans akuta skede att betrakta som indirekt drabbade av händelsen.
- Flera fotografer och journalister upplevde en hotfull stämning på olycksplatsen, med ungdomars aggressivitet och vrede över mediernas närvaro. Detta framstår idag för de flesta inblandade som naturliga reaktioner på en traumatisk händelse.
- På alla redaktioner har löpande etiska resonemang förts, ofta med huvudbudskapet gå inte för nära”. I katastrofens mest akuta fas var denna bedömning svårare att göra på grund av tidspress och egna känslomässiga reaktioner i kombination med det ofattbara som hänt.
- De drabbade ungdomarnas nationalitet föreföll ovidkommande för de flesta reportrar i katastrofens tidigaste skede. Deras ursprung noterades, men framhölls inte i skildringen av händelsen. De flesta tidningar gjorde samma bedömning: de drabbade var ”våra barn”.
- Händelsens mångkulturella karaktär framstod tydligast genom fotografier samt genom de spekulationer kring rasistdåd som förmedlades av flera medier. Vid skildringen av de omkomnas begravningar blev det multietniska tydligt, och här har alla redaktioner upplevt bristande kompetens kring olika nationaliteters och religioners betydelse.
- Många normala stress- och krisreaktioner beskrivs av de intervjuade journalisterna och fotograferna: ångest, nedstämdhet, sömnstörningar, påträngande minnesbilder, själv-rannsakan, självföreläelser och skuld känslor. Dessa efterreaktioner i katastrofens kölvatten är påfallande lika de som drabbar hjälparna, d v s räddnings-, sjukvårdspersonal och polis. Mediemedarbetarnas behov av professionellt genomförda avlastningssamtal bör också beaktas utifrån perspektivet att dessa individer tillhör de indirekt drabbade.

REFERENSER

Litteratur

- Allport Gordon W. (1960): *The individual and his Religion*.
A psychological Interpretation, New York.
- Alström, Börje (1997): *Morden i Falun*. Stockholm: SPF-rapport nr 171.
- Argyris, Chris (1999): *On Organizational Learning*. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Arvidsson, Olle (1984): "Människors uppträdande vid katastrofer", i *Människor i kris, katastrof och krig*. En antologi. Stockholm: Centralförbundet Folk och Försvar.
- Blix, Arne & Bech-Karlsen, Jo (1990). *Hva har vi der å gjøre? Metoder og etikk i katastrofe- og ulykkesjournalistikk*. Oslo: Institutt for journalistikk.
- Brune, Ylva (red) (1998): *Mörk magi i vita medier. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons.
- Degervik, Inger & Nord, Liselotte (1990): *Katastrofmedicin*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Dyregrov, Atle (1992): *Katastrofpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Dyregrov, Atle (1997): *Barn och trauma*. Lund: Studentlitteratur.
- Dyregrov, Atle & Mitchell, Jeffrey T. (1998) "Psykologisk debriefing".
Tidskrift for Norsk Psykologforening, nr 25:1998 (s. 217–224).
- Ekström, Mats & Nohrstedt, Stig Arne (1996): *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma, och Svenska Journalistförbundet (Mediebiblioteket).
- Englund, Liselotte (1999): "Det omöjliga uppdraget", i *JMG Granskaren, Etik*, nr 1:1999 (sid. 12–15) Tidskrift utgiven av Centrum för granskning av journalistik och medier vid JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.
- Englund, Liselotte (1999): *Katastrofjournalistikens dilemman. En forskningsöversikt med etiska och psykologiska perspektiv*. Arbetsrapport nr 92, Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs Universitet.
- Fichtelius, Erik (1997): *Nyhetsjournalistik. Tio gyllene regler*. Sveriges Utbildningsradio AB.
- Fischhof, Baruch, Slovic, Paul & Lichtenstein, Sarah (1982): "Lay Foibles and Expert Fables in Judgements About Risk", i *The American Statistician*, Vol 36, Nr 3:1982 (s. 240 – 255).
- Harrison, Shirley (1997) "Earning trust by telling truth: how should mediaprofessionals behave when a Disaster happens?" *Journal of Communications Management* 1(3).
- Harrison, Shirley (ed) (1999): *Disasters and the Media. Managing Crisis Communications*. London: MacMillian Business / MacMillian Press LTD.

- Jarlbro, Gunilla (1993): *Krisinformation ur ett medborgarperspektiv*. En kunskapsöversikt. Stockholm: SPF (Rapport nr 163:3).
- Jonsson, Stig & Hagström, Annika (1997): *En bro över mörka vatten*. Stockholm: Cordia.
- Kallenberg, Kjell (1987): *Livsåskådning i kris. En empirisk studie*. Lund: Doxa.
- Katastrofmedicinska studier under 35 år. Erfarenheter från KAMEDOs verksamhet 1963 – 1998*. (1999): KAMEDO 73. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Kieran, Matthew (1998) "Objectivity, impartiality and good journalism, i Kieran (red): *Media Ethics*. London: Routledge.
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lenquist, Sten (1996): *Katastrofmedicin*. Stockholm: Liber.
- Leymann, Heinz (1989) *När livet slår till. Offersituationer, följdhändelser och psykiska problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lundin, Tom (1992): *Traumatisk stress och personlig förlust*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Löfgren Nilsson, Monica (1999): *På Bladet, Kuriren och Allehanda. Om journalistiska ideal och organiseringsprinciper i den redaktionella vardagen*. Akademisk avhandling, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Nohrstedt, Stig Arne & Nordlund, Roland (1994): *Medier i kris. En forskaröversikt över mediernas roll vid kriser*. Stockholm: SPF (Rapport 163:4).
- Spelregler för press, radio, TV*. (Oktober 1999). Stockholm: Pressens Samarbetsnämnd/TU Service AB.
- Statens offentliga utredningar (1999): *Brandkatastrofen i Göteborg. Drabbade, medier, myndigheter*. Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:68).
- Statens offentliga utredningar (1999): *Lära av Estonia. Den andra delrapporten och slutredovisning*. Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:48).
- Weibull, Lennart & Börjesson, Britt (1995): *Publicistiska seder*. Stockholm: Tiden/SJF.
- Övrigt material**
- Publicistklubbens Årsbok (1995) Klarade vi katastrofen?
- Publicistklubbens Årsbok (1999) Det kritiska ögonblicket.
- SCOOP. Tidskrift för grävande journalistik (1993) Tema Etik. Självsanering eller själv censur? (Nr 4:93).
- Socialstyrelsen (1991) Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer. Stockholm: Socialstyrelsen / Allmänna råd 1991/96.
- Socialstyrelsen (1999) Termer inom medicinsk katastrofberedskap.
- Tre Böcker (1998) Oförglömliga minnen (minnesbok som tillägnas alla sörjande efter brandkatastrofen i Göteborg, baserad på dikter och texter som sörjande lagt vid minnesplatsen på Backaplan).
- Artiklar i Tidningen Journalisten samt Pressens Tidning tiden efter brandkatastrofen i Göteborg.

FÖRTROENDET

Samhällsförtroendet bland
svenskar och invandrare

*Ingela Wadbring,
Lennart Weibull och
Jan Sjögren*

SAMHÄLLSFÖRTROENDET BLAND SVENSKAR OCH INVANDRARE

Ingela Wadbring, Lennart Weibull och Jan Sjögren

Inledning

Branden på Hisingen i Göteborg natten till den 30 oktober 1998 var den värsta i Sverige i modern tid. Förutom de fruktansvärda konsekvenser som branden innebar för alla berörda, ledde händelsen också till en långvarig och stundtals hetsig diskussion. Det som diskuterades var bland annat om i vad mån berörda samhällsinstitutioner och yrkesgrupper fullgjort sina uppgifter på ett korrekt sätt. Den kritiska frågan ställdes om det faktum att de flesta festdeltagarna hade invandrarbakgrund hade påverkat arbetet under och efter branden.¹ Agerandet från såväl massmedierna, myndigheterna som räddningspersonalen granskades i detta perspektiv.

I efterhand är det knappast för mycket sagt att branden även innebar ett uppvaknande för många när det gällde invandrarnas ställning i det svenska samhället. Händelsen synliggjorde mycket av den problematik som omgärdar frågor angående integration, kulturskillnader och invandrades inflytande i dagens Sverige. Den aktualiserade också frågor om hur invandrare betraktar det svenska samhällets institutioner.

Brandolyckan och de frågor som väcktes i samband med den, föranledde en rad studier. Tanken med föreliggande undersökning är att belysa just samhällsförtroendet. Frågan gäller det förtroende som personer med invandrarbakgrund respektive svensk bakgrund hyser för olika samhällsinstitutioner och deras personal. Uppgiften är att så långt som det är möjligt få en bild av om och i så fall hur branden på Hisingen påverkat detta förtroende. En viktig fråga är då vad som menas med begreppet förtroende.

Syfte

Varje samhällsbildning bygger på medborgarnas förtroende. I komplexa samhällen är vi tvingade att lita på att olika institutioner och organisationer faktiskt fungerar, även om vi inte själva har någon direkt insyn i deras verksamhet. Förtroendet är ett slags mekanism för att reducera just social komplexitet. För att klara det dagliga livet bygger vi på olika generaliserade förtroenden, som innebär att vi reducerar osäkerhet och därigenom underlättar ställningstaganden. En grundtanke är då att förtroende spelar en ökande roll för människors val i det moderna samhället, eftersom det utmärks av enskilda fria medborgare, vars handlingar inte är förutsägbara.² Men förtroende avser inte bara relationer människor emellan utan också förtroende för samhällets institutioner. Ett samhälles existens är

1) Se SOU 1999:68

2) Luhmann, 1998:23ff, jfr Holmberg och Weibull, 2000

3) Bok, 1980. Jfr även diskussionen i Holmberg och Weibull, 1999; 2000 och Rothstein, 1999

beroende av att människor har förtroende för de centrala institutionerna. Om institutionsförtroendet urholkas riskerar samhället att falla sönder.³ Eftersom förtroende delvis präglas av den kultur som råder i samhället är multikulturella samhällen i större utsträckning utsatta för sådana risker.

I en större översikt av forskningen om förtroende har det utskiljts tre perspektiv⁴ I det första fallet betraktas förtroende som en egenskap hos enskilda individer, i det andra som en egenskap hos sociala relationer och i det tredje som en egenskap hos ett samhälle. Det synsätt vi här valt att utgå ifrån ligger närmast det tredje perspektivet. En fördel med att betrakta förtroende som en systemegenskap baserad på enskilda medborgares handlingar och bedömningar är att det därigenom blir möjligt att förena ett makro- och ett mikroperspektiv. Analyser utifrån detta perspektiv ger mått på vilket förtroende enskilda personer eller grupper av människor har för olika samhällsinstitutioner, samtidigt som aggregerade mått ger oss en bild av vilket förtroende enskilda samhällsinstitutioner åtnjuter.⁵ Ett sådant perspektiv synes särskilt fruktbart i en analys av hur människor med olika social och kulturell bakgrund värderar olika samhällsinstitutioner.

En händelse som brandolyckan kan antas kristallisera förtroendeattityderna och en studie av hur detta skedde bör därför kunna ge en viktig relief för förståelsen av skillnader i svenskars och invandrares samhällsförtroende. Vanligen är det dock inte möjligt att på detta sätt analysera en händelse som i likhet med branden inträffar utan någon förvarning. I och med att det under hösten 1998 pågick en större förtroendeundersökning, vars material kunde göras tillgängligt för bearbetning, fanns det emellertid i detta fall förutsättningar för en analys.

Syftet med föreliggande rapport är tvåfaldigt:

- att studera likheter och skillnader mellan svenskars och invandrares förtroende för centrala samhällsinstitutioner och dess personal
- att söka belysa hur detta förtroende kan ha påverkats av branden i Göteborg bland svenskar resekitive invandrare

Det vi har betraktat som centrala samhällsinstitutioner och personalgrupper är huvuddelen av de institutioner som ingått i de årliga frågeundersökningar SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför.⁶ Huvuddelen av dessa institutioner var direkt eller indirekt inblandade i arbetet efter branden. En kort beskrivning av undersökningen finns i avsnittet *Metodsynpunkter*.

När vi här talar om *svenskar och invandrare*, eller *personer med invandrarbakgrund*, vill vi poängtera att definitionen i denna studie är vid; det räcker att ha en förälder som är uppvuxen utanför Sverige för att definieras som invandrare. Man kan således vara både svensk medborgare och helt uppvuxen i Sverige, och ändå räknas till gruppen invandrare. Som svensk definieras man om man själv liksom båda föräldrarna är uppvuxna i Sverige.

4) Misztal, 1996. I engelskspråkig litteratur motsvaras begreppet förtroende av trust eller confidence, i tyskspråkig av Vertrauen.

5) Det finns även möjlighet att aggregera förtroendet för olika institutioner i syfte att belysa skillnader i samhällsförtroende mellan olika länder. Detta har tillämpats bl a i Holmberg och Weibull, 1995

6) SOM står för Samhälle Opinion Massmedia. SOM-undersökningarna genomförs av SOM-institutet, en forsknings- och utbildningsorganisation som drivs gemensamt av Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation samt Statistiska institutet. Ansvariga för SOM-institutet är Sören Holmberg, Lennart Nilsson samt Lennart Weibull.

Vad är samhällsförtroende?

Samhällsförtroende är ett begrepp som är svårt att precist definiera. Begreppet har två huvudsakliga betydelsedimensioner, en rationell – det vill säga att man litar på något i motsats till att vara skeptisk eller att tvivla – och en icke-rationell, mer affektivt betonad – att hysa tillförsikt, tro eller förtröstan.⁷ Man kan även syfta på en hemlighet, ett förtroligt meddelande, vilket i sig är bundet till de ovanstående definitionerna.

Som vi tidigare visade kan förtroende ses som en egenskap hos samhället såväl som hos samhällets medborgare. Om vi ser förtroendet som ett individanknutet fenomen är det dessutom viktigt att göra en distinktion mellan förtroende som en handling eller snarare handlingsbenägenhet och förtroende som ett mentalt tillstånd. Att betrakta förtroendet som en *handlingsbenägenhet* innebär att se det som ett rationellt val mellan att lita på respektive att misstro något – det skulle till exempel kunna gälla att lita på respektive misstro polisen som myndighet, vilket i sin tur påverkar individens förhållande till respektive agerande mot polisen. Förtroendet som *tillstånd* ses vanligen som en känslomässigt präglad förväntan, både en generell sådan och mer specifik och avgränsad – exempelvis det förtroende man kan hysa för nära vänner: det bara finns och uppfattas inte ens som uttryck för förtroende.⁸ På systemnivå kan förtroendet handla om en förväntan att makthavarna automatiskt tillgodoser medborgarnas behov, på individnivå ses högt förtroende som en förväntan om att man ska bli hederligt och välvilligt behandlad.

I det synsätt som vi här använder oss av har vi förenklat perspektivet och valt att betrakta samhällsförtroendet som en *attityd* som människor har till samhällets olika institutioner.⁹ Förtroendet som attityd har tre komponenter: en kognitiv, en emotiv och en handlingsmässig.

- Den *kognitiva komponenten* handlar om tankemässiga föreställningar om att det man hyser förtroende för erbjuder utbyten som är betydelsefulla för en. Detta behöver inte innebära att man förväntar sig något positivt från det man hyser förtroende för, det kan också vara avsaknaden av något negativt eller att normaltillståndet skall fortsätta råda.
- Det centrala i den *emotiva komponenten* är den speciella känslomässiga kvalitet som förtroendet rymmer, det vill säga hur det känns att hysa förtroende. Den har främst att göra med trygghet, förtröstan och förhoppning, men även identifikation och solidaritet. Förtroendet är att känna sig trygg, men kan i sin omvändning även uttrycka den negativa reaktion som följer på sviket förtroende.
- Den *handlingsorienterade komponenten* innebär, på samma sätt som diskuterats ovan, en benägenhet hos individen att agera eller handla på ett visst sätt. Hyser man ett högt förtroende för politiker är det till exempel mer sannolikt att man går och röstar på valdagen än om man har ett mycket lågt förtroende för dem.¹⁰ Förtroendet är av extra stor betydelse för hur man väljer att agera i en krissituation.

7) Jfr även det vidare perspektiv på förtroende som diskuteras i Holmberg och Weibull, 2000.

8) Jfr Rothstein, 1999, 2000

19) Jfr Elliot, 1997

10) Jfr SOU 1999:132

Givetvis finns det möjlighet att ytterligare fördjupa sig i förtroendebegreppet, inte minst ifråga om dess koppling till personlighet.¹¹ För vår analys har vi dock bedömt att denna relativt förenklade översikt ska vara tillräcklig. Vi kommer i viss mån att återknyta till tankarna i detta perspektiv när vi senare diskuterar resultaten från undersökningarna.

Viktigt att påpeka i detta sammanhang är också att förtroendet som attityd kan se olika ut beroende av *närheten* till respektive *berördheten* av den företeelse, institution eller liknande, som förtroendebedömningen avser. Studier har klart visat att med ökade geografiska, psykologiska och kulturella avstånd faller både människors och institutioners förtroende. Institutioner som ligger längst bort åtnjuter lägst förtroende, institutioner som ligger närmast har högsta tilltro. Det finns i detta avseende en stor överensstämmelse med vad vi vet om vad som betingar människors allmänna intresse för omvärlden.¹²

Det är inte med nödvändighet geografisk närhet som är mest väsentligt, utan kan lika väl vara något som *berör* personerna ifråga.¹³ Det sistnämnda är inte minst viktigt i en studie som denna, då vi kommer till analysen av det andra delsyftet.

Vår utgångspunkt är att *delaktighet* i samhället därför normalt kan förväntas leda till ett högre förtroende (även om delaktighet förvisso också genom erfarenhet kan leda till lågt förtroende, om skäl till detta finns) och att det för samhällsförtroendets del kan spela roll huruvida man är född och uppvuxen i Sverige eller i något annat land. Delaktighet är också något så enkelt som kännedom om samhällssystemet, och att det man inte känner till är svårt att hysa förtroende för. Vår andra utgångspunkt är att samhällsförtroendet *kan* ha förändrats i och med branden på Backaplan. Det behöver emellertid inte ha förändrats på den mest övergripande nivån, eftersom närhet, i tidsmässig och relationsmässig betydelse, spelar roll för det förtroende man hyser för samhället.

Uppläggning

Den föreliggande analysen bygger således på en bearbetning av ett befintligt undersökningsmaterial. Metodsynpunkter på detta kommer som nästföljande avsnitt. Innan vi redovisar de analyser som är direkt relaterade till eventuell påverkan på människors förtroendeattityder från branden, återges i en generell del den svenska allmänhetens förtroende för samhällsinstitutioner och personalgrupper på en allmän nivå. Detta är den relief övriga resultat ska ses emot. Här ges en övergripande bild av hur förtroendet sett ut de tre senaste åren.

Efter den generella delen redovisas i två avsnitt de resultat som syftet med studien avser. För det första, en förtroendejämförelse mellan svenskar och invandrare, och för det andra, en analys av hur förtroendet eventuellt förändrats i förhållande till branddatumet. Dessa båda kapitel är disponerade så att en beskrivning finns i anslutning till figurer och tabeller, för att sedan sammanfattas och tolkas i slutet av respektive avsnitt.

Samtliga tre resultatavsnitt inleds med en nationell översikt, för att sedan gå över till det västsvenska perspektivet.

11) Se Österman, 1999 och Rothstein, 2000

12) Holmberg och Weibull, 2000. Jfr ävenPrakke, 1967 och Misztal, 1986:15ff

13) Se Österman, 1999

Metodsynpunkter

SOM-institutet, som genomfört undersökningarna, har gjort undersökningar av detta slag sedan 1986. Riks-SOM är en riksrepresentativ undersökning med ett urval på 2.800 personer mellan 15 och 80 år – från och med 1998 två undersökningar per år med 2.800 personer vardera. Väst-SOM är en västsvensk motsvarighet som går ut i Göteborg med kranskommuner, och har ett urval om 2.900 personer mellan 15 och 80 år. Svansfrekvensen på undersökningarna var 1998 mellan 65 och 70 procent, men bortfallet bland invandrare är större än bland svenskar. Dessutom kan det vara så – vilket vi emellertid inte kan vara sig verifiera eller falsifiera – att de invandrare som har svarat på undersökningarna, i vissa fall skiljer sig från invandrare som inte svarat. Svaren måste därför tolkas med viss försiktighet, vilket vi tagit hänsyn till i analysen.¹⁴

För att få en förståelse för analysen i denna rapport, är det viktigt att vara medveten om vissa begränsningar och definitioner. Vi har här sökt vara så kritiska mot vår egen analys som möjligt, och tala om på vilket sätt vi validerar de framkomna resultaten. I resultatdelen har vi också mycket medvetet påtalat då tolkningar av olika skäl ska göras med försiktighet.

Som nämnts tidigare är vår definition av invandrare mycket vid. Detta är praktiskt nödvändigt för vår analys: när man delar upp svaren före och efter brandolyckan är ungefär 80 procent av svaren inkomna före branden, vilket medför att antalet invandrare i gruppen som svarat efter branden blir för få om man inte använder en vid definition. Enligt vår definition räcker det att ha en förälder som är uppvuxen utanför Sverige för att definieras som invandrare. Man kan således vara både svensk medborgare och helt uppvuxen i Sverige och ändå räknas till gruppen invandrare, såvida man har en förälder som invandrat. En sådan vid definition torde dock vara rimlig, eftersom också andra generationens invandrare måste anses utgöra en del av invandrarkulturen.

Ett problem som gäller de allra flesta kvantitativa studier som är intresserade av invandrare som grupp, är att invandrargruppen förstås inte är homogen. I dagligt tal torde de flesta med 'invandrare' framför allt avse personer från södra Europa eller från länder utanför Europa, möjligen exklusive Nordamerika. I praktiken är emellertid stora invandrargrupper personer från de övriga nordiska länderna och Europa. I vår analys av samhällsförtroendet har vi inte kunnat göra en sådan finfördelad uppdelning som varit önskvärd med tanke på de etniska grupper som särskilt drabbades av branden, utan vi belyser invandrargruppen som helhet.

I beskrivningen av olika gruppers allmänna förtroende finns dock en redovisning av skillnader mellan första och andra generationens invandrare, varför en indikation på olika invandrargruppers förtroende kan erhållas genom denna beskrivning. Vi har också gjort en beskrivning av personer som vuxit upp i olika typer av länder – Norden, övriga Europa samt länder utanför Europa – för att ytterligare kunna ge en bild av den heterogena invandrargrupp som vi sedan behandlat som en homogen grupp.

Som redan tidigare nämnts, möjliggörs denna analys av att SOM-institutets undersökningar "låg i fält" just vid tidpunkten för branden. Formellt går det inte att sätta SOM-studien i direkt relation med branden på Hisingen. Det finns alltså ingen fråga i SOM-undersökningarna om branden på Hisingen.

14) För ytterligare metoddiskussioner, se Lithner, 1999 och Persson, 1999

sökningen 1998 om hur svarspersonerna ser på hur olika institutioner skötte sina uppgifter när det gällde branden. Det vi istället bygger på är att vi kan göra jämförelser bakåt i tiden. Eftersom SOM-institutet genomför sina årliga undersökningar under hösten, kan man gå tillbaka och se på de eventuella skillnader som finns mellan de som svarade innan datumet för branden och de som svarade efter. Även om det alltså *formellt* sett inte är möjligt att med säkerhet härleda dessa resultat till branden i sig, är det ändå tydligt att en händelse av sådan karaktär har en inverkan på människors uppfattning angående de institutioner och yrkesgrupper som var inblandade i arbetet med den.

En sista metodsynpunkt ifråga om de båda undersökningarna – på riksnivå respektive västsvensk nivå – är att de inte är helt jämförbara. I Riks-SOM frågar man om människors förtroende för olika *institutioner* i samhället, och i Väst-SOM om förtroendet för olika *yrkes- och personalgrupper*. Det är människorna som arbetar inom en institution som medborgarna har kontakt med och bemöts av, inte institutionen i sig.

Tidigare undersökningar har visat en tendens att människor hyser större förtroende för personalgrupper än för institutioner¹⁵, och om förtroendebedömningen behandlar något abstrakt eller konkret, spelar också roll för hur bedömningen ser ut. Abstrakta företeelser, institutioner eller liknande tenderar att bedömas som mindre förtroendeingivande än mer konkreta företeelser.¹⁶ Torsten Österman (1999) ger i en översikt bland annat exemplet 'banker' respektive 'din bank', där det visar sig att det mer abstrakta begreppet 'banker' bedöms vara mindre förtroendeingivande än det mer konkreta begreppet 'din bank'. Detta är en viktig distinktion i denna studie, eftersom frågorna på den nationella nivån behandlar samhällets institutioner, medan frågorna på den västsvenska nivån behandlar den personal som arbetar inom institutionerna.

Sammantaget – trots ovan redovisade problem – bedömer vi att de resultat som framkommer i studien är fullt rimliga och möjliga att hänföra till branden på Hisingen.

Det allmänna samhällsförtroendet i Sverige och Västsverige

I detta avsnitt kommer vi att ta upp hur förtroendet ser ut på ett allmänt plan, utifrån de olika undersökningar som mäter detta på nationell och regional nivå. Denna del av rapporten svarar således inte mot någon del av syftet, utan är tänkt att vara en relief att tolka övriga resultat emot. Det är därför kortfattat.

Förtroendebedömningarna för samhällets institutioner faller vid en dimensionsanalys ut i fyra olika dimensioner: en politisk, en samhällsbevarande, en social och en medial. En person som bedömer en viss institution som trovärdig tenderar att även bedöma övriga institutioner inom samma sfär som trovärdiga. Dessa dimensioner är inte på förhand givna utan skapas utifrån korrelationssamband i svarsunderlaget, och kan ändras något från år till år. Vi har utgått från 1998 års förtroendeundersökning och de institutioner som ingick i denna.¹⁷ För att göra statistiken och analysen mer överskådlig har vi valt att redovisa förtroendet för de olika samhällsinstitutionerna och dess personal med hjälp av fyra huvuddimensioner. Tabellerna finns i bilagan.

15) Detta gäller dock inte förtroendet för medierna och journalisterna, där medierna som institution vanligtvis bedöms som mer förtroendeingivande.

16) Österman, 1999

17) För en vidare diskussion, se Holmberg och Weibull, 1999, varifrån merparten av nedanstående längre trender hämtats.

De olika typerna av mått

I rapporten används huvudsakligen tre olika mått för att beskriva förtroendet i de olika grupperna: balansmått, medelvärde och standardavvikelse. De grundar sig alla på hur svarspersonerna svarat på frågorna *Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?* samt *Allmänt sett, hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande grupper sköter sitt arbete?*, där svarsalternativen är 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende', 'mycket litet förtroende' samt i vissa fall 'ingen uppfattning'.

Det första och mest använda måttet är ett *balansmått*. Balansmättet beräknas genom att subtrahera andelen – i procent – av de svarande som hyser litet eller mycket litet förtroende från de som hyser stort eller mycket stort förtroende. Resultatet blir ett tal mellan -100 och 100, där ett högt tal innebär att institutionen eller personalgruppen ifråga åtnjuter ett högt förtroende, och ett lågt tal ett lågt förtroende. Balansmättet är ett enkelt och lättförståeligt mått, som visar om allmänheten i stort eller en viss grupp i huvudsak har ett högt eller lågt förtroende för en given institution eller yrkesgrupp. Nackdelen med måttet är att det inte säger något om hur stor andelen med stort eller litet förtroende är – bara hur de förhåller sig till varandra. Ett balansmått på noll kan innebära att hälften har stort förtroende och den andra hälften lågt förtroende, eller att samtliga svarat att de varken har stort eller litet förtroende. I verkligheten är fördelningen dock sällan av det sistnämnda slaget.

Medelvärdet utgår från en värdeskala från ett till fem, där ett innebär svarsalternativet 'mycket stort förtroende', två 'ganska stort förtroende', tre 'varken stort eller litet förtroende', fyra 'ganska litet förtroende' och fem 'mycket litet förtroende'. Ett lågt värde innebär alltså ett högt förtroende över lag. Fördelen med medelvärdet är att man tar hänsyn även till de som svarat 'varken stort eller litet förtroende', samt att svarsalternativen 'väger' olika tungt. Det är dock inte lika överskådligt som balansmättet och det är inte alltid man vill ta hänsyn till de som svarat 'varken stort eller litet förtroende'. I denna studie används medelvärdet endast för att kunna relatera standardavvikelserna till det.

Standardavvikelsen innebär den genomsnittliga avvikelsen från medelvärdet inom gruppen. En låg standardavvikelse innebär således ett homogent tyckande, och en hög standardavvikelse att uppfattningarna om den aktuella institutionen eller personalgruppen går kraftigt isär. Att uppfattningarna går isär behöver dock inte med nödvändighet innebära att många hyser ett mycket lågt förtroende eller mycket högt förtroende inom gruppen, eftersom standardavvikelsen måste relateras till medelvärdet. Till exempel innebär ett lågt medelvärde kombinerat med hög standardavvikelse förmodligen att majoriteten svarat ganska jämnt fördelat från alternativet 'mycket högt förtroende' till 'varken stort eller litet förtroende', men att få svarat att de hyser litet eller mycket litet förtroende. I analysen refererar vi oftast till standardavvikelsen genom att istället diskutera spridningen av svaren, vilket för de flesta känns mer intuitivt.

Medelvärdet kombinerat med standardavvikelsen är egentligen ett mer exakt sätt att analysera svarsresultaten än balansmättet, men är inte lika lättillgängligt och överskådligt, och därför använder vi de två sistnämnda måtten sparsamt i denna studie. De tabeller som visar medelvärden och standardavvikelser finns inte med i redogörelsen, men är möjliga att nå genom författarna.

Generellt kan sägas, att sedan 1986 då SOM-institutets förtroendemätningar startade, har förtroendet för samhällsinstitutionerna varit i ständig förändring. Över lag har det i början mycket höga samhällsförtroendet sjunkit, och närmar sig nu övriga Europas nivåer. De flesta förändringarna sker dock oftast i ganska små steg, sett från år till år. Undantagen är bankernas förtroendefall i början av 1990-talet, samt de institutioner som ingår i den politiska dimensionen, för vilka förtroendet hos befolkningen snabbt dalar och stiger om vartannat. Den stabilaste sfären är den mediala, som inte uppvisar några tvära kast.

Förtroendet på nationell nivå¹⁸

För den politiska sfären som helhet är förtroendet lågt. I princip samtliga institutioner inom sfären ligger under nollstrecket. Det är riksdagen som åtnjuter högst förtroende, medan de politiska partierna ligger allra lägst på förtroendelistan. År 1998 har dock förtroendet ökat påtagligt vad gäller regering, riksdag och kommunstyrelser, även om det fortfarande är lågt jämfört med de andra dimensionerna. Tidigare undersökningar har visat att ett allmänt ökat förtroende för politiker och politiska institutioner är normalt just vid valår och att man ibland kan skönja en viss överspridning, det vill säga att förtroendet 'smittar av sig' även till närliggande institutioner.

Förtroendet för institutionerna inom den samhällsbevarande dimensionen är generellt sett något högre, och också jämnare än för de politiska institutionerna. Bankerna särskiljer sig dock genom att de stadigt bedöms som mer förtroendeingivande, en trend som hållit i sig sedan deras fall i början av 1990-talet¹⁹. Kungahuset åtnjuter ett både högt och stabilt förtroende. Förtroendet för Svenska kyrkan befinner sig runt nollstrecket, och storföretagen likaså.

Förtroendet ligger generellt högre i den sociala sfären, jämfört med den politiska och den samhällsbevarande. Sjukvården bedöms som den mest förtroendeingivande av samtliga institutioner i undersökningen – ett faktum som hållit i sig sedan förtroendeundersökningarna startade 1986.

Den mediala sfären är stabil under perioden. Radio och TV bedöms som nästan lika förtroendeingivande som kungahuset, medan dagspressen ligger strax över nollstrecket.

Uppgången mellan 1997 och 1998, särskilt bland institutioner med viss politisk anknytning, har delvis att göra med vad som har kallats 'valårseffekten'. Under hela den period som SOM-undersökningen har genomförts visar sig en allmän uppgång mellan förvalsår och valår. En tolkning är att allmänheten under valår är något mer inriktade på framtida möjligheter än på en kritisk värdering.²⁰

Förtroendet i Västsverige²¹

Studien av samhällsförtroendet i Västsverige, eller närmare bestämt Göteborg med kranskommuner avser yrkes- och personalgrupper och inte institutioner. Vi har valt att använda oss av en indelning av de olika personalgrupperna i sfärer, liknande den som vi såg på den nationella nivån. På den västsvenska nivån är denna indelning dock ej baserad på

18) Se tabell 1 i bilagan

19) Bankerna var före 1990 den samhällsinstitution som låg i toppen av 'förtroendeligan' (Holmberg och Weibull, 1999)

20) Holmberg och Weibull, 1999:40f

21) Se tabell 1 i bilagan

dimensionsanalys som på den nationella nivån, utan den är godtycklig och har gjorts med den nationella nivån som mall. Den samhällsbevarande sfären återfinns ej i denna indelning, endast den politiska, sociala och mediala.

Det generella förtroendet för den politiska sfären är lågt – under nollstrecket, precis som på riksnivån. Förtroendet ökar i Västsverige valåret 1998, också det precis som på riksnivån. En stadig ökning av förtroendekapitalet är det framför allt rikspolitikerna som har upplevt från 1996, men förtroendet är fortfarande klart negativt. Förtroendet för kommunpolitikerna minskade 1997 men ökade igen 1998. Vi kan göra en viss jämförelse mellan gruppen landstingspolitiker som infördes som fråga i undersökningen 1997 men som 1998 ersattes av Västra Götalandsregionens politiker. Även om detta egentligen inte handlar om samma grupp människor kan man anta att de för många människor uppfattas mer eller mindre som samma sak. Det inte fullt så låga förtroendet för politikerna i Västra Götaland jämfört med landstingets politiker kan förmodligen delvis tillskrivas det faktum att det nyskapade Västra Götalands Län och dess politiker under året som varit fått ganska stor uppmärksamhet i massmedierna. Alla tre grupperna med förtroendevalda ligger på nästan exakt samma nivå 1998.

Personalgrupperna inom den sociala sfären ligger på mycket olika nivåer i förtroendebedömningen. Sjukvårdens personal är de som åtnjuter högst förtroende – även om en nedgång mellan 1996 och 1998 kan ses. Kommunens och Västra Götalands tjänstemän är de personalgrupper som åtnjuter lägst förtroende inom den sociala sfären. Dessa ligger under nollstrecket, på ungefär samma nivå som de förtroendevalda inom den politiska sfären på riksnivå.

Inom den sociala dimensionen har förtroendet inte genomgått några större förändringar under de tre år vi studerar. På riksnivå syntes en klar tendens till ett minskat förtroende 1997 jämfört med 1996 och 1998, men detta gäller inte i den västsvenska undersökningen. Förtroendet för sjukvårdens personal har minskat tio enheter över två år, men det är fortfarande det överlägset högsta förtroendet de tillfrågade hyser för någon personalgrupp. Förtroendet för socialarbetare ökar något, men de övriga grupperna i sfären ligger ganska jämnt mellan åren.

Förtroendet för journalisterna i den mediala sfären pendlar mer än för de andra yrkesgrupperna, vilket är intressant med tanke på att medierna som institutioner – på riksnivå – var de förtroendemässigt mest stabila över tid. 1997 ökade förtroendet för journalister i både dagspress och TV, för att sedan minska igen 1998. Förtroendet för radiojournalister, som infördes som fråga 1998, ligger på samma nivå som för TV-journalisterna.

Sammanfattning

För att sammanfatta det allmänna förtroendet på riksnivån kan man säga att de politiska institutionerna allmänt åtnjuter ett mycket lågt förtroende. 1998 var dock det politiska förtroendet jämförelsevis högt, förmodligen till stor del beroende på att det var valår. Även de sociala och samhällsbevarande institutionerna upplevde en ökning av sitt förtroendekapital 1998, från att ha legat på en lägre nivå de föregående åren. De mest förtroendeingivande institutionerna är sjukvården, kungahuset, universitet/högskolor, samt radio och TV.

Det allmänna västsvenska förtroendet för de olika personalgrupperna är inte helt olik

det för motsvarande institutioner på riksnivå, men det finns även en del skillnader. Förtroendet för den politiska sfären är precis som på riksnivå lågt men ökar 1998. I den sociala sfären utblir i Västsverige det förtroendefall som syns på riksnivå 1997, och sfären är allmänt stabilare. Inom den mediala sfären däremot fluktuerar förtroendet för journalisterna, medan förtroendet för medierna på riksnivå är förhållandevis stabilt, och högre.

Förtroendet bland svenskar och invandrare

I och med föregående avsnitt har vi gett den generella bild av befolkningens samhällsförtroende som helhet, som den här studiens resultat ska ställas emot. Syftet är som vi tidigare nämnt tvåfaldigt: att studera likheter och skillnader mellan svenskar och invandras förtroende för centrala samhällsinstitutioner och personalgrupper, samt att söka belysa hur detta förtroende kan ha påverkats av branden i Göteborg, bland svenskar och invandrare. I detta avsnitt avses den första delen av syftet att besvaras. För tydlighetens skull har vi delat upp vissa av dimensionerna på flera figurer.

Svenskar och invandrare på nationell nivå

Inom den politiska sfären följer de båda gruppernas förtroendekurvor samma grundläggande mönster. Överlag har invandrarna ett något lägre förtroende än svenskarna för de politiska institutionerna, men skillnaden är marginell. På den nationella nivån är alltså det politiska förtroendet hos svenskar och invandrare likartat.

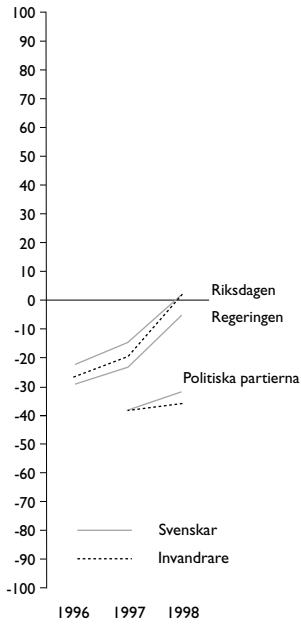
Inom den samhällsbevarande dimensionen är skillnaderna större. Kungahuset åtnjuter ett om än jämnt, så dock påtagligt lägre förtroende inom invandrargruppen. Samma tendens gäller förtroendet för Svenska kyrkan. Vad gäller bankerna och storföretagen är likheterna mellan de båda grupperna det mest påtagliga resultatet. Invandrargruppens förtroende svänger något mer mellan åren än svenskarnas, som följer en mer utslätad kurva, men de grundläggande förtroendesvängningarna går igen i båda grupperna.

I den sociala sfären syns skillnaderna mellan de två grupperna tydligast. Invandrarernas förtroende för de institutioner som ryms i denna dimension är i nästan alla fall lägre än svenskarnas – men också här är mönstren desamma. En tendens som gäller både polisen och sjukvården är att förtroendenivåerna hos de båda grupperna var på ungefär samma nivåer 1996 – invandrarernas förtroende för sjukvården var något lägre än svenskarnas – men 1997 sjönk invandrarernas förtroende mer än svenskarnas och de återfick det inte lika mycket som svenskarna 1998. Försvaret och domstolarna åtnjuter lägre förtroende i invandrargruppen, men de båda grupperna går mot en konvergens 1998.

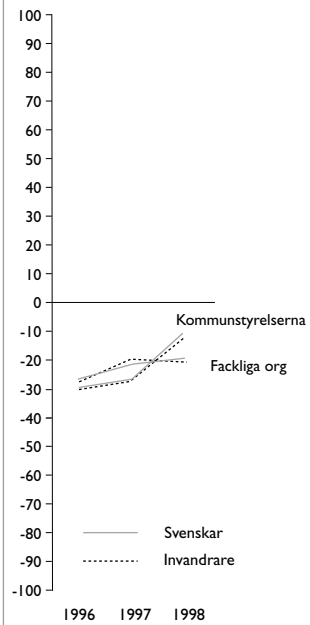
Inom den mediala sfären är förtroendet jämnare mellan de båda grupperna. Invandrargruppen har ett något högre förtroende för etermedierna än vad svenskarna har, men skillnaderna är marginella.

När man ser på svarens spridning över lag inom gruppen invandrare respektive gruppen svenskar framstår tydliga skillnader. Invandrarna har nästan uteslutande en större spridning än svenskarna, i många fall avsevärt större. Invandrargruppen är alltså inte lika homogen i sina bedömningar som svenskarna, eller för att beskriva det på ett annat sätt: Det finns fler 'genomsnittssvenskar' än det finns 'genomsnittsinvandrare'. Detta bekräftar vårt inledande antagande om heterogenitet i invandrargruppen. Men den breda invand-

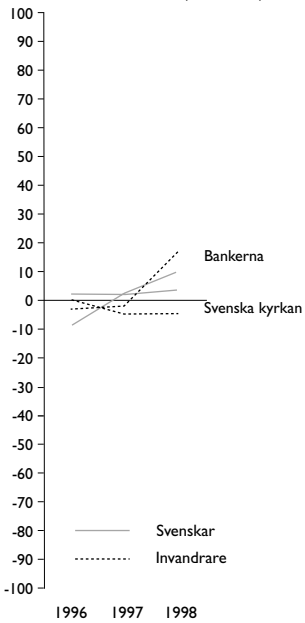
Den politiska sfären, riksnivå 1996-1998, svenskar/invandare 1 (balansmätt)

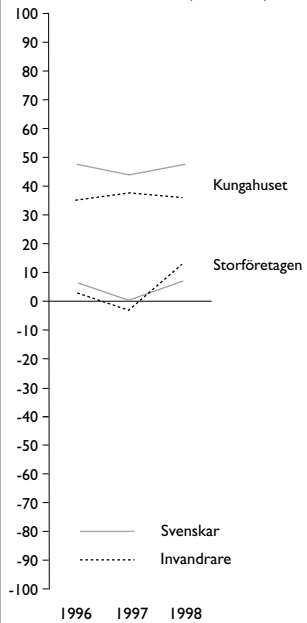
Den politiska sfären, riksnivå 1996-1998, svenskar/invandare 2 (balansmätt)

Den samhällsbevarande sfären, riksnivå 1996-1998, svenskar/invandare 2 (balansmätt)

Den samhällsbevarande sfären, riksnivå 1996-1998, svenskar/invandare 1 (balansmätt)

rardefinitionen kommer det då i invandrargruppen att rymmas fler människor med mycket skilda kulturella bakgrunder.

Sammanfattningsvis vad gäller invandras respektive svenskars förtroende på riksnivå, så är invandrararnas politiska förtroende nästan detsamma som svenskarnas. Invandrargruppen har ett genomgående lägre förtroende än svenskarna för Svenska kyrkan och kungahuset i den samhällsbevarande sfären, och för de institutioner som ingår i den sociala dimensionen, med undantag av grundskolan och universiteten. Radio och TV bedöms som något mer förtroendeingivande av invandrare än av svenskar.

Svenskar och invandrare i Västsverige

Vi ska nu se hur skillnaden i uppväxt visar sig i förtroendet för personalgrupper, i Västsverige. Om vi börjar med förtroendet för rikspolitikerna så är det tydligt att den stadiga uppgång vi såg på grundval av alla svarande, inte existerar bland invandrarna. Deras förtroende ökar däremot från en lägre nivå än svenskarnas 1996 till en påtagligt högre nivå 1997, för att sedan falla en liten aning 1998 för att därmed på nytt hamna något under svenskarnas stadigt ökande förtroendenivå. Vad gäller invandrargruppens förtroende för kommunpolitiker så ligger detta på en jämn nivå över hela perioden, medan svenskarnas minskar något 1997 för att sedan öka 1998. Invandrararnas något högre förtroende än svenskarna för rikspolitiker och kommunalpolitiker 1997 gäller även landstingspolitikerna, som bara fanns med som fråga detta år. Året efter, 1998, har de båda grupperna ungefär samma förtroende för Västra Götalandsregionens politiker.

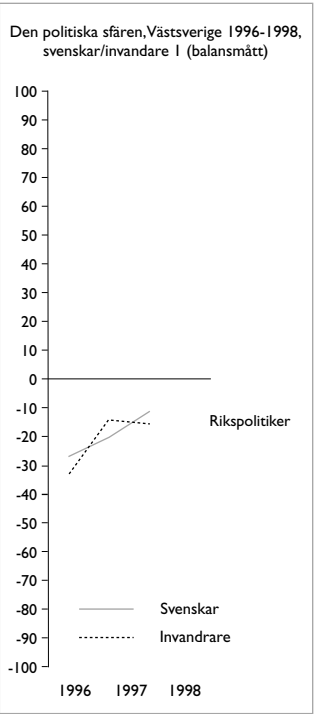
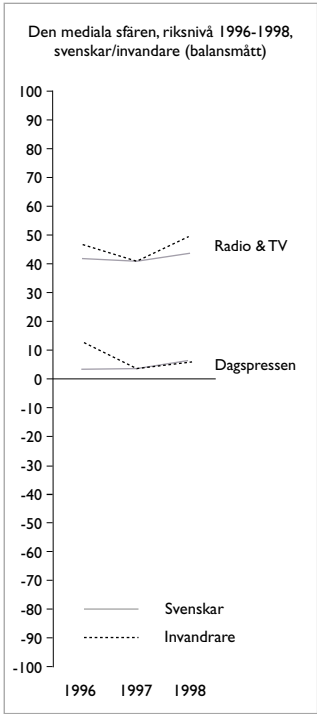
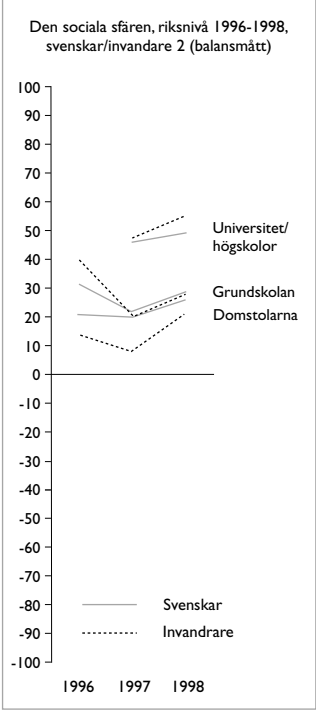
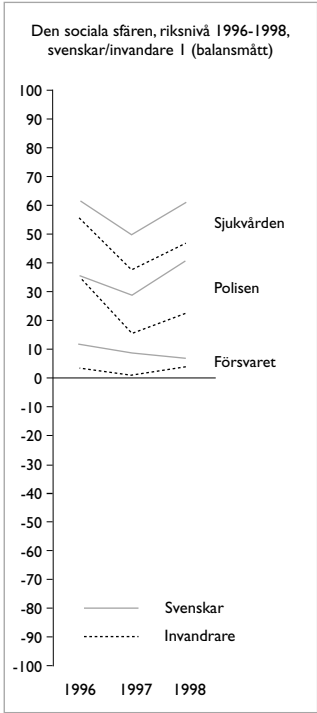
Inom den sociala sfären har invandrargruppen ett genomgående lägre förtroende än svenskarna. Detta syns framför allt vad gäller sjukvårdens personal. 1998 ligger invandrararnas förtroende för denna yrkesgrupp 22 balansmåttenheter under svenskarnas, från att ha legat 11 enheter under 1996. Den fallande trenden är dock gemensam för båda grupperna. Förtroendet för kommunens tjänstemän är lågt i båda grupperna, även om den allmänna tendensen nästan är identisk.

Den uppåtgående trenden vad gäller förtroendet för socialarbetare är densamma bland både svenskar och invandrare, men med skillnaden att invandrararnas förtroende är mellan sex och åtta enheter lägre. Även trendlinjen för försäkringskassans personal är nästan identisk mellan de båda grupperna förutom en något lägre nivå i invandrargruppen. Slutligen har vi då förtroendet för lärare i grundskola och gymnasium, som var nästan identiskt i de båda grupperna 1996 och 1997, men som 1998 sjönk avsevärt i invandrargruppen.

I den mediala sfären följer båda grupperna samma trend med en uppgång i förtroendet för journalister i dagspress och TV 1997 och en nedgång igen 1998. I invandrargruppen är dock både uppgången och nedgången avsevärt större än bland svenskarna. 1998 har invandrararnas allmänt högre förtroende för journalister minskat nästan ända ned till svenskarnas nivå, oavsett vilket medium som journalisterna arbetar med.

Svarens spridning i de båda grupperna visar inte på några entydiga resultat. 1996 var visserligen invandrargruppen genomgående mer heterogen i sina svar, men detta jämnades ut 1997 och 1998.

För att sammanfatta förtroendet för yrkes- och personalgrupperna i Västsverige är, till att börja med, tendensen i förtroendet för politikerna något olika bland svenskar och invandrare. Förtroendet är i ungefär samma storleksordning, men varierar inte upp och

ner efter samma mönster. I den sociala sfären följer däremot förtroendet för de flesta personalgrupper likartade mönster för svenskarna och invandrarna, men invandrarnas förtroende är lägre i nästan samtliga fall. Även i den mediala sfären är tendenserna mellan åren desamma, men här ligger istället invandrargruppens förtroende högre än svenskar-
nas, och svänger kraftigare upp och ner.

Invandrargruppens heterogenitet

Vi har redan vid flera tillfällen framhållit heterogeniteten inom invandrargruppen. Heterogeniteten har sin bakgrund i åtminstone två förhållanden; det ena har att göra med invandrargruppens kulturella härkomst – inom gruppen ryms nordiska, europeiska eller icke-europeiska invandrare. Det andra har att göra med var uppväxten ägt rum – om det rör sig om den första eller andra generationens invandrare. Att detta har betydelse för till exempel medievanorna inom invandrargruppen har påvisats i en tidigare studie.²²

Som framhölls i det inledande metodavsnittet är det inte möjligt att på grundval av SOM-undersökningens data göra detaljanalyser av invandrargruppen som tar hänsyn till båda skiljelinjerna. För att ändå få en indikation på hur sådana faktorer kan påverka förtroendebedömningarna, har vi för undersökningarna 1998 analyserat de två viktigaste skiljelinjerna var och en för sig. Det bör understrykas att data i dessa avseenden är osäkra på grund av det begränsade antalet svars personer i vissa grupper.

Första och andra generationens invandrare

En rimlig utgångspunkt för analysen av förhållandet mellan första och andra generationens invandrare är att den senare bör ha större likheter med svenskar än den förra. Den nationella förtroendemätningen från 1998 ger emellertid inte någon sådan entydig bild. Med några få undantag ligger den första generationens invandrare något högre i sin bedömning av förtroende – och liknar därmed genomsnittet för svenskar. Endast några institutioner, bland annat storföretagen och polisen, röner högre uppskattning i den andra än i den första generationens invandrare. På några punkter är dessutom skillnaderna relativt stora.²³

Om vi ser till generationsskillnaderna inom invandrargruppen i förhållande till svenskar, är det tydligt att den politiska sfären bedöms mer positivt – eller snarare mindre negativt – bland första generationens invandrare, än bland andra generationens invandrare och bland svenskar.²⁴

Mönstret i svaren kan förefalla gåtfullt, men det har också visat sig i andra studier, bland annat i en undersökning av den invandrartäta stadsdelen Angered i Göteborg 1996.²⁵ Vid närmare granskning visar det sig att en viktig del av förklaringen till den oväntade skillnaden är åldern. Den andra generationens invandrare i Sverige – alltså svenskar med minst en förälder uppväxt utomlands – består till 40 procent av personer mellan 15 och 29 år, och

22) Weibull och Wadbring 1999

23) Se tabell 2 i bilagan

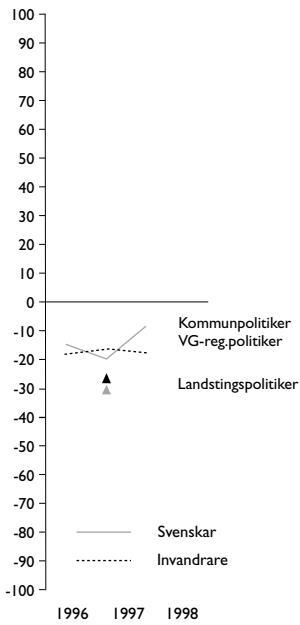
24) Se tabell 2 i bilagan

25) Wadbring och Weibull, 1998

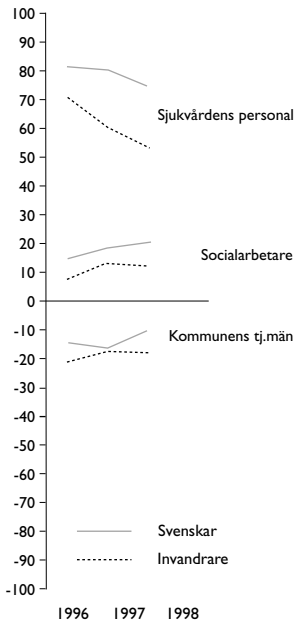
26) Det bör understrykas att vi här avser den procentuella fördelningen över de åldersintervall som täcks av SOM-institutets undersökningar (15-80 år)

27) Se tabell 6a i bilagan

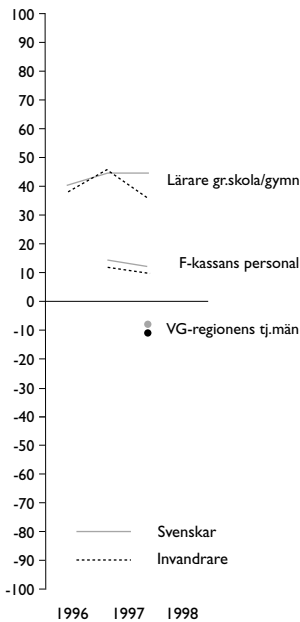
Den politiska sfären, Västsvrige 1996-1998, svenskar/invandare 2 (balansmätt)

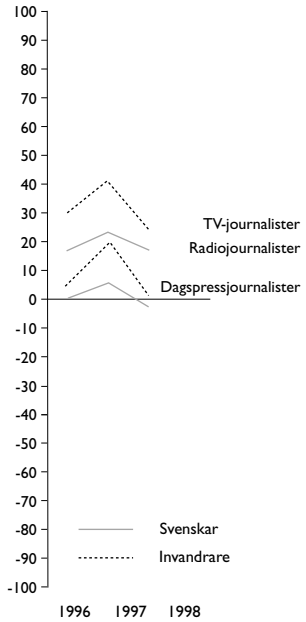
Den sociala sfären, Västsvrige 1996-1998, svenskar/invandare 1 (balansmätt)

Den sociala sfären, Västsvrige 1996-1998, svenskar/invandare 2 (balansmätt)

Den mediala sfären, Västsvrige 1996-1998, uppdelat på svenskar/invandare (balansmätt)

det finns få som är 50 år och äldre (15 %).²⁶ Andelen yngre bland första generationens invandrare är under 15 procent och andelen äldre 40 procent; bland svenskar är motsvarande siffror cirka 20 respektive cirka 45 procent.²⁷Eftersom också yngre svenskar generellt har något lägre förtroende, särskilt för de politiska institutionerna, blir skillnaderna mindre när vi jämför unga svenskar och unga invandrare.

Men ålderskillnaden är inte hela förklaringen. Den andra generationens invandrare har – även när vi tagit hänsyn till ålder – ett överlag lägre förtroende än svenskar uppvuxna i Sverige som är i samma ålder.

Förtroendemätningen i Västsverige 1998 avser inte institutioner utan yrkesgrupper.²⁸Tendensen ifråga om förtroendet för politiker är dock densamma som i den nationella undersökningen. Däremot uppvisar den andra generationens invandrare ett större förtroende för sjukvårdens personal, för socialarbetare och lärare än vad den första generationens invandrare gör. Här ligger bedömningen på i stort sett samma nivå som bland genomsnittet bland svenskar.

Siffrorna för Västsverige är något oväntade, inte minst som andra generationens invandrare i Göteborg snarast är yngre än det nationella genomsnittet – 45 procent är mellan 15 och 29 år.²⁹ Det är svårt att bedöma vad som förklarar skillnaderna. En trolig förklaring är just att det är synen på *yrkesgrupper* som efterfrågas, något som ger en generellt något mera positiv bedömning i alla grupper.³⁰ Det kan inte heller uteslutas att det högre förtroendet bland de yngre i Västsverige kan ha något att göra med effekterna av åtgärder vid branden. Detta diskuteras ytterligare i rapportens avslutande avsnitt.

Nationell och kulturell bakgrund

En annan grund för skiljelinjer inom invandrargruppen är personernas nationella eller kulturella bakgrund. Av de svarande invandrarna – den första generation som alltså vuxit upp utomlands – i den nationella SOM-undersökningen 1998 kommer 30 procent från övriga nordiska länder, 42 procent från Europa utom Norden och 27 procent från utomeuropeiska länder. Fördelningen är i stort sett densamma bland invandrarna i Västsverige. Den nationella härkomsten reflekterar i sin tur kulturskillnader och politiska skillnader inom invandrargruppen.

Om vi utgår från betydelsen av kulturella skillnader i *den nationella invandrargruppen* är det ett rimligt antagande att de som har sin bakgrund från länder närmast Sverige mera skall likna genomsnittet av svenskar. Detta stämmer i någon mån i fråga om förtroendet för de politiska institutionerna; där är svenska och övriga nordbor betydligt mera negativa än de som kommer från Europa och övriga världen. Också när det gäller förtroendet för media finns det en likartad, om än mycket svagare tendens.³¹ I övrigt är mönstret skiftande. Invandrare från Europa utom Norden förefaller dock överlag ha ett förhållandevis högt förtroende för samhällets institutioner. Den sociala sfärens institutioner värderas högst bland utomeuropeiska invandrare.

Det är svårt också här att ange några entydiga förklaringar till skillnader i förtroende.

28) Se tabell 3 i bilagan

29) Se tabell 6b i bilagan

30) Jfr Österman, 1999

31) Se tabell 4 i bilagan

Mycket tyder emellertid på att åtminstone förtroendebedömningarna i fråga om de politiska institutionerna kan återspegla sociala och ideologiska skillnader inom invandrargruppen. Av dem som invandrat från utomnordiska länder beskriver sig cirka 55 procent som arbetare, bland dem som invandrat från övriga nordiska länder är andelen cirka 45 procent, vilket är nästan samma andel som bland svenskarna.³² Med tanke på vad vi vet om svenska arbetarfamiljers högre förtroende för de politiska institutionerna³³ skulle denna sociala skillnad vara en faktor också inom invandrargruppen. Samtidigt är högre tjänstemän och akademiker överrepresenterade bland de utomeuropeiska invandrarna. Mycket talar för att dessa representerar en mera radikal politisk invandrargrupp, något som också brukar innebära att svenska politiska institutioner värderas högre.³⁴

Alla förklaringar får endast uppfattas som tentativa. Bedömningsskillnaderna är i flera avseenden förhållandevis små och underlaget är alltför bräckligt för att det skall vara möjligt att dra några långtgående slutsatser.

Samma svaghet gäller för analysen av hur *invandrargrupperna i Västsverige* bedömer yrkesgrupper. I Västsverige finns det överlag små skillnader i bedömningarna.³⁵ En skillnad i förhållande till det nationella genomsnittet är emellertid att de utomeuropeiska invandrarna har ett relativt lägre förtroende än de med europeisk bakgrund, särskilt när det gäller den sociala sektorn och medierna.

Möjligen kan också förklaringen till skillnaderna sökas i sociala skillnader mellan den nationella och den västsvenska invandrargruppen. De utomeuropeiska invandrarna i Västsverige skiljer ut sig något från det nationella genomsnittet för gruppen genom att i större utsträckning bestå av arbetarfamiljer.

Slutsatser

Vi kan konstatera att det finns vissa *nivåskillnader* mellan svenskar och invandrare i deras bedömningar, även om mönstren i de flesta fall är likartade. Då vi rent praktiskt varit tvungna att använda en mycket bred definition av begreppet invandrare, är det troligt att detta gjort att eventuella skillnader reducerats.

Vi kan också konstatera att det finns skillnader mellan *olika grupper* av invandrare och deras bedömning av de svenska samhällsinstitutionerna och dess personal, men det är svårt att se entydiga mönster. Att invandrargruppen är en heterogen grupp – inte bara som befolkningsgrupp, utan också i sina bedömningar – är emellertid klarlagt.

Något som naturligtvis spelar stor roll, är hur länge man varit i Sverige, och hur väl man därmed känner till det svenska samhällssystemet och dess institutioner. På samma sätt som det spelar roll varifrån man geografiskt kommer – kommer man t ex från Norge, så torde det svenska samhällssystemet vara förhållandevis välbekant, jämfört med om man kommer från Somalia – så spelar det också roll hur länge man varit i Sverige. Ytterligare en aspekt att beakta, är i vilken grad svenskar respektive invandrare kommer i kontakt med de svenska samhällsinstitutionerna och dess personal. Skolan är exempelvis något som de flesta kommer i kontakt med, om inte annat indirekt, medan försvaret är något betydligt

32) Se tabell 6a i bilagan

33) Holmberg och Weibull, 1999

34) Ibid.

35) Se tabell 5 i bilagan

mer diffust och svårgripbart. Särskilt blir det svårgripbart för en person som vuxit upp i ett samhällssystem helt olikt det svenska.

Att bedömningarna skulle likna svenskars bedömningar genom att man som invandrade antingen varit här länge eller kommer från ett land som strukturellt och kulturellt liknar Sverige stämmer i vissa fall, men inte alla. Att invandrargrupperna i socialt hänseende, till exempel åldersmässigt, i många fall *inte* liknar den svenska 'genomsnittsbefolkningen', försvårar en jämförelse mellan olika grupper.

Resonemang av ovanstående slag kan utvidgas än mer, men vad som är viktigt att fastslå, menar vi, är att skillnader finns mellan svenskar och invandrare som grupper, vad gäller förtroendet för samhället, dess institutioner och personal.

Förtroendet före och efter branden

Det är nu dags att komma in på studiens andra delsyfte: att söka analysera hur förtroendet kan ha påverkats av brandolyckan på Hisingen i Göteborg. Det är värt att poängtera att det är i Västsverige som denna jämförelse blir riktigt intressant, eftersom det geografiska och emotionella avståndet till branden där är litet, och kan förväntas ha större inverkan på samhällsförtroendet. Samtidigt vill vi ånyo understryka att analysen inte går att ställa i *direkt* relation till branden. Att branden har haft betydelse torde det dock inte råda något tvivel om.

Erfarenheterna från tidigare undersökningar har visat att de som svarar sent på enkäterna i allmänhet också har ett lägre samhällsförtroende och är mer samhällskritiska än de som svarar tidigt. Man kan anta att detta beror på att de som svarar tidigt, utan påminnelser, är mer engagerade i samhällsfrågor och därmed också hyser större förtroende för de samhällsbärande institutionerna. Som vi nämnde tidigare hade ungefär 80 procent av enkäterna kommit in vid datumet för branden, och 20 procent inkom efter. För att se hur stora skillnaderna är mellan tidiga och sena svarande samt för att validera de här framkomna resultaten, har vi arbetat också med tidigare gjorda undersökningar och jämfört tidiga och sena svarande inom båda invandrargruppen och bland svenskar. Vi återkommer till de jämförelserna nedan.

Före och efter branden – nationell nivå

Först kan vi konstatera att, sett till befolkningen som helhet, några större skillnader före och efter branddatumet inte står att finna. Mindre skillnader finns dock. Svenskarnas förtroende för institutionerna i den politiska sfären föll något efter branddatumet, undantaget de fackliga organisationerna. Även invandrararnas förtroende för samma institutioner var lägre hos de som svarade sent, men här är det kommunstyrelserna som utgör undantaget i stället för facket. En kontroll bakåt i tiden för 1996 och 1997 visar att detta är något som varierar; 1997 är de som svarar sent i invandrargruppen allmänt positivare men inte svenskar, och 1996 är reaktionerna blandade.³⁶ Något tydligt mönster går inte att urskilja.

I den samhällsbevarande dimensionen är tendenserna bland invandrare och svenskar likadana, även om nivåerna i sig skiljer sig något mellan dem. Storföretagen åtnjuter samma förtroende både före och efter branddatumet, kungahuset minskar något bland de som

36) Se tabell 7 i bilagan

svarar sent, men både Svenska kyrkan och bankerna är mer tilltrodda bland de som svarar sent. En jämförelse med 1996 och 1997 visar att kungahuset faktiskt bedömts positivare bland de invandrare som svarat sent dessa år.³⁷

Till skillnad mot den samhällsbevarande sfären, skiljer sig svenskar och invandrare åt ifråga om sina bedömningar före och efter branden inom den sociala sfären. Sjukvården och polisen bedöms hos svenskarna som lika förtroendeingivande hos de som svarat tidigt som hos dem som svarat sent. Bland invandrarna har däremot de som svarat sent bedömt dessa institutioner som mindre förtroendeingivande än de som svarat tidigt. En jämförelse med tidigare år visar att 1997 så ökade förtroendet för de båda institutionerna bland de invandrare som svarade sent. 1996 var dock tendensen likadan som 1998, om än inte lika stark.³⁸

Förtroende nationellt före/efter branden 1998

Institution	Balansmått								
	Alla			Svenskar			Invandrare		
	Före	Efter	Diff.	Före	Efter	Diff.	Före	Efter	Diff.
Den politiska sfären									
Regeringen	-4	-9	-5	-4	-8	-4	-4	-7	-3
Riksdagen	3	-3	-3	3	-4	-7	4	-1	-5
Kommunstyrelserna	-12	-11	+1	-11	-12	-1	-16	-8	+8
Politiska partierna	-32	-35	-3	-32	-35	-3	-34	-41	-7
Fackliga organisationer	-21	-17	+4	-21	-15	+6	-20	-24	-4
Den samhällsbevarande sfären									
Storföretagen	+7	+9	+2	+7	+8	+1	+13	+12	-1
Kungahuset	+46	+42	-4	+48	+43	-5	+36	+33	-3
Svenska kyrkan	+1	+7	+6	+2	+10	+8	-6	-1	+5
Bankerna	+10	+16	+6	+9	+14	+5	+14	+26	+12
Den sociala sfären									
Sjukvården	+60	+55	-5	+62	+60	-2	+51	+39	-12
Polisen	+38	+38	0	+40	+42	-2	+25	+18	-7
Grundskolan	+26	+26	0	+27	+37	+10	+25	+37	+12
Försvaret	+7	+6	-1	+8	+4	-4	0	+17	+17
Domstolarna	+25	+25	0	+26	+27	+1	+21	+20	-1
Universitet/högskolor	+50	+46	-4	+50	+44	-6	+53	+58	+5
Den mediala sfären									
Dagspressen	+7	+5	-2	+7	+7	0	+8	+3	-5
Radio & TV	+45	+43	-2	+45	+46	+1	+52	+41	-11
Antal svar	2834	666		2387	503		343	121	

Grundskolan i den sociala sfären är en institution som allmänt värderas som mer förtroendeingivande bland de som svarar sent, både bland invandrare och svenskar, och under alla

37) Se tabell 7 i bilagan

38) Se tabell 7 i bilagan

tre åren. Försvaret får en förtroendeskjuts bland de sent svarande invandrarna både 1997 och 1998. Universiteten och högskolorna värderas högre bland invandrarna som svarar sent men lägre bland svenskarna som gör samma sak.

Mediernas förtroendekapital är 1998 oförändrat bland svenskarna när man ser till branddatumet. I invandrargruppen hyser dock de sent svarande mindre förtroende än de som svarar tidigt. Framför allt gäller detta radio och TV, som de två tidigare åren bedömts som något mer förtroendeingivande bland de invandrare som svarat sent.

Spridningen av svaren inom de olika grupperna visar inga starka tendenser de olika åren. De sent svarande invandrarna är något mer heterogena i sitt tyckande än de som svarat tidigt. Det motsatta gäller för svenskarna.

Sammanfattningsvis finns det inga tydliga tecken på att branden på Hisingen inverkar på de förtroendebedömningarna på riksnivå. Vissa tendenser till en nedgång i förtroendet bland invandrarna som svarade efter branden vad gäller till exempel kungahuset, sjukvården, polisen och etermedierna skulle visserligen kunna förklaras på detta sätt, men förändringarna är så små att det inte kan sägas vara sannolikt att det är på detta viset.

Före och efter branden – Västsverige

Det är här, i den västsvenska undersökningen, som branden på Hisingen rimligtvis borde sätta störst spår i svarsresultaten, eftersom de tillfrågade här har ett mindre geografiskt och därmed även emotionellt avstånd till branden än svarspersonerna i de nationella undersökningarna.

En analys av de västsvenska förtroendeundersökningarna från 1996 och 1997 gjordes på motsvarande sätt som för den nationella undersökningen. Denna visar att de som svarar sent över lag hyser mindre förtroende än de som svarar tidigt, och det gäller både bland svenskar och invandrare. Detta gäller framför allt förtroendet för politiker, tjänstemän och sjukvårdens personal, men även för lärare och socialarbetare i invandrargruppen. Skillnaden i balansmåtten mellan de tidigt och sent svarande dessa år är ungefär 10–15 balansmåttsenheter.⁴⁰

På ett generellt plan, sett till befolkningen som helhet, kan några skillnader noteras mellan de som svarat före respektive efter branden. Det gäller rikspolitiker och lärare i grund- och gymnasieskola, som erhåller ett något högre förtroende efter branddatumet. Sjukvårdens personal bedöms istället något lägre efter branddatumet. Skillnaderna är emellertid inte så stora, men de blir tydligare då vi analyserar svenskar respektive invandrare var för sig.

Om vi börjar med den politiska sfären ser vi att de som svarade efter branden i invandrargruppen anmärkningsvärt nog har *högre* förtroende än de som svarade innan. Dessa förtroendetal är höga, faktiskt högre än vid något annat tillfälle i någon grupp under perioden vi analyserar. Samtidigt är förtroendenivån innan branden låg i förhållande till 1997 och till svenskarnas förtroendenivå innan branden. Svenskarna som svarade efter branden har ett nästan oförändrat förtroende i förhållande till svenskarna som svarade innan – vilket i sig är anmärkningsvärt, eftersom det tidigare år sjunkit avsevärt bland de som svarat sent.

Förtroendet för yrkesgrupperna i den sociala sfären skiftar något om man ser till före och efter branden. Förtroendet för de kommunala och regionala tjänstemännen ökade något

40) Se tabell 8 i bilagan

bland de som svarade efter branden. Möjligen kan detta vara en så kallad överspridningseffekt från den politiska sfären.

Även förtroendet för lärare i grundskola och gymnasium ökade efter branden, vilket är precis tvärt emot den tendens som tidigare år visat, där de som svarade sent hyste ett lägre förtroende för denna personalgrupp.

Förtroende i Västsverige före/efter branden 1998

Personalgrupper	Balansmätt								
	Alla			Svenskar			Invandrare		
	Före	Efter	Diff.	Före	Efter	Diff.	Före	Efter	Diff.
Den politiska sfären									
Rikspolitiker	-14	-7	+7	-11	-9	+2	-20	-4	+16
Kommunens politiker	-12	-11	+1	-9	-10	-1	-21	-9	+12
VG-regionens politiker	-13	-11	+2	-12	-11	+1	-17	-9	+8
Den sociala sfären									
Kommunens tjänstemän	-12	-10	+2	-11	-8	+3	-18	-14	+4
VG-regionens tjänstemän	-10	-7	+3	-9	-5	+4	-13	-8	+5
Sjukvårdens personal	+71	+65	-6	+75	+73	-2	+55	+45	-10
Socialarbetare	+19	+17	+2	+21	+20	-1	+14	+12	-2
Försäkringskassans personal	+12	+12	0	+12	+14	+2	+12	+4	-8
Lärare (grundskola/gymnasium)	+41	+47	+6	+43	+54	+11	+34	+39	+5
Den mediala sfären									
Dagspressjournalister	-2	0	+2	-2	-2	0	-2	+8	+10
Radiojournalister	+16	+20	+4	+16	+20	+4	+19	+18	-1
TV-journalister	+18	+21	+3	+16	+19	+3	+23	+24	+1
Antal svar	1263	331		987	222		198	77	

Förtroendet för socialarbetare var i stort sett oförändrat före och efter branden. Detta kan, precis som i situationen med svenskarnas förtroende för den politiska sfären, ses som en relativ ökning om man jämför med tidigare år då förtroendet bland de som svarade sent var påtagligt lägre än hos de som svarade tidigt. Förtroendet för försäkringskassans personal ökade marginellt bland svenskarna som svarade efter branden men minskade motsvarande i invandrargruppen.

Förtroendet för sjukvårdens personal är intressant, då det minskade efter branden. Minskningen var dock mycket större bland invandrarna, tio enheter mot två enheter bland svenskarna. Denna minskning är ungefär i samma storleksordning som tidigare år vad gäller invandrargruppen, men relativt sett ganska liten i gruppen svenskar.

Inom den mediala sfären är förtroendet förhållandevis stabilt med hänsyn till branden. Invandrarna hyste större förtroende för dagspressjournalister efter branden, och svenskarna något större förtroende för journalister i etermedier. De föregående årens undersökningar har inte visat någon enhetlig trend beroende på när svaren inkommit, men om det varit någon förändring i förtroendenivå bland de som svarar sent så har den så gott som alltid varit i negativ riktning.

Spridningen i de olika svarsgrupperna visar inte på några enhetliga mönster förutom att skillnaden i spridning mellan invandrare som svarat före respektive efter branden i de flesta fall är större än motsvarande skillnad bland svenskarna.

Sammanfattningsvis förefaller det alltså sannolikt att branden har haft en inverkan på förtroendet för vissa berörda personalgrupper hos både svenskar och invandrare i Göteborg med kranskommuner. Den tydligaste trenden är en ökning av förtroendet för dessa grupper, främst bland invandrare men även bland svenskar. Politiker, lärare och dagspressens journalister är de som främst verkar ha fått ett ökat förtroendekapital i samband med brandolyckan. Förtroendet för sjukvårdens personal minskade i invandrargruppen, men det är svårt att säga i vilken utsträckning detta beror på branden.

Slutsatser

Att tala om 'effekter' då de undersökningar vi använder görs utifrån helt andra utgångspunkter än det de nu används för att redovisa är förstås vanskligt. Vi ska ändå försöka ta fram det vi bedömer som rimligt att kunna uttala oss om.

Vad gäller den nationella nivån finns inga större skillnader i förtroendebedömningar bland svenskar eller invandrare som i sig skulle kunna hänföras till branden. De skillnader som finns före och efter branddatumet är inte särskilt stora, vilket gör att vi inte vågar dra slutsatsen att det är branden som spelat roll för de framkomna resultaten. Om de däremot jämkas samman med resultaten från den västsvenska undersökningen är det ändå några resultat vi också på riksnivå vill peka på.

Fråga om Västsverige finns det mönster i svaren, som gör att vi kan våga tala om att branden spelade en viss roll för hur man bedömer samhällsinstitutionernas personal. Det är också i Västsverige som den geografiska och emotionella närheten finns, vilket naturligtvis spelar en stor roll.

Vi kan sammanfatta resultaten i följande punkter:

- Skolor som institution och lärare som personalgrupp bedöms mer positivt bland både svenskar och invandrare efter branden.
- Förtroendet för sjukvården och dess personal är bland svenskar högt och orubbat före och efter branden, medan invandrarernas förtroende för sjukvården både som institution och personalgrupp sjunker efter branden.
- Den politiska sfären bedöms generellt av både svenskar och invandrare relativt negativt – det är den sfär i samhället där förtroendet är lägst. Efter branden på Hisingen bedöms emellertid denna sfär mer positivt av invandrare än vad som var fallet före branden.
- Dagspressjournalister bedöms mer positivt efter branden av invandrare, men inte av svenskar.

Hur kan de redovisade resultaten då tolkas? Eftersom de som är sena med att svara på enkäter ofta är mer samhällskritiska än de som svarar tidigt, och så inte generellt är fallet efter branden, finns det en substans i resultaten. De som svarar sent är allmänt sett positivare 1998, än vad sena svarare är de andra år som vi jämfört med.

Om vi börjar med förtroendet för skolor och lärare, som ökade efter branden både bland invandrare och svenskar, så skulle det möjligen kunna vara en effekt av att många av skolorna i Göteborgsområdet genomförde minnesstunder och andra speciella åtgärder strax efter brandolyckan eftersom det fanns både offer och anhöriga på många skolor runt om i regionen.⁴¹ Detta rapporterades via massmedierna och man kan anta att flera av de tillfrågade även fått kännedom om detta arbete via personliga kontakter och erfarenheter, och att detta sedan reflekterat positivt på lärarkåren.

Sjukvården fick ett lägre förtroende efter branden bland invandrare, vilket varit fallet också de tidigare år vi analyserat förtroendet bland sena svarare. Huruvida denna förtroendeförändring 1998 kan hänföras till branden är därför diskutabelt. Varför minskade invandrargruppens förtroende 'som vanligt', men inte svenskarnas? Speciellt när man begrundar det faktum att nästan alla andra yrkesgrupper åtnjutit ett ökat förtroende efter branden framstår detta som märkligt. En möjlig förklaring är att sjukvårdens arbetsmetoder ifrågasattes av olika personer som framträdde i massmedierna, till exempel angående processen med identifieringen av de döda som många ansåg tog alltför lång tid, och som i en del fall skilde sig från praxis i de kulturer som de anhöriga var vana vid.⁴² Även om det inte är sjukvårdens personal som identifierar de döda, utan polisen, så är det inom sjukvården identifieringen sker. Dessutom torde det vara diskutabelt om människor i allmänhet vet exakt vilken personalgrupp det är som sköter identifieringen av döda. Då det sker på sjukhus, antar man helt enkelt att det är sjukvårdens personal som utför identifieringen.

Den politiska sfären, som generellt bedöms ha ett lågt förtroende, bedöms som mer förtroendeingivande efter branden bland invandrare. En möjlig förklaring till detta fenomen är att både rikspolitiker och kommunalpolitiker syntes mycket i massmedierna i samband med branden. De uttryckte offentligt sin sorg och sitt engagemang, vilket man kan anta skapade en mer positiv bild av politiker hos många människor, och kanske framför allt hos invandrare, eftersom denna – i politiska sammanhang ofta förbisedda – grupp nu plötsligt hamnade i fokus.⁴³ Det skulle kunna vara en anledning till varför förtroendet ökade mer bland invandrarna efter branden än bland svenskarna.

Att invandrarna efter branden 1998 hade ett högre förtroende för dagspressens journalister är i viss mån anmärkningsvärt, då medierna i samband med olyckor och katastrofer snarare brukar betraktas som ett nödvändigt ont, då anhöriga kan känna sig kränkta över alltför närgången bevakning. Det högre förtroendet kan ha sin grund i att dagstidningarna uppmärksammade branden väldigt mycket – och på rätt sätt, trots den extrema tidspressen och den extrema situationen. Ungdomar från de mest drabbade skolorna i Göteborg som intervjuats upplevde i stora stycken informationen som bra, tillräcklig och korrekt. Informationsbehovet var naturligtvis också extremt stort.⁴⁴ Tidningarna gav ut extrabilagor, publicerade information på flera språk och förde fram invandrare och integrationsrelaterade problem. Både Göteborgs-Posten och GT deklarerade tidigt att de startat minnesfonder med anledning av branden. Rapporteringen som helhet bedöms ha varit måttfull och intervjuade journalister och fotografer, vittnar om denna måttfullhet.⁴⁵ Göteborgs-

41) Se Ulrika Olaussons och Larsåke Larssons text i denna bok.

42) Se SOU 1999:68 och Larsåke Larssons text om händelseförloppet i denna bok.

43) Se SOU 1999:68, och Larsåke Larssons båda texter i denna bok.

44) Se Ulrika Olaussons och Liselotte Englund's text i denna bok.

Posten och Arbetet gav ut en extra tidning till alla – trots att dagen efter branden var en så kallad tidningsfri dag. De tidningar som inte utkom på den tidningsfria dagen – liksom de som kom ut – satsade också mycket på sin nättidning och publicerade material där istället.⁴⁶

Två generella slutsatser är möjliga att dra utifrån analysen. Den första handlar om betydelsen av närhet, och då för det första om geografisk närhet. Det finns betydligt större förändringar i bedömningarna bland västsvenskar än vad det gör i befolkningen som helhet. Att förändringarna är större i Västsverige kan inte helt hänföras till att det är institutionernas personal som bedöms, och inte institutionerna. Alla boende i och omkring Göteborg blev på ett indirekt sätt berörda av det som skedde, och att detta förhållande avspeglar sig i förtroendet för samhället är förstås logiskt.

Också den andra generella slutsatsen handlar om närhet, men då inte i geografisk bemärkelse utan snarare psykologisk. Även om de som besvarar en enkät av detta slag inte själva var berörda direkt – eller ens indirekt – av branden, är det ändå möjligt att tolka resultatet så att både svenskar och invandrare i viss mån blev berörda av olyckan, av rapporteringen som följde efteråt och av känslan av närhet till det som hände. Framför allt gäller det invandrare – för även om det var *ungdomar* som var inblandade i branden, var det främst *invandrarungdomar*.⁴⁷

Slutdiskussion: Förtroende som egenvärde?

Brandolyckan på Hisingen i Göteborg i oktober 1998 aktualiserade många frågor. Eftersom många av de drabbade hade invandrarbakgrund, synliggjordes mycket av den problematik som invandrare möter i det svenska samhället. Denna studie har både en indirekt och en direkt koppling till branden, och behandlar frågan om vad svenskar respektive invandrare har för förtroende för svenska samhällsinstitutioner och personal likväl som frågan om hur detta förtroende förändrades i samband med branden.

En utgångspunkt för många analyser av förtroende är att ett högt förtroende bland medborgarna alltid innebär något gott. I debatten har det ibland på grundval av låga förtroendesiffror framförts farhågor för att sådana samhällsinstitutioner inte kommer att kunna fungera. Exempelvis har lågt förtroende för dagspressen ansetts vara bekymmersamt med tanke på pressens uppgift i en demokrati.

Enligt vår mening sätter detta slag av påstående hela debatten om förtroende och tilltro på sin spets. Det är i och för sig naturligt att den som företräder en viss samhällsinstitution alltid vill åtnjuta allmänhetens förtroende, men är det verkligen ett *demokratiskt problem* om man inte gör det? Några avslutande synpunkter kring denna fråga är här på sin plats.

Ifråga om samhällsförtroende gör de flesta människor sina förtroendebedömningar utifrån ett slags grundläggande orientering i samhället, och utifrån sitt beroende av respektive institution. Till detta kommer även ibland den personliga erfarenheten och närheten, som dock i fråga om flertalet institutioner är begränsad.

Om vi utgår från en sådan begränsning i människors erfarenhet av en viss institution – dvs om man inte är helt säker på att det som görs är bra eller dåligt – måste försiktighet vara den rimliga strategin. Synsättet kan exemplifieras med synen på medierna. Vi kan tänka

45) Se SOU 1999:68 och Liselotte Englundss text i denna bok.

46) Se Larsåke Larssons text om händelseförloppet och Liselotte Englundss text i denna bok.

47) Jfr Ulrika Olausson och Liselotte Englundss texter i denna bok.

		Institutionens sätt att fungera	
		Bra	Dåligt
Allmänhetens förtroende för institution	Stort	A	B
	Litet	C	D

oss två nyhetsmedier, där det ena har en mycket tveksam journalistik, medan det andra har en kvalificerad bevakning. I detta fall bör det rimligen anses vara bra om människor är kritiska till det medium som bevakar skeendet på ett otillfredsställande sätt, liksom det är bra om man uppskattar det kvalificerade mediets rapportering. Detta resonemang kan illustreras med ett enkelt schema. De situationer vi illustrerat ovan är (A) och (D) i skissen.⁴⁸

Vi kan fastslå att situation (A) är ett slags eftersträvat ideal, samtidigt som (D) får anses vara rimlig, om än en inte önskvärd situation; men om en institution inte fungerar är den inte heller värd allmänhetens förtroende. Men låt oss nu se på de två andra möjligheterna: situation (C) får närmast betraktas som tragisk – institutionen fungerar bra men allmänheten misstror den ändå, medan (B) närmast får betecknas som farlig – allmänheten tror att något fungerar bra, även om inte så är fallet.

För den som följt debatten om mediernas sätt att fungera förefaller det ofta som om mediekritiker från politik och näringsliv antar att vi befinner oss i situation (D) och menar att denna bara kan åtgärdas genom att förbättra kvaliteten hos medierna. Vissa journalister förefaller dela detta synsätt, medan andra tycks hoppas att vi är i situation (C). Det uttalade målet hos alla är att återföra systemet till idealsituationen (A).

Om vi reflekterar över de olika alternativen i ett vidare sammanhang bör det rimligen alltid vara en självklar strävan att det goda samhället skall komma så nära idealsituationen som möjligt – att samhällsinstitutionerna fungerar bra och att den samtidigt värderas högt av allmänheten – men en sådan strävan måste lika självklart starta med en analys av institutionens sätt att sköta sina uppgifter, inte i en allmän oro för bristande förtroende.

Om vi kopplar ovanstående resonemang till svenskars kontra invandrades olikartade förtroende för de svenska samhällsinstitutionerna och dess personal, kan åtminstone två antaganden utvecklas som skulle kunna belysa olikheterna. Det första är att egna erfarenheter spelar stor roll. Om man kommer från ett land med en helt annan struktur och institutioner som fungerar på ett annat sätt än de svenska, är det inte konstigt om dessa erfa-

48) Resonemanget är hämtat från Weibull och Börjesson, 1995:156ff

renheter tas med då man bedömer de svenska institutionerna. Det andra antagandet är de svenska institutionernas sätt att fungera – och då framför allt gentemot invandrargrupper. Svenskar är uppvuxna med det svenska systemet och strukturen och känner till även mer abstrakta institutioner, medan de som är uppvuxna i ett annat system har svårt att nå fram till de svenska institutionerna, både fysiskt och mentalt, och kanske ibland känner sig orättvist behandlade i det nya landet.⁴⁹

I förlängningen kan dessa antaganden kopplas också till brandolyckan på Hisingen. Många av de inblandade i branden har en bakgrund i andra kulturer, ryktesspridning kom igång strax efter branden och medierna anklagades ibland för att ha 'etnifierat' branden.⁵⁰ Detta sammantaget och mer därtill – samt alla känslor en händelse av denna typ naturligtvis väcker – gör att man dels kan bli positivt överraskad över att personalgrupper man inte hade förväntat sig ett gott arbete från, denna gång gjorde vad man uppfattar vara ett gott arbete. På motsatt sätt kan man ha högre förväntningar än vad som uppfylls av andra personalgrupper. Vi vill dock poängtera att det här handlar om *uppfattningen* om hur personalen skött sitt arbete – inte hur de de facto skött det.

Avslutningsvis menar vi givetvis inte att högt förtroende är oviktigt. Tvärtom innebär en lågt förtroende kopplat till den handlingsorienterade komponenten i förtroendeattityden uppenbara risker för djupgående förtroendekonflikter. Ett lågt förtroende kan dessutom ge legitimitet för våldshandlingar riktade mot enskilda samhällsinstitutioner. Det är också riskerna för en sådan utveckling som ligger i vårt grundperspektiv: det vi vill framhålla är snarast risken att betrakta förtroendet isolerat och inte kopplat till institutionernas faktiska verksamhet. Ett sådant synsätt kan lätt leda till att man betraktar lösningen av förtroendeproblem just som en fråga om att kalla in en imagekonsult. I ett demokratiskt samhälle kan därför förekomsten av en viss mängd lägre förtroende ses som ett hälsotecken, eftersom det garanterar att det alltid finns en debatt om enskilda samhällsinstitutioners sätt att fungera.

Sammanfattning

Brandolyckan på Hisingen i Göteborg natten till den 30:e oktober 1998 var den värsta i modern tid. Förutom de fruktansvärda konsekvenser som branden innebar för alla berörda, ledde händelsen också till en långvarig och stundtals hetsig diskussion. Diskussionen handlade bland annat om i vad mån berörda institutioner och yrkesgrupper fullgjort sina uppgifter på ett korrekt sätt och om det faktum att de flesta festdeltagarna hade invandrarbakgrund hade påverkat arbetet under och efter branden. Agerandet från såväl massmedierna, myndigheterna som räddningspersonalen granskades och diskuterades.

Genom att många av de omkomna och skadade i branden var av utländsk härkomst, väcktes många frågor om invandrararnas ställning i det svenska samhället. Denna studie har därför ett tvåfaldigt syfte:

49) Ulrika Olaussons text i denna bok.

50) SOU 1999:68

- att studera likheter och skillnader mellan svenskar och invandrades förtroende för centrala samhällsinstitutioner och dess personal
- att söka belysa hur detta förtroende kan ha påverkats av branden i Göteborg bland svenskar respektive invandrare

Studien har möjliggjorts genom att SOM-institutet vid Göteborgs universitet vid tidpunkten för brandolyckan hade två undersökningar 'i fält', innehållande ett antal frågor om förtroendet för centrala svenska samhällsinstitutioner och den personal som arbetar inom institutionerna. SOM-undersökningarna är gjorda genom postala enkäter till obundna slumpmässiga urval, nationellt med ett urval om 5.600 personer, i Västsverige med ett urval om 2.900 personer i åldrarna 15 till 80 år. Svarsfrekvensen är mellan 65 och 70 procent för de använda undersökningarna.

När det i studien talas om invandrare är definitionen att personen ifråga har minst en förälder som är uppvuxen utanför Sveriges gränser. Det är alltså möjligt att vara både svenska medborgare och uppvuxen i Sverige och ändå räknas som invandrare. Det är en vid definition på grund av att antalet invandrare i studien är förhållandevis få. Studien visar att även med en så vid definition är det möjligt att uttala sig om resultaten på ett rimligt sätt.

De huvudsakliga resultaten visar att det finns skillnader mellan hur invandrare och svenskar bedömer de svenska samhällets institutioner. Sett över de tre senaste åren är *bedömningsnivåerna* i många fall olika, i bemärkelsen att invandrare generellt hyser ett något lägre förtroende för samhällsinstitutionerna än svenskarna, men *mönstren*, svängningarna, är ungefär desamma. En viktig förklaring till att skillnaderna inte är särskilt stora mellan svenskar och invandrare, är den breda definitionen av invandrare. Vi har emellertid också gjort vissa jämförelser mellan olika grupper av invandrare, och även i dessa är det svårt att se några entydiga mönster. En viktig förklaring är åldersstrukturen i vissa invandrargrupper som försvårar jämförelserna; de invandrare som kan sägas vara andra generationens invandrare är jämförelsevis unga, och uppfattningarna ifråga om förtroende och annat bland dessa skiljer sig i många fall inte särskilt mycket från svenska ungdomars.

Trots att de använda undersökningarna inte är gjorda i direkt anslutning till branden, finns det ändå klara tendenser till förändringar i svaren med avseende på dem som svarade före respektive efter branden. Samhällsinstitutioner inom den politiska sfären liksom dagspressjournalister bedöms av invandrare mer positivt efter branden, än före. Skolorna och dess personal bedöms av både svenskar och invandrare som mer förtroendeingivande efter branden, medan förtroendet för sjukvården sjunker bland invandrare. Framför allt är det på lokal nivå – i göteborgsregionen – som denna förändring framträder.

En del av förändringarna i förtroendebedömningar kan troligtvis relateras till massmediernas rapportering kring branden. Exempelvis politiker framträdde i stor utsträckning i massmedierna och uttryckte offentligt sin sorg och sitt engagemang – vilket kan antas ha skapat en positiv bild hos allmänheten, och då särskilt hos invandrare, som politiskt är en ofta förbisedd grupp. Massmedierna själva klarade också sitt arbete att rapportera kring branden på ett förhållandevis lågmält sätt, vilket också avspeglar sig i förtroendebedömningarna.

De viktigaste generella slutsatserna som är möjliga att dra utifrån analysen handlar om närhet, och då för det första om *geografisk närhet*. Förtroendebedömningarna förändrades betydligt mer i göteborgsregionen än nationellt, även om mönstren går i samma riktning både på lokal och nationell nivå. Att närhet i *psykologisk bemärkelse* också spelar stor roll är den andra generella slutsatsen. Framför allt är det invandrargruppen som förändras i sin bedömning av samhällsinstitutionerna och dess personal. Den mentala och psykologiska närheten torde vara störst bland dem, även om de allra flesta som bor i göteborgsområdet indirekt blev berörda av en olycka som tog 63 ungdomars liv och skadade ytterligare mer än 200.

REFERENSER

Litteratur

- Bok, Sissela (1980) *Lying: moral choice in public and private life*. London: Quartet books.
- Börjesson, Britt och Weibull, Lennart (1990) *Förtroendeklyfta? Allmänhetens syn på samhällsinstitutioner, medier och journalistik*. Stockholm: Svensk informationsmediecenter.
- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för medierna*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation. Akademisk avhandling.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1995) Två unga demokratier. I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Det gamla riket*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1999) Förnyat förtroende? I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2000) Förtroendet faller. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-institutet.
- Lithner, Anders (1999) SOM-undersökningen 1998 – genomförande och utfall. I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet
- Luhmann, Niklas (1989) *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Misztal, Barbara (1996) *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Persson, Jonas (1999) Samhälle, opinion, massmedia, Västra Götaland 1998. I Nilsson, Lennart (red) *Region i omvandling*. Göteborg: SOM-institutet.
- Prakke, Henk (1967) *Kommunikation der Gesellschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Rothstein, Bo (1999) Förtroende för andra och förtroende för politiska institutioner. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet.
- Rothstein, Bo (2000) På spaning efter det sociala kapital som flytt. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-institutet.
- SOU (1999:68) *Brandkatastrofen i Göteborg. Drabbade. Medier. Myndigheter*. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- SOU (1999:132) *Valdeltagandet i förändring*. Stockholm.
- Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (1998) De nya svenskarna och de svenska massmedierna. I *JMG Granskaren*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Weibull, Lennart och Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm: Tiden/SJF.
- Weibull, Lennart och Wadbring, Ingela (1999) *De nya svenskarna möter svenska massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Österman, Torsten (1999) *Förtroende*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

AVSLUTNING

Sammanfattning och slutsatser

Stig Arne Nohrstedt och Larsåke Larsson

SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER

Stig Arne Nohrstedt och Larsåke Larsson

Branden i festlokalen i Göteborg kom som ytterligare en i raden av större olyckor i vårt land under de senaste tjugo åren. Olyckor som inte endast drabbat de omkomna och skadade och deras anhöriga, utan även rubbat föreställningen om en säker tillvaro i välfärdssamhället. Mordet på statsminister Palme 1986, det radiologiska nedfallet från Tjernobyl samma år, branden på färjan Scandinavian Star 1990, flyghaveriet i Gottröra 1991, Estonias förlisning 1994, polismorden i Malexander 1999 och Göteborgsbranden är exempel på händelser som skapat osäkerhet om graden av trygghet i det moderna samhället. Upplevelsen att den till synes säkra vardagen plötsligt kan vändas upp och ner ger många en känsla av otrygghet (Dahlgren & Höijer 1997). I forskning och samhällsdebatt diskuteras om vi inte, just på grund av de speciella risker och den sårbarhet som kännetecknar det högt utvecklade samhället, borde kalla detta för "risksamhället" (Beck 1998). Denna beteckning är dock omstridd – det finns knappast några belägg för att människor idag känner sig mer utsatta för risker än tidigare (Jarlbro 1998) - men det förefaller finnas en utbredd uppfattning om att gapet blir större mellan en trygghet som tagits för given i välfärdssamhället och den känsla av otrygghet och osäkerhet som plötsliga olyckor och samhällsstörningar framkallar.

De komplexa tekniska systemen i dagens samhälle har vid ett antal tillfällen visat sig vara mindre säkra än vad som förespeglats, med reaktorhaverierna i Harrisburg (1979) och Tjernobyl som två kända exempel. Även en rad olyckor inom transportsektorn med Estoniahaveriet som det tydligaste fallet visar på tekniksystemens sårbarhet. I och med branden i Göteborg kom emellertid samhällets sårbarhet i blyxtbelysning. Denna svåra olycka aktualiserade de speciella krav som det mångkulturella samhället ställer på räddningstjänst, polis, sjukvård och andra myndigheter, inte minst beträffande informations- och kommunikationsinsatserna. Ungdomar från 19 nationaliteter fanns bland de omkomna och för de ansvariga innebar detta en icke förutsedd komplikation som påverkade praktiskt taget alla delar av informationshanteringen. Grundläggande förutsättningar för fungerande kommunikation kunde inte tas för givna – språkkunskaper, tillgång till informationskanaler, kulturell kompetens etc. En annan komplikation var att den mångkulturella situationen också kunde befaras innebära brist på tilltro till de ansvariga organens information samt risk för etniska motsättningar.

Även för journalister och medier var brandens mångkulturella karaktär en komplicerande faktor, i och med att spekulationer och rykten – både om brandens orsaker och hur myndigheterna hanterade den – florerade och ställde bland annat krav på etiska bedömningar från mediernas sida. Hur denna situation hanterades ur informations- och kommunikationssynpunkt är en övergripande fråga som denna undersökning vill medverka

till att besvara. Men syftet är också att belysa ryktesspridningen och förtroendeproblematiken mot bakgrund av händelsens mångkulturella karaktär. Såsom framgår av inledningen till rapporten anlägger vi ett interaktionsperspektiv vid analysen av kommunikationen i samband med branden och koncentrerar oss på hur samspelet fungerade eller inte fungerade mellan tre typer av aktörer – medborgare, medier och myndigheter.

Olycksförlopp och konsekvenser

Natten före allhelgonaledigheten 1998 utbröt brand i Makedoniska föreningens lokal vid Backaplan i Göteborg. Här deltog närmare 400 ungdomar, betydligt fler än tillåtet för lokalen, i en fest som arrangerats av några jämnåriga. Lokalen övertändes snabbt och brandförloppet blev mycket våldsamt. En intensiv räddningsinsats inleddes, dock några minuter försenad beroende på vissa larmproblem, där regionens hela räddningsverksamhet deltog. De lokala myndigheternas gemensamma katastrofsamordning etablerades för att leda arbetet. Insatsernas tyngdpunkt låg vid ett par sjukhus när det gällde vård av skadade, i första hand Sahlgrenska universitetssjukhuset, och i berörda statsdelar när det gällde stöd till drabbade och anhöriga. Totalt omkom 63 ungdomar, de flesta i rökgasförgiftning, och 213 skadades.

Lokalsamhället påverkades i stor utsträckning av branden, både med avseende på de offentliga institutionerna och befolkningen i Göteborg med omnejd, liksom opinionsklimatet i allmänhet. Ännu två år efter händelsen fick branden stort utrymme på medieagendan i samband med polisutredningens resultat och rättegångarna mot de ungdomar som åtalades för att ha anlagt branden.

Men branden har också en historia. Sett i relation till den samhällskontext i vilken händelsen inträffade har brandens förspel och efterspel stor betydelse. Enligt Rosenthal (1998b) och flera andra krisforskare bör olyckor av detta slag inte bara betraktas som plötsliga oförutsedda händelser som drabbar ett lokalsamhälle (se Del I), utan i stället förstås utifrån rådande samhällsförhållanden.

Branden är med ett sådant bredare synsätt inte bara en svår olyckshändelse med stora konsekvenser för de närmast drabbade utan även en svår påfrestning för lokalsamhället och befolkningen i främst Göteborg. Till den lokala bakgrundsbilden hör bland annat en betydande andel invånare med utländsk härkomst, nedskärningar i det offentliga fritidsutbudet och en otillräcklig tillgång på lämpliga samlingslokaler. Vidgar man perspektivet ytterligare berör brandens konsekvenser, som vi har antytt ovan, även det mångkulturella samhällets grundläggande relationer.

Denna studie granskar i första hand olika inblandade aktörers, dvs ansvariga myndigheter och medier, agerande i direkt samband med branden och den närmaste tiden därefter. Agerandet på längre sikt, t ex eventuella omarbetningar av myndigheternas planer för katastrof- och krishantering eller mer långsiktiga konsekvenser för allmänhetens förtroende för samhällsinstitutionerna os., ligger utanför undersökningen. I inledningen ges dock en kort översikt över de viktigaste händelserna under de första två åren efter branden.

Myndigheternas hantering av branden och dess följder

Planering

Den kommunala katastrofplaneringen har ändrat form under senare delen av 1990-talet, efter omläggning av det statliga regelsystemet 1995 (se SOU 1995:19). Ansvaret har flyttats över till kommunerna med stort utrymme för lokal flexibilitet – en utveckling från planer för kriget till planer inriktade på att hantera fredstida samhällsstörningar, från glesa storskaliga övningar till tätare och mer begränsade övningar samt från omfattade regelsystem till mer instrumentella instruktioner. Planeringen har därmed blivit mer realistisk och förståelsen och intresset för denna typ av uppgift har ökat inom förvaltningarna.

För Göteborgs del påbörjades denna omläggning efter en svår spårvagnsolycka 1992. Omstruktureringen hade försökskaraktär. Den medförde att berörda myndigheter byggde upp en samordnad ledning för hanteringen av större olyckor och katastrofer, den s k katastrofsamordningsgruppen, som i normalfallet grupperas i regionens huvudbrandstation (Gårda). Systemet prövades i vissa delar några gånger före 1998, främst vid ett svårt snöoväder 1995, men fastställdes först 1999 efter att slutligen ha prövats vid evakueringen av färjan Ragnhild som började brinna ute på Skagerack.

Den gemensamma katastrofledningen har enligt vår mening stora fördelar jämfört med att olika myndigheter opererar med egna krisstablar. Inte minst underlättas hanteringen av kommunikationen, såväl mellan olika myndigheter som gentemot allmänhet och medier.

Det decentraliserade arbetet

En annan viktig organisatorisk faktor är den decentraliserade kommunala organisationen i Göteborg med stadsdelsnämnder. Den var klart fördelaktig för kommunens hantering av olyckan och dess följder jämfört med en traditionell centraliserad kommunstruktur. Ledande myndighetsaktörer menar att systemet var helt avgörande för att stödarbetet i stadsdelarna kunde genomföras på ett tillfredsställande sätt (se Del II:1-2). Det geografiskt utlagda ansvaret innebar anpassning till lokala förhållanden utifrån nära kunskap om de människor som fanns i varje stadsdel. Att decentralisering underlättar kris- och katastrof-arbete kan därmed tillföras den diskussion som förts om för- och nackdelarna med kommun- och stadsdelssystem ända sedan de första infördes för snart 20 år sedan.

Behovet av att frångå traditionella organisationsmodeller för att klara kriser betonas också i aktuell forskning: "The solution is not /.../ obsolete models: centralization, uniformity, hierarchy, compartmentalization, or secrecy" (Lagadec 1993:342). Detta budskap står samtidigt i kontrast till iakttagelser att centralisering av ansvaret ofta tillgrips i samband med allvarliga olyckor och störningar.

Den decentraliserade strukturen hade flera noterbara följder. Som framgår av Stina Bengtssons studie om krishanteringen i stadsdelarna (Del II:2) följde man på denna nivå inte helt de uppjordade planerna och ordregivningen från Gårda. Således valde tre stadsdelar att inte inrätta någon krisjour alls på grund av att man insåg att stadsdelen inte var drabbad. Därmed uppstod olika lägesbilder mellan ledningen på Gårda och stadsdelarna, dels om tidsschemat – hur snabbt krisjourerna kom igång lokalt – och dels om mobiliseringsgraden. Ledningen utgick från att alla stadsdelar inrättat mottagningar, men så var alltså inte fallet. Detta är dock inte unikt för branden i Göteborg utan liknande mönster har

påträffats i mer centraliserade organisationer vid större olyckor och katastrofer. På fältet gör man andra bedömningar än den centrala ledningen och tar eget ansvar när det gäller verkställighet. Men den decentraliserade kommunstrukturen bidrar till att ge legitimitet åt detta lokala ansvar som därigenom troligen tillämpas mer genomtänkt än vad som annars skulle vara fallet.

En annan följd av decentraliseringen har kulturella förtecken. I den kritik som anhöriga och representanter för vissa etniska grupper i efterhand riktade mot myndigheterna för dålig information fokuserade de sig på informationsspridningen från katastrofledningen. Där var man dock inte inriktad på att ge individuell eller gruppbaserad information, det var en sak för stadsdelarna. Men anhöriga förväntade sig kontakt och information centralt, antingen därför att man var van vid en sådan struktur från hemlandet, inte kände till hur ansvaret var fördelat eller därför att man tolkade decentraliseringen av ansvaret som uttryck för nedprioritering.

Det faktum att stadsdelarna larmades från Gårda, i stället för den ordinarie larmvägen (från en reguljär krisenhet lokaliserad i polishuset) skapade på samma gång huvudbry och tvekan hos flera stadsdelsaktörer, vilket möjligen försenade upprättandet av vissa krisjourer. En annan faktor som orsakade tvekan beträffande larmets äkthet var att myndigheterna skulle ha katastrofövning på fredagen (30 oktober), morgonen efter branden, vilket resulterade i att vissa personer inom beredskapsorganisationen undrade om larmet gällde övningen.

Organisering

Om vi först sammanfattar studiens resultat när det gäller de organisatoriska aspekterna larmning och hantering av brandens konsekvenser i Göteborg kan konstateras att larmning och mobilisering av katastrofledningen samt inrättandet av krisledning och krisjourer/mottagningar i stadsdelarna i stort sett fungerade tillfredsställande (se Del II:1). Tillräckliga kommunala resurser mobiliserades. En viktig lärdom för flera aktörer är att man även borde ha inrättat en krismottagning vid brandplatsen med tanke på alla hjälpbehövande som befann sig där. Det hade eventuellt undanröjt sådana problem som att några ungdomar sökte sig till presscentret i Gårda och fick tas om hand där i brist på omvårdnad på brandplatsen.

De största organisatoriska problemen uppstod – som framgår av Anna Heltons studie om Sahlgrenska sjukhuset – dels vid mottagande och informationsgivning till besökarna, dels vid identifieringen av de omkomna. Man hade ingen beredskap att hantera den kraftiga anstormningen av människor, inte bara anhöriga utan också folk i allmänhet. Dessutom visade det sig att det psykosociala arbetet till en början inte fungerade, vare sig resursmässigt eller kompetensmässigt, varför det snabbt fick reorganiseras. Vidare uppstod samordningsproblem i identifieringsarbetet mellan polisen och sjukvården, liksom betydande motsättningar mellan polisen och de anhöriga som delvis var starkt kritiska till polisens agerande (se SOU 1999:68).

Katastrofer kräver organisatorisk flexibilitet. Hanteringen av brandolyckan uppvisar flera situationsanpassade ställningstaganden och åtgärder, bland annat på stadsdelsnivå. Förvaltningarna där hade aldrig tidigare varit inblandade i en olyckshändelse av denna

storlek och flera hade något föråldrade katastrofplaner, varför man på flera håll tillgrip nya lösningar och utvecklade sin organisation efter behov.

Situationsanpassningen medförde vidare att flera aktörer hamnade i eller tog på sig helt nya roller, ibland betydligt mer avancerade än deras ordinarie uppgifter. Vi kan således bekräfta Rosenthals (1998a) iakttagelse att en händelse av detta slag även kan innebära hastig kompetensutveckling för enskilda individer.

En intressant iakttagelse i detta sammanhang gäller det engagemang och den entusiasm som många aktörer uppges ha omfattat, såväl på ledningsnivå som på fältet. På stadsdelsnivå talas till och med om "eufori" hos viss personal (se Del II:2). Förklaringen ligger inte bara i att det gällde en stor händelse, utan också att man kunde koncentrera all energi och alla resurser på en enda uppgift, utan hänsynstagande till andra uppgifter, administrativa gränser, status, etc. Men detta innebar samtidigt att många fortsatte jobba under alltför lång tid och hamnade i utbrändhet. Hit hörde också, enligt vad flera aktörer uppger, att tidskänslan försvann. Det bör dock tilläggas – kanske inte oväntat – att det även här fanns aktörer och delfunktioner som inte visade sig fungera.

Hanteringen i stadsdelarna av brandens konsekvenser medförde vissa problem gentemot anställda som inte var aktiva i detta arbete utan fullgjorde sina ordinarie uppgifter. En del av dem kände sig uppenbarligen utanför, vilket även kan förklaras med att den interna informationen i flera fall inte fungerade helt tillfredsställande. Vidare uppstod problem i vissa förvaltningar vid övergången till ordinarie arbetsuppgifter efter krisarbetets avslutande.

På central nationell nivå aktiverades larm- och säkerhetsfunktioner ett par timmar efter brandolyckan (se Del II:1). Under morgonen bestämdes att stats- och försvarsministrarna med medarbetare snarast skulle resa till Göteborg, där de sedan tillbringade dagen med besök på olycks-, katastroflednings- och sorgeplatser. För departementen innebar händelsen i övrigt inga större insatser. Bedömningen var att hanteringen av brandens konsekvenser sköttes bäst på lokal nivå, en lärdom som bland annat de massiva problemen i kontakterna med anhöriga efter Estoniahaveriet hade givit.

Göteborgsbranden som organisatorisk och operativ utmaning

Sammantaget uppvisar hanteringen av Göteborgsbranden flera av de krisframkallande faktorer som Lagadec (1993:42ff) har beskrivit. Han pekar till exempel på de korta förvarningstiderna på sjukhus, problem att på lägre nivåer i organisationen tolka order som kommer direkt från högste chefen i stället för den normala vägen, svårigheten att hinna introducera ny personal i uppgifterna och att den interna informationen lätt försummas. Å andra sidan hanterades branden och dess följder i flera avseenden på ett sätt som motverkade de kristendenser som Lagadec nämner. Det uppstod på det hela taget få samarbetsvårigheter och ingen misstro mellan inblandade myndigheter och avdelningar, aktörerna hade inga större problem att fatta beslut i tid och planerna var inövade och fungerade i allt väsentligt väl.

För att förstå vilka mekanismer som är verksamma när en större olycka eller katastrof utvecklas till en kris är en viktig utgångspunkt relationen mellan, å ena sidan, de krav som situationen ställer de ansvariga organen eller myndigheterna inför och, å andra sidan, det sätt som dessa svarar upp mot dess krav. Enkelt uttryckt handlar det om i vilken utsträck-

ning ansvariga instanser förmår hantera den akuta situationen och dess följder på ett adekvat sätt. En etablerad typologi för olika krav som myndigheterna ställs inför vid en olycka eller katastrof har utvecklats vid Disaster Research Center i USA.

Med utgångspunkt från variablerna *struktur och uppgift* identifieras fyra typer av organisationer – etablerade, expanderande, utsträckta och nybildade (*established, expanding, extending, emergent*). Den första typen består av myndigheter som genomför sitt katastrof-arbete med samma struktur och med samma uppgiftsansvar före händelsen. Den andra typen utgörs av de organ som utvecklar sin struktur men inom samma arbetsfält. Den tredje typen är de som egentligen inte är inblandade i skeendet, men som utvidgar sitt ansvar och står till tjänst med sina resurser. Den fjärde består av de organ som uppstår i samband med katastrofen och som skapar struktur och arbetsformer som är anpassade till den (Dynes 1998). Det är rimligt att anta att den första typsituationen innebär minst och den fjärde störst påfrestning på organisation och personal medan de övriga typerna utgör mellankategorier i detta hänseende.

Hur kan då de lokala samhällsorganen karakteriseras i förhållande till denna typologi? Flera myndigheter – polisen, räddningstjänsten och kommunens centrala förvaltning – tillhörde den första typen i och med att de arbetade inom ordinarie struktur och uppgiftsansvar. Dessutom etablerades en gemensam överbyggnad i form av katastrofsamordningsgruppen, som visserligen inte tillhörde den ordinarie strukturen men väl ingick i planeringen. Räddningstjänsten kan samtidigt i viss mån sägas ha expanderat sin organisation, i den mening att Häfa-verksamheten byggdes ut i ett senare skede då behovet av deras insatser uppstod. Sjukhusen (främst Sahlgrenska sjukhuset) tillhörde i sin medicinska del också den första typen men expanderade – eller tvingades expandera – sin mottagningsapparat gentemot anhöriga och berörda. Stadsdelsförvaltningarna expanderade sin verksamhet i den mening att de aldrig tidigare hanterat en så omfattande krisverksamhet. Här tillkom också ett antal behjälpliga organisationer som deltog i det lokala arbetet. Till den tredje kategorin hörde vidare exempelvis Marinkommando Väst som satte in resurser för förnödenhetstjänst vid brandplatsen. Även helt nya organisationer eller nätverk skapades efter branden, inte på myndighetssidan, men väl bland de drabbade invandrar-grupperna som etablerade olika former av stödverksamhet.

Kommunikationsinsatserna

Kommunikationen i samband med branden uppvisar nya kontaktformer som ett resultat av ny teknik. Datorbaserad kommunikation (Internet) blev en viktig kanal. Kommunens hemsida uppges på kort tid ha fått 100.00 besökare. Stora resurser krävdes för att hålla denna information aktuell. En annan teknik som fick stor betydelse för krishantering var den utbredda användningen av mobiltelefoner, som skapade tät trafik mellan anhöriga och deras ungdomar och som bland annat medförde att stora skaror snabbt samlades vid olycksplatsen och på sjukhusen. Mobiltelefonin underlättade vidare i hög grad myndigheternas operativa arbete, inte minst för inlarmning av personal och för den interna informationen (se nedan).

Medierna var, som vanligt i olycks- och katastrofsituationer, den dominerande informationskanalen för den breda publiken. Myndigheterna inriktade sig på att ge service till

medierna, speciellt i det centrala ledningsarbetet vid Gårda. Mediekontakterna var således ett av tre prioriterade uppgifter för räddningstjänsten. Denna prioritering vållade dock viss kritik från anhängarna.

När myndigheter – och andra organisationer – satsar särskilt på att stå till tjänst för medierna uppstår en intressant problematik, i avvägningen mellan att hjälpa dem och samtidigt utnyttja dem. "There is a fine line between being seen as helpful and being manipulative" (Harrison 1999). Man kan fråga sig om denna gräns överträdde i samband med Göteborgsbranden.

Den samlade presstjänsten upplevdes som tillfredsställande både av myndighetsaktörer och journalister, även om det uppstod enstaka incidenter och motsättningar om vilken information som skulle lämnas ut. Informationsgivningen har kritiserats på en punkt – räddningsledarens uttalande om brandorsaken som ansetts ha bidragit till den misstro mot myndigheterna som uppstod i vissa invandrargrupper. Det bör dock påpekas att han angav en eventuell orsak, att branden kan ha varit anlagd. Efter slutförd teknisk undersökning och rättegång står det dessutom klart att räddningsledarens bedömning inte var ogrundad, även om detta i sig inte gör kritiken mot det tidiga offentliggörandet irrelevant.

Det har antagits, bland annat av flera intervjuade myndighetsaktörer, att räddningsledarens uttalande underblåste ryktet att branden var ett rasistdåd och att detta rykte spreds av utländska medier, t ex satellit-tv, till etniska grupper. Informationsutredningen (SOU 1999:68) menar att de utländska medierna inte spred sådana besked utöver vad räddningsledaren sagt vid den första presskonferensen. Utredningen har här förlitat sig på svenska ambassaders uppgifter och inte genomfört några egna kontroller. Underlaget för slutsatserna är osäkert också därför att Sverige saknar beskickningar i vissa i sammanhanget relevanta länder (Irak, Somalia och Eritrea) och därför att vissa ambassader inte svarade på utredningens enkät (bl a Iran och Jugoslavien).

Utöver ren nyhetsrapportering svarade medierna även för sakupplysning till anhängarna och andra berörda, genom publicering av listor på telefonnummer och adresser till krisjourer. Här kan noteras att även etermedier utanför de statliga public-service-kanalerna, som TV4, i hög grad tog på sig denna informationsuppgift. På tv-sidan var det särskilt viktigt, då TV2 i Göteborg inte fick sändningstillstånd från Stockholm förrän på fredag förmiddag. Man borde givetvis ha kommit igång tidigare med sina sändningar.

Ett annat problem gäller motsvarande information i Sveriges Radios P4-kanal. Den ska som bekant fungera som larm- och varningskanal i samband med allvarliga samhällsstörningar (VMA, Viktigt meddelande till allmänheten). VMA utnyttjades dock inte. Över P4-kanalen spreds emellertid telefonnummer och krisjoursadresser. Genom sin programprofilering når inte P4 vissa grupper medborgare, i det här fallet ungdomsgruppen och sannolikt inte heller delar av de grupper som har utländsk härkomst.

Sett i ljuset av nutida public-relations-forskning kan slutligen konstateras att de lokala myndigheternas kommunikativa insatser i flera avseenden uppfyllde kriterier för ett utvecklat/professionellt PR- och informationsarbete. Tre sådana kriterier betonas särskilt i litteraturen, nämligen att informationsverksamheten utgår från en plan, finns representerad på ledningsnivå och följs upp i form av omvärldsanalys och utvärderingar (se t ex Heath 1997). I samband med Göteborgsbranden var den kommunikativa krishanteringen

planerad och reglerad (inom den övergripande gemensamma katastrofplanen). När det gäller ledningsmedverkan ingick kommunens informationsdirektör i katastrofsamordningsgruppen (förutom bl a kommunstyrelsens ordförande och stadsdirektören) och i den informationsstab som var sammankopplad med denna grupp ingick övriga myndigheters informationsdirektörer/chefer.

Journalisternas erfarenheter

Brandolyckan innebar inte endast att ansvariga myndighetspersoners professionella kompetens ställdes på svåra prov. Också journalister med uppdrag att rapportera om händelsen vid Backaplan och senare om anhörigas och vänners sorg konfronterades med problem som krävde både stark yrkesidentitet och gott omdöme. Inte minst krävde situationen att reportrar, fotografer och redaktionsledning kunde hantera det ofrånkomliga etiska ansvar som katastrofen på olika sätt aktualiserade.

Bortsett från den rent psykiska och emotionella påfrestning som bevittnandet av död och lidande framkallade, innebar uppdraget att rapportera om branden också speciella påfrestningar. Flera av de fotografer som skickades till brandplatsen vittnar om stor olust, ja till och med ångest, inför att dokumentera de fasansfulla scenerna. Någon talar om en känsla av att vara en hyena, att uppleva sig som en profitör som skaffar sig vinning på sina medmänniskors lidande och död. Reportrar gömde i vissa fall sina anteckningsblock för att mildra denna plågsamma känsla och för att inte bli konfronterade av chockade ungdomar. Samtidigt hade naturligtvis journalisterna och medierna ett ansvar att informera och rapportera om olyckan. Men frågor om hur denna avvägning ska göras, och om de beslut som togs under stor press blev rimliga, är sådana som de intervjuade journalisterna ställer till sig själva långt efter branden. De viktigaste problemen som mediernas företrädare upplevde kan i sammanfattning sägas handla om: (1) *yrkesrollen* i relation till de omständigheter som en större olycka av detta slag innebär, och (2) frågan om *konsekvensansvar* för rapporteringens eventuella effekter på de etniska relationerna.

Det första problemet handlar om hur vedertagna journalistiska regler och normer ska tillämpas i samband med allvarliga olyckor. Det andra problemet handlar om en mer djupgående och svårhanterad bedömning som har att göra med den professionella ideologin i relation till ett moraliskt ansvarstagande.

Hur yrkesrollen och därmed sammanhängande regler och normer tillämpas i praktiken kan undersökas på olika sätt. Dels genom att analysera produkten eller resultatet, dvs medieinnehållet, dels genom att observera och intervjua journalisterna om de bedömningar och avvägningar som gjorts under arbetet (Ekström & Nohrstedt 1996).

I föreliggande undersökning har vi sett det som angeläget att också studera hur de svenskspråkiga mediernas reportrar, fotografer och redaktioner hanterade sitt uppdrag, vilka bedömningar de gjorde samt deras erfarenheter och slutsatser. Även om informationsutredningen (SOU 1999:68) inte påvisar några allvarliga försummelser eller brister i rapporteringen finns det anledning att något närmare studera verksamheten bakom artikeltexter och inslag. Bland annat för att få en uppfattning om vilket arbete som ligger bakom en, som det synes i detta fall, relativt väl fungerande journalistik. Dessutom kan detta ge kompletterande information som kan föranleda modifiering av slutsatserna om rappor-

teringens kvalitet, dvs nya uppgifter kan komma fram som inte de relativt översiktliga innehållsanalyserna uppmärksammat. Handlingsetiken, dvs etiken i den praktiska tillämpningen (Ekström & Nohrstedt 1996:19) låter sig alltså inte studeras enbart utifrån innehållet.

I Liselotte Englunds studie om journalisternas erfarenheter (se Del IV) har ett urval på ca femton personer inom olika tidningskategorier – både riks- och lokaltidningar samt morgon- och kvällspress – och med skiftande befattningar intervjuats. Såväl reportrar som fotografer samt redaktörer och chefer med olika ansvarsområden (redaktionschef, nyhetschef, bildchef, osv) ingår i urvalet.

De journalister som intervjuats vittnar om de enorma psykiska och emotionella svårigheter som de utsattes för i sin yrkesroll. Det är rimligt, som Englund påpekar, att räkna också vissa journalister till de indirekt drabbade. Medan annan forskning om journalisters olika sätt att uppfatta yrkesrollen har pekat på att den består av flera och delvis motstridande förväntningar, kan extrema olyckor, som branden vid Backaplan, innebära att yrkesrollen ställs så på sin spets att man som journalist frågar sig om man överhuvudtaget ska skildra det som händer. Flera av de fotografer och reportrar som anlände till brandplatsen medan räddningsarbetet fortfarande pågick berättar att de kände stor vanda, och tvivel om det inte hade varit mer moraliskt riktigt att försöka hjälpa polisen, räddningstjänsten och ambulanspersonalen att ta hand om de skadade och chockade ungdomarna. I några fall prioriterar de också ned det journalistiska arbetet för att hjälpa ungdomar att komma i kontakt med sina anhöriga. En fotograf som var bland de första på brandplatsen önskade att han varit utbildad i hjärt- och lungräddning. En inre och yttre etisk konflikt uppstod också när fotograferna tar bilder av räddningsarbetet, brandens offer och chockade åskådare. Själva berättar fotograferna att de ålade sig restriktioner för att inte göra integritetsmässiga övertramp och för att inte i onödan framkalla de upprörda ungdomarnas vrede. *"Varje bild man tog så tänkte man nästan 'förlåt' ... det var liksom att man svalde för varje bild."* Kamera-vinklarna valdes för att inte onödigt exponera den enskildes identitet. På liknande sätt avstod reportrar i vissa fall från att intervjua räddade ungdomar därför att de var alltför chockade.

Men trots att flera intervjuade berättar om hur de lät den journalistiska driften efter dramatiska och känslomässigt starka bilder och intervjuer komma i andra hand, förekom det att material publicerades som man i efterhand fick ångra. Aftonbladets första utgåva dagen efter branden innehöll "omaskade" närbilder på personer som kunde identifieras. Efter diskussioner inom redaktionen maskerades ansiktena i andra upplagan. Liknande exempel på att tidspressen hindrade den nödvändiga etiska prövningen förekom också vid andra tidningar och etermedier. Från det efterföljande händelseförloppet omtalas ytterligare ett par exempel på misstag, bland annat det okänsliga uppträdandet av pressuppbådet i Hammarkullens kyrka i samband med statsrådets besök och publiceringen av en efterlysning som de anhöriga till en omkommen flicka, som vid detta tillfälle ännu inte hade hittats, ville få införd i tidningen.

Den andra etiska huvudfrågan handlar om vilket ansvar journalister och medier ska avkrävas vad gäller konsekvenserna av verksamheten. Har journalistiken ett etiskt-moraliskt ansvar för publiceringens följder? Svaret är inte självklart och det finns ledande företrädare

för journalistkåren som med hänvisning till uppgiften som kritisk granskare inte anser att man har något sådant ansvar (se t ex Fichtelius 1997). I andra sammanhang framkommer att journalister anser att man ofrånkomligen också måste överväga effekterna av publiceringen i sitt arbete (t ex Ekström & Nohrstedt 1996).

I samband med medierapporteringen från Göteborgsbranden blev frågan aktuell på framför allt två sätt – för det första hur orsakerna till branden skulle framställas och, för det andra, om och i så fall hur katastrofens etniska dimension skulle uppmärksammas. I båda dessa avseenden handlade det om huruvida journalister och medier skulle beakta eventuella konsekvenser för de etniska relationerna – lokalt och nationellt – av publiceringen.

Resultaten av journalistintervjuerna visar otvetydigt att redaktionerna i bägge dessa avseenden övervägde vilka konsekvenserna kunde bli av publiceringen. Samtliga tidningsredaktioner som vidtalats uppger att de var försiktiga med att återge räddningsledarens uttalande om att branden kunde ha varit anlagd. På GT berättar man exempelvis att man avstod från att lyfta fram uttalandet på löpsedel och förstasida. Aftonbladets redaktionschef beskriver hur man till en början hade bestämt sig för att inte gå ut med spekulationer och rykten om en anlagd brand. Men en intervju med räddningsledaren i TV, där uttalandet återgavs, fick tidningen att ändra uppfattning: *”Själoklart ska vi skriva vad räddningsledaren säger”*. Den andra slutsatsen man kan dra är alltså att samtliga redaktioner ansåg att man hade en skyldighet att återge räddningsledarens uttalande, att man inte kunde censurera denna information. I Informationsutredningens rapport konstateras att påståendet att branden var anlagd blev stort uppslaget i medierna. På löpsedlar och i rubriker är detta mer vanligt än påståenden att orsaken inte är fastställd eller att branden *inte* var anlagd (SOU 1999:68, s. 61). En tredje slutsats är att den etiska bedömningen i ett sådant här fall i praktiken kommer att göras av de snabbaste medierna, dvs TT /FLT och etermedierna radio och TV. Räddningsledaren offentliggjorde sin misstanke om mordbrand redan vid den första presskonferensen på Gårda kl. 03.30 och TT återger detta i ett telegram en kvart senare, dvs 03.45: *”Enligt vad räddningsledaren /.../ uppger finns det tecken som tyder på att branden var anlagd.”* (SOU 1999:68, s. 63). Uttalandet återkommer i senare telegram och i Ekots första intervju med räddningsledaren kl. 04.00. Det upprepas i sin helhet eller delvis under eko-sändningarna hela morgonen. Med andra ord – de journalister som har minst tid till eftertanke är de som fattar de avgörande etiska besluten. Det är inte överraskande att man i detta läge av praktiska skäl hyllar principen att man inte kan ta hänsyn till konsekvenserna utan lägger detta ansvar på räddningsledaren. Därmed inte sagt att vi menar att redaktionerna skulle ha gjort en annan bedömning – det ankommer heller inte på oss att göra denna typ av bedömning, det är något som bör vara journalistprofessionens ansvar – utan vi vill endast uppmärksamma på att de praktiska villkoren påverkar etikens tillämpning, vilket förhoppningsvis kan bidra till en mer realistisk diskussion om journalistisk etik än den som vanligtvis förekommer.

När det gäller brandens mångkulturella karaktär tyder intervjuerna på en viss osäkerhet om hur detta skulle hanteras publicistiskt och etiskt. De flesta menar att det viktiga inte var festbesökarnas etniska identitet utan deras ålder – att det handlade om barn och ungdomar. På Göteborgs-Posten (GP) fanns en viss försiktighet både med att betona de drabbades etniska identitet och att använda kollektiva beteckningar. Men samtidigt menar man att det

förstås var viktigt att det kom fram att många av de omkomna och skadade hade invandrarbakgrund.

Huruvida den etniska tillhörigheten betonades eller inte sammanhänger förmodligen med hur man ser på bakgrunden till branden. En GP-reporter anser att det inte var en tillfällighet att många ungdomar med invandrarbakgrund drabbades, eftersom just dessa ungdomar håller till i dåligt utrustade lokaler. En betydelsefull omständighet i sammanhanget är att om en brand är anlagd så måste det finnas ett motiv. Om festbesökarnas etniska bakgrund betonas samtidigt som branden påstås eventuellt vara anlagd antyds en förklaring i termer av ett rasist- eller invandrarfientligt brott. Medierna återgav påståenden eller spekulationer om att detta skulle kunna vara orsak till katastrofen, vilket inte är särskilt överraskande eftersom räddningsledaren i ett av sina uttalanden inbjuder till associationer i denna riktning genom att han liknade festlokalens utseende efter branden med "gaskamrarna i Auschwitz". Men detta är dock inte den mest frekventa orsaken som anges av medierna. Vanligare är att ansvaret läggs på arrangörerna av festen (SOU 1999:68, s. 65, citat s. 68).

Intervjuerna med journalister och redaktionsledare visar att man medvetet intog en försiktig linje när det gällde att rapportera om att branden skulle kunna vara anlagd. Redaktionschefen på GP berättar exempelvis att de blev nedringda av utländska kollegor som alla utgick från att det handlade om ett rasistdåd. Själva valde man att "*väga varje ord på guldväg*" och att inte förmedla obekräftade rykten när det gällde brandorsaken. Man försökte också undvika ett alltför frekvent användande av ordet "invandrare" för att inte visa läsare skulle uppleva att tidningen inte var till för "*oss göteborgare och svenskar*". Samtidigt berättar flera journalister att de fick många positiva reaktioner från invandrare som mitt i all förtvivlan upplevde att rapporteringen var bra eftersom det var första gången som de kände att de behandlades som en del av det svenska samhället.

Det är framför allt två inslag i mediebevakningen som de intervjuade i efterhand beklagar i anslutning till den mångkulturella dimensionen. För det första menar de att det var en brist att rapporteringen runt begravningarna praktiskt taget helt koncentrerade sig på en muslimsk sorgehögtid för nio omkomna pojkar. Att det blev denna begravning förklaras av att det var den första och också den största. Detta kan förmodligen ha flera förklaringar, bland annat den konventionella nyhetsvärderingen som prioriterar nyheten hos händelsen. Men det är också troligt att en bidragande faktor är den etniska kategorisering av brandens offer som "invandrarungdom", dvs ett kollektiv med gemensam identitet som icke-svenskar. Detta är också – åtminstone i efterhand – uppe till diskussion på vissa redaktioner. Med ett sådant synsätt är det förklarligt att man på redaktionerna ansåg att *en* begravning kunde representera också de andra invandrargruppernas begravningar.

För det andra uttrycker de intervjuade journalisterna självkritik mot att man inte mer uppmärksammade att det även fanns drabbade ungdomar som inte hade invandrarbakgrund. Även detta tyder på att det fanns en osäkerhet eller rent av ett outtalat inre motstånd i journalistiken mot att erkänna samhällets mångkulturella karaktär och brist på en genomtänkt strategi för hur därmed sammanhängande problem ska hanteras. En diskussion om det var riktigt att beteckna flertalet av de drabbade som "invandrare", dvs som ett kollektiv, är en god början på att utveckla ett mer reflekterat förhållningssätt. På åtminstone en av

de studerade redaktionerna fördes en sådan diskussion. Men den tycks snarare ha utmynnat i ett beslut om att inte ägna etniciteten någon större uppmärksamhet än att behandla den på ett genomtänkt sätt. Frågan är om inte detta är ett alltför defensivt agerande, även om det är förståeligt att man i den uppkomna situationen är angelägen att inte underblåsa etniska konflikter. Ingen av de fyra redaktioner som undersökts hade någon erfaren journalist med invandrarbakgrund som deltog i rapporteringen om branden.

Ett intressant exempel på ett initiativ som tyder på en medveten strategi för att motverka spekulationer och rykten är GPs genomlysning av de mest förekommande ryktena. Redaktionen använder sig här av en beprövad metod som finns dokumenterade i litteraturen och som bland annat använts i krigstid (Allport & Postman, 1947/1975).

Ungdomarnas upplevelser

I syfte att få kunskap om hur kommunikationen i samband med branden utvecklades lokalt i bredare ungdomskretsar har Ulrika Olausson i Del III intervjuat drygt 30 skolkamrater och kompisar till de närmast drabbade. De intervjuade ungdomarna hör inte själva till dem som var på festen, men går i två skolor varifrån ett flertal omkomna eller skadade elever kom. Urvalet består både av elever med invandrarbakgrund och elever med svensk bakgrund. Intervjuerna genomfördes innan den tekniska utredningen av brandens orsaker och rättegångarna mot de åtalade slutförts.

Intervjuerna visar med stor tydlighet att distinktionen mellan invandrare och svenskar är av avgörande betydelse för hur ungdomarna reflekterar kring branden. Det innebär inte att de använder denna distinktion på ett oproblematiserat sätt. Tvärtom kommenterar särskilt de med invandrarbakgrund att de själva ju också är svenskar och att man inte kan generalisera om alla svenskar. Vidare är det tydligt att de intervjuades identitet i större och förmodligen avgörande utsträckning snarare domineras av föreställningen om att tillhöra "ungdomskategorin". Uppenbarligen är deras identitet sammansatt och heterogen, vilket leder till att ungdomarna vid intervjuerna växlar mellan att å ena sidan beteckna sig själva som svenskar för att i nästa ögonblick använda tudelningen invandrare-svenskar i sina resonemang, t ex om hur olika grupper har reagerat på branden.

Ett annat viktigt resultat från ungdomsstudien är de bakomliggande erfarenheter som ungdomar med invandrarbakgrund berättar om. Upplevelser av rasism, diskriminering och främlingsfientlighet finns med som en fond i deras liv och är en central del av förklaringen till hur de förhåller sig till påståenden om brandens uppkomst, myndigheternas information och bedömning av olika källors trovärdighet.

Informationsutredningen hävdar att räddningsledarens uttalande vid de första presskonferensen om att branden kunde vara anlagd är den viktigaste grunden till ryktesspridningen och spekulationerna om brandens orsaker (SOU 1999:68, s. 138-139). Den slutsatsen kan diskuteras. Vi ifrågasätter inte att uttalandet hade betydelse, men vi menar att detta är en alltför kategorisk och enkel förklaring. Framför allt anser vi att det är viktigt att konstatera att två andra faktorer var viktiga och kanske avgörande. För det första att orsaken till branden inte snabbt blev klarlagd och, för det andra, invandrarungdomarnas upplevelser i Sverige av etniska konflikter samt rasism, diskriminering och främlingsfientlighet. Den första faktorn nämner Informationsutredningen, dock främst som en förklaring till miss-

tron mot myndigheterna, men inte till ryknesspridningen och spekulationerna. Det förfaller tveksamt att skilja på dessa saker, eftersom det finns mycket stöd i ryktesforskning för tesen att bristen på auktoritativa besked är avgörande för att rykten ska få spridning. I varje fall om man ser till kommunikationsprocesserna inom och mellan ungdomsgrupper med invandrarbakgrund, kan vi slå fast att både misstron, ryktena och spekulationerna härrör ur samma källa, nämligen oklarheten om hur branden uppstod i kombination med upplevelsen av att vara "invandrare" i det mångkulturella Sverige.

Vår bedömning är att rykten och spekulationer om att ett rasistdåd låg bakom branden skulle ha uppkommit även utan räddningsledarens uttalande. Däremot skulle dessa inte ha fått samma genomslag i medierna utan detta uttalande. Men grogrunden fanns redan där genom tidigare konflikter mellan rasister och invandrare. När sedan branden i så stor utsträckning drabbade ungdomar med invandrarbakgrund är detta, så länge ingen annan trovärdig förklaring hade givits, i sig en tillräcklig orsak för att ryktena om ett rasistdåd ska komma i omlopp. Detta framgår tydligt genom de resonemang som kommer fram i intervjuerna med ungdomarna (se Del III). I deras spekulationer byggs mer eller mindre sannolika orsakssammanhang ihop till förklaringar som de uppfattar som rimliga. En central plats i dessa resonemang har misstankar om att myndigheterna vill undvika upplopp och därför döljer orsaken till branden, dvs rasistdådet. På så sätt får misstron mot myndigheterna till effekt att till och med de officiella dementierna uppfattas som bekräftelse på misstanken om en mordbrand anstiftad av rasister. Till denna misstanke bidrar sedan de rykten eller vandringssånger som handlar om att det skulle ha förekommit affischer i staden med texter i vilka rasister själva bekräftat att de satt eld på lokalen. I något fall blir till och med det förhållandet att katastrofen inträffade i samband med allhelgona-/halloween-helgen ett tecken som kan tydas som bekräftelse på denna misstanke. Vidare är det påfallande i flera av intervjuerna att ungdomarna stöder sig på den egna gruppen för att bedöma ryktenas trovärdighet. När "alla" ens kompisar tror på förklaringen om ett rasistdåd blir detta en social anledning att själv tro på den.

Men intervjuerna visar också att ungdomarnas tankar om branden och dess orsaker inte är enkla och entydiga. Detta gäller för både dem som har invandrarbakgrund och dem som inte har det. Ett "lojalitetsdilemma" kännetecknar snarare deras berättelser. Även om de fäster viss tilltro till ryktena är de inte helt övertygade. Och i flera fall framkommer det att de helst inte vill tro på dem. Detta visar sig kanske tydligast i hur ungdomarna med invandrarbakgrund både identifierar sig med den utsatthet som de förknippar med invandraridentiteten samtidigt som de har behov av att ingå i en svensk gemenskap och få erkännande som svensk. När ungdomarna berättar om polisens och räddningstjänstens besök på skolorna framgår det hur de, å ena sidan, tvivlar på att myndighetsföreträdarna är sannfärdiga och, å andra sidan, att de samtidigt har tagit intryck av den information om t ex räddningsarbetets organisering som givits vid dessa träffar. Trots att flera av dem alltså uttrycker viss misstro, är den genomgående uppfattningen att besöken av myndighetsföreträdarna varit värdefulla och klagörande på punkter där rykten och spekulationer hade fått stor spridning. I detta sammanhang är det värt att notera att den enda kritiken som invandrarungdomarna har mot medierapporteringen handlar om att de hade önskat att den varit mer utförlig när det gäller att förklara hur räddningsarbetet var organiserat.

I samband med informationsutredningens arbete diskuterades om äldre invandrare – som i större utsträckning än ungdomarna upprätthåller kontakten med hemlandet och i högre grad håller fast vid sin ursprungliga etniska identitet – skulle vara mer utsatta för ryktes-spridning och ha större benägenhet till misstro gentemot myndigheterna på grund av upplevelser av övergrepp innan de kom till Sverige. Att föräldrarna i större utsträckning håller fast vid sin ursprungliga etniska identitet än ungdomarna bekräftas i intervjuerna. Studien visar samtidigt att föräldrar i flera fall aktivt diskuterat ryktesspridningen och aktivt förmanat sina ungdomar att inte tro på ryktena och att inte heller föra dem vidare.

En viktigt slutsats i ungdomsstudien är alltså att den etniska identiteten är föränderlig och varierar med situationen, vilket innebär att det snarare är *ungdomsidentiteten* än den med föräldrarnas hemland förknippade etniciteten som är betydelsefull i samband med branden. Det finns inte heller några tydliga skillnader i synen på branden, dess orsaker och följder inom gruppen ungdomar med invandrarbakgrund som skulle kunna förklaras av från vilket land eller kultur som deras föräldrar kommer. Däremot finns det tydliga skillnader mellan invandrarungdomsgruppen som helhet och övriga ("svenska") ungdomar i undersökningen. Det finns en klar skillnad mellan grupperna både vad gäller hur man förhåller sig till ryktena om brandens orsaker och till informationsträffarna med polis och räddningstjänst. Ungdomar med svenskt ursprung är mer skeptiska till påståendena att det skulle vara rasister som anlade branden, och de har genomgående större tilltro till myndighetsföreträdarna.

Det mångkulturella samhället är om man ser till dessa resultat inte så fragmentariserat som termen antyder utan kännetecknas snarare av en tudelning mellan invandrarungdomar och "svenska" ungdomar, vilket givetvis inte betyder att relationerna är mindre problematiska – det kan ju vara tecken på en avsevärd polarisering mellan dem som känner sig delaktiga och dem som uppfattar sig stå utanför samhällsgemenskapen. Något av det återspeglas också i attityderna till mediernas uppmärksamhet på sorgemanifestationer och begravningsceremonier. Medan de svenska ungdomarna uttrycker viss kritik av alltför närgången exponering är invandrarungdomarna genomgående positiva till denna uppmärksamhet.

Brandens betydelse för samhällsförtroendet

En delstudie (Wadbring, Weibull & Sjögren, Del V) har granskat medborgarnas förtroende för samhällets institutioner i samband med branden. Genom att branden inträffade under den period då två opinionsundersökningar (SOM och Väst-SOM/Göteborgs universitet) genomfördes kan man jämföra svar före och efter händelsen och på så sätt få indikationer på hur händelsen påverkade förtroendet för bland annat myndigheter och medier. Undersökningarna utformades så att jämförelser mellan invandrare och "svenskar" är möjliga. Visserligen är invandrargruppen bredare i dessa förtroendemätningar (t ex ingår även nordiska invandrare) än i ungdomsstudien där inga nordiska invandrare förekommer. Men vissa slutsatser kan dras angående brandens betydelse för samhällsförtroendet trots vissa metodproblem som sammanhänger med att opinionsundersökningarna ursprungligen hade andra syften än den analys som genomförts i denna rapport.

Eftersom ett av resultaten är att brandens inverkan på allmänhetens förtroende endast

kan påvisas hos den västsvenska delen av befolkningen begränsar vi oss här till resultaten från den delen av undersökningen. Det bör vidare framhållas att effekterna är relativa i den meningen att de kan identifieras genom att svarsmönstren 1998, i samband med branden, jämförs med hur motsvarande mönster såg ut vid de två tidigare mätningarna 1996 och 1997. Allmänt sett och bortsett från vissa variationer för olika yrkeskategorier (se nedan) kan konstateras att den västsvenska allmänhetens förtroende för bl a myndigheterna ökade efter branden. Tendensen går i samma riktning både hos svenskar och invandrare, men förändringarna i förtroende före och efter branden är i vissa fall större hos invandrargruppen. Normalt brukar annars svaren från dem som svarar sent på enkäter av detta slag vara mer negativa än svaren från dem som svarat tidigt, vilket alltså inte är fallet i samband med Göteborgsbranden.

Politiker både på riksnivån och på den lokala nivån bedöms mer positivt efter branden än före av invandrare i Västsverige. Denna uppgång kan förklaras av regeringens liksom kommunpolitikernas förhållandevis snabba reaktion på branden och deras djupa deltagande i krishantering och sorgearbete. Statsrådets besök i Göteborg blev stort uppslag i medierna och detsamma gäller för de lokala politikernas och myndigheternas agerande.

Med tanke på att sent inkomna svar normalt är mer negativa än tidigt inkomna, är det också troligt att den måttliga uppgången i förtroendet för lärare bland invandrare i Västsverige kan förklaras av skolornas insatser vid bearbetningen av erfarenheterna från branden, inklusive olika informationsinsatser av räddningstjänstens sk Häfa-grupp och polisen.

Förtroendet för sjukvården och dess personal sjönk bland invandrarna efter branden, men förblev orubbat bland svenskarna. Vi ska då hålla i minnet de problem som uppstod vid Sahlgrenska sjukhuset timmarna efter branden vid mottagandet av tillskyndande anhöriga (och nyfikna) och vid identifieringen av de omkomna. Det är sannolikt upplevelser av detta slag som tränger fram i uppfattningen om sjukvården, antingen de har förmedlats av medierna eller av anhöriga och andra berörda, eftersom den rent medicinska vården av allt att döma fungerade väl.

Att invandrarnas förtroende för dagspressjournalister ökar kan förklaras av den omfattande bevakningen branden fick i de lokala medierna. För det första uppmärksammade medierna i betydligt större utsträckning än normalt invandrarungdomar på ett för dem positivt sätt. För det andra handlade mycket av medieuppmärksamheten om allmänhetens medkänsla och deltagande i de anhörigas sorg. För det tredje kännetecknades i synnerhet de lokala tidningarnas bevakning av en tydlig ambition att nå ut till de närmast berörda och deras sociala och etniska omgivning, bland annat genom information på deras eget språk. Detta förklarar till en del det ökade förtroendet för lokalpressen efter branden. Men med tanke på att bevakningen i tv och radio också var omfattande med delvis liknande inriktning kan ökningen av invandrarnas förtroende för just dagspressjournalister sammanhånga med papperstidningens mer beständiga form. Många göteborgare – både invandrare och svenskar – har förmodligen sparat exempelvis GPs extratidning om branden som bekräftelse på en chockartad upplevelse som berört dem djupt. Därigenom kan man anta att många har en tydligare minnesbild av pressens rapportering än av etermediernas.

Sammanfattningsvis kan man, med vissa metodreservationer, notera förändringar av förtroendet som troligen förklaras av myndigheternas krishantering i kombination med

mediernas rapportering. I de flesta fall har förtroendet ökat, förutom invandrargruppens minskade förtroende för sjukvården.

Wadbring, Weibull och Sjögren tar upp två olika tolkningar av skillnaderna mellan hur förtroendet för olika samhällsfunktionärer utvecklas bland invandrare och svenskar, och att svängningarna – både de positiva och de negativa – är mer markanta hos invandrarna. En förklaring skulle kunna vara att deras tidigare erfarenheter från andra länder och kulturer påverkar graden av förtroende, en annan att det är erfarenheterna av de svenska myndigheternas agerande och bemötande som är det avgörande. I praktiken handlar det antagligen om en kombination av dessa erfarenheter – å den ena sidan de förväntningar man har på det svenska samhället, där naturligtvis anledningen till att man lämnat sitt ursprungsland spelar stor roll, och å den andra sidan på vilket sätt dessa förväntningar uppfylls i det nya landet. Den positiva förändringen av förtroendet för politikerna skulle exempelvis både kunna förklaras av lågt ställda förväntningar – antingen på grund av tidigare erfarenheter i ursprungslandet eller i Sverige – som medförde att politikernas engagemang och deltagande kom som en positiv överraskning trots allt det tragiska i samband med branden.

Samhällskris eller inte?

I inledningen tog vi upp begreppen olycka, katastrof och kris. Frågan om Göteborgsbranden utvecklades till en kris återstår att besvara. Resulterade då branden i en samhällskris eller inte?

Branden i festlokalen i Göteborg var utan tvivel en katastrof för många skadade, deras familjer och övriga anhöriga, liksom för berörda grupper. Med allmänt språkbruk kan den också sägas vara en katastrof för lokalsamhället i Göteborg. Men även om detta kan tyckas självklart ur lekmannens synvinkel är det inte lika givet med fackspråket som utgångspunkt.

Internationellt brukar forskare på området skilja mellan gradvis allt allvarigare händelser: *accident*, *disaster* och *catastrophe*. Större olyckshändelser betecknas således på engelska som *distasters*, medan en katastrof är en mycket omvälvande händelse, exempelvis en jordbävning eller en omfattande översvämning. En olycka eller katastrof kan övergå i en *kris* om den inte hanteras på ett adekvat sätt. Men en kris kan också utvecklas långsamt och successivt i små steg utan någon föregående akut händelse (se Del I:1).

En sammanvägning av det här projektets studier ger vid handen att branden på Backaplan inte gav upphov till en samhällskris. Men det fanns uppenbarligen vissa kristendenser som kunde ha utvecklats till en verklig kris. Den ryktesspridning och misstro mot ansvariga myndigheter som förekom bland grupper av invandrarungdomar i Göteborg var tecken på en potentiell kris, som hade kunnat utlösas om myndigheter och medier inte agerade som de gjorde. Det innebär givetvis inte att allt som dessa aktörer företog sig var välgrundat och klokt. Vissa misstag förekom förvisso. Men på det hela taget bemöttes ryktena och misstron på ett lyhört och konstruktivt sätt.

Det är nämligen lätt att tänka sig en helt annan händelseutveckling efter branden än den som utspelade sig i realiteten. Inom krisforskningen, liksom i informationsstrategiska handböcker, talas det om "värsta tänkbara scenario" som ett planeringsinstrument tänkt att underlätta för de operativt ansvariga att undvika att en allvarlig olycka eller katastrof

utvecklas till en kris. Vi kan inte direkt säga om de ansvariga myndigheterna och andra aktörer utformade sitt agerande utifrån ett "värsta tänkbara scenario", men mycket pekar i den riktningen. Men oavsett hur det förhåller sig med den saken kan vi här använda ett sådant scenarioresonemang för att bedöma på vilket sätt en hotande krisutveckling undveks.

Ryktesspridning av det slag som förekom i samband med Göteborgsbranden är både en indikator på en potentiell kris och en del av en process som kan framkalla krisen. Den har bland annat sitt upphov i en *akut upplevd osäkerhet* om de sakförhållanden som omtalas (Nohrstedt & Sahlberg 1989). När det inte föreligger någon begriplig och auktoritativ förklaring till det inträffade upplever många ett behov av någon slags förklaring och därför ökar mottagligheten för olika spekulationer om brandorsaken. Det mest allvarliga ryktet var förmodligen det som gjorde gällande att branden var ett attentat utfört av rasister.

Ju högre grad av subjektiv involvering och ju större engagemang i det inträffade, desto mer benägen kan individen eller gruppen antas vara att ta intryck av rykten och att föra dem vidare. Det innebär i detta fall att invandrarungdomar – i synnerhet i Göteborg – antagligen hade större behov än många andra av någon slags förklaring och att ryktes-spridningen därför var särskilt utbredd i denna grupp. Detta utesluter naturligtvis inte att ryktena också spreds i andra grupper. Tvärtom har resultaten visat att såväl medier som myndighetspersoner och personer med svenskt ursprung har förmedlat och diskuterat dem i olika sammanhang.

Hur olika individer hanterade sin oro och sina farhågor varierar naturligtvis. Men det kan inte uteslutas att misstankarna om att branden var anlagd av rasister i värsta fall kunde ha resulterat i *våldsamheter* mellan invandrarungdomar och ytterlighetsgrupper med rasistiska och invandrarfientliga uppfattningar. En sådan händelseutveckling ter sig inte helt osannolik mot bakgrund av våra intervjuer med ungdomar i några av de skolor där många av de omkomna var elever. De berättar om affischer där rasister skulle ha uttryckt tillfredsställelse över att invandrare blivit innebrända och att fler skulle komma att "grillas." Oavsett om dessa affischer existerade i verkligheten kunde detta och andra liknande rykten ha utlöst hämndreaktioner och startat en våldsspiral.

Detta ska inte tolkas som att ungdomarna verkligen trodde att ryktena var sanna, även om de tog intryck av dem, diskuterade dem och därigenom också förmedlade dem. De hade ett behov att prata om ryktena, trots att de inte behövde uppfattas som sanna, då brandens orsaker länge inte var kända och på grund av den oro eller rent av ångest som man kände inför misstanken att den kunde ha varit anlagd av rasister. Just osäkerheten om sanningshalten i spekulationerna stimulerade denna ryktesspridning. Indikationer på detta finner vi i intervjuerna som visar att ungdomarna var skeptiska mot ryktena, och – framför allt – att de hoppades att de inte var sanna.

En krisdrivande faktor i situationer där det finns betydande osäkerhet och oro kan vara att de *ansvariga tar lätt på eller underskattar allvaret* i situationen eller rent av *missbrukar sin ställning*. Riskperceptionsforskningen har visat att skillnader mellan lekmäns och experters sätt att uppfatta risker bland annat handlar om att de förra har en bredare och mer komplex riskuppfattning än experterna, därför att lekmännen även räknar med risken att de ansvariga skulle kunna missbruka sin ställning och försöka dölja hotets allvar för allmänheten (Nohrstedt 1999; se även Slovic 1987 och Sandman & Miller 1991).

Mot denna bakgrund kan ryktena om att branden var anlagd av rasister på ytterligare ett sätt kopplas samman med ett "värsta tänkbara scenario". Om de ansvariga hade försökt att tystna ned ryktena i stället för att samtala med bland annat de drabbade skolklasserna om utredningen av brandorsaken m m hade risken antagligen varit stor för en akut förtroendekris. Samma sak kan sägas om medierapporteringen. Ifall ryktet om ett rasistdåd helt hade förtigits skulle misstanken att myndigheter och medier dolde sanningen sannolikt fått betydande spridning och skapat en ännu mer labil situation. Föräldrar till invandrarungdomarna har av allt att döma också spelat en viss roll för att motverka ryktesspridningen – flera intervjuade ungdomarna vittnar som sagt om hur de vuxna uppmanat dem att inte tro på ryktena och att inte sprida dem vidare.

På organisationsnivå fanns vissa kristendenser, men de fick aldrig den omfattningen att de framkallade en samhällskris. Samhällsapparaten mobiliserades snabbt och konsekvent, myndigheterna hade en gemensam samövad krisorganisation och samarbetade smidigt (med ett par undantag på fältet), beslut togs snabbt, man agerade flexibelt och ordergivningen till de ansvariga för krishantering i stadsdelarna fungerade, även om det fanns lite olika uppfattningar om hur omfattande mobiliseringen av krisjourerna blev i realiteten. Kommunikationen präglades av vilja till öppenhet, speciellt gentemot medierna, även om denna prioritering kritiserades för att informationen till anhöriga och berörda glömdes bort. Man lyckades alltså framgångsrikt hantera de problem som ovan nämnts som potentiellt krisframkallande i den akuta situationen, såsom risken för spontan centralisering, hierarki och sekretess.

De ansvariga myndigheterna ställdes inför stora krav, men för det mesta rörde det sig om krav som kunde hanteras inom befintliga planer och organisationsstrukturer. På en punkt kan vi dock konstatera att branden ställde en institution inför både nya uppgifter och krav på omorganisering. Det gällde Sahlgrenska sjukhuset som inte hade beredskap att hantera de många anhöriga, vänner, nyfikna m fl som sökte sig till sjukhusområdet. I den mest pressade fasen dagen efter branden skapade detta stora problem för sjukhusets mottagningsverksamhet och inte minst den psykosociala verksamheten. Även för polisen uppstod problem i identifieringsarbetet delvis orsakat av bestämda rutiner givet den känsliga situationen.

Erfarenheter och lärande

Avslutningsvis ska vi försöka besvara frågan i vilken utsträckning olyckshantering vid Göteborgsbranden kan förklaras av att ansvariga myndigheter medvetet dragit lärdomar av tidigare erfarenheter. Frågan är inte alldeles lätt att besvara eftersom svaret på ett plan kan tyckas självklart – människor lär sig naturligtvis i någon mening ständigt av sina och andras erfarenheter – och på ett annat plan är det omöjlig att ge något precist svar, då lärande-effekterna av enskilda händelser kan vara svåra att isolera. Men det är samtidigt angeläget att göra en bedömning för att ge underlag för utvärderingar av hur beredskapen utvecklas på katastrof- och krishanteringens område.

Det förefaller fruktbart att använda Estoniafallet som jämförelse. Det var den största olyckan i Sverige i modern tid och den resulterade i en samhällskris som i viss mån fortfarande pågår i bl a bärgningsfrågan. Man kan fråga sig om det var omfattningen av denna katastrof som förklarar att den utvecklades till en kris eller om andra faktorer spelade in,

t ex sådana som har att göra med hur de ansvariga myndigheterna agerade. En annan fråga är om erfarenheterna från Estoniaolyckan hade betydelse för hanteringen av branden i Göteborg fyra år senare. Även om några slutgiltiga svar inte kan ges här, menar vi att frågorna om lärandet ändå är värda att diskutera.

Vi behandlar dessa frågor genom att först uppmärksamma beredskapen och katastrofhanteringen på den lokala nivån i samband med branden och därefter tar vi upp agerandet på den centrala nivån

Den lokala beredskapen och katastrofhanteringen

Branden i festlokalen hösten 1998 är en av de största olyckshändelserna i Göteborgsregionen i modern tid. En annan brand, den ombord på färjan Scandinavian Star ute på Skagerack 1990 var dock större räknat i antal omkomna (158 personer). Sett till de lokala och sociala konsekvenserna kan man dock påstå att branden vid Backaplan var av större dignitet då lokalsamhället påverkades både som institution och medborgarkollektiv.

Scandinavian Star är den enskilda händelse som avsatt mest spår i berörda myndigheters beredskap och katastrofplaner. Men även andra olyckor har gett viktiga erfarenheter såsom en spårvagnsolycka 1992 och en snöstorm 1995. Färjebranden berörde i första hand räddningstjänsten, sjukvården och polisen, som involverades i en omfattande operation. Göteborg som kommun berördes dock inte nämnvärt organisatoriskt (fartyget och de drabbade fördes till Lysekil). De kommunala enheterna och aktörerna redovisar därför främst erfarenheter från de två andra nämnda händelserna, men vissa aktörer var även aktiva i samand med tidigare olyckor, exempelvis en större tågolycka i Lerum 1987 och Tuve-raset tio år tidigare.

Ingen aktör har uppgett att de haft personlig erfarenhet av Estonia-olyckan, däremot har många tagit del av lärdomar från kollegor som var involverade i den. För polisen och sjukvården (främst beredskapsorganisationen) förefaller Estoniahaveriet ha varit viktigt, inte minst när det gäller hur man möter och kontaktar anhöriga, men även – på sjukvårdssidan – för olika operativa moment. Det hindrar inte att det uppstod problem i anhörigkontakterna och därav stark kritik (se ovan), men det fanns såvitt vi kan bedöma större bredvillighet att ändra rutiner, t ex vid identifiering, än vad som hade varit fallet utan erfarenheterna från Estonia.

När det gäller den aktuella branden 1998 redovisar de intervjuade aktörerna en rad lärdomar som varit till hjälp. Det gäller både operativa moment som hanteringen av omkomna och kommunikativa insatser som kontakterna med medier. Särskilt informationsarbetet och kontaktformerna gentemot anhöriga nämns som viktiga kunskaper, inklusive medvetenheten om denna problematik.

I utvärderingen av Estoniahaveriet kunde konstateras att den förhållandevis långsamma startproceduren för krishanteringen hos läns- och lokalmyndigheterna delvis berodde på att SOS Alarm i Stockholm inte förmedlade larmet vidare till övriga delar av landet (Larsson & Nohrstedt 1996). Inte heller vid Göteborgsbranden gavs någon information utanför distriktet. En larmning till omkringliggande distrikt hade möjligen varit på sin plats. Visserligen visade det sig senare att så gott som samtliga omkomna och skadade var hemmahörande i Göteborg, men det visste ingen under de första timmarna efter branden.

Många lärdomar och gjorda justeringar handlade om nya rutiner, dvs enkla förändringar eller så kallade *single-loop*-förändringar, medan mer radikala förändringar och systembyten, så kallade *double-loop*-förändringar (Argyris 1999), knappast förekom i samband med branden. Den omläggning av krishantering som skett tidigare genom den gemensamma katastrofsamordningen skulle dock kunna betraktas som ett exempel på *double-loop*-lärande, en omläggning som förorsakats av tidigare stora olyckor (Scandinavian Star och spårvagnsolyckan).

Överhuvudtaget resonerar de intervjuade myndighetsföreträdarna rätt utförligt om vikten av att söka kunskap och lärdom av andra kris- och katastroffall och att revidera sina planer och rutiner för eventuella framtida händelser utifrån dessa lärdomar. Att nya olyckor och katastrofer kommer att inträffa påpekas också, liksom att man måste vara klar över att varje samhällsstörning eller olycka är unik och sällan stämmer överens med katastrofplanernas scenarier, varför beredskapsplaneringen måste tillåta flexibilitet och improvisation.

Agerandet på central nivå

Medan de ansvariga myndigheterna och även det berörda rederiet i Estoniafallet till en början inte insåg vidden av olyckan och det behov av informationsinsatser som förelåg på olika nivåer i samhället, uppvisade såväl de lokala myndigheterna i Göteborg som regeringen i Stockholm betydande snabbhet och anpassningsförmåga till den aktuella situationens krav. En bidragande orsak till skillnaden är visserligen att det vid haveriet handlade om att från central nationell nivå nå ut till myndigheter på regional och lokal nivå och att mobilisera dem, vilket naturligtvis är mer omständligt och komplicerat än att lokalt ta kontakt med olika stadsdelar i en kommun. Samtidigt är det i samband med Göteborgsbranden påfallande hur snabbt de ansvariga på regeringsnivån insåg betydelsen av att tydligt markera sitt deltagande och engagemang och hur man lokalt i Göteborg förstod informationsbehovens omfattning. Statsministerns m fl besök dagen efter branden och senare medverkan vid en sorgehögtid blev viktiga symbolhandlingar för att manifesteras nationens känslor inför det lidande som olyckan orsakat.

Ett gemensamt problem i samband med bägge olyckorna var avsaknaden av auktoritativ information om orsakerna. I Estoniafallet är det slutliga svaret fortfarande inte tillgängligt – i varje fall förekommer invändningar mot den internationella haverikommissionens analys. Denna oklarhet om haveriorsaken har präglat frågan om bärgning, vilken varit den stora konfliktpunkten mellan de ansvariga och vissa anhöriga. I medierna har besvikna anhöriga fått stort utrymme för kritik mot att regeringen övergav det första beskedet om att Estonia skulle bärgas. Olika anhöriggrupper har bl a krävt att kropparna ska hämtas upp och begravas i vigd jord, att färjan borde bärgas för att få ett slutgiltigt svar på orsaken till haveriet osv.

Några slutliga reflektioner

Informationen i anslutning till Göteborgsbranden var inte heller helt tillfyllest för att tillgodose de anhörigas och allmänhetens behov. Naturligtvis var det en försvärande omständighet att orsaken till branden inte kunde fastställas förrän mer än ett år efteråt. Ett av de första myndighetsbeskeden kom från räddningschefen som sade att brandförloppet peka-

de mot att branden kunde vara anlagd. Senare meddelades från officiellt håll att orsaken inte var fastställd och att det alltså inte var klarlagt att den var anlagd. Medierna var under lång tid fylld med olika uppgifter om andra tänkbara orsaker som att en cigarettfimp eller ett fel på elkablarna eller överhettning av spotlights i taket kunde ha antänt inredningen. Denna utsträckta period av oklarhet om brandorsaken bidrog både till kvardröjande psykisk belastning för skadade och anhöriga och till spekulationer och rykesspridning. Men samtidigt underströk olika företrädare för rättsinstanserna och andra myndigheter att allt gjordes för att utreda orsaksförloppet och för att ställa eventuella gärningsmän till svars. Inte minst viktigt var att de lokala myndigheterna tillsammans med de religiösa samfundet och invandrarföreningarna snabbt kom igång med krismottagningar som sedan bedrev ett långsiktigt arbete för att bistå de drabbade. Sammantaget gavs på detta sätt offentlig belysning åt samhällets ansträngningar och stöd till de närmast berörda, och även om detta naturligtvis inte kunde minska de drabbades lidande och sorg eller den oro som oklarheten om brandorsaken skapade, så innebar det ändå att man motverkade misstro om att de ansvariga inte tog deras problem på allvar.

Framför allt undvek man att framstå som arrogant och okänslig för de drabbades situation. Speciellt intressant är att de ansvariga uppenbarligen utgick från ett scenario med konflikter och kristendenser i det mångkulturella samhället. Sannolikt delvis påverkat av räddningsledarens uttalande om en eventuell anlagd brand och misstanken att det kunde handla om ett rasistattentat kom en hotbild med inslag av möjliga etniska upplopp att framstå som inte helt osannolik. Det kan inte uteslutas att spekulationerna och ryktena framkallade ett agerande från de ansvarigas sida som var mer kraftfullt och mer tydligt medkännande än vad som annars hade varit fallet. Detta får i så fall anses vara rationellt och rimligt i den uppkomna situationen och ett sätt från de ansvarigas sida att motverka att olyckan utvecklades mot en samhällskris.

I vilken utsträckning förklaras det mer "excellenta" agerandet (Grunig 1992) av lärande från tidigare olycks- och krishändelser, t ex Estonia? Det är som tidigare antytt omöjligt och också tämligen meningslöst att försöka isolera lärandeffekterna från ett enskilt fall. Vad som emellertid framstår som tämligen klart är att samhällsstörningar och allvarliga olyckor under de senaste tjugo åren har resulterat i ökad kunskap och medvetenhet om behovet av att utveckla kompetensen i krishanteringens olika aspekter, inklusive hanteringen av informationsarbetet. Ett stort antal studier, både forskningsrapporter och offentliga utredningar, har genomförts där bland annat informationsproblemen har belysts. Intresset för litteratur och kurser på kris- och katastrofhanteringens område tycks öka i snabb takt både internationellt och inom Sverige. Det finns anledning att anta att dessa trender bidragit till att de ansvariga myndigheterna uppvisade ett mer förutseende och framgångsrikt agerande och en större krishanteringsförmåga i samband med Göteborgsbranden 1998 än vid Estonias haveri fyra år tidigare.

Vi menar att jämförelsen mellan Estoniakatastrofen och Göteborgsbranden visar att de ansvariga myndigheterna inte bara dragit lärdom av tidigare erfarenheter på ett sätt som resulterade i ett mer kompetent hanterande av informationen i samband med större olyckor. Dessutom tyder resultaten på att själva lärandeförmågan har ökat. Det finns idag en mer medveten strävan till kompetensutveckling inom katastrof- och krishanteringens område

än för fem–sex år sedan. Detta är en betydelsefull slutsats som understryker vikten av att inte i första hand betygsätta hanteringen av större olyckor och samhällsstörningar efter i vilken utsträckning eller hur snabbt man återgår till tidigare "normala" förhållanden, utan snarare utifrån hur erfarenheterna omsätts i utveckling av kompetens och lärande.

REFERENSER

Litteratur

- Allport, Gordon W. & Postman, Leo (1947/1975) *The Psychology of Rumor*. New York: Russell & Russell.
- Argyris, Chris (1999) *On Organizational Learning*. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Beck, Ulrich (1998) *Risksamhället, På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos
- Dahlgren, Peter & Höjjer, Birgitta (1997) *Medier, oro och medborgarskap*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Dynes, Russell (1998) "Coming to terms with community disasters", i Quarantelli (red) *What is a disaster*. London: Routledge.
- Ekström, Mats & Nohrstedt, Stig Arne (1996) *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Fichtelius, Erik (1997) *Nyhetsjournalistik: tio gyllene regler*. Stockholm: Utbildningsradion.
- Grunig, J.E. (1992) (red.): *Excellence in Public Relations and Communication Management*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Harrison, Shirley (1997) "Earning trust by telling the truth: How should public relations and media professionals behave when a disaster happens?", i *Journal of Communication Management* 97:3:219-230.
- Heath, Robert (1997): *Strategic Issues Management*. London: Sage.
- Jarlbro, Gunilla (1998) "Var det värre förr?", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.) *Ljusnande framtid. SOM-undersökningen 1998*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lagadec, Patrick (1993) *Preventing Chaos in a Crisis. Strategies for prevention, control och damage limitation*. London: McGraw-Hill.
- Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne (1996) "Det ser verkligen illa ut". *Kommunikationsproblem i samband med Estoniakatastrofen 1994*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Lerbinger, Otto (1997) *The Crisis Manager. Facing Risk and Responsibility*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Nohrstedt, Stig Arne (1999) "Forskningsöversikt: kommunikationsproblem i samband med katastrofer och allvarliga samhällsstörningar", *SOU 1999:68*, bil. 6.

- Nohrstedt, Stig Arne & Nordlund, Roland (1993) *Medier i kris. En forskningsöversikt över mediernas roll vid kriser*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nohrstedt, Stig Arne & Sahlberg, Dan-Erik (1989) "Något har hänt". *Ryktet om en sovjetisk kärnkraftsolycka 3 februari 1988*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Quarantelli, E.L. (1998) "Epilogue", i Quarantelli (red): *What is a disaster?* London: Routledge.
- Rosenthal, Uriel (1998a) "Future disasters, future definitions", i Quarantelli (red): *What is a disaster?* London: Routledge.
- Rosenthal, Uriel (1998b): Comments on Perry's comments, i Quarantelli (red): *What is a disaster?* London: Routledge.
- Sandman, P. och Miller, P. (1991) *Outrage and Technical Detail: The Impact of Agency Behavior on Community Risk Perception*. Environmental Communication Research Program, Rutgers University; Division of Science and Research, New Jersey Department of Environmental Protection.
- Slovic, Paul (1987) "Perception of Risk", *Science*, 236: 280-285.
- Statens offentliga utredningar: *Ett säkrare Sverige (Hot- och riskutredningens huvudbetänkande, SOU 1995:19)*. Stockholm: Fritzes förlag.
- Statens offentliga utredningar: *Brandkatastrofen i Göteborg*. Stockholm: Fakta Info Direkt (SOU 1999:68).

SUMMARY

The 1998 Gothenburg Fire

Larsåke Larsson and Stig Arne Nohrstedt

*Stig Arne Nohrstedt is professor at the Department of Media and Communication at the Örebro University.
Larsåke Larsson is Senior Lecture at the Department of Media and Communication at the Örebro University.
He is also active at the Göteborg University.*

SUMMARY

The 1998 Gothenburg Fire

Larsåke Larsson and Stig Arne Nohrstedt

Introduction

In 1998, just before midnight on the night before the All Saint's Day holiday – more precisely, October 29 at 11.42 p.m. – a fire breaks out in Gothenburg, Sweden, at the meeting hall of the Macedonian Association. A party is underway in which almost 400 young people are participating – most of them from families of foreign origin, representing 19 nationalities. The meeting hall, with an official capacity for considerably fewer visitors, is rapidly engulfed in flames. Intensive rescue efforts are launched, but are delayed by several minutes due to problems in localising the fire following the alert – the first alert came via a cellular phone from the disc jockey inside the burning hall and was rather diffuse. Sixtythree young people died in the fire and 213 are injured.

The local news media are on site quickly and are able to document the rescue work, witnessing some young people jumping from windows and others dying, as well as traumatic scenes in which relatives arrive to find their children dead or injured. Several TV media choose to interview rescued youngsters who criticise the police and fire brigade for preventing them from re-entering the seat of the fire to try to pull out their trapped friends, thereby insinuating that the rescue team has occasioned unnecessary fatalities.

The present study focuses on four topics: 1) local and national authorities' information to primarily relatives and media (and thereby to the public), as well as these authorities' crisis management work with victims and relatives in various districts in Gothenburg; 2) young people's experiences in connection with the fire; 3) journalists' (as well as photographers') and media editors' working conditions; 4) levels of confidence in local authorities among Swedes and immigrants.

The aim of the study is to analyse the following aspects of problems surrounding information and communication in connection with the fire:

- Authority communication with news media and relatives in particular, as well as their co-ordination of crisis readiness and crisis management.
- How young people closest to the victims evaluate authorities' actions and information, as well as the rumours being spread.
- How journalists assigned to report on the fire and its consequences experienced this assignment and how they dealt with it ethically and morally.
- What importance the fire may have had for the public's – and in particular immigrant groups' – confidence in various social institutions.

The investigation is based primarily on personal interviews with actors in the various categories – a) government, local authority and hospital representatives, b) young people and

c) journalists. The study on confidence is based on annual opinion surveys among the Swedish and western Swedish public.

The study was commissioned by the Swedish National Board of Psychological Defence and conducted by researchers at Örebro and Göteborg universities.

Authority crisis management and communication

For a number of years, the City of Gothenburg has had a crisis plan for managing major social disturbances, accidents and disasters. This plan encompasses City Hall and district/local authorities within the municipality, as well as other authorities – fire prevention, police, medical and military. According to this plan, a common crisis management group (the “Disaster Co-ordination Group”) will be mobilised, in the event of a crisis, in specially adapted premises in Gothenburg’s central fire station, along with an information staff consisting of involved authorities’ information managers.

Slightly more than one hour after the fire alert, all actors in the crisis management group – including the chair of the municipal executive board and the city administrator – are in place and occupying the room next to the rescue management team (the time is now 1:00 a.m.). The organisation has gone smoothly. The system had been tested in recent years during a major tram accident in the centre of Gothenburg in 1992 and during a severe snowstorm in western Sweden in 1995 – as well as earlier, in connection with a fire on board the passenger ferry Scandinavian Star in 1990. In comparison with these earlier events, the people now summoned are qualified to work with social as opposed to technical problems. Information to the media is one of three prioritised measures (in addition to debriefing of returning fire and ambulance personnel and procurement of operational resources sufficient to restrain the fire). A press centre is arranged at the fire station. At this point, the extent of the accident in terms of number of fatalities and injured is already known.

In order to receive and support relatives, the crisis management group decides immediately to mobilise crisis centres in the city districts as stipulated in the crisis plan. Approximately 30 such crisis centres are established (see below).

One initial press conference is held at 2:30 a.m. at one of the hospitals to which many of the injured youth have been sent. At this point, the national public service radio and a private national TV company (TV4) have already broadcast the news, and the major local morning newspaper has stopped its printing presses. The story is also picked up by the BBC. At 3:30 a.m., the first press conference is held at the press centre, where all subsequent information from authorities is brought together. On this occasion, the commanding fire officer states, among other things, that the fire “might be a case of arson”. Press conferences are then held approximately every second hour during that night and the following morning.

A few hours after the fire – at about 2:00 a.m. – the Government is alerted. The Prime Minister and the Minister of Defence (who is also responsible for civil defence) are awoken and, after a meeting, fly to Gothenburg in the morning. During the day, they together visit the scene of the fire and a local church that has become a meeting place for relatives and others affected; they also participate in one of the press conferences and are present during an evening memorial service at the cathedral.

A number of European TV teams arrive in the morning, and at the 12:00 press conference

120-130 journalists from about 50 media organisations participate. A staff of interpreters is required to assist the foreign journalists. According to both local government representatives and journalists, the press meetings – including reports on the situation, a question period and interviews – went quite smoothly despite the high attendance.

The crisis management group and the fire station information staff have been active from Thursday night until Sunday evening. On Monday, the operational responsibility is transferred to the respective authorities.

Memorial services are held in the schools on Monday. A special information team visits the schools, where firemen and police officers tell about the fire and the rescue efforts. Those killed are buried during the coming week, when the first Muslim funeral is given particularly great coverage by the mass media. Crisis centres in the various city districts are open about ten days, initially around the clock.

Research on the 1998 Gothenburg fire shows that the authorities managed the disaster satisfactorily. On the whole, the crisis plan dictating the organisation and operational efforts worked well. The plan's central idea – a crisis management group and an information staff common to all authorities – had clear advantages. The two groups were able to manage the crisis, employing the extremely fast and flexible decisions necessary in that situation. Some years before the fire, they had gone through a number of joint drills and been operational in connection with at least three accidents. The decentralised crisis teams presupposed by the plan – and possible in Gothenburg thanks to the existence of city administrative districts – was able to take care of all affected parties (youngsters who were at the party but not injured/hospitalised, and their relatives) in a primarily satisfactory fashion.

However, two exceptions to the picture of well-functioning crisis management can be noted. The first concerns police identification work, which was not sufficiently adapted to the situation. The second concerns activities surrounding contact and information at the main hospital, Sahlgrenska University Hospital (see below).

Information to the media also functioned well – this according to retrospective reports from both sides (local authorities as well as media representatives). The system of press conferences common to all authorities proved to be a sensible tactic. At one of the hospitals and at a gathering place in one of the city districts, however, problems arose when media representatives forced themselves upon injured youth and relatives in mourning (see below). Information managers were given primary responsibility for crisis management both in many city districts and at the hospitals. At the main hospital, Sahlgrenska, a vice information manager, was one of the three actors leading the entire organisational effort.

The investigative police work on the circumstances surrounding the fire continued for one and a half years. The notion that this was a case of arson became increasingly convincing, especially after extensive burning behaviour tests using a replica (in a smaller format) of the premises. After the 2000 New Year, four young men of foreign origin were detained. It was claimed that they had started the fire as revenge for having been earlier denied entrance to the party. Following trials in several courts, the young men were later sentenced to between eight years in prison and three years in juvenile detention centre.

In conclusion the 1998 fire disaster in Gothenburg provided a number of experiences and lessons, which are summarised below. These experiences concern primarily commu-

nicative aspects, but also deal partly with overall management of the accident, as these two factors cannot be separated.

Overall management

- The type of crisis plan established in the City of Gothenburg was well suited to the fire disaster in question, in terms of both application and usefulness.
- The crisis plan worked well in terms of its structure, including, among other things, a crisis management group and an information staff common to the municipality and other involved authorities.
- Operational work within these bodies was satisfactory despite the extremely hectic working conditions and a decision-making process that was wholly situation-adapted.
- The co-operation developed through previous disasters and drills was of crucial importance to the outcome.

Information systems:

- A system with a common information staff requires clear distribution and delegation of work within each authority's information unit as their directors, in the event of a crisis, will be at the common management premises and not their own offices.
- Information management work was obstructed to some degree because communications equipment was not in proper working order and of insufficient capacity.
- Certain authorities' internal information was considered insufficient and should, in the anticipation of future crises, maintain a high level of ambition.
- For future disasters, it is essential to have good resources for Web information and rapid methods of keeping this information up-to-date.
- Cellular telephony has greatly facilitated communication within and between authorities and their actors, as well as with the media.
- At the same time, cellular telephone use among the public means that relatives arrive at the scene of the accident and the hospital quickly, creating problems with sufficiently rapid arrangement of reception and information systems.

Press service:

- From both the authorities' and the media's perspectives, the system of common press information used in connection with the fire worked smoothly.
- Authority representatives must use caution in dealing with statements on causes and blame, etc, before such knowledge has been confirmed.
- Certain journalistic working methods, e.g., interviewing disaster victims (who are in shock) and recording the personal conversations of those affected, not only result in problems of journalistic ethics but also create difficulties for authorities in their operational crisis management.
- International news organisations can appear at the scene of an accident with very short notice, thus the resources they require must be assembled relatively quickly.

Crisis management in the city districts

Information and support for those affected and their relatives were provided primarily locally in the various city districts, thus through Gothenburg's decentralised municipal system. The city districts have their own crisis plans, some completely new and others somewhat older when the fire took place, while still others lacked formal plans. Those city district representatives interviewed for this study feel that their prearranged plans were satisfactory and valuable as operational templates as well as mental preparation, and that they also allowed flexible action in this specific situation.

The on-call workers manning the local crisis centre units in the city districts were responsible for most of the information provided to those affected and their relatives. This allowed those in need to receive information without an intermediary, as well as individual crisis support. Telephone and fax, as well as new technologies such as Intranet and home-pages, were used to transfer information from central crisis management to the city districts. The interviewed actors feel that this mostly worked well.

Another important aspect concerned information within each organisation. Staff members' access to information was essential, not least in the way that it provided a feeling of participation in the work. During the initial and most chaotic phase of the event, the flow of information was broken at certain places and failed to reach all personnel groups. This naturally caused some actors to feel excluded.

In this connection, we can also mention the importance of providing support to staff members. Several of the interviewees bear witness to the importance of carefully attending to which personnel need psychological support. In certain cases it is necessary to order people to take time off or to use extant support systems, even if the individuals themselves do not feel they need to.

In the local church that became an important gathering place there is uproar, due to the onrush of people, but also because journalists force themselves between the Prime Minister and the mourners with whom he is trying to speak. Here, church and city district officials perceived media representatives to be so obtrusive that they were forbidden from practising their profession on the premises. However, subsequent contacts mainly worked well.

In connection with the fire, there was much discussion on the antagonism among ethnic groups, primarily concerning insufficient confidence in Swedish society. However, this was only true of certain city districts and constituted an already existing mistrust – it was, thus, not brought about by the fire. Since measures were taken to prevent ethnic antagonism, e.g., local TV broadcasts in different languages with information on the fire and its effects, there were no serious consequences in the city districts. In certain areas, the interviewed actors also felt that the fire served partly to unite people (i.e., some groups that had previously felt excluded from society now enjoyed legitimacy and participation) and, thereby, increased confidence in Swedish society.

We can summarise the experiences at the city district level as follows:

Management and preparedness:

- *The importance of mental preparation* – the need for long-term planning in the form of a crisis plan, partly to supervision of involved personnel, etc, and partly to what needs can arise in the event of social disturbance.

- *Knowledge of people* – the advantages of a small organisation, where the chances are good of quickly getting the right person to the right place in the field.
- *Flexibility* – the demand to act flexibly, where it is possible to act in accordance with needs arising during a specific event.

Informational work:

- *Several information systems* – the interviewees stressed the importance of not basing information activities on a single channel of information.
- *Information for all* – the existing information should to the extent possible be made accessible to everyone; otherwise there is a twofold risk: that decisions will not be carried out and that people will feel excluded from the work.

Personnel:

- *A feeling of participation* – in connection with the above, we would stress the importance of all personnel having access to extant information; moreover, each participant's significance for the work as a whole should be made clear.
- *Need for support* – those personnel working closely with people in difficult situations will after some time also require support; such needs can also exist among personnel groups not as obviously involved in the centre of activities.
- *Stress the importance of support* – some people involved in the work suppress their own need for support; in certain cases the decision to take advantage of support measures should not be left to the individual.
- *Debriefing of personnel* was partially unplanned and should, in the future, be initiated for all personnel involved in accidents similar in type to the fire.

Sensitivity towards those affected:

- *Cultural competence* – the importance of being acquainted with the manners and customs of different cultures became clear in connection with the fire disaster and its victims.

Contacts at the hospitals

Although one of the most important findings of this study is that the authorities handled crisis management and communication in connection with the fire relatively well, certain problems did arise at Gothenburg's main hospital, Sahlgrenska University Hospital. The study is concentrated to just this hospital when it concerns hospital matters of the fire.

For the hospital personnel, work with contacts and communication was at once both complicated and extensive. During the first 24 hours, this work was largely conducted on an ad hoc basis and adapted to the situation. Contributing to the complexity was the affected young people's multi-cultural backgrounds. Another factor was the fact that many of the young people had large contact networks, fastly bringing many friends to the hospital in addition to relatives. Moreover, there was a large crowd of media representatives. Altogether, an almost tumultuous situation ensued in which four to five thousand people visited the hospital in the course of a few days.

Managing this situation required flexibility on the part of the actors involved. Several had experience from previous disasters, which helped them to understand what was required of

the situation and what they themselves could do. The leadership formed during the course of the work had strong confidence in the system's inherent capacity to be selforganising.

The fire proved almost immediately to be a very special disaster for the hospital. Medical care for the injured functioned smoothly; the difficulties instead lay in providing information and support to the many visitors – those affected directly, relatives, the public, as well as the media. Crisis management efforts were thus shouldered primarily by the psychosocial unit, but this unit – which, according to the hospital's emergency plan, should take care of such work – was unable to function. The deficiencies forced establishment of new leadership for the psychosocial unit and thereby a new order for the group.

Problems of co-ordination also arose between the medical service and the police, when the police were unable to use their usual routines for identification of the dead, but were instead forced to operate on a more large-scale basis at the morgue near the hospital.

Based on the observed deficiencies, crisis management at the hospital has provided a number of lessons. One crucial point is the importance of building external networks with other hospitals, authorities and organisations, in order to better and more quickly co-ordinate activities and create the necessary personnel resources. Better co-ordination routines are required, not least as concerns identification of the dead, which was perhaps the greatest operational problem. The actors involved also expressed the importance of being able to divide up information activities directed to different groups, i.e., patients, relatives, one's own staff, media and the general public present at the scene. People find themselves in different stages of responsiveness and seek different kinds of information. A better method of division and adaptation of information according to recipient group would result in greater accuracy and fewer misunderstandings. Another lesson learned was the need for better crisis management training. Finally, one clear deficiency was the insufficient amount of technical communication equipment at the locations where the crisis work was to be performed.

The fire disaster has helped to create a general crisis awareness at Sahlgrenska University Hospital. Today, people there are better mentally prepared for the possibility of an event similar to the fire. The new crisis plan, developed in the aftermath of the fire, puts more emphasis on establishing networks with other authorities and organisations. For the psychosocial unit, the event has entailed a total reorganisation, and those who took over this work in connection with the fire now manage the unit. Organisation within the psychosocial group has been adapted in accordance with lessons learned in connection with the fire disaster.

In connection with the 1998 fire disaster, crisis management at Sahlgrenska University Hospital has provided a number of experiences and lessons:

- Great flexibility in the crisis plan and on the part of the personnel is required, as no two accidents are identical.
- Attempts should be made to achieve better co-ordination and network construction with other authorities and organisations (these aspects are said to be part of the crisis plan developed after the fire). Better co-ordination routines are required for, among other things, identification of the dead, which caused perhaps the greatest operational problems.
- Another lesson is that better crisis management training is needed. On the whole, there has been an increased realisation that what is crucial for handling a crisis or catastrophe

is the personnel and their competence/abilities.

- Work with information to patients, relatives and personnel, as well as to the general public, should be distributed in a better manner – in extreme situations such as the fire, this is particularly important, as people find themselves in different stages of responsiveness and different recipient groups demand different types of information.
- The hospital's psychosocial unit did not function well in response to the accident and rapid reorganisation was required – this unit's organisation has been changed in accordance with experiences gleaned in connection with the fire disaster and those who took charge are now responsible for the unit.

Gothenburg youth tell about the fire

In this study, the 1998 Gothenburg fire is described and analysed from the perspective of some of the city's young people. It explores and examines opinions about the information provided by different authorities, e.g., the police, the fire brigade, but also by the mass media. The results are based on interviews with 34 young men and women, 17–18 years of age, with diverse ethnic backgrounds. The interviews took place in April 1999, i.e., six months after the fire. The respondents themselves had not attended the Halloween party that preceded the fire, but all had friends and/or relatives who had. The study also includes the respondents' opinions about the cause of the fire, as well as the events that surrounded it, and the results are linked to theories of identity and racism.

In the context of the fire, it seems as if a distinction between the groups of "immigrants" and "Swedes" is evident. In many cases, the respondents with immigrant backgrounds had a feeling that the fire was the work of an arsonist with racist motives, whereas respondents with Swedish backgrounds were more reluctant to express this point of view. A relatively wide gap between the "immigrant group" and Swedish society was traceable, as was an implicit fear of severe conflicts between immigrants and racists in connection with the fire. Those with immigrant backgrounds also expressed an obvious distrust of the official investigation of the cause of the fire. A general suspicion, frequently mentioned, was that the authorities were trying to withhold the "real" cause, i.e., that the fire was the result of a crime perpetrated by racists. Those with Swedish backgrounds did not express such views to the same extent. Instead, they showed much greater confidence in the authorities' actions as well as their distribution of information.

The interviewed youth were more unanimous regarding the role of the mass media, and a relatively positive attitude was expressed. They particularly appreciated reports on the grief following the fire, and they felt that such reporting contributed to a sense of community.

The main conclusion to be drawn from this study is that public confidence in various authorities must be established *before* the occurrence of a serious accident like the Gothenburg fire. Phenomena such as segregation and racism are obvious obstacles to the establishment of a trustful relationship between citizens, authorities and mass media.

Journalists and the fire

Media reporting in connection with the Gothenburg fire put Swedish journalists and photographers to a hard test. The assignment proved to entail many difficulties, particularly

for those covering the acute phase at the scene of the fire. Among the many dilemmas faced by media representatives, the most dominant was the feeling of conflict between their professional assignment and their desire to help those in distress.

Problematic for journalists was the question of how to approach people who are suffering and in shock. Several reported difficulties in determining the condition and reliability of those affected. One dilemma arose when, out of consideration for those distressed, journalists tried to hide their professional status, thereby conducting anonymous interviews. Thus, several affected individuals were unaware that a journalist had interviewed them. Ethical discussions on the performance of assignments have been ongoing at the editorial desks, and clear consideration has been given to the consequences of various publications. Different approaches to ethics and censoring at the scene of the accident are revealed, however, for example in discussions of whether an unethical picture constitutes a violation first upon publication, or already at the moment the picture is taken. The managing editors at the various newspapers varied in the extent to which they felt prepared for the situation. Many felt that the entire profession benefited from the experience of reporting on the loss of the passenger ferry Estonia in the Baltic Sea in 1994, and that the Gothenburg fire provided the media with additional experience. Among other things, many felt that the profession was insufficiently prepared to deal with co-workers' psychological reactions following the assignment.

Debriefings have been conducted in several cases but, according to many, in an awkward and unprofessional manner. In connection with media coverage of the fire disaster, it became clear that, in several cases, media representatives should have been viewed as indirectly affected by the event, and thereby as needing some degree of support following completion of their assignments. This normal reaction to an unusual event raises the question of what consequences journalists' own psychological reactions at the scene of the fire had on the content of media reports.

With respect to the depiction of events in the wake of the fire catastrophe, e.g., the burial of its victims, most media representatives pointed to deficient cultural – multiethnic – competence within their own organisation. The study suggests some degree of uncertainty as to how the fire's multicultural character should be dealt with journalistically and ethically, which seems to have led to the downplaying of the disaster's ethnic dimensions.

In summary, the interview study with journalists, photographers and managing editors from four newspapers shows that the portrayal of this event required strong professional identity and good judgement, while the assignment also involved great mental and emotional strain under pressure against the clock. The journalism conducted in connection with the Gothenburg fire disaster must be viewed as having functioned well, given the prevailing conditions.

The main tendencies arising from analyses of the interview study with journalists, photographers and managing editors can be summarised by the following points:

- Witnessing and depicting an ongoing accident of this scale placed great demands on journalists and photographers – the conflict between professional standards and emotional reactions constitutes a main thread throughout the interviewees' stories.
- Given the above, we should see those journalists and photographers who covered the acute phases of the disaster as having been indirectly affected by the event.

- Several photographers and journalists experienced a threatening atmosphere at the scene of the accident due to young people's aggression and anger concerning the media presence – most interviewees see it as a natural reaction to a traumatic event.
- Ethical discussions had been ongoing at all of the editorial desks, often with the central message “don't get too close”. During the most acute phases of the catastrophe, making this judgement was more difficult due to the press for time, media representatives' emotional reactions and the incomprehensibility of what had happened.
- During the catastrophe's earliest phase, the affected young people's nationalities seemed to be irrelevant to most reporters – their origins were noted but not stressed in portrayals of the event.
- The multicultural nature of the event appeared most clearly through photographs as well as speculations, supplied by several media, that this was a racist crime. This multi-ethnicity became clear when the fire victims' funerals were covered. In connection with the funerals, all of the editorial desks experienced their own lack of competence concerning the significance of the various nationalities and religions.
- The interviewed journalists and photographers described many normal stress and crisis reactions: anxiety, dejection, sleeping problems, importunate memories, self-examination, self-reproach and feelings of guilt. These delayed reactions in the wake of the catastrophe are remarkably similar to those affecting those who helped, i.e., rescue workers, medical personnel and police. Seen as individuals who have been indirectly affected, media representatives also have a need for professional debriefing.

Confidence in social institutions among Swedes and immigrants

The study looking at confidence among the citizens has a twofold purpose: 1) to study similarities and differences among Swedes' and immigrants' confidence in central social institutions and their personnel, and 2) to try to elucidate whether and how this confidence – among both groups – might have been affected by the fire disaster in Gothenburg.

The main result is that there are certain differences between how immigrants and Swedes evaluate Swedish social institutions. Over the past three years, we see that the *evaluation levels* in many cases are indeed different, such as immigrants generally have somewhat lower confidence in social institutions than do Swedes. However the patterns of opinion shifts over time are about the same in the two analysed groups. One important explanation for the relatively small differences between Swedes and immigrants in this context is the broad definition of “immigrant”.

In both of the analysed surveys, there are clear tendencies towards changes in the answers as a function of whether people gave them before or after the fire. With respect to evaluations made by immigrants, social institutions within the political sphere as well as journalists from the daily press were judged more positively after than before the fire. Both Swedes and immigrants expressed more confidence in the schools and school personnel after, as compared to before the fire, whereas confidence in medical service decreased among immigrants. This pattern of change is particularly clear at the local level – in the greater Gothenburg area.

The most important general conclusion we can draw from these analyses is related to proximity – particularly to *geographic proximity*. The confidence evaluations changed considerably more in the greater Gothenburg area than they did nationally, although both investigations reveal similar patterns. The second general conclusion is that *psychological proximity* also plays an important role. It was primarily immigrants who changed opinions in terms of their evaluations of social institutions and their personnel. The mental and psychological proximity between the public and social institutions would seem to have been greatest among immigrants, even if the fire indirectly affected the great majority of people in the Gothenburg area.

In conclusion:

- Schools and school personnel are evaluated more positively after than before the fire among Swedish citizens as well as among immigrants.
- Confidence in health care and its personnel is high among Swedish citizens and it stays high even after the fire. Among immigrants, however, the trust has declined somewhat.
- The political sphere is in general evaluated in a negative fashion; but after the catastrophic fire the confidence has increased among immigrants.
- Journalists from morning papers are evaluated more positively after the fire among immigrants, but this is not the case among Swedish citizens.

THE AUTHORS

The research for this study on the Gothenburg fire 1998 have been conducted by a team of researchers from the universities in Örebro and Göteborg under editorship of Larsåke Larsson and Stig Arne Nohrstedt. They are responsible for the theoretical framework for the study and the concluding chapter that bring together various empirical findings. The empirical studies are divided into four parts. The first part concerning the authorities is written by Stina Bengtsson, Anna Helton, and Larsåke Larsson. The second part is about the reaction among youth and is written by Ulrika Olausson. The third part concerning the journalists is written by Liselotte Englund. The fourth part reports a study about the confidence in authorities among Swedish citizens and immigrants by Ingela Wadbring, Lennart Weibull, and Jan Sjögren.

Stig Arne Nohrstedt is Professor at the Department of Media and Communication at Örebro university.

Larsåke Larsson is Senior Lecturer in the Department of Media and Communication at Örebro university.

Stina Bengtsson is Doctoral student in the Department of Journalism and Mass Communication at Göteborg university.

Liselotte Englund is Doctoral student in the Department of Journalism and Mass communication at Göteborg university, also working at Karlstad university.

Anna Helton is BA in Media and Communication at Örebro university.

Ulrika Olausson is Doctoral student in the Department of Media and Communication at Örebro university.

Jan Sjögren is B A in Journalism and Mass Communication at Göteborg university.

Ingela Wadbring is Doctoral student in the Department of Journalism and Mass Communication at Göteborg university.

Lennart Weibull is Professor in the Department of Journalism and Mass Communication at Göteborg university.

BILAGA

Samhällsförtroendet bland
svenskar och invandrare

Tabeller

BILAGA:

SAMHÄLLSFÖRTROENDET BLAND SVENSKAR OCH INVANDRARE

Tabell 1 Det allmänna förtroendet för samhällets institutioner (nationellt) och dess personal (Västsverige), 1996–1998 (balansmått).

	Nationellt			Västsverige			
	1996	1997	1998	1996	1997	1998	
<u>Den politiska sfären</u>				<u>Den politiska sfären</u>			
Regeringen	-29	-24	-5				
Riksdagen	-22	-16	+2	Rikspolitiker	-15	-19	-12
Kommunstyrelserna	-30	-28	-11	Kommunens politiker	-28	-20	-12
Politiska partierna	-	-38	-33	Landstingspolitiker	-	-30	-
Fackliga organisationerna	-27	-22	-20	VG-regionens politiker	-	-	-13
<u>Den samhällsbevarande sfären</u>				<u>Den samhällsbevarande sfären</u>			
Storföretagen	+5	-2	+8				
Kungahuset	+45	+43	+46				
Svenska kyrkan	+2	0	+2				
Bankerna	-8	+2	+11				
<u>Den sociala sfären</u>				<u>Den sociala sfären</u>			
Sjukvården	+61	+47	+59	Sjukvårdens personal	+80	+76	+70
Polisen	+36	+26	+38	Socialarbetare	+13	+16	+19
Grundskolan	+32	+22	+29	Lärare (grund/gymn.skola)	+39	+43	+42
Försvaret	+11	+7	+7	Försäkringskassans pers.	-	+13	+12
Domstolarna	+19	+17	+25	VG-regionens tj.män	-	-	-9
Universitet/högskolor	-	+45	+50	Kommunens tj.män	-15	-16	-12
<u>Den mediala sfären</u>				<u>Den mediala sfären</u>			
Dagspressen	+5	+3	+7	Dagspressjournalister	+2	+7	-2
Radio och TV	+43	+41	+45	Radiojournalister	-	-	+17
				TV-journalister	+20	+26	+18
Antal svar	1736	1723	3406		1755	1758	1520

Anmärkning: Streck i tabellen innebär att frågan inte ställts detta år.

Tabell 2 Förtroendet för samhällsinstitutioner, svenskar, andra och första generationens invandrare, 1998 (balansmått).

	Samtliga svarande	Svenskar	Andra generationens invandrare	Första generationens invandrare
<u>Den politiska sfären</u>				
Regeringen	-5	-5	-14	+4
Riksdagen	+2	+2	-10	+13
Kommunstyrelserna	-11	-11	-30	+2
Politiska partierna	-33	-32	-39	-32
Fackliga organisationerna	-20	-20	-29	-14
<u>Den samhällsbevarande sfären</u>				
Storföretagen	+8	+7	+19	+7
Kungahuset	+46	+47	+31	+39
Svenska kyrkan	+2	+3	-12	+1
Bankerna	+11	+10	+11	+23
<u>Den sociala sfären</u>				
Sjukvården	+59	+61	+40	+52
Polisen	+38	+40	+25	+21
Grundskolan	+29	+29	+18	+37
Försvaret	+7	+7	-2	+9
Domstolarna	+25	+26	+23	+18
Universitet/högskolor	+50	+49	+49	+59
<u>Den mediala sfären</u>				
Dagspressen	+7	+7	+3	+10
Radio & TV	+45	+44	+48	+50
Antal svar	3406	2935	221	250

Anmärkning: Med andra generationens invandrare menas att minst en förälder vuxit upp utanför Sverige. Med första generationens invandrare menas att personen själv vuxit upp utanför Sverige.

Tabell 3 Förtroendet för samhällsinstitutionernas personal, svenskar, andra och första generationens invandrare, Västsverige, 1998 (balansmått).

	Samtliga svarande	Svenskar	Andra generationens invandrare	Första generationens invandrare
<u>Den politiska sfären</u>				
Rikspolitiker	-12	-11	-20	-10
Kommunens politiker	-12	-9	-22	-12
Västra Götalandsregionens politiker	-13	-12	-16	-13
<u>Den sociala sfären</u>				
Kommunens tjänstemän	-12	-10	-18	-15
Västra Götalandsregionens tjänstemän	-9	-8	-12	-10
Sjukvårdens personal	+70	+73	+65	+38
Socialarbetare	+19	+21	+14	+12
Försäkringskassans personal	+12	+12	+7	+11
Lärare (grundskola/gymnasium)	+42	+44	+39	+31
<u>Den mediala sfären</u>				
Dagspressjournalister	-2	-2	0	+1
Radiojournalister	+17	+16	+20	+16
TV-journalister	+18	+16	+22	+24
Antal svar	1520	1235	134	151

Anmärkning: Med andra generationens invandrare menas att minst en förälder vuxit upp utanför Sverige. Med första generationens invandrare menas att personen själv vuxit upp utanför Sverige.

Tabell 4 Förtroendet för samhällsinstitutionerna, efter uppväxtland, 1998 (balansmått).

	Samtliga svaranden	Uppvuxna i Sverige	Uppvuxna i annat nordiskt land	Uppvuxna i annat europeiskt land	Uppvuxna i land utanför Europa
<u>Den politiska sfären</u>					
Regeringen	-5	-6	-15	+10	+16
Riksdagen	+2	+1	+3	+15	+23
Kommunstyrelserna	-11	-12	+1	-4	+8
Politiska partierna	-32	-32	-37	-26	-37
Fackliga organisationerna	-20	-21	-28	-7	-7
<u>Den samhällsbevarande sfären</u>					
Storföretagen	+8	+8	+6	+17	-7
Kungahuset	+45	+46	+46	+39	+32
Svenska kyrkan	+2	+2	+6	+1	-3
Bankerna	+11	+10	+10	+34	+24
<u>Den sociala sfären</u>					
Sjukvården	+58	+59	+52	+55	+49
Polisen	+38	+39	+34	+22	+6
Grundskolan	+29	+28	+24	+34	+54
Försvaret	+7	+7	-8	+14	+20
Domstolarna	+25	+26	+11	+22	+20
Universitet/högskolor	+49	+48	+53	+55	+73
<u>Den mediala sfären</u>					
Dagspressen	+7	+7	+3	+13	+17
Radio & TV	+45	+44	+51	+54	+44
Antal svar	3439	3185	79	104	71

Anmärkning: Med uppväxtland avses endast svarspersonens eget uppväxtland, oavsett var föräldrarna kommer från.

Tabell 5 Förtroendet för samhällsinstitutionernas personal, efter uppväxtland, Västsverige, 1998 (balansmått).

	Samtliga svarande	Uppvuxna i Sverige	Uppvuxna i annat nordiskt land	Uppvuxna i annat europeiskt land	Uppvuxna i land utanför Europa
<u>Den politiska sfären</u>					
Rikspolitiker	-7	-12	-28	0	-4
Kommunens politiker	-11	-10	-14	-5	-19
Västra Götalandsregionens politiker	-12	-12	-14	-10	-15
<u>Den sociala sfären</u>					
Kommunens tjänstemän	-11	-11	-14	-13	-17
Västra Götalandsregionens tjänstemän	-9	-9	-7	-10	-12
Sjukvårdens personal	+69	+72	+67	+28	+29
Socialarbetare	+19	+20	+33	+13	-6
Försäkringskassans personal	+12	+12	+9	+24	-4
Lärare (grundskola/gymnasium)	+42	+43	+37	+31	+25
<u>Den mediala sfären</u>					
Dagspressjournalister	-1	-2	-5	+8	0
Radiojournalister	+17	+17	+21	+23	+6
TV-journalister	+18	+17	+30	+29	+15
Antal svar	1543	1390	43	62	48

Anmärkning: Med uppväxtland avses endast svarspersonens eget uppväxtland, oavsett var föräldrarna kommer från.

Tabell 6a Ålders- och klassfördelning bland olika invandrargrupper, 1998 (procent).

	Ålder					Subjektiv klasstillhörighet				
	15-29 år	30-49 år	50-64 år	65-80 år	S:a %	Arb.	Tj.m.	H.tj.m/ ak.	E.f.	S:a %
Uppväxt:										
Svensk med svenska föräldrar	21	34	26	18	99	47	29	15	10	101
Svensk med utländsk förälder	40	46	12	3	101	46	22	21	11	100
Utländsk med utländsk förälder	14	47	27	13	101	52	21	13	13	99
Uppväxtland:										
Sverige	22	35	25	18	100	47	28	15	10	100
Annat land i Norden	8	41	30	22	101	46	27	9	18	100
Annat land i Europa	14	40	32	14	100	55	22	14	9	100
Land utanför Europa	21	61	16	3	101	53	15	19	14	101

Anmärkning: Arb=arbetare, Tj.m.=tjänsteman, H.tj.m/ak.=högre tjänsteman/akademiker, E.f.=egen företagare. De lägsta n-värdena är för svensk med svenska föräldrar 2590, för svensk med utländska föräldrar 201, för utländsk med utländska föräldrar 214, för uppväxtland Sverige 2816, uppväxt i annat land i Norden 67, uppväxt i annat land i Europa 92 och uppvuxen i land utanför Europa 59.

Tabell 6b Ålders- och klassfördelning bland olika invandrargrupper, västsverige, 1998 (procent).

	Ålder					Subjektiv klasstillhörighet				
	15-29 år	30-49 år	50-64 år	65-80 år	S:a %	Arb.	Tj.m.	H.tj.m/ ak.	E.f.	S:a %
Uppväxt:										
Svensk med svenska föräldrar	22	37	25	16	100	41	31	19	9	100
Svensk med utländsk förälder	45	43	9	3	100	56	17	14	13	100
Utländsk med utländsk förälder	18	36	34	12	100	51	27	14	7	99
Uppväxtland:										
Sverige	24	37	23	15	99	42	30	18	9	99
Annat land i Norden	-	30	49	21	100	56	14	19	11	100
Annat land i Europa	16	31	44	10	101	53	23	14	11	101
Land utanför Europa	38	50	6	6	100	59	15	10	17	101

Anmärkning: Arb=arbetare, Tj.m.=tjänsteman, H.tj.m/ak.=högre tjänsteman/akademiker, E.f.=egen företagare. De lägsta n-värdena är för svensk med svenska föräldrar 1257, för svensk med utländska föräldrar 133, för utländsk med utländska föräldrar 121, för uppväxtland Sverige 1257, uppväxt i annat land i Norden 36, uppväxt i annat land i Europa 57 och uppvuxen i land utanför Europa 41.

Tabell 7 Förtroendet för samhällsinstitutionerna, före och efter den 30 oktober bland svenskar och invandrare, 1996–1997 (balansmått).

	Alla				Svenskar				Invandrare			
	1996		1997		1996		1997		1996		1997	
	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter
<u>Den politiska sfären</u>												
Regeringen	-25	-38	-25	-23	-25	-40	-22	-24	-25	-34	-30	-18
Riksdagen	-19	-30	-15	-17	-19	-30	-13	-17	-24	-29	-21	-15
Kommunstyrelserna	-30	-30	-28	-27	-29	-31	-26	-29	-35	-24	-34	-15
Politiska partierna	-	-	-39	-35	-	-	-38	-37	-	-	-43	-29
Fackliga organisationerna	-30	-21	-23	-21	-30	-21	-22	-21	-30	-24	-23	-15
<u>Den samhällsbevarande sfären</u>												
Storföretagen	+4	+8	-2	-1	+6	+7	0	0	-1	+12	-2	-6
Kungäuset	+46	+40	+43	+42	+48	+42	+44	+44	+34	+37	+35	+40
Svenska kyrkan	+1	+4	0	+1	+1	+4	+2	-1	-4	+9	-10	+6
Bankerna	-9	-7	-2	+9	-10	-7	-1	+8	-4	-1	-9	+13
<u>Den sociala sfären</u>												
Sjukvården	+63	+55	+47	+48	+65	+57	+50	+52	+58	+51	+38	+39
Polisen	+38	+30	+26	+27	+39	+29	+29	+28	+37	+32	+10	+29
Grundskolan	+32	+34	+18	+30	+32	+33	+19	+30	+37	+49	+13	+33
Försvaret	+10	+13	+7	+7	+11	+15	+9	+7	+6	-1	-2	+7
Domstolarna	+21	+16	+19	+12	+22	+16	+22	+17	+12	+18	+13	-1
Universitet/högskolor	-	-	+46	+43	-	-	+48	+44	-	-	+46	+50
<u>Den mediala sfären</u>												
Dagspressen	+8	-3	+2	+6	+7	-4	+3	+5	+19	-2	2	7
Radio & TV	+43	+41	+42	+40	+43	+40	+42	+39	+45	+49	+40	+43
Antal svar	1237	499	1200	523	1053	407	967	402	139	68	149	72

Anmärkning: Med invandrare avses att svarspersonen är uppvuxen i Sverige, men att minst en förälder är uppvuxen utomlands.

Tabell 8 Förtroendet för samhällsinstitutionernas personal, före och efter den 30 oktober bland svenskar och invandrare, Västsverige, 1996–1997 (balansmått).

	Alla				Svenskar				Invandrare			
	1996		1997		1996		1997		1996		1997	
	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter
<u>Den politiska sfären</u>												
Rikspolitiker	-26	-36	-17	-28	-25	-37	-17	-29	-31	-43	-11	-22
Kommunens politiker	-14	-24	-16	-27	-13	-25	-17	-29	-15	-33	-14	-26
Landstinget politiker	-	-	-28	-34	-	-	-29	-35	-	-	-25	-33
<u>Den sociala sfären</u>												
Kommunens tjänstemän	-13	-23	-13	-25	-12	-23	-13	-26	-16	-35	-13	-27
Sjukvårdens personal	+82	+75	+77	+71	+83	+78	+81	+75	+74	+61	+63	+55
Socialarbetare	+14	+9	+19	+8	+16	+9	+20	+13	+7	+7	+20	-8
Försäkringskassans personal	-	-	+14	+7	-	-	+15	+9	-	-	+16	+1
Lärare (grundskola/gymn.)	+39	+37	+45	+38	+40	+40	+46	+39	+39	+33	+50	+30
<u>Den mediala sfären</u>												
Dagspressjournalister	+2	0	+7	+6	+1	-1	+5	+6	+5	+4	+21	+12
TV-journalister	+20	+19	+27	+25	+17	+21	+24	+23	+32	+24	+41	+38
Antal svar	1420	335	1335	423	1130	245	1027	307	205	55	230	75

Anmärkning: Med invandrare avses att svarspersonen är upp vuxen i Sverige, men att minst en förälder är upp vuxen utomlands.

SPFs SENASTE RAPPORTER

- 179 **Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne (Red.):** Göteborgsbranden 1998: En studie om kommunikation, rykten och förtroende. Stockholm 2000.
- 178 **Ghersetti, Marina & Hvitfelt, Håkan:** Slutet på sagan. Prinsessan Dianas död i press, radio och TV. Stockholm 2000.
- 177 **Leth, Göran & Thuren, Torsten:** Källkritik för Internet. Stockholm 2000.
- 176 **Nordström, Gert Z & Åstrand, Anders:** Från löpsedel till webb: – En studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen. Stockholm 1999.
- 175-4 **Dahlgren, Peter, Carlsson, Gunilla & Uhlin, Lars:** Mediernas bevakning av händelserna vid Hallandsåsen hösten 1997. Stockholm 1998.
- 175-3 **Palm, Lars:** Hallandsåstunneln som toistefråga, kris och förtroendeproblem. Stockholm 1998.
- 175-2 **Arvidson, Peter:** Åsjäveln biter tillbaka – Lokalbefolkningens upplevelse av händelserna vid tunnelbygget genom Hallandsåsen. Stockholm 1998.
- 175-1 **Sandberg, Helena & Thelander, Åsa:** Miljöhot och medborgaroro – En rapport om Hallandsås hösten 1997. Stockholm 1998.
- 174 **Malešič Marjan:** Propaganda in war. Stockholm 1997

SPFs SENASTE MEDDELANDEN

- 157 **Malešič Marjan:** Peace Support Operations, Mass Media and the Public in former Yugoslavia. Stockholm 2000.
- 156 **Stütz, Göran:** Opinion 2000. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret. Stockholm 2000.
- 155 **Åkerström, Marja:** Sanning eller konsekvens? Argument och perspektiv i mediedebatten under 1998 och 1999 om den svenska underrättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller. Stockholm 2000.
- 154 *Nyhetsbilder – etik – påverkan – En antologi.* Stockholm 2000.
- 153 **Nydén, Michael:** Myndigheter, Internet och Integritet. Stockholm 2000.
- 152 **Stütz, Göran:** Opinion 99. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret. Stockholm 1999.
- 151 **Hedman, Lowe:** Snökaoset runt Gävle. Stockholm 1999.
- 150 **Nord, Lars:** När demokratin får börja om. Lokal politik och opinion efter de politiska affärerna i Gävle och Motala. Stockholm 1999.
- 149 **Falkheimer, Jesper & Mithander, Conny:** Bilder av nynazism i några svenska tidningar. Stockholm 1999.
- 148 **Österman, Torsten:** Förtroende. Stockholm 1999.

GÖTEBORGSBRANDEN 1998

En studie om kommunikation, rykten och förtroende

I denna studie beskrivs och analyseras händelseförloppet kring den tragiska branden i en festlokal på Hisingen i Göteborg hösten 1998. I lokalen pågick en fest med cirka 400 ungdomar när en brand utbröt strax före midnatt. Lokalen övertändes snabbt och 63 ungdomar omkom och 213 skadades. Branden är en av de värsta brandolyckorna i modern tid i Sverige.

Författarna till denna skrift, som samtliga är forskare vid Örebro och Göteborgs universitet, har analyserat olika aspekter av informations- och kommunikationsproblemen i samband med branden. Analysen gäller:

- Hur myndigheter kommunicerade med nyhetsmedier och de anhöriga samt sinsemellan, inklusive samordning av olyckshantering.
- Hur ungdomar i de drabbades omgivning bedömer myndigheternas agerande och information samt de rykten som var i omlopp.
- Hur journalister som rapporterade om branden och dess följder upplevde uppdraget och hur de hanterade det ur etisk-moralisk synvinkel.
- Vilken betydelse branden hade för allmänhetens och i synnerhet invandrares förtroende för olika samhällsinstitutioner.

Larsåke Larsson är lektor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet och även verksam vid Göteborgs universitet.

Stig Arne Nohrstedt är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet.